

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dünyası Edebiyatı Anabilim Dalı**

**AMERİKAN BİLİM DÜNYASININ TÜRK DÜNYASINA BAKIŞI:
INDIANA ÜNİVERSİTESİNDE TÜRK KÜLTÜRÜ ÜZERİNE
YAYIMLANAN ESERLERİN ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Erol SAKALLI

DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN

İZMİR-2011

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum **Amerikan Bilim Dünyasının Türk Dünyasına Bakışı: Indiana Üniversitesinde Türk Kültürü Üzerine Yayımlanan Eserlerin Analizi** adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Erol SAKALLI
İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 24.11./2011 tarih ve 34/34 sayılı kararı ile oluşturulan jüri TDA-Türk Dünyası Edebiyatları anabilim dalı doktora öğrencisi Erol SAKALLI'nın aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 16/12./2011 günü saat 10.00'da 90 dk. süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

~~BAŞKAN~~
Prof. Dr. Fikret Türkmen
Başarılı
Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Doç. Dr. Mustafa Arslan
Başarılı
Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Doç. Dr. Mehmet Temizkan
Başarılı
Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Doç. Dr. Ali Erol
Başarılı
Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Metin Arıkan (Danışman)
Başarılı
Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı :Amerikan Bilim Dünyasının Türk Dünyasına Bakışı: Indiana Üniversitesinde Türk Kültürü Üzerine Yayımlanan Eserlerin Analizi
Tezin İngilizce Başlığı :Amerikan Scholars' Perspectives of the Turkish World: An Analysis of the Works Published by Indiana on Turkish Culture

1. Doktora Tezi savunma süresi asgari 90 azami 120 dakikadır.
2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) **bilgisavarda** doldurulmalıdır
3. **Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.**
4. Doktora Tez savunmasında üyelerden en az birinin **üniversite dışından** olması zorunludur.

İÇİNDEKİLER	IV- VIII
ÖNSÖZ	VIII- X
GİRİŞ	1- 17
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. TÜRK DİLİ HAKKINDA YAYIMLANAN ESERLER	18- 109
1.1. The Phonology of Modern Standard Turkish	18- 20
1.2. Chuvash Manual	20- 24
1.3. Uzbek Newspaper Reader	24- 25
1.4. American Studies in Altaic Linguistics	25- 26
1.5. Yakut Manual	26- 28
1.6. Turkish Literary Reader	29- 31
1.7. Bashkir Manual	31- 32
1.8. Uzbek Structural Grammar	33- 34
1.9. A Reference Grammar of Modern Turkish	34- 37
1.10. Tatar Manual	37- 38
1.11. Kirghiz Manual	39- 41
1.12. Über die Sprache der Jakuten	41- 42
1.13. Notes on the Equine Terminology of Altaic Peoples	42- 43
1.14. Chagatay Manual	43- 45
1.15. Cheremis- Chuvash Lexical Relationships: An Index to Räsänen's 'Chuvash Loanwords in Cheremis'	45- 46
1.16. A Grammar of Orkhun Turkic	46- 48
1.17. Basic Course in Uzbek	48
1.18. Basic Course in Azerbaijani	49
1.19. Thesaurus Linguae Tschuvaschorum	49- 51
1.20. Mongol and Turkic Words in the Latin Versions John Of Plano Carpini's "Journey To Mongols" (1245- 1247)	52- 53
1.21. Two Altaic Etymologies	54- 55
1.22. Turkish Folklore Reader	55- 57
1.23. Khalaj Materials	57- 61

1.24.	Advanced Turkish Reader: Texts from Social Sciences and Related Fields	61- 63
1.25.	The Turkic and Mongol Words in William of Rubruck's Journey.....	63- 66
1.26.	Altaica- Uralica	66- 69
1.27.	Mongol Elements in Old Turkic	69- 71
1.28.	Tuvan Manual	71- 73
1.29.	Two Stone Sculptures of the "Old Turkic" Type from Sinkang ..	73- 74
1.30.	The Nature of Possessive Suffixes in Uralic and Altaic	75- 76
1.31.	Preliminary Studies in Turkic Historical Phonology	76- 78
1.32.	The Structure of Turkic Languages	79- 80
1.33.	Introduction to Kazakh	80- 82
1.34.	The Origin of Turkish <i>Baliq</i> Town	82- 83
1.35.	A Kazakh Newspaper Reader	83- 84
1.36.	The Turkic Vocabulary In The Farhang-i Zafân- Gûyâ (8th / 14th Century)	85- 86
1.37.	Fu-Yu Gırgıs: A Tentative Description of the Easternmost Turkic Language	86- 88
1.38.	A Kirghiz Reader	88- 91
1.39.	Essays in Comparative Altaic Linguistics	91- 93
1.40.	Modern Literary Uzbek	93- 94
1.41.	A History of Cathay, A Translation and Linguistic Analysis of a Fifteenth Century Turkic Manuscript	94- 96
1.42.	Armeno- Turcica	96- 97
1.43.	The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang. Ninth and Tenth Chapters	97- 104
1.44.	Jungar Tuvan Texts	104- 105
1.45.	Onomasticon Turcicum	105- 109

İKİNCİ BÖLÜM

2.	TÜRK HALK BİLİMİ VE EDEBİYATI HAKKINDA YAYIMLANAN ESERLER	110- 163
2.1.	Social Organization of the Mongol- Turkic Pastoral Nomads ...	110- 112
2.2.	Les Devinettes	112- 115
2.3.	Customary Law of the Nomadic Tribes of Siberia	116- 118
2.4.	Dream Motif and Shamanistic Initiation	118- 120
2.5.	Peoples of Central Asia	120- 124
2.6.	Radloff's Proben. Preface to V. V. Radloff, South- Siberian Oral Literature I	124- 125
2.7.	South Siberian Oral Literature	125- 127
2.8.	Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia	127- 129
2.9.	Turkish <i>Hikaye</i> - Telling Tradition in Azerbaijan, Iran	129- 131
2.10.	The Divan of Gada'i	131- 133
2.11.	The Rub of Cultures in Modern Turkey- Literary Views of Education.....	134- 138
2.12.	The Oral Epic of Siberia and Central Asia	138- 142
2.13.	The Tale- Singer and His Audience	142- 144
2.14.	Epithet in a Prose Epic: The Book of My Grandfather Korkut	144- 147
2.15.	Contemporary Turkish Writers: A Critical Bio- Bibliography of Leading Writers in the Turkish Republican Period up to 1980...	147- 156
2.16.	Weather Magic in Inner Asia	156- 163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.	TÜRK TARİHİ HAKKINDA YAYIMLANAN ESERLER	164- 227
3.1.	Educational Problems in Turkey 1920- 1940	164- 166
3.2.	The Russian Colonization of Kazakhstan 1896- 1916	166- 173
3.3.	Ottoman Diplomacy in Hungary	173- 175
3.4.	The Inner Asian Diplomatic Tradition	175- 176

3.5.	The Siege of Mosul and Ottoman- Persian Relations 1718- 1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire	177- 179
3.6.	Toward a Classification of Ottoman <i>Tapu</i> Registers	179- 181
3.7.	Horse and Pasture in Inner Asian History	181- 183
3.8.	A Survey of Turco- Mongol Buddhism Prior to the Thirteenth Century.....	183- 185
3.9.	Ottoman Records in the Hungarian Archives	185- 187
3.10.	Religion and Ethnic Consciousness Among Turks in the Soviet Union.....	187- 189
3.11.	The Compromise at Zsitvatorok	189- 191
3.12.	The Inner Asian Warriors	192- 194
3.13.	Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia	194- 196
3.14.	Bibliography of Islamic Central Asia	196- 199
3.15.	Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel	199
3.16.	Ethnicity and State Formation in Pre-Činggisid Turkic Eurasia.....	200- 202
3.17.	The Kazakhs and Pugachev Uprising	202- 204
3.18.	“Kraevedenie” and Uzbek National Consciousness	204- 208
3.19.	An “Uvaysi” Sufi in Timurid Mawarannahr: Notes on the Hagiography and Taxonomy of Sanctity in the Religious History of Central Asia.....	208- 210
3.20.	Die Beziehungen des Osmanischen Reiches zu Kashgar und Seinem Herrscher Ya’qub Beg, 1873- 1877	210- 212
3.21.	The “Command- Administrative System” in Cotton Farming in Uzbekistan 1920s to Present	212- 215
3.22.	The Administration of Bukhara under the Manghits and Some Tashkent Manuscripts	216- 217
3.23.	Ritual and Authority in Central Asia: The Khan’s Inauguration Ceremony	217- 220
3.24.	A Collection of Tarkhan Yarliqs from the Khanate of Khiva ..	220- 223

3.25.	Documents from the Khanate of Khiva	223- 224
3.26.	Hamza: A Communist Martyr and Uzbek Collective Memory.....	224- 227

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.	TÜRK KÜLTÜRÜ HAKKINDA YAYIMLANAN DİĞER ESERLER.....	228- 248
4.1.	Aspects of Altaic Civilization- Proceedings of the Fifth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (PIAC)	228- 230
4.2.	The Turkic Peoples- Selected Russian Entries from the Great Soviet Encyclopedia with an Index in English	230- 231
4.3.	The Uralic and Altaic Program of the American Council of Learned Societies (1959- 1965)	232- 233
4.4.	The Uralic and Altaic Series: An Analytical Index	234
4.5.	Music of Central Asia and of the Volga- Ural Peoples	234- 238
4.6.	Aspects of Altaic Civilization II- Proceedings of the XVIII PIAC.....	238- 239
4.7.	Aspects of Altaic Civilization III- Proceedings of the Thirteenth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference	239- 240
4.8.	Essays in Uzbek History, Culture, and Language	240- 241
4.9.	Notes on the Study of Central Asia	241- 244
4.10.	Altaic Affinities- Proceedings of the 40th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference	245- 246
4.11.	Soviet Ethnic Policy and the Discursive Roots of Central Asian Authoritarianism	247- 249
	SONUÇ	250- 254
	KAYNAKÇA	255- 265
	ÖZGEÇMİŞ	266
	ÖZET	267
	ABSTRACT	268

ÖN SÖZ

Türk kültür ve edebiyatının yayıldığı geniş coğrafya ve bu coğrafyalarda oluşturduğu geniş medeniyetlerin izleri, bugün bile bilimsel araştırma ve incelemelerin ilgisini beklemektedir. Kültür- dil- tarih ilişkisi üzerinden yapılacak bu yöndeki her araştırma Türk kültürü, Türk dili ve Türk tarihinin bir başka zenginliğini ortaya koyacaktır.

Yaygın bir kabulle Orta Asya'ya dayandırdığımız Türk kültür tarihinin 8. yüzyıl ve öncesinden günümüze ulaşan metinleri, dünya medeniyet tarihi içerisinde Türk kültürünün seyrini takip etmemiz bakımından önemlidir. Farklı coğrafyalarda büyük medeniyetler oluşturan Türklerin dili ve kültürünün tarihsel süreç içerisindeki seyrini ve gelişimini ortaya koyan çalışmalar, bu anlamda sadece Türk medeniyet tarihine değil aynı zamanda insanlığın bugüne değin oluşturduğu uygarlık unsurlarının tanınmasına da yardımcı olacaktır.

Sadece Anadolu coğrafyasını esas alarak yapılacak çalışmaların yeterli olmayacağını, hatta Türk dünyası dediğimiz sahaya ait çalışmaların da günümüzde bütünüyle ihtiyacımızı karşılayamayacağı bilinmektedir. Bu yüzden, farklı ülkelerin, özellikle de ABD'nin ve Avrupa'nın bu alandaki çalışmalarının, kendi akademik çevrelerimiz tarafından iyi tanınması gerektiğine inanıyoruz. Çalışmamızda Amerika'nın önde gelen üniversitelerinden birinde Türk kültürünün çeşitli alanlarıyla ilgili çalışmaları analitik olarak tanıtmak istedik. Bu amaçla çalışmamız için "Amerikan Bilim Dünyasının Türk Dünyasına Bakışı: Indiana Üniversitesinde Türk Kültürü Üzerine Yayımlanan Eserlerin Analizi" adını uygun gördük.

Tezimiz, Amerika'daki Türkoloji ve Türk kültürü üzerine çalışmaların tarihini ve bugünkü durumunu verdiğimiz "Giriş" bölümünden sonra gelen dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm "*Türk Dili Hakkında Yayımlanan Eserler*" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Indiana Üniversitesi tarafından yayımlanmış 45 adet çalışma yer almaktadır.

Tezimizin ikinci bölümü “*Türk Halk Bilimi ve Edebiyatı Hakkında Yayımlanan Eserler*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde aynı üniversite tarafından yayımlanan 16 adet çalışmaya yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm “*Türk Tarihi Hakkında Yayımlanan Eserler*” başlığını taşır. Bu bölümde 26 adet çalışma yer almaktadır.

Dördüncü bölüm ise “*Türk Kültürü Hakkında Yayımlanan Diğer Eserler*” başlığını taşımaktadır ve bu bölümde 11 adet çalışma yer almaktadır.

Tezimizin devamında “Sonuç” ve “Kaynakça” bölümleri yer alır. Sonuç bölümünde hem tezimizin sonucunu hem de incelediğimiz eserler ve Amerika’daki yapılan çalışmalar ışığında Amerikan bilim dünyasının Türk dünyasına bakışını ortaya koymaya çalıştık.

Tezimiz için iki defa Indiana Üniversitesine giderek tezimizde belirttiğimiz kurum ve kuruluşları ve kütüphaneleri ziyaret etme ve buradaki öğretim elemanlarıyla tanışma ve görüşme fırsatı yakaladık. Bunlar tezimiz için oldukça faydalı olmuştur.

Doktora çalışması için bu konuyu seçmeme vesile olan, çalışma sırasındaki yönlendirmeleriyle bana ışık tutan, her türlü imkân ve kolaylığı sağlayan ve bizden değerli fikirlerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN’e şükranlarımı sunarım.

Doktora çalışmamda bana danışmanım olarak yol gösteren, tezimin hazırlanmasında her türlü yardımı ve desteği esirgemeyen danışman olan sayın Yard. Doç. Dr. Metin ARIKAN’a minnettarım.

Ayrıca, yine her zaman yanımda olan ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN’e çok teşekkür ederim.

Erol SAKALLI

GİRİŞ

Bilindiği gibi, kültür bir milletin tarih sahnesinde var olduğu günden bugüne kadar oluşturduğu maddî ve manevî değerlerin bütününe verilen addır. Yine kültür bir milletin geçmişini olduğu gibi geleceğini de şekillendiren en önemli unsurdur. Milletlerin tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları, geliştirdikleri ve dünya medeniyet tarihine kattıkları unsurlar, onların takipçileri açısından hep varlıklarının devamı ve onur bayrakları olarak algılanmışlardır.

Günümüzde ve geçmişte bir milleti diğerinden ayıran unsurlar, o milletin fertleri tarafından benimsenerek, yaşadıkları tarihî sürece, coğrafyaya ve sosyo- kültürel şartlara göre yeni planlar üretmenin yolunu açmıştır. Kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması, tarih sahnesinde önemli rol üstlenmiş ya da üstlenmesin bütün milletlerin birincil önceliği olarak algılanmıştır. Kültürel unsurların devamlılığı ile milletlerin varlığının devamı arasında kurulan ilgi, beraberinde hangi kültürün- hangi milletin- baskın olacağı yarışını da getirir. Bu süreç bir bütün olarak düşünüldüğünde, elbette insanlığın tarihinin belirlenmesi kaygısının bu çalışmaların esasını oluşturduğu görülmektedir.

8. yüzyıldan itibaren yazılı metinlerle- Orhun Abideleri- dünya kültür tarihindeki varlığımız bu anlamda çok önemlidir. Daha da öncesine dayanan kısa metinleri de sayarsak, Türk dili ve dolayısıyla kültürünün dünya uygarlık tarihinin neredeyse başlangıcına ulaşıyor olması, bugün bizler için moral bir anlam taşıırken, öte yanda çok geniş bir tarihî süreci bütün boyutlarıyla irdelemek, incelemek ve araştırmak sorumluluğunu da getirmektedir.

Tarihî süreç içerisinde 10- 15 asır öteye taşınabilen bu kültür ve dil mirasının, Türk milletinin yaşadığı geniş coğrafya ile beraber düşünüldüğünde ne kadar zengin ve geniş olduğu görülecektir.

Orta Asya ve Çin Uygur bölgesinden, Kuzeyde Kafkasya'ya, oradan güneyde Kuzey Afrika ve Arap Yarımadasını içine alan, Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan bu geniş coğrafyada asırlarca varlığını sürdüren ve medeniyet(ler) oluşturan Türkçe, çok zengin imkânlar ve donanımlı bilim adamlarının oluşturduğu takım çalışmalarının ilgisini beklemektedir.

Rus, Macar, Alman vb. Türkologların bu anlamda yaptığı çalışmalar, bu zenginliğin dışarıda çok ciddi ilgiyle algılandığını ortaya koyarken, bizden Türkologların zaman içinde çok nadir yetişmiş olması dikkat çekicidir. Ancak bu eksiklik son zamanlarda özellikle akademik çevrelerde yapılan çalışmalarla büyük ölçüde giderilmiştir.

Bu anlamda, çalışmamız bu geniş sahanın araştırılmasına büyük katkı sağlayan Indiana Üniversitesinin yayımları üzerine yoğunlaşmıştır. Böylece sadece kendi akademik çevrelerimizin yaptığı araştırma ve yayınları değil, “dünyanın öbür ucu” olarak da isimlendirilen bölgelerdeki çalışmaları tanıtmayı amaçladık. Bu çalışmanın bir diğer amacı ise, var olan bu çalışmaların kendi insanımız ve akademik çevrelerimizce de tanındıktan sonra, kendi durumumuzun bir nevi tespitidir. Böylelikle yeni bir vizyon geliştirebilir, öne sürülen teorilerin, tezlerin analizlerini yapıp, Türk dili ve kültürünün araştırılmasında yeni aşamalar kat edebiliriz.

Sosyal alanların, disiplinleri tanım ve tasnifinde farklılıklar görülse de hepsinin özünde aynı kaygı ve bilimsel hassasiyetin yattığı görülür. Kültür, dil, tarih gibi disiplinlerin tanımı, tasnifi ve birbirleriyle olan ilgileri konusunda bilgi veren kaynakların bu anlamda benzer noktalarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Kültür, Türk Dil Kurumunun genel ağda yayınladığı Güncel Türkçe Sözlük’te “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.”¹ olarak tanımlanmıştır.

Şükrü Ünalın’ın kültür tanımı ise şöyledir: “Kültür, bir milletin dil, din, ortak duygu, düşünce kabullerinin terkididir. Milleti meydana getiren fertler, konuştukları ortak dil sayesinde ‘ortak duygu ve düşünce’ye sahip olurlar ve bunları paylaşırlar.”²

Mehmet Kaplan ise yeni milliyetçilik kavramını açıklarken “kültür bütünlüğü” üzerinde durur. Bu konuda, “Dil, edebiyat, bütün güzel sanatlar, din, örf ve adetler bu bütünlüğün bir parçasıdır.” der.³

¹ <http://www.tdk.org.tr> erişim 16.08.2011

² Şükrü Ünalın, **Dil ve Kültür**, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s. 99.

Yılmaz Özakpınar, insan ve insan dışı varlıkların zihinsel yapılarından hareket ederek bir kültür oluşturmanın insana ait bir yetenek olduğu yargısına varır. Bu anlamda, “İhtiyaçlarını etkili ve verimli bir biçimde karşılamak için insanın yapmış olduğu aletler, doğadaki olaylar ve kendi kaderiyle ilgili olarak zihninde uyanan sorulara cevap arama çabası içinde geliştirdiği mitolojiler, duygularını belirleme ve ifade etme amacıyla meydana getirdiği sanat eserleri, birlikte yaşamayı mümkün kılan ahlak kuralları, bilgileri sembollerle temsil etmeye ve iletmeye yarayan dil, vahiy kaynaklı bilgilerin kavranmasına dayanan iman, doğadaki olayların oluş mekanizmasına ilişkin varsayımları tahkik etme metodu olan bilim”⁴ gibi unsurları insanın zihin kapasitesinin bir parçası ve kültür ögesi olarak görür.

Mustafa Özkan’a göre kültür “bir milletin yaşayış tarzı, maddî ve manevî her şeyini içine alan değerler topluluğudur.”⁵

Mümtaz Turhan, Edward Sapir’e gönderme yaparak kültürü tanımlar: “E. Sapir, etnoloji ve kültür tarihi mensuplarının kullandığı anlamda kültürün, insanın yaşarken sosyal yoldan edindiği maddî ve manevî her ögeyi içerdiğini söyler.”⁶

“Medeniyet beynelminel, kültür ise millîdir” tezini savunan Ziya Gökalp’e göre “Subjektif bir nitelik taşıyan inançlar, ahlâka ait görevler, güzellikle ilgili şekiller ve bütün mefkûreler, bir kültür (hars) topluluğunun inançlarıdır.”⁷

Mithat Atabay’a göre kültür, “bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümü”dür.⁸

UNESCO, 1982 yılında Mexico City’de yapılan Kültür Politikaları Dünya Konferansının sonuç bildirgesinde kültürü şu şekilde tanımlar: “En geniş manada kültür, bir toplumu ya da sosyal bir grubu tanımlayan kendine has maddî, manevî, zihinsel ve duygusal özelliklerin bir bütünüdür. Kültür sadece sanat ve edebiyatı değil, aynı

³ Mehmet Kaplan, **Nesillerin Ruhunu**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34- 35.

⁴ Yılmaz Özakpınar, **Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi**, Kubbe Altı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 23.

⁵ Mustafa Özkan, **Tarih İçinde Türk Dili**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 16.

⁶ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1974, s. 21.

⁷ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Toker Yayınları, İstanbul, 1992, s. 28- 29.

⁸ Mithat Atabay, “Cumhuriyet Kültürü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 43, Bahar 2009, s. 457.

zamanda insanların yaşam biçimlerini, insan olmanın temel haklarını, değerler sistemini, gelenekleri ve inançları da içerir.”⁹

Doğan Özlem ise kitabında kültürün geçmişten geleceğe, eski nesillerden yeni nesillere aktarıldığını Leibniz’den alıntı yaparak şöyle anlatır: “Geçmişin yükünü taşımak ve geleceğe gebe olmak.”¹⁰

Bu tanımları artırmak ve çeşitlendirmek mümkündür. Ancak çalışmamızın esası, bu alandaki benzer ya da farklılık gösteren çalışmaların tespiti değil, Türk kültürünün çok farklı milletlere ait bilim adamlarınca gördüğü ilgidir.

Orta Asya ve dolayısıyla Türk kültürü ile ilgili bilimsel çalışmaların Batı’da başlaması Orta Avrupa’da olmuştur ve çok eski bir geçmişe sahip değildir. “ ‘İç Asya çalışmaları’ terimi ilk defa Macar Oryantal Kültür Bülteni Turán dergisinde kullanılmıştır. Bu dergi, 1877- 80 yılları arasında bölgeye bilimsel bir gezi düzenleyen Macar Kont Béla Szécheny tarafından başlatılmıştır. 1940 yılında Louis Ligeti Budapeşte Üniversitesinde türünün ilk örneği olan İç Asya Kürsüsünü kurmuştur.”¹¹

Yuri Bregel, *Bibliography of Islamic Central Asia* adlı çalışmasının “Giriş” bölümünde Batılı bilim adamlarının Orta Asya’ya olan ilgisinden ve ilgisizliğinden şu şekilde bahseder: “İslamî Orta Asya’nın tarihinin ve kültürünün araştırılması Batı’da çok fazla gelişmemiştir. Bunun nedeni bölgenin ve bölgeyle ilgili kaynakların erişilemez olmasıydı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batılıların Orta Asya’ya olan ilgisi artmıştır.”¹²

Batı’da Orta Asya kaynaklı bu çalışmaların görünen amacı “bilim” olmakla beraber, her zaman “siyasî” ve “kültürel” kaygıların bu çalışmalarda önemli rol oynadığı gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim 18. ve 19. yüzyılda güçlenen ve bu gücünü sürdürmek için yeni kaynaklara ihtiyaç duyan Batılılar, bu tür araştırmaları asıl amaçlarını örten bir unsur olarak kullanmışlardır.

⁹http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf erişim 19.11.2011

¹⁰ Doğan Özlem, **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 198.

¹¹ Bu konu ile ilgili bilgilerin bir kısmını Prof. Denis Sinor ile yaptığımız sohbette elde ettik. Ayrıntılı bilgi için Indiana Üniversitesi resmi internet sitesi www.indiana.edu adresine de ulaşılabilir.

¹² Yuri Bregel, **Bibliography of Islamic Central Asia, Part I**, Indiana University Publications, Bloomington, 1995, s. VIII.

Amerika Birleşik Devletlerinin Orta Asya'ya ve dolayısıyla Türk kültürüne olan ilgisi ise “Soğuk Savaş” döneminde ortaya çıkmıştır. İki kutuplu dünyanın diğer kutbu Sovyetler Birliği ile sürekli bir mücadele içinde olan Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği'nin 4 Ekim 1957'de Sputnik uydusunu uzaya göndermesiyle sarsılmış, Amerika'nın matematik ve bilimde dünyanın diğer tüm devletlerinden, özellikle rakibi Sovyetler Birliği'nden, üstün olduğu inancı zarar görmüştür. Bu kaygılarla dönemin başkanı Dwight D. Eisenhower kongreye, Amerika'nın teknoloji ve bilim alanında Sovyetler Birliği ile daha iyi yarışabilmesini sağlamak için Amerikan eğitimi sistemini güçlendirecek bir yapıya kavuşturmasını istemiş ve ulusal güvenlik ve Amerika'nın “Soğuk Savaşı” kazanabilmesinde etkili olacak alanlar olan matematik, fen ve yabancı dil alanlarında “yeteneklerin israfını azaltmak” için Kongreye talepte bulunmuştur. Bunun üzerine Amerikan Kongresi 2 Eylül 1958'de “Ulusal Savunma Eğitim Kanunu”nu (NDEA) çıkarmıştır. Bu kanunla iki şey amaçlanmıştır. Birincisi, ülkenin ihtiyacı olan savunma personelini yetiştirmek. Bu, yabancı diller çalışan bilim adamlarına, bölge araştırma merkezlerine ve mühendislik öğrencilerine federal destek sağlamayı kapsıyordu. İkincisi de üniversite öğrencilerine maddi destek sağlamaktı.¹³

1960 yıllarda başlayan bu çalışmaların Türkoloji ayağıyla ilgili olarak Metin Ekici'nin şu söyledikleri önemlidir: “Bu dönemde, ABD'nin Ortadoğu'da sahip olduğu en güçlü müttefiki Türkiye'yi her alanda etkilemeye başlamış, doğal olarak ABD'de Türkolojiye duyulan ilginin artmasına da yol açmıştır. 1960'lı yıllar Türkiye'de siyasi bunalımların yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçerken, ABD'de ise, bu önemli müttefikinin askerî, ekonomik ve siyasal yapısı yanında, kültür, dil ve tarihini daha ciddi biçimde öğrenme ve inceleme gayretleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin sadece Ortadoğu'da önemli bir stratejik konuma sahip olan bir ülke değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük varisi olarak komşusu olan ülkelerdeki gelişmeleri anlamada da önemli ölçüde etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.”¹⁴

Amerika'daki Türkoloji çalışmaları ile ilgili olarak Hasan Eren ise şunları söyler: “II. Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletlerinde Türkoloji ve özellikle Türk dili çalışmaları artmıştır. Bu yolda Batı Avrupa'dan ve Türkiye'den

¹³ Higher Education Act.TG Researches and Analytical Services, 2005.

¹⁴ Metin Ekici, “ABD'de Türkoloji Çalışmaları ve Problemleri”, **IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Ankara, 2007, s. 503.

çağrılan uzmanların katkısı büyük olmuştur.”¹⁵ Eren, bu uzmanlara ve yaptıkları çalışmalara yer vererek çalışmasına devam eder.

İki kutuplu bir dünyada, “güç”ü elinde tutan bu iki devletin, güçlerini elinde tutmayı sürdürmek ve daha da güçlenmek için sadece matematik, fen gibi pozitif bilimlerde değil sosyal bilimlerde de aynı hassasiyetle yatırım yapması dikkat çekicidir. Günümüzde AR-GE adı verilen bu çalışmaların bir boyutunu dil ve kültür araştırmalarına ayıran anlayışın gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde halen istenilen seviyede olmaması da yine dikkat çekicidir. Bu farklılık, günümüz dünyasında söz sahibi olmanın da ölçüsünü belirlemektedir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliğinin pozitif bilimlerde verdikleri mücadelenin alt yapısını her zaman sosyal alanlardaki varlık mücadelesi beslemiştir. Farklı bir kıtada yeni bir kültür ve medeniyet oluşturma çabalarını sürdüren Amerika Birleşik Devletleri ile geniş bir coğrafyada çok farklı milletleri ve kültürleri barındıran SSCB’deki bu mücadelenin devamı doğal olarak yaratmayı amaçladıkları tek kültürlülük amacına hizmet etmekte.

Bu amaçla, NDEA ile Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türk halkları hakkında oldukça ayrıntılı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu da bize Amerikan bilim dünyasının Orta Asya’ya olan ilgisinin neden 1960’lı yıllar itibarıyla başladığını gösterir.

Amerikan Bilim Toplulukları Konseyinin (ACLS) Ural- Altay Programının başlaması da aşağı yukarı aynı döneme denk gelir. Bu programı anlattığı kitabında John Lotz şu bilgileri vermektedir: “Ural-Altay Programı ya da resmî adıyla ‘Ural ve Altay Dilleri Araştırmaları’ Amerikan Bilim Toplulukları Konseyi ile Eğitim Bakanlığı arasında Ulusal Savunma Eğitim Kanununa göre yapılan iki anlaşmayla yürütülmüştür. Ural- Altay çalışmalarında ulusal bir programın başlaması 1956 yılı Mayıs ayına kadar gider. Ford Vakfı tarafından desteklenen Kolombiya Üniversitesinin yeni kurulan Ural-Altay Dilleri bölümü ve vakıftan Dr. Cleon O. Swayzee’nin aktif ilgisiyle Amerika’daki kurumlarda Ural- Altay alanında çalışan tüm bilim adamları bir konferansa çağrılır. Sonuç olarak, Ulusal Savunma Eğitim Kanununun çıkarılmasından birkaç hafta sonra,

¹⁵ Hasan Eren, **Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 96.

30 Eylül 1958’de, Ford Vakfına ve Amerikan Bilim Toplulukları Konseyine bir ‘Ural-Altay Çalışmaları Raporu’ sunulur. Aynı zamanda, Amerikan Bilim Toplulukları Konseyi başkanı Dr. Frederick H. Burkhardt Ural- Altay Komitesi için küçük bir destek vermeyi kabul eder. Bu komite alanın gelişmesiyle ilgili meseleleri tartışmak için 1958 ve 1959’da iki defa bir araya gelir. 1959 Mayıs’ında, bu kitabın yazarı Eğitim Bakanlığı ile bireysel bir anlaşma yaparak alandaki tüm bilim adamlarıyla iletişime geçmiş ve Eğitim Bakanlığı Dil Geliştirme Bölümüne ortak bir teklif sunmuştur. Daha sonra Amerikan Bilim Toplulukları Konseyine Ural- Altay dilleri ve bölgesiyle ilgili araştırma ve çalışma yapmak için destek verilmiştir.”¹⁶

Bu program dâhilinde Türk dili ve kültürü ile ilgili yapılan ve bir kısmı da tezimizin konusunu oluşturan çalışmalar şunlardır:

- 1- Turkish Tapes, İlhan Başgöz.
- 2- Turkish Folklore Reader, Andreas Tietze.
- 3- Turkish Social Science Reader, Andreas Tietze.
- 4- Turkish Literary Reader, Andreas Tietze.
- 5- A Reference Grammar of Modern Turkish, Lloyd B. Swift.
- 6- Basic Course in Azerbaijani, Fred W. Householder.
- 7- Basic Course in Uzbek, Alo Raun.
- 8- Uzbek Newspaper Reader, Nicholas Poppe.
- 9- Uzbek Structural Sketch, Andrée Sjoberg.
- 10- Kazakh Manual, Omeljan Pritsak.
- 11- Kazakh- English Dictionary, Boris N. Shnitnikov.
- 12- Turkoman Manual, Omeljan Pritsak.
- 13- Kirghiz Manual, Raymond J. Hebert.
- 14- Turki (New Uighur) Manual, Omeljan Pritsak.
- 15- Tatar Tapes, Hamid Raschid.
- 16- Tatar Manual, Nicholas Poppe.
- 17- Bashkir Manual, Nicholas Poppe.
- 18- Yakut Manual, John R. Krueger.

¹⁶ John Lotz, **The Uralic and Altaic Program of the American Council of Learned Societies**, Bloomington, 1966, s. 1.

- 19- Chuvash Manual, John R. Krueger.
- 20- Introduction to Turkic Studies, Karl H. Menges.
- 21- Chagatay Manual, Janos Eckmann.
- 22- The Turkic Peoples of Southern Iran, Pierre Oberling.
- 23- The Turkic Peoples of Iranian Azerbaijan, Pierre Oberling.
- 24- The Phonology of Modern Standard Turkish, Robert B. Lees.
- 25- Research on Turkish Grammar, Robert B. Lees.
- 26- Turkish Frequency Counts, Joe E. Pierce.

“ABD’de Türkoloji Çalışmaları ve Problemleri” adlı makalesinde Metin Ekici, Amerika Türkoloji çalışmalarının sadece tarihçesinden değil aynı zamanda mevcut durumundan da bahseder. Ekici Amerika’daki Türkoloji eğitiminin başlaması konusunda şunları söyler: “20. yüzyılın ilk yarısında Türkçe eğitimi sadece Princeton Üniversitesi’nde Lewis Thomas tarafından öğretilmeye başlanmış, Türkoloji ise New York şehrinde bulunan Columbia Üniversitesi’nde, bu konuda çok geniş bilgiye sahip Karl Heinrich Menges tarafından temsil edilmiştir... İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa’dan pek çok Türkologun, ABD’ye göçü söz konusu olmuştur. Bunlardan Türkoloji dünyasında çok tanınan bazı isimler ise şunlardır: Nicholas Poppe Washington- Seattle Üniversitesi’ne, Tibor Halasi- Kun ilkönce Ankara Üniversitesi’ne ve daha sonra Columbia Üniversitesi’ne, Omeljan Pritsak ilk önce Washington- Seattle Üniversitesi’ne oradan da Harvard Üniversitesi’ne Andreas Tietze ve Janos Eckmann California Üniversitesi Los Angeles’a, Denis Sinor ve daha başka bilim adamları da Indiana Üniversitesi Bloomington’a yerleşmişlerdir.”¹⁷

Prof. Denis Sinor’un 60’lı yıllarda Amerika’ya gelmesi ve Indiana Üniversitesinde çalışmaya başlaması Amerika’daki Altayistik dolayısıyla Türkoloji araştırmalarına ve çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. Sinor’un özellikle PIAC çalışmaları Altayistik alanına önemli çalışmaları dâhil etmiştir. Sinor, PIAC’ın nasıl kurulduğunu 5. PIAC’ta sunulan bildirilerin basıldığı kitabın ‘PIAC’ı Tanıtmak’ başlığı altında şu şekilde anlatır: “4 Eylül 1957’de, Münih’te, 24. Uluslar Arası Oryantalistler

¹⁷ Metin Ekici, “ABD’de Türkoloji Çalışmaları ve Problemleri”, **IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, Ankara, 2007, s. 502.

Kongresi Altayik bölümü gelecek yıl düzenlenmek üzere bir Altayik Konferansına karar verdi. Bu kararın verilmesinde Altayik çalışmalarının çok fazla artması ve bu konudaki bir fikir alışverişi için üç yılda bir düzenlenen Oryantalistler Kongresinin bir parçası olmanın yetersiz olduğu düşüncesi oldukça etkili olmuştur. Altayistlerin ilk toplantısı 1958'de Mainz'da yapılmıştır. Yedi ülkenin temsilcileri toplanmış ve bu toplantı çok verimli geçtiği için Uluslar Arası Daimi Altayistik Konferansının (PIAC) kurulmasına karar verilmiştir. Profesör W. Heissig (Bonn) de ilk genel sekreter seçilmiştir. Temel amaçlar oldukça basitti: Nispeten küçük gruplar içinde çeşitli meselelerin tartışılabileceği yıllık bir konferansın düzenlenmesi. Geleneğe göre PIAC katılımcıları (1) Çeşitli ülkelerdeki Altayistik faaliyetleri hakkında kısa raporlar verirler, (2) Uluslar arası işbirliğiyle çeşitli projeleri başlatırlar ya da tartışırlar, (3) Daha evvel üzerinde anlaşılan bilimsel konuları tartışırlar ve (4) Kendi araştırmalarıyla ilgili bilgi verirler.”¹⁸

Sinor, 40. PIAC'ın bildiri kitabının giriş bölümünde “Uluslar Arası Daimi Altayistik Konferansının Kırk Yılı: Tarih ve Hatıralar” başlığı altında PIAC'ın yaptıklarını yukarıda anlattıklarına ek olarak, çoğunlukla hatıralar olmak üzere anlatır.¹⁹

Amerika Birleşik Devletlerinde 1958 yılında çıkarılan Ulusal Savunma Eğitimi Kanununun bir benzeri de 1991 yılında çıkarılan ‘Ulusal Güvenlik Eğitim Programı’dır. Senatör David L. Boren tarafından, Çöl Fırtınası’nın²⁰ analiz edilmesi sonucu ve Amerika’nın ulusal güvenliği için önemli olan dillerde ve kültürlerde Soğuk Savaş sonrası uzmanlık yatırımı olarak kurulan programın amacı şu kişileri ve kurumları maddî açıdan desteklemektir:

- 1- Amerika’nın ulusal güvenliği için önemli olan bölgelerde okuyacak lisans öğrencileri,
- 2- Amerika’nın ulusal güvenliği için önemli olan bölgeleri ve dilleri çalışacak lisansüstü öğrencileri,

¹⁸ Denis Sinor (ed.), **Aspects of Altaic Civilization Proceedings of the Fifth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Held At Indiana University**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s. 1.

¹⁹ David B. Honey- David C. Wright (ed.) **Altaic Affinities Proceedings of the 40th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (PIAC)**, Indiana University Publications, Bloomington, 2001, s. 1-21.

²⁰ Çöl Fırtınası (Desert Storm) ABD’nin 1. Körfez Savaşı sırasında Irak’a karşı uyguladığı operasyonun adıdır.

- 3- Amerika'nın ulusal güvenliği için önemli olan dillerle ve bölgelerle ilgili programlar oluşturmak isteyen yüksek öğrenim kurumları.

NSEP'nin kurucusu David L. Boren'in şu sözleri Amerika'daki genelde yabancı dil ve bölge çalışmaları özelde ise Orta Asya ve Türk dili (ve lehçeleri) çalışmalarının temel amacını gösterir niteliktedir: "İstihbarat Komitesine başkanlık ederken, bu konudaki tüm eski öncülerini bir araya getirdik. Onlar bize CIA'nın kurulmasında ve İkinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasında yardım etti. Bu kişiler 'sahip olabileceğiniz en önemli şey, kültürleri anlayan ve dilleri konuşan ve diğer ülkelere gidip orada Birleşik Devletlerin sesi olabilecek son derece iyi eğitilmiş ve zeki bir grup insandır' dediler."²¹

Yine aynı şekilde, Amerika Birleşik Devletleri eski Dışişleri Bakanlarından Colin Powell'ın söyledikleri de Amerika'nın küresel anlamda lider ülke olmak gayretlerini yerine getirebilmesi için bu tür çalışmalara yatırım yaptığını çok net göstermektedir. Powell şöyle diyor: "Bugün, terörizmi yok etmekten, çevresel sorunları azaltmaya, AIDS'i ortadan kaldırmaya kadar ülkemizin karşı karşıya kaldığı pek çok önemli sorunun çözümü, her genç insanın diğer dinler, kültürler ve diller hakkında çok daha fazla bilgi edinmesini gerektirecektir."²²

NSEP'in amaç ve hedefleri de şunlar olarak belirtilmiştir:

- 1- Amerika'nın ulusal güvenlik eğitimi için gerekli kaynakları, sorumlulukları ve esneklikleri sağlamak,
- 2- Amerika'nın çıkarları için önemli olan diller, bölgeler ve diğer uluslar arası alanlardaki eğitim ve öğretimin nitelik, nicelik ve çeşitliliğini artırmak,
- 3- Ulusal güvenlikten sorumlu olarak Amerikan Devletinin bakanlıklarında ve çeşitli bölümlerinde çalışacak kişi havuzu oluşturmak,
- 4- Amerikan'ın ihtiyaç duyduğu uluslar arası tecrübe ve bilgi birikimini diğer Federal programlarla uyum içinde genişletmek,

²¹ <http://www.nsep.gov/about/history> erişim 18.08.2011.

²² <http://www.nsep.gov> erişim 18.08.2011

5- Federal Hükümetin uluslar arası eğitimi savunmasına yardım etmek.²³

NSEP'in maddî açıdan desteklediği kişi, kurum ve kuruluşlarla, onları yönlendirdiği hedefleri dikkate alındığında sosyo- kültürel alanlardaki araştırmaların önemi daha iyi anlaşılacaktır. Amerika Birleşik Devletleri kendinden çok uzakta da olsa önemli gördüğü bölgelerle ilgili sosyal araştırmalar planlamıştır. Böylece, ulusal çıkar ve menfaatleriyle paralel gelişebilecek sosyo- kültürel alanlar oluşturmayı hedeflemiştir. Bu açıdan önemli gördüğü bölgelerdeki kültür ve ona ait dilleri öğrenecek yerli ve yabancı insan havuzları oluşturmayı ulusal güvenliğin kilidi olarak algılamıştır. Bu amacına hizmet etmesi bakımından uluslar arası eğitimi savunması dikkat çekicidir. Günümüzde geldiğimiz noktadan bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri'nin bu ileri projeksiyonlarının adım adım uygulandığı gerçeğiyle karşılaşmaktayız.

Çalışmamız, bu amaç ve hedeflerin bir boyutunu ortaya koymaya yöneliktir.

Bugün Indiana Üniversitesinde Türk kültürü ile ilgili araştırmalar ve çalışmalar yapan kurum ve kuruluşların sayısı da az değildir. Bu kurum ve kuruluşların bir kısmı nispeten yeni tarihlerde kurulmuş olmalarına rağmen bir kısmı da 2. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar gitmektedir. Bu kurumlardan biri İç Asya ve Ural Ulusal Kaynak Merkezi (Inner Asian And Uralic National Resource Center- IAUNRC)'dir. IAUNRC, Amerika Birleşik Devletleri Eğitim Bakanlığının desteklediği İç Asya ve Ural bölgelerinin ve bu bölgelerdeki halkların tüm yönleriyle anlaşılması ve araştırılması için kaynakları koordine eden bir kurumdur. Genel itibarıyla Ulusal Kaynak Merkezleri programı, yüksek öğrenim kurumlarına, kapsamlı ve lisans düzeyinde ulusal kaynak oluşturmaları, güçlendirmeleri ve yürütmeleri için destek veren bir programdır. Bu ulusal kaynaklar:

- 1- Özellikle daha az yaygın olan dillerin öğretilmesi
- 2- Bu dillerin kullanıldığı alanların anlaşılması için disiplinler arası eğitimler
- 3- Uluslar arası çalışmalarda disiplinler arası eğitimler
- 4- Profesyonel programlarını uluslar arası hale getirmek
- 5- Araştırmalar yapıp, sonuçlarını paylaşmak
- 6- Orta öğretim için müfredat ve ders materyalleri geliştirmektir.

²³ <http://www.nsep.gov/about/mission/> erişim 18.08.2011

1962 yılında Indiana Üniversitesinde Ural- Altay Dilleri ve Bölgesi Merkezi kurulmuştur. 1981’de bu merkezin adı İç Asya ve Ural Ulusal Kaynak Merkezi olarak değiştirilmiştir. Indiana Üniversitesi, İç Asya ve Ural çalışmalarıyla ilgili yüz binin üzerinde basılı ve elektronik kaynağa sahiptir.

IAUNRC Indiana Üniversitesinin aynı bölge üzerinde araştırmalarını yoğunlaştıran diğer kurumlarıyla ortak olarak çalışmaktadır. Bu ortak kurumlar ve çalışmaları şöyledir: Orta Avrasya Araştırmaları Bölümü, Sinor İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü, Orta Asya Dilleri Merkezi ve Slav, Doğu Avrupa ve Orta Asya Dilleri Yaz Atölyesi.

Indiana Üniversitesindeki bir diğer kurum ise Orta Avrasya Çalışmaları Bölümü (Department Of Central Eurasian Studies- CEUS)’dür. Indiana Üniversitesi Orta Avrasya Araştırmaları bölümü mevcut adını 1993’te almıştır. Bölüm, 1943’te Orta Avrasya Dilleri Ordu Özel Öğretim Programı olarak kurulmuş, 1956- 1965 yılları arasında Ural-Altay Araştırmaları Programı olarak düzenlenmiş, daha sonra da 1993 yılına kadar Ural- Altay Araştırmaları Bölümü olarak hizmet vermiştir.

Bölüm, kendine ait öğretim elemanı olan ve bu alanda yan dal olarak lisans derecesi verebilen tek bölümdür. Bölüm iki önemli noktayı birleştirir: (1) Bir uzmanlık dili ve (2) Bir uzmanlık bölgesi. Öğrenciler bir dil ve bölge konusunda seçtikleri derslere göre uzmanlaşma yoluna gitmektedirler. Bölümün öğretim elemanları, Baltıklardan Macaristan’a, Türkiye’ye, Orta Asya’dan Moğolistan’a ve Tibet’e kadar geniş bir bölgeye yayılmış ülkelerin ve uygarlıkların uzmanıdır. Antropoloji, işletme, edebiyat, halk bilimi, tarih, dilbilim gibi pek çok disiplinde hem tarihsel hem de çağdaş araştırmalar yapmaktadırlar.

Bölüm aynı zamanda yüksek lisans ve doktora dereceleri de vermekte ve diğer bölümlerle ortak yüksek lisans programları uygulamaktadır.

Türk kültürü alanında çalışmalar yapan bir diğer kurum da Orta Asya Dilleri Merkezi (Center For The Languages Of The Central Asian Regions- CeLCAR)’dir. Merkez, 2002 yılında kurulmuştur ve Amerika Birleşik Devletlerindeki on dört Yabancı Dil Merkezinden biridir ancak burası Orta Asya’nın (ve Afganistan ve Pakistan) önemli dillerine adanmış tek merkezdir.

CeLCAR, dil öğrenim materyalleri geliştirerek (ders kitapları, çalışma kitapları ve çoklu ortam kaynaklar) ve öğretmen eğitimleriyle, uzaktan eğitim kursları ve yaz dönemi yoğun dil kursları vasıtasıyla Orta Asya dillerinin ve kültürünün öğretilmesini ve öğrenilmesini amaçlamaktadır. CeLCAR'da şu anda eğitimi yapılan diller Darice, Kazakça, Kırgızca, Moğolca, Peştuca, Tacikçe, Uygurca ve Özbekçedir.

CeLCAR'ın ana maddî kaynakları Amerikan Eğitim Bakanlığı, Indiana Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi ve Ulusal Güvenlik Eğitim Programı (NSEP) tarafından sağlanmaktadır.

CeLCAR misyonunu şu sözlerle açıklar: “CeLCAR'ın misyonu Orta Asya dillerine ve kültürüne olan ilgiyi ve bu alanda bilgiyi artırmak ve ulusal stratejik ihtiyaçlara cevap verebilmektir.”

CeLCAR'ın ürettiği eğitim malzemelerinden bazıları şunlardır:

- 1- Bilgi broşürleri: Bu renkli ve resimli broşürler, öğretilen diller hakkında bilgiler verir. Dilin kimler tarafından, nerede konuşulduğundan, dilin belirgin özelliklerinden ve Amerika'da bu dilin nerelerde öğrenilebileceğine kadar bilgiler bu broşürlerde yer alır.
- 2- Alfabe kartları: Bu renkli kartlar öğretilen dillerin alfabelerini tanıtır. Mevcut alfabenin yanında harflerin transkripsiyonu ve telaffuzu da verilmiştir.
- 3- Ders kitapları: CeLCAR, Peştu, Tacik, Türkmen, Uygur ve Özbek dilleri için başlangıç seviyesinde ders kitapları hazırlamıştır. Ders kitapları iletişimsel yönetime dayalı olarak üretilmiş ve dillerin konuşulduğu bölgelerden derlenen gerçek malzemeler kitaplarda kullanılmıştır. Her ders kitabının yanında bir ses bir de görüntü CD'si vardır.
- 4- Önemli Cümleler: Sadece Dari ve Peştu dilleri için hazırlanan bu kitapçıklar cep kitabı niteliğindedir ve günlük, pratik dil kullanımındaki bazı önemli cümleleri İngilizce karşılıklarıyla ve telaffuzlarıyla birlikte verir.

Sözlükler: CeLCAR çoklu ortam sözlükler de üretmektedir.

Sinor İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü (Sinor Research Institute For Inner Asian Studies- SRIFIAS) ise Türk kültürü ile ilgili başka bir kurumdur. SRIFIAS'ın misyonu her yönüyle İç Asya Çalışmalarını teşvik edip desteklemektir. SRIFIAS'ın ana sorumluluklarından biri İç Asya araştırmaları için gerekli olan teknik kaynakları sağlamak ve geliştirmektir. Bu amaçla enstitü, İç Asya ile ilgili referans kaynaklardan, ek yazılardan, basılı materyallerin mikrofilmlerinden ve el yazmalarından oluşan büyük bir kütüphane oluşturmuştur.

SRIFIAS kütüphanesi bazı özel arşivlere de ev sahipliği yapmaktadır. Bu arşivler şunlardır:

- 1- Orta Asya Arşivi (Central Asian Archive).
- 2- Türkçe Folklor Arşivi (Turkish Folklore Archive).
- 3- Tibet Koleksiyonu (Tibetan Collection).
- 4- Eberhard Arşivi (The Eberhard Archive).
- 5- Dudakalev Arşivi (The Dudakalev Archive).
- 6- Kültürel Devrimden Kalma Sincan Polis Dosyaları (Xinjiang Police Dossier from the Cultural Revolution).
- 7- Dijital Koleksiyon (Digital Collection).

SRIFIAS'ın bir diğer faaliyet alanı da çeşitli materyallerin basılmasıdır. SRIFIAS'ın en önemli yayımları Ural- Altay Kitapları serisidir (Uralic & Altaic Book Series). Bu seride Ural- Altay çalışmalarına ait 172 adet kitap vardır.

İç Asya Hakkında Makaleler (Papers on Inner Asia) serisinde ise 40 adet kitapçık vardır. Bu kitapçıklar, (1) Genel, (2) Eski İç Asya, (3) Orta Asya, (4) Moğolistan ve Tibet ve (5) Altayistik Çalışmalar olmak üzere beş başlık altında toplanabilir. Bu seri 20 ila 100 sayfa arasında değişen bilimsel makalelerden oluşmaktadır. Bu makaleler herhangi bir dergide yayımlanamayacak kadar uzun olduğu için ayrı birer kitapçık halinde basılmaktadırlar.

Tekrar Basım Dizisi (Reprint Series) ise SRIFIAS'ın bir diğer serisidir. Bu seride 44 adet kitapçık vardır. Bu serideki yayımlar daha önce başka bir yerde bütün ya da başka bir çalışmanın bölümü olarak yayımlanmış çalışmalardır.

Slav, Doğu Avrupa ve Orta Asya Dilleri Yaz Atölyesi (Summer Workshop in Slavic, East European and Central Asian Languages- SWSEEL) ise Indiana Üniversitesindeki, Türk kültürü ile ilgili çalışmalar ve araştırmalar yapan kurum ve kuruluşların sonuncusudur. 1950 yılından bu yana Indiana Üniversitesi Bloomington yerleşkesinde yoğun dil öğretim programları uygulanmaktadır. 20’yi aşkın dilin eğitiminin verildiği programlarda öğretilen dillerden Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçeleri şunlardır: Azerice, Kazakça, Tatarca, Uygurca ve Özbekçe.

Indiana Üniversitesi tarafından Türk kültürü üzerine yayımlanan eserleri ele alırken dört bölüme ayırmanın uygun olacağını düşünerek, yayımlanmış eserleri

- 1- Türk dili hakkında yayımlanmış eserler,
- 2- Türk halk bilimi ve edebiyatı hakkında yayımlanmış eserler,
- 3- Türk tarihi hakkında yayımlanmış eserler,
- 4- Türk kültürü hakkında yayımlanmış diğer eserler

olmak üzere dört bölüm halinde inceledik. Sonuç bölümünde ise tüm incelediğimiz eserlerin ve diğer bilgilerin ışığında Amerikan bilim dünyasının Türk dünyasına bakışını ortaya koymaya çalıştık

İncelediğimiz eserlerin tamamı Indiana Üniversitesi tarafından yayımlanmış ve Türk kültürü ile ilgili çalışmalardır. Bunların yanında doğrudan Türkoloji ya da Türk kültürü ile ilgili olmasa da Orta Asya, İç Asya gibi kavramları tanıtan²⁴ ya da siyasetle ilgili²⁵ ve Indiana Üniversitesi tarafından yayımlanmamış ama Türk kültürü ile ilgili ve SRIFIAS kütüphanesinde bulunan kimi eserlere²⁶ de konunun daha etraflıca anlaşılabilmesi için yer verdik.

Böylelikle, Amerika Birleşik Devletleri’nin çok geniş bir perspektifle baktığı Avrasya bölgesine ilişkin proje ve görüşlerin bir yönüyle ortaya çıkacağı kanaatini taşımaktayız. “Türkoloji” genel başlığı altında Türk kültürü, dili ve tarihini tanıtan bu çalışmaların yanı sıra hem bu amaca hizmet eden hem de Amerika Birleşik Devletleri siyasetinin bu bölgelere ve insanına bakışını yansıtan çalışmaların bilimsel bir bakış

²⁴ Yuri Bregel, **Notes on the Study of Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1994.

²⁵ Richard D. Jr. Anderson, **Soviet Ethnic Policy and the Discursive Roots of Central Asian Authoritarianism**, Indiana University Publications, Bloomington, 2007.

²⁶ G. Larry Penrose, **The Inner Asian Diplomatic Tradition**, Hope College, 1975. ve Mark Slobin, **Music of Central Asia and of the Volga- Ural Peoples**, Wesleyan University, 1977.

açısıyla irdelenmesinin bizler için önemli olduğu düşüncesindeyiz. Bütün stratejik olay ve unsurların çözümlenmesi ve kendi açımızdan pozisyon alınabilmesi için bu tür çalışmaların gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Yaklaşık 50- 60 yıl önceden başka bir coğrafyanın kültür ve dilini programlı ve bilinçli bir şekilde kendi insanına öğreten bir siyasî anlayışın bundan sonraki gelişmelerle ilgili olarak bizden daha hazırlıklı olduğu bir gerçektir.

Çabuk karar alma, olaylara müdahale etme veya tarafını belirlemedeki hızlılığın tek yolu pozitif bilimlere yapılan yatırımlarla değil; aynı ölçüde belki de daha fazla bir şekilde sosyal programlarla gerçekleşmektedir.

Çalışmamız, politik kaygıların hâkim olduğu bir mecrada gelişmemektedir. Ancak bu tür çalışmaların bir yönüyle daima bu kaygılardan beslendiğini de unutmamak gerekir. Ele aldığımız ve incelediğimiz eserlerde önceliğimiz bu eserlerin Türk kültürü ve dili ile ilgili olmalarıydı.

Tezimiz içerisinde eserleri tanıtırken ya da eserlerden alıntı yaparken kullandığımız “şu an”, “günümüzde”, “bugüne kadar” vs kavramların eserlerin yayım tarihine göre düşünülmesi gerekmektedir. Kimi zaman eserin akıcılığını bozmamak kimi zaman da asıl metne bağlı kalmak istememizden dolayı bu gibi yapıları herhangi bir değişiklik yapmadan ya da özel bir dipnot vermeden kullandık.

Değinilmesi gereken bir diğer konu da imlâdır. Yine eserin asıl haline bağlı kalmak ve değişik yorumlara mahal vermemek adına eserlerde geçen adları, yazar adlarını, Türkçede çok yaygın bir kullanımı olmamak koşuluyla, tıpkı eserlerde geçtiği gibi kullandık. Ancak, Türkçede zaten kullanımı yaygınlaşmış olan bu tür kelimeleri Türkçede kullanılan imlâsıyla vermenin uygun olacağını düşünerek Türkçe imlâyla kullandık.

Çalışmamız bu anlamda dar kapsamlı bir tasvirî bibliyografyadır. Sadece Indiana Üniversitesinde yapılan yayımlardan hareket ederek yaptığımız bu çalışmayla Amerika Birleşik Devletlerinde bu anlamda yapılan çalışmalara dikkat çekmeyi hedefliyoruz. Bu açıdan bakıldığında dar kapsamlı da olsa çalışmamızın bu türden çalışmaların beklediğimizden çok fazla olduğunu ortaya koyacağını umuyoruz. Ancak tezimizde sadece Indiana Üniversitesi tarafından yayımlanan eserleri tanıtmadık aynı

zamanda sonuç bölümünde incelediğimiz eserlerden yola çıkarak Amerikan bilim dünyasının Türk kültürüne bakışını da ortaya koymaya çalıştık.

Biz tezimizde, sadece bir üniversitenin Türk kültürü ve diline ilişkin yaptığı yayımlara dikkat çekmeyi hedefledik. Çalışmamıza esas olan bu yayımların asıl amacı ne olursa olsun bizi ilgilendiren yönü “akademik” verileri olmuştur. Böylelikle, Türk kültür ve edebiyatının dolayısıyla dilinin, kaynakları, gelişim süreci ve dünya medeniyeti tarihi içindeki yerine “dışarıdan” bakışın izlerini görmeyi amaçladık.

Sadece bir üniversitenin oldukça zengin bu yayımlarının tanıtımı, umuyoruz ki farklı kurumların tanıtılmasının yolunu açacaktır. Çalışmamızın, bu alanla ilgilenen akademik çevrelerin yapacağı yeni çalışmalara bir katkı sağlaması tek beklentimizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK DİLİ HAKKINDA YAYIMLANMIŞ ESERLER

1.1. THE PHONOLOGY OF MODERN STANDARD TURKISH (ÇAĞDAŞ STANDART TÜRKÇENİN FONOLOJİSİ)

Robert B. Lees

Kitap, Önsöz bölümünden sonra gelen Giriş ve Sesbilim bölümlerinden oluşmaktadır. Yazar çalışmayla ilgili olarak şunları söyler: “Bu çalışma Türkçe telaffuzla ilgili kapsamlı bir koleksiyon olarak amaçlanmamıştır. Daha ziyade, dilbilgisi kurallarının belirgin özelliklerinin sesbilimsel biçimde özet olarak ele alınmasıdır.”²⁷ Kitapta ele alınan Türkçe telaffuzla ilgili olarak da yazar şöyle söyler: “Çalışmada tarif edilen telaffuz, Türkiye’de şehirlerde yaygın olarak kullanılan Modern Standart Türkçedir.”²⁸

Kitabın ikinci bölümünde yazar sesbilimden bahseder ve şunları söyler: “Türkçe sesbilimin bu versiyonunda kurallar açısından, ses biçimbilgisi ile sesbilim ve sesbilgisi kuralları arasında bir ayırım yapacağız. İlk tür biçimbirimlerle ilgilidir ve temelde biçimbirim değişkenlerine uygulanır. İkinci tür ise daha geniş çapta kelime vurgularına gönderme yapar, türeyen ünlü sesleri gösterir, öbekleri azaltır, ünlü- ünsüz uyumunu ayarlar ve tüm sesbirimsel parçalar için artık sesbilgisel özellikleri doldurur.”²⁹

Kitabın devamı sekiz alt bölümden oluşmaktadır. ‘Ayırt Edici Özellik Demetleri’ bölümünde yazar sesbirimlerin bir listesini ve özelliklerini verir: “Ünlü sesbirimlerin sesbilimsel özellikleri 1. Ünlülük, 2. Ünsüzlük, 3. Uzunluk, 4. Yoğunluk, 5. Düzlük, 6. Peslik ve 7. Vurgu’dur. Uzunluk özelliği sadece Arapça ya da Farsça kökenli kelimelerde değil aynı zamanda ünlü+ yumuşak g+ ünsüz sıralamasında da görülür. Bu sıralama uzun ünlü+ ünsüze dönüşür: /ağzı/ → [a:zı].”³⁰ Yazar daha sonra kısa ve uzun ünlüler olarak ikiye ayırdığı ünlüleri yukarıdaki yedi özelliğe göre listeleyerek çalışmaya devam eder.

²⁷ Robert B. Lees, *The Phonology of Modern Standard Turkish*, Indiana University Publications, Bloomington, 1961, s. 1.

²⁸ R. B. Lees, *Age*, s. 2.

²⁹ R. B. Lees, *Age*, s. 4.

³⁰ R. B. Lees, *Age*, s. 4- 5.

Yazar kitabın devamında dudak ve diş ünsüzlerinin özelliklerini “1. Ünlülük, 2. Ünsüzlük, 3. Yoğunluk, 4. Peslik, 5. Tizlik, 6. Genizsilik ve 7. Ötüm.”³¹ olarak listeledikten sonra aynı özellikleri yoğun olmayan ünsüzlere uygular ve devamında ise “damaksıl ve artdamaksıl ünsüzler için de genizsilik yerine süreklilik özelliği olması dışında aynı özellikler geçerlidir.”³² der.

Yazar sızıcı ve kayıcı ünsüzlerle ilgili olarak da beş özellikten bahseder. Bunlar “1. Ünlülük, 2. Ünsüzlük, 3. Süreklilik, 4. Peslik ve 5. Ötüm”³³ dür.

Kitabın ikinci alt bölümü ‘Yumuşak G’ başlığını taşır ve yazar burada /ğ/ sesbiriminin özelliklerinden bahseder: “Bu sesbirim bazı biçimbirimlere eklendiğinde ya ünlü uzunluğuna dönüşür ya da yok olur.”³⁴ Yazar bu bölümde daha sonra üçüncü kişi iyelik ekinden –sV olarak bahsettikten sonra sözcük sonundaki ünsüz yumuşamasına değinir. /p/, /t/, /ç/ ile biten sözcüklere örnekler verdikten sonra /k/ ile biten biçimbirimlere iyelik eki gelmesine değinir. Çeşitli örneklerden sonra yazar şu sonuca varır: “Böylece, /ğ/’nin ünsüzlerden önce ve son ses olarak bulunduğu durumlarda uzun ünlüye dönüştürülmesi fakat ünlülerden önce yutulması kuralını sesbilimsel kurallara eklemeliyiz.”³⁵

‘Gırtlak Ünsüzü’ başlığını taşıyan üçüncü alt bölümde yazar *ce mi cem-i* ya da *cem?-i* ‘onun çoğulu’ örneğiyle, gırtlak ünsüzü barındıran bir iyelikten söz eder. Bölümün devamında ise yazar, *mevzu: mevzu-u* ya da *mevzu?-u* (onun konusu) örneğini vererek uzun ünlü ile biten iyelik hallerine de değinir.

Kitabın dördüncü alt bölümü ‘Sesbilim ve Ödünç Alınan Sözcükler’ başlığını taşır. Burada yazar Türkçedeki ünlü uyumundan ve bu uyumu bozan ödünçleme sözcüklerden bahseder.

Beşinci alt bölüm ise ‘Türkçe Ekler Dizini’ başlığını taşır. Yazar burada sırasıyla şu başlıkları ele alır: 1. Ad kökenli Ekler, 2. Koşaç, 3. Bağlayıcı ve 4. Fiil Ekleri. Bu dört ana bölümün alt başlıkları ve ekler de bu bölümde yer alır.

³¹ R. B. Lees, Age, s. 5.

³² R. B. Lees, Age, s. 6.

³³ R. B. Lees, Age, s. 6.

³⁴ R. B. Lees, Age, s. 7.

³⁵ R. B. Lees, Age, s. 8.

Altıncı alt bölüm ‘Birleştiren Ulaç’ adını taşır. Yazar bu bölümde bir önceki dizinde yer almayan eklere yer verir ve buradaki eklerin dizindeki bazı eklerin eşbiçimleri olabileceğini söyler.

Yedinci alt bölüm ‘Ses Biçimbilgisi’dir. Bu bölümde sırasıyla 1. Datif Zamir, 2. Geniş Zaman, 3. Ettirgenlik, 4. Üleştirme, 5. Kişi Ekleri, 6. Üçüncü Şahıs Ekleri ve İyelik, 7. İyelik Zamiri, 8. ‘ile’ edatı, 9. Koşaç ve 10. Olumsuz Geniş Zamandan bahsedilir.

‘Sesbirim Bilgisi’ başlığını taşıyan sekizinci alt bölümde yazar sırasıyla baştaki /y/ eksilmesi, alıntı kelimelerdeki çift ünsüz, türeyen ünlüler ve uzun ünlü değişimleri, birleşik fiiller, kelime vurgusu, eklerde ötümlüleşme ve ötümsüzleşme, ünlü ve ünsüz uyumları, yumuşak G ve gırtlak ünsüzünü ele alır.

Kitabın son bölümünde yazar, verilen kurallara istisna teşkil eden özelliklere yer verir.

Kitap, Notlar bölümünden sonra gelen ve ‘Türkçe Sesbilim Kuralları Dizini’nden ve ‘Vurgu’dan oluşan Ekler bölümüyle son bulur.

1.2. CHUVASH MANUAL

(ÇUVAŞÇA EL KİTABI)

John R. Krueger

Önsözden sonra gelen üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde yazar, Çuvaşlarla ilgili bilgiler verir. Oldukça ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bu bölümde yazar, Sovyetler Birliğinden, Çuvaşistan’ın coğrafi konumuna, Orta Volga Bölgesi ve Çuvaşistan tarihinden, coğrafya ve iklime, nüfus ve yerleşimden, ekonomik sisteme, dine kadar pek çok konuda bilgi verir.

‘Orta Volga Bölgesi ve Çuvaşistan Tarihi’ adlı alt bölümde yazar şunları söyler: “Yüzyıllar boyunca Avrasya kıtası Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Moğollar gibi çoğu Türk olan ya da dilsel ve etnik anlamda Türklere yakın olan çeşitli göçebe askerî imparatorlukların kontrolünde olmuştur. Hsiung-nu olarak adlandırılan halkın adı M.Ö 200’e kadar giden Çin kaynaklarında geçmektedir ve bu isim genellikle Hunlara atıfta bulunur. Çinceye Türklere verilen ad olduğu sanılan *t ‘u-chüeh* M.S 6. yüzyıla kadar görülmez. Kesin olan şudur ki, Orta Asya bölgesi pek çok boyun

hareketlerine ve göçlerine sahne olmuş, çeşitli Türk imparatorluklarının yükselişini ve çöküşünü görmüştür.”³⁶

Tarihsel birkaç bilgiden sonra, Çuvaşların Bulgar Türklerinin torunu oldukları sonucuna ulaşan yazar bu bilginin “kesin olmadığını ama kuvvetli bir olasılık” olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “Çuvaşlar Finlerle Türklerin bir karışımı olabilir.”³⁷

Kitabın ikinci bölümü Çuvaşça ile ilgilidir. Yazar Çuvaşçanın sınıflandırılması ve özellikleriyle ilgili genel bazı bilgilerden sonra şunları söyler: “Ana Altay dil birliği daha sonraki Türk, Moğol ve Mançu- Tunguz dillerinin unsurlarını içeriyordu. Bu birlik genellikle Ortak Türkçe denilen Türkçeyi ortaya koydu. Bu aşamada bir *ř sesi vardı. Çuvaşçada ve eski Volga Bulgar dilinde *ř ile *r* birleşti fakat diğer tüm Türk lehçelerinde bu *z* ile gösterilmektedir. Ortak Türkçe aşamasında mevcut olan bir diğer ses de **d*'dir. Bu ses Çuvaşçada ortada ve sonda *r*'ye dönüşmüş diğer lehçelerde *d* olarak kalmıştır.” Türk dilinin sınıflandırılması meselesine değinen yazar Çuvaşça dışında altı kategoriden bahseder: “(1) Orijinal *d*'nin *t*'ye dönüştüğü Yakutça, (2) *d*'nin *d*, *t* ve *y* olduğu Kuzeydoğu grubu (Tuvaca, Karagasça, Hakasça), (3) *d*'nin *y* olduğu Kuzeybatı/ Kıpçak grubu (Kırgızca, Kazakça, Karakalpakça, Karaçayca, Balkarca, Nogayca, Karaimce, Tatarca), (4) *d*'nin *y* olduğu Güneydoğu grubu (Yeni Uygurca, Özbekçe, (5) *d*'nin *y* olduğu Güneybatı /Oğuz grubu (Türkmence, Azerice, Türkiye Türkçesi ve (6) Tomsk bölgesindeki Çulım'ı kapsayan Türkmen- Kıpçak grubu.”³⁸

Temel ses denkliklerine de değinen yazar, *çul taş* örneğiyle *l*, *ş* denkliğine, *për buz* örneğiyle *r*, *z* denkliğine, *şuk yok* örneğiyle *ş*, *y* denkliğine örnek verdikten sonra Çuvaşçadaki çokluk eki /-sem/ ile Türkiye Türkçesindeki çokluk eki /-lar/ denkliğine yer verirken Çuvaşçadaki çokluk ekinin diyalektler dışında ünlü uyumuna uymadığını söyler. Son olarak da yazar *etem adam* örneğiyle diğer Türk lehçelerindeki ötümlü ünsüzler yerine Çuvaşçada ötümsüz ünsüzlerin kullanıldığına değinir.

Kitabın ‘Sesbilim’ bölümünde öncelikle Çuvaşçanın diyalektlerinden bahseden yazar iki diyalektle ilgili olarak şöyle der: “Çuvaşçada iki bölgesel diyalekt vardır.

³⁶ John R. Krueger, **Chuvash Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1961, s. 6.

³⁷ J. R. Krueger, *Age*, s. 7.

³⁸ J. R. Krueger, *Age*, s. 53- 55.

Bunlar kuzeyde konuşulan *viryal* ile güneyde konuşulan *anatrıdır*. İki diyalekt arasında belirgin farklar vardır fakat resmî olarak kullanılan diyalekt *anatrıdır*.³⁹

Çalışmanın devamında Çuvaşçanın imlâsından ve alfabesinden bahseden yazar burada Çuvaş alfabesine ve İngilizce transkripsiyonuna yer verir.

‘Edebî Çuvaşçanın Ses Sistemi’ bölümünde yazar ünlülerden, ünlü uyumundan, ünsüzlerden, alıntı ünsüz sesbirimlerden, vurgudan, tizlikten, kavşaktan ve tonlamadan bahseder.

On altı üniteye ayırdığı ‘Dilbilgisi’ bölümünün birinci ünitesinde yazar; Çuvaşça isimlere, cinsiyete ve çokluk haline değinir. İsimlerin sıfat, zarf sınıflarına dâhil olabileceğini belirttikten sonra çokluk hali için yazar şöyle der: “Birden fazla çokluk şekli olan bazı dillerin aksine Çuvaşçada tek bir çokluk hali vardır ve bir sayıdan ya da miktar bildiren bir kelimedenden sonra çokluk hali asla kullanılmaz.”⁴⁰

İkinci ünite ünlü uyumuna yer veren yazar bu kuralın “diğer Türk lehçelerindeki kadar katı bir biçimde uygulanmadığını”⁴¹ söyler. Hal eklerinden bahsettikten sonra yazar bu bölümde nominatif ve genitif halleri ayrıca inceler.

Üçüncü ünite datif, akuzatif, lokatif ve ablatif halleri ele alır.

Dördüncü ünitenin ele aldığı konular ise enstrümantal hal, minor hal ve birleşik haldir. Bu ünite de ayrıca isim çekim tablolarına ve çokluk isim çekimlerine de yer verilir.

Beşinci ünitenin konusu ise iyelik ve ‘sahip ol-’ fiilidir. Burada yazar iyelik sıfatlarının yanında kelimelere gelen iyelik eklerine de değinir.

Altıncı ünite de yazar farklı hallerde ifade edilen iyeliğe yer verir. Burada yazarın ele aldığı bir önceki ünite de değinilen iyelik ekleridir.

Yedinci ünite sıfatlarla ilgilidir. Burada yazar, sıfat olarak kullanılan isimlere, sıfatların *daha* ve *enli* şekilleriyle birlikte /-lâ/ morfemine yer verir. “Aynı Çuvaşça kelime hem isim, hem sıfat hem de zarf olarak kullanılabilir”⁴² diyen yazar çeşitli örneklerle bölüme devam eder. /-lâ/ morfemi hakkında da yazar şunları söyler: “Sıfatların işlevleri oldukça yaygın /-lâ/ morfemi tarafından da yerine getirilebilir. Bu

³⁹ J. R. Krueger, Age, s. 64.

⁴⁰ J. R. Krueger, Age, s. 93.

⁴¹ J. R. Krueger, Age, s. 96.

⁴² J. R. Krueger, Age, s. 124.

morfemin temel anlamı ‘sahip olan, doğasında olan’dır. Ünsüzlerden sonra /-lă/, /-lě/ biçimindedir ve ünlülerden sonra /-llă/, /-llě/’dir.”⁴³

Sekizinci ünite zarfları ele alır. Kişi zamirleri için nominatif halleriyle diğer halleri büyük farklılık gösterir diyen yazar, 1 teklik kişi için şu örneği vererek diğer kişilerde de aynı farkın görüldüğün belirtir: “epě, man.ăn, man.a, man.ra, man.ran, man.pa.”⁴⁴ Dönüşlü zamirlerin ‘xa’ morfemiyle yapıldığını söyleyen yazar, işaret zamirleri ile ilgili olarak da şöyle der: “Bu zamirleri İngilizcedeki zamirlerle birebir eşleştirmek her zaman mümkün değildir çünkü bu zamirlerin kullanımı mevcut duruma bağlıdır. Konuşan kişinin nesnelere kendisinin ya da bir başkasının durumuna göre yakın ya da uzak görmesine göre kelimeler değişiklik gösterebilir. Örneğin, ‘ku’ bu, ‘şak’, ‘şakă’ şu, ‘şav’, şavă şu (ama daha uzak).”⁴⁵ Soru zamirlerinden sonra belirsiz zamirlere ve negatif (hiç kimse, hiçbir şey) zamirlere değinen yazar iyelik zamirleriyle ilgili şöyle der: “Bunlar isim olarak kullanılabilir ve anlamı ‘benim olan şey’dir. Kişi zamirlerinin genitif hallerine –ni iyelik eki eklenmesiyle oluşturulurlar.”⁴⁶

Yazar dokuzuncu üniteye fiillere yer verir. Bu bölümde ele alınan konular Çuvaşçadaki zamanlardır.

Onuncu üniteye ise ele alınan geçmiş zaman şekilleridir.

On birinci ünitenin konusu Çuvaşçadaki sıfat fiillerdir. Yazar bu bölümde şimdiki zaman sıfat fiil eki –kan, geçmiş zaman sıfat fiil eki –nă, gelecek zaman sıfat fiil eki, -as, mastar eki –ma ve gereklilik eki –malla’dan bahseder.

On ikinci üniteye emir, istek ve şart olmak üzere kiplerden bahsedilir.

On üçüncü üniteye anlatılan konu ise zarf ekleridir.

Yazar on dördüncü üniteye zarfları ele alır. Edatlar, bağlaçlar ve ara cümlelerden bahseden yazar bu bölümün sonunda kısaca yansıma sözlere değinir. Bu kelimelerin Çuvaşçada bol olduğunu belirten yazar “bunların edebiyatta, folklorda ve yerel şarkılarda sıkça geçtiğini”⁴⁷ söyler.

⁴³ J. R. Krueger, Age, s. 130.

⁴⁴ J. R. Krueger, Age, s. 132.

⁴⁵ J. R. Krueger, Age, s. 135.

⁴⁶ J. R. Krueger, Age, s. 138- 139.

⁴⁷ J. R. Krueger, Age, s. 172.

On beşinci ünite sayılarla ilgilidir. Asal sayılar, sıra sayıları, üleştirme, birliktelik ve kesirli sayılardan bahseden yazar, asal sayıların iki biçimi olduğunu söyler: “Çuvaşçada asal sayıların uzun ve kısa olmak üzere iki biçimi vardır. Kısa şekil sayının ardından hemen bir isim geldiğinde uzun şekil ise sayı yalnız kullanıldığında kullanılır.”⁴⁸

On altıncı üniteye yazar, isimlerde ve fiillerdeki kelime türetmeden bahseder. Çuvaşçanın eklemeli bir dil olduğunu belirten yazar İngilizcedekinin aksine Çuvaşçanın tek bir ekle ‘-šă’, ‘-šě’ meslek yaptığını vurguladıktan sonra bu tür eklere örnekler vererek açıklar.

Kitabın üçüncü bölümünde yirmi adet Kiril alfabesiyle verilmiş metin yer alırken, bu metinlerin devamında ise, Latin alfabesiyle verilen beş adet folklorik metin yer alır.

Metinlerden sonra Çuvaşça- İngilizce bir sözlüğe yer veren yazar, üçüncü bölümde verilen tüm metinlerin çevirilerinden sonra Kaynakça ile kitabı sonlandırır.

1.3. UZBEK NEWSPAPER READER (ÖZBEKÇE GAZETE METİNLERİ)

Andreas Tietze

Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır: I. Gramer, II. Metinler, III. Metinlerle ilgili gramer notları ve IV. Sözlük ve Kaynakça. Kitap yazılı Özbekçenin genel gramerini, yazı dilinin fonolojik özelliklerini, derlenen metinleri ve bir sözlüğü ihtiva eder. Kitaptaki metinler Türkistan’da yayımlanan gazetelerden alınmıştır. Yazar, bu metinlerin kitapta kullanılmasının metinleri toplayan kişinin metinlerin içerikleriyle hemfikir olduğu anlamına gelmediğini belirtir. Çünkü ona göre metinlerin içerikleri Sovyet politikalarını yansıtmaktadır ve kullanılan metinlerin alındığı basın bu politikaların aracı durumda olduğu için metinler propaganda niteliği taşıyabilmektedir. Metinler konuşma dilinde kullanılmayan Rusça sözcükler içermektedirler. İslam’a ve Batı’ya karşı propaganda içeren unsurlar metinlerden çıkarılmıştır. Seçilen metinler daha çok bölgesel konular, eğitim, ekonomi ve Türkistan bölgesiyle ilgilidir. Kitabın

⁴⁸ J. R. Krueger, Age, s. 173.

gramer taslağı bölümü yazı dilinin temel şekillerini içermektedir. Morfoloji ve sentaks gibi bölümler ise Notlar kısmında açıklanmıştır.

Birinci bölümde ele alınan konular şunlardır:

- 1- İmlâ ve Fonetik
- 2- İsimler
- 3- Hal eklerinin görevleri
- 4- Zamirler
- 5- Sıfatlar
- 6- Zarflar
- 7- Sayılar
- 8- Fiiller
- 9- Partisipler
- 10- Gerundiumlar
- 11- Edatlar

İkinci bölüm de ise gazetelerden alınmış 63 adet metin bulunmaktadır.

Üçüncü bölüm metinlerde geçen gramer konularıyla ilgili notları kapsamaktadır.

Dördüncü bölümde ise bir sözlük bulunmaktadır.

1.4. AMERICAN STUDIES IN ALTAIC LINGUISTICS

(ALTAY DİLBİLİMİ İLE İLGİLİ AMERİKA'DAKİ ÇALIŞMALAR)

Nicholas Poppe

Kitap, Thomas A. Sebeok tarafından kaleme alınan önsözden sonra gelen on dokuz makaleden oluşmaktadır. Kitapta yer alan makaleler ve yazarları şöyledir:

- 1- Nicholas Poppe, Amerika'daki Altayik Çalışmaları.
- 2- William M. Austin, Mançucanın Sesbilimi ve Biçimsel Sesbirimleri.
- 3- James Bosson ve B. Unenseçen, Korçin Moğollarının Diyalekti Üzerine Bazı Notlar.
- 4- Janos Eckmann, Edirne Ağzı.

- 5- Gerd Fraenkel, Türkiye Türkleriyle Azeriler Arasındaki Karşılıklı Anlaşılabilirlik.
- 6- Raymond J. Hebert, Karaçay Fonolojisi.
- 7- Fred W. Householder, Jr., Azerice Yansıma Sözcükler.
- 8- Lawrence Krader, Kazak Etnonimi.
- 9- John R. Krueger, Çuvaşça Fiil Köklerinde Morfonemik Değişim.
- 10- R. B. Lees, Türkçe Kişi Morfemlerinin Analizi.
- 11- John Lotz, Türkçe Ünlülerin Fonolojisi Hakkında Görüşler.
- 12- Samuel E. Martin, Korecede Fonetik Sembolizm.
- 13- Antoine Mostaert, Korecede Fonetik Sembolizm.
- 14- Hidehiro Okada, Mançucada Renk Adları.
- 15- Denis Sinor, Tavar ~ tavar ~ tovar ~ tár ~ tara.
- 16- Andrée F. Sjöberg, Standart Özbekçenin Fonolojisi.
- 17- John C. Street, Kalmuk Şıva (Shwa).
- 18- Morris Swadesh, Altaycadaki Eski Anlam Eşilileri.
- 19- Lloyd B. Swift, Türkçe Sentaktik Biçimlerde Vurgu.

1.5. YAKUT MANUAL (YAKUTÇA EL KİTABI)

John R. Krueger

Önsözden sonra gelen dört bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde yazar, Yakutlarla ilgili bilgiler verir. Yakutistan'ın yeri, nüfusu, doğal kaynakları gibi kimi coğrafi bilgilerden sonra yazar Yakutlarla ilgili bilgiler verir: “Bir Türk halkı olan Yakutlar önceleri oldukça güneyde yerleşiklerdi. Rus kolonicilerin ilerlemesinden önce ama Moğol istilasından sonra kuzeye gitmişlerdir. Diğer Türk boylarından uzakta kalınca daha kuzeye Baykal Gölü civarına göçmüşler fakat Buryatlar onları daha da kuzeye itmişlerdir. Yakut halkı kökleriyle ilgili efsaneleri iyi koruyamamışlar ve kökenleriyle ilgili olarak bir zamanlar Baykal Gölü civarında yaşadıklarından başka hiçbir bilgi aktaramamışlardır.”⁴⁹ Yakutların eğitim sisteminden, gazetelerinden, sanat hayatından vb. bahsettikten sonra yazar Yakut ismine değinir: “Yakutların kendi

⁴⁹ John R. Krueger, **Yakut Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1962, s. 14.

dillerindeki adları Saha'dır. Bu kelime 'sınır, kenar, yaka' anlamlarına gelir ve uygarlığın kenarında yaşayan insanlar ya da ülkenin en uç sınırında yaşayan insanlar anlamına gelir.”⁵⁰

'Dilbilgisi' başlığını taşıyan kitabın ikinci bölümünde yazar Girişten sonra sırasıyla Fonoloji ve Morfolojiyi ele alır. Altay dillerinin genel özelliklerinin ve Türk lehçelerinin sınıflandırılmasının verildiği bölümlerden sonra yazar, 'Yakut Türkçesinin Konumu ve Özellikleri' bölümünde şunları söyler: “Türk lehçeleri arasındaki farklılıklar temelde fonolojiktir ve morfolojik farklar çok azdır. Bu da onların lehçe olarak adlandırılmalarını haklı çıkarır. Türkoloji çalışmaları, Çuvaşça ve Yakutçanın genel Türk dili yapısından çok büyük farklılıklar gösterdiğini söyler. Çuvaşça için bu doğrudur fakat farklılıklara rağmen Yakutça Orta Asya'daki Türk lehçelerinden birini ya da modern Türkçeyi (Osmanlıca) bilen biri için kelime ve gramer bakımından çok az sorun teşkil eder. Yakutçanın temel karakteristiği birkaç fonetik değişikliktir. Bunlar arasında en başta gelen de ana Türk dilindeki uzun ünlüleri korumasıdır. Bu özelliğini Türkmençe ile paylaşır. Ünsüzlerde kayda değer bir benzeşme görülür. -č, -š ve -z Yakutçada sonda -s'ye dönüşmüştür. Başta, s-'lerin hepsi kaybolmuş, ortada ise -h-'ye dönüşmüştür. Diğer lehçelerdeki y- Yakutçada ikincil baş s- olmuştur. Tüm Türk lehçelerindeki çokluk eki -lar (= lar/ -ler)'in Yakutçada on altı farklı varyantı vardır.”⁵¹

'Yakutça- Osmanlı Arasındaki Paralellikler' bölümünde yazar Yakutça ile Türkiye Türkçesi arasındaki denkliklere yer verir. Yakutçada “sekiz uzun sekiz de kısa ünlü vardır”⁵² der ve Türkiye Türkçesi ile ses denkliklerine yer verir.

Fonoloji bölümünde yazar, Yakutların kullandıkları alfabelere yer verdikten sonra bir transkripsiyon tablosu verir. Ünlülere, ikiz ünlülere değinen yazar daha sonra ünsüzlerden bahseder: “Yakutçadaki ünsüzler kelime içindeki konumlarına göre değişik uzunluklarda telaffuz edilir. Ortadaki /r/ sondakine göre daha kısadır.”⁵³ Yazar bölümün devamında ünlü ve ünsüzlerle ilgili ayrıntılı bilgilerle devam eder.

Morfoloji bölümünde ise yazar, kelime sınıflarından (isim, fiil ve ilgeç), isimlerde cinsiyetten (erillik ya da dişillik olmadığından), on altı çokluk ekinden (-lar, -

⁵⁰ J. R. Krueger, Age, s. 25.

⁵¹ J. R. Krueger, Age, s. 32- 33.

⁵² J. R. Krueger, Age, s. 33- 34.

⁵³ J. R. Krueger, Age, s. 54.

ler, -lor, -lör, -tar, -ter, -tor, -tör, -dar, -der, -dor, -dör, -nar, -ner, -nor, -nör) ismin hallerinden (nominatif, genitif, datif, akuzatif, partitif, ablatif, enstrümantal, karşılaştırma, seslenme), iyelik eklerinden, zamirlerden, sayılardan, sıfatlardan, zarflardan, fiillerden ve zamanlardan, kiplerden, çatıdan bahseder. Yazar, bahsedilen her konu için çeşitli örnekler de verir.

Kitabın üçüncü bölümünde seksen altı adet okuma parçasına yer veren yazar, ilk seksen metnin “L. N. Kharitonov’un Samoučitel’yakutskogo yazyka (Yakutsk, 1948)’den alındığını ve hiçbir değişiklik yapılmadan burada verildiğini”⁵⁴ söyler. Metinlerden sonra gelen Yakutça- İngilizce sözlükte “metinlerde geçen tüm kelimelere yer verilmiştir.”⁵⁵ Çalışmanın hemen devamında ise Kiril harfleriyle verilen metinlerin İngilizce tercümelerine yer verilmiştir. Kitapta iki dizin yer alır. Bunlardan ilki, yazarın İsveçli subay Von Strahlenberg’in 1730’da yayımladığı kitabında geçen Yakutça kelimelere değindiği ve bu kelimelerle ilgili çeşitli yorumlar yaptığı dizindir. Diğeri ise Yakutçadaki yer adları dizinidir. Yazar burada ayrıca Yakutistan’daki yerlerin Doğu boylamları ve Kuzey enlemlerine göre yerlerini de verir. Bunun nedeni olarak da şunu söyler: “Bununla amaçladığımız şey metinleri okuyan bir okurun bahsedilen yerin bir köy mü, nehir mi, dağ mı yoksa başka bir coğrafi nokta mı olduğu bilmesine yardım etmek.”⁵⁶

Çalışmanın en son bölümünde ise Kaynakça yer alır.

1.6. TURKISH LITERARY READER

(TÜRKÇE EDEBİ METİNLER)

Andreas Tietze

Kitap temel düzeyde Türkçe bilgisi olan öğrencilere yönelik olarak hazırlanmış ve sırasıyla Önsöz, kitapta kullanılan metinlerin kaynakçalarının verildiği bir bölüm, Kısaltmalar, Metinler, Dizin ve Sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. Seçilen metinlerin bir kısmı düz yazı bir kısmı da şiirlerden meydana gelmektedir. Kitabın amacı daha evvelden temel bir Türkçe bilgisine sahip olan öğrencilerin kendilerini daha ileri bir seviyeye taşıyabilmeleri için gerekli olan okuma becerilerini kazanmaları ve

⁵⁴ J. R. Krueger, Age, s. 153.

⁵⁵ J. R. Krueger, Age, s. 231.

⁵⁶ J. R. Krueger, Age, s. 311.

ilerletmeleridir. Bunun için kitabın hedef kitlesi öğrencilerin Türkçe bilme düzeyleri göz önüne alınarak düz yazılarda son kırk yılda yazılmış eserler tercih edilirken şiirlerde çok daha güncel olanlar tercih edilmiştir. Metinlerin sıralamasında yazarların doğum tarihleri dikkate alınarak kronolojik bir sıra gözetilmiştir. Kitapta kullanılan düz yazılar şunlardır:

- 1- Refik Halit Karay, Şeftali Bahçeleri
- 2- Abdülhak Şinasi Hisar, Saatler
- 3- F. Celalettin Göktulga, Bir Enişte
- 4- Bekir Sıtkı Kunt, Küp Kapağı
- 5- Sait faik, Balıkçısını Bulan Olta
- 6- Sait Faik, Yeni Usta
- 7- Sabahattin Ali, Duvar
- 8- Sabahattin Ali, İki Kadın
- 9- Abidin Dino, Kel
- 10- Orhan Kemal, Baba Evi
- 11- Orhan Kemal, Avare Yıllar
- 12- Fahri Erdinç, Rüşvet
- 13- Yaşar Kemal, Su
- 14- Nezihe Meriç, 'Ümit Fakirin Ekmeği'
- 15- Fakir Baykurt, Sıpa
- 16- Fakir Baykurt, Çilli

Kitapta yer alan şiirler de şunlardır:

- 1- Fazıl Hüsni Dağlarca, Dünyaca
- 2- Necati Cumalı, Güneş Delisi
- 3- A. Kadir, Bu Su Çoğala Çoğala
- 4- Nazım Hikmet, Büyük İnsanlık
- 5- Orhan Veli, Sizin İçin
- 6- Orhan Veli, Bedava
- 7- Rıfat Ilgaz, Çocuklarım
- 8- Rıfat Ilgaz, Uyusun da Büyüsün

- 9- Melih Cevdet Anday, Yalan
- 10- Orhan Veli, Altındağ
- 11- Orhan Veli, Kitabe-i Seng-i Mezar
- 12- Orhan Veli, Söz
- 13- Orhan Veli, Güzel Havalara
- 14- Oktay Rifat, Tecelli
- 15- Nazım Hikmet, Hükmü Humayun
- 16- Mehmet Başaran, İlanı Aşk
- 17- Oktay Rifat, Karıma
- 18- Oktay Rifat, Balkondaki Beyazlı Kadın
- 19- Bedri Rahmi Eyüboğlu, Güzel ile Faydalı
- 20- Bedri Rahmi Eyüboğlu, İstida
- 21- Cahit Sıtkı Tarancı, Ölümünden Sonra
- 22- Cahit Sıtkı Tarancı, Abbas.

Bu metinlerin ardından dizin bölümü gelir. Burada sırasıyla Türk yemeklerinden (yoğurt, tarhana, bazlama, helva, vb), bahsedilir. Daha sonra ise, selamlaşma, uğurlama, ayrılma, yemin etme gibi durumlarda kullanılan (selamün aleyküm, hoş geldiniz, uğurlar olsun, maşallah, başınız sağ olsun, vb) kalıplar anlatılmaktadır. Bundan sonra isimler ve hitap biçimleri (ağa, bey, hanımefendi, kerime, vb) tanıtılır. Devamında ise tarihî kurum ve kuruluşlar (muhtar, reisicumhur, mübaşir, vilayet, defterdar, zaptiye nezareti, vb) tanıtılmaktadır. Gramer Notları bölümünde ise; Türkçe fonoloji, morfoloji ve sentaks açısından ele alınmış, özellikle de nadir kullanılan sentaktik özellikler üzerinde durulmuştur. En son bölümde ise metinlerde geçen tüm kelimeleri kapsayan bir sözlük bulunmaktadır.

1.7. BASHKIR MANUAL (BAŞKURTÇA EL KİTABI)

Nicholas Poppe

Kitap üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm gramerden oluşmaktadır.

İkinci bölüm, Başkurtça metinlerden oluşmaktadır. Yazar metinlerle ilgili şunları söyler: “Metinler Başkurtça öğrencilerine okuma ve çeviri malzemeleri sağlamak için en son yayınlardan seçilmiştir. Şu nokta özellikle vurgulanmalıdır ki, Başkurtların ve SSCB’nin diğer tüm halklarının edebiyatı komünizmle ve Sovyet rejiminin övülmesiyle ve komünizmle ilgili olmayan her şeyin, genelde dinin ve özelde İslam’ın kötülenmesiyle alakalıdır. Bu yüzden, metinlerde geçen bilgiler görüldükleri biçimle algılanmamalıdır. Metinlerin burada yer almasını haklı çıkarabilecek bir konu ise bu metinlerin Başkurt okullarında verilen eğitimin örnekleri olmasıdır. Modern Başkurt yayınlarnın komünizm propagandası içermeyenlerini bulmak neredeyse imkânsız bir şeydir.”⁵⁷

Üçüncü bölüm ise sadece metinlerde geçen kelimelerden oluşan sözlük bölümünden meydana gelir.

Gramer bölümüne geçmeden önce yazar Başkurtça ile ilgili bilgiler verir: “Baskurtça, Türk dilinin lehçelerinden biridir ve Kuzeybatı (Kıpçak) grubunda yer alır. Başkurtça üç ana ve pek çok alt diyalekte ayrılır: (1) Dil bölgesinin kuzeydoğu ve güneydoğu bölümlerindeki dağ diyalekti, (2) Güneydoğu ve orta bölümlerdeki step diyalekti ve (3) Kuzeybatı diyalekti. Edebî dil ve yazı dili bazı step unsurları bulunmakla birlikte dağ diyalektini temel alır. Başkurtlar 1938’den beri Kiril alfabesi kullanmaktadırlar. Başkurtça Volga Tatarcasına yakındır ama özellikle fonolojik ve morfofonemik açıdan farklılıklar gösterir. Başkurt Kiril alfabesi Tatar Kiril alfabesinden farklıdır ve bu da Başkurtlarla Tatarların karşılıklı anlaşabilme oranını azaltmaktadır. Başkurtça ile ilgili yapılan çalışmalar çok geniş değildir ve bunların çoğu Rusçadır.”⁵⁸

Kitabın gramer bölümü ‘Fonoloji’ ile başlar. Yazar burada sesbirimlere, ünlülere, ünsüzlere, vurguya, biçimsel sesbirim değişikliklerine, ünlü ve ünsüz uyumlarına ve alfabe ve imlâya yer verir. İmlâ konusunda yerli kelimelerle Rusçadan alınan kelimelere değinen yazar, Kiril alfabesindeki bazı harflerin nasıl okunması gerektiği ile ilgili bilgiler verir.

Gramer bölümü, isim çekimleri, zamir çekimleri ve fiil çekimlerinin verildiği ‘Çekim’ ile devam eder. İsim çekimleri bölümünde kelime kökü, çokluk eki, iyelik

⁵⁷ Nicholas Poppe, **Bashkir Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1962, s. V.

⁵⁸ N. Poppe, Age, s. 3.

ekleri ve edatlara yer veren yazar, fiil çekimleri bölümünde ise, geçmiş zaman, şart, emir, dilek kiplerine değinir. Bunların yanında partisip ve gerundiumlar da bu bölümde yer alır.

Grammer bölümünün devamında ‘Biçim ve İşlev Sınıfları’ bölümü yer alır. Yazar burada, isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat ve bağlaçlar gibi kelime gruplarına yer verir.

‘Kelime Yapımı’ bölümünde ise yazar, isimden isim, isimden fiil, vs. gibi ekleri ayrıntılı bir biçimde ele alır.

‘Dizilim Yapısı’ bölümünde yazar, sıralı ve kıyaslamalı dizilimden bahseder ve /häm/, /yäkəy/, /näy/, /yä/, /läkin/, /ä/, /tik/, /yuqha/, /bälkäy/ gibi bağlaçları kullanıldığı örnek cümlelere yer verir. İsim cümlecikleri, sıfat cümlecikleri ve zarf cümlecikleri de bu bölümde yer alır.

‘Cümle Yapısı’ bölümünde ise yazar, cümlenin tanımından sonra, cümlede özne yüklem uyumuna, bildirme cümlesi, soru cümlesi ve ünlem cümlesi gibi cümle türlerine yer verir.

Kitap metinler ve sözlükle devam eder.

1.8. UZBEK STRUCTURAL GRAMMAR

(ÖZBEKÇE GRAMERİ)

Andree Sjoberg

Özbek dilini ele alan kitap Giriş, Sesbilim, Sesbirim Dizge Bilgisi ve Biçimsel Sesbilim, Şekil ve İşlevsel Sınıflar, Türetme, Çekim, Sözcük Öbeği, Cümle Yapısı bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, konunun problematikini verdikten sonra Özbekler ve Özbek dili hakkında bilgiler verir: “Bugün Özbek dili yedi milyonu aşkın kişi tarafından konuşulmaktadır. Bunların beş milyon kadarı Özbekistan (SSC)’da yaşamaktadır. Diğerleri ise çevre ülkelerde ve Türkiye, Sincan, Pakistan, vs’de yaşamaktadır. Özbeklerin bu adı 14. yüzyılda Türkistan’ı yöneten ve Cengiz Han’ın torunlarından biri olduğuna inanılan Özbek’ten aldıkları aşikârdır. Bugün Özbekler ya kentlerde yaşarlar

ya da köylerde çiftçilik, hayvancılık yaparlar ya da ticaretle uğraşırlar. Pek azı gerçek göçebe yaşam sürmektedir.”⁵⁹

Özbek dili ilgili olarak da yazar şu bilgileri verir: “Özbek dilinin en yakın olduğu diyalekt Uygurcadır. Bunun yanında en yakın akrabaları Türkiye Türkçesi, Azerice ve Türkmenceyi barındıran Oğuz grubudur. Tarihi olarak Özbekçe, Türkistan’da hüküm süren dillerin etkisinde kalmıştır. Fars dili ve kültürü Özbekçeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Bugün Özbekçe dört ana grupta toplanabilecek çeşitli ağızlara sahiptir. İlk grup Kazakça ve Karakalpakçaya benzeyen ve Özbekistan’ın kuzeyinde konuşulan Kıpçak grubudur. İkinci grup, güney Kazakistan’da kullanılan bazı biçimlerdir. Üçüncü grup Türkmenceden etkilenmiştir ve son grup Güney Özbekistan’da konuşulan ağızlardır. Son grup, yüzyıllarca edebî dili oluşturmuştur ve toplumsal ve tarihsel olarak en önemli bölgeler olan Taşkent, Buhara, Andican ve Semerkant’ta kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan Taşkent ağzı bugünkü standart dili oluşturmaktadır.”⁶⁰

Sesbilim bölümünde sesbirimlerden, Özbekçedeki hece ve kelime kavramlarından, parça sesbirimlerden, bürünsel birimlerden, üslup çeşitlerinden, parçalar üstü sesbirimlerden ve imlâdan bahsedilir.

Sesbirim Dizge Bilgisi ve Biçimsel Sesbilim bölümünde parçalı sesbirimlerin dağılımından, heceden ve benzeşme, ses türemesi, ses düşmesi ve ünlü uyumundan bahsedilir.

Şekil ve İşlevsel Sınıflar bölümünde ise kök, edat, ekler ve kelime sınıflarından bahsedilir. Ekler yapım ekleri ve çekim ekleri olarak ele alınır ve kelime sınıfları da isimler, zamirler, edatlar, sıfatlar, zarflar, fiiller, bağlaçlar, ünlemler olarak ele alınır.

Türetme bölümünde, “bazı haller dışında, türemiş kelimeler türetme sonekleriyle, birleşik kelimeler şeklinde ya da kelime artı edat biçiminde olur.” diyen yazar isim türetmelerinden, zamir türetmelerinden, sıfat türetmelerinden, zarf türetmelerinden, fiil türetmelerinden, bağlaç türetmelerinden ve ünlem türetmelerinden söz eder.

⁵⁹ Andree Sjoberg, **Uzbek Structural Grammar**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s. 1- 2.

⁶⁰ A. Sjoberg, *Age*, s. 2- 3.

Çekim bölümünde yazar, çekim eklerinin isimlere, zamirlere ve fiillere getirilebileceğini söyleyerek isim çekimlerinden ve fiil çekimlerinden bahseder.

Sözcük Öbeği bölümünde öbeğin iki ya da daha fazla kelimeden oluşabileceği söylendikten sonra sıralı öbekler, ad öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği ve fiil öbeğinden bahsedilir.

Kitabın son bölümünü oluşturan Cümle Yapısı bölümünde ise bağımsız ve yan cümlelerden bahsedilir. Yazar, söz öbeği ile cümlenin farkını şu şekilde verir: “Cümle sonlayıcı aralık sesbirimiyle ya da iç aralıkla sonlanır. İç aralık bağ-fiil ya da /dep/, /dedi/ ve /-ki/ gibi dolaysız söylem belirtecilerinin arkasından gelir.”⁶¹ Kitap, bu bölümle birlikte son bulur.

1.9. A REFERENCE GRAMMAR OF MODERN TURKISH (MODERN TÜRKÇENİN GRAMERİ)

B. Lloyd Swift

Kitap, Giriş bölümünden sonra gelen ve Türkçe gramerin anlatıldığı 6 bölüm, Ekler ve Dizinden oluşmaktadır. Kitapta kullanılan örnek cümlelerle ilgili yazar şunları söyler: “Bu cümleler, eğitilmiş Türk insanların konuşmalarından, Foreign Service Institute (FSI) eğitim materyallerinden, birkaç Türkçe kitaptan ve Türkçeyle ilgili başka dillerde yazılmış kitaplardan alınmıştır. FSI materyalleri dışında kalan kaynaklar Kononov’un Rusça yazdığı ‘Modern Türkçenin Grameri’, Ahmet Cevdet Emre’nin yazdığı ‘Türkçe Dilbilgisi’, Aziz Nesin’in ‘İt Kuyruğu’, ‘Memleketin Birinde’, ‘Ölmüş Eşek’, ‘Yedek Parça’ eserleriyle Cevat Fehmi’nin ‘Küçük Şehir’ ve ‘Paydos’ oyunlarıdır.”⁶²

Kitabın Bölümleri:

1. Bölüm. Sesbilim
2. Bölüm: Ses Biçimbilgisi
3. Bölüm: Sözcük Yapımı
4. Bölüm: İsim Çekimi

⁶¹ A. Sjöberg, *Age*, s. 149.

⁶² B. Lloyd Swift, *A Reference Grammar of Modern Turkish*, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s. 3.

5. Bölüm: Yüklemsel Çekim
6. Bölüm: Sözdizimi şeklidir.

Birinci bölümde yazar, Türkçedeki sesbirimlerin hepsi için ortak olan özelliklerine göre şu şekilde gruplandırıldığından bahseder: “

- I. Ünlü Sesbirimler
- II. Ünsüz Sesbirimler
- III. Bürünsel Sesbirimler.”⁶³

Ünlü sesbirimleri sekiz kısa ünlü /i e ü ö ı a u o/ olarak gösteren yazar ünlü uzunluğu için “/:/ önündeki ünlünün uzatılmasını gösterir”⁶⁴ der. Ünsüz sesbirimleri de yazar dört kategoride ele alır. Patlayıcı ötümlüler grubuna /b d c Ğ g/ seslerini koyan yazar patlayıcı ötümlüler olarak da /p t ç K k/ seslerini verir. Sızıcı ötümlüleri /v z j ğ ’/ olarak gösteren yazar sızıcı ötümsüzleri de /f s ş h/ olarak gösterir. Genizsi sesbirimler /m n/ olarak gösterildikten sonra ‘diğer sesbirim’lerden bahseder: “Bunlar birlikte sınıflandırılabilir ortak özelliklere sahip olmayan sesbirimlerdir.”⁶⁵ Yazar bu son grubu 3 bölümde inceler: “ (1) İki yanünsüz sesbirim /L l/, (2) Bir titretilmiş sesbirim /r/, (3) Bir yarı ünsüz sesbirim /y/.”⁶⁶ Yazar bürünsel sesbirimleri de 3 bölümde ele alır: “(1) Perde sesbirimleri: tonlama sağlamak için ses perdesindeki farklı ses düzeyleri, (2) Kavşak sesbirimleri: sessizlik, ses perdesindeki ani iniş ve çıkışlar, önceki hecelerin uzatılması gibi ya da sesi kısma gibi özellikler, (3) Vurgu sesbirimi: bir hecenin bir başka heceye göre öncelenmesi.”⁶⁷

Yazar “böylece Türkçede 42 sesbirim vardır”⁶⁸ dedikten sonra bu konuları daha ayrıntılı bir biçimde ele alır.

Kökler ve eklerin yer verildiği ‘Ses Biçimbilgisi’ bölümünde yazar şunları söyler: “Türkçede pek çok kök ve neredeyse tüm ekler birden fazla değişik sesbirimsel biçimde bulunabilir. Bu biçimler arasındaki değişiklikler çoğunlukla sesbilimsel

⁶³ B. L. Swift, Age, s. 4.

⁶⁴ B. L. Swift, Age, s. 5.

⁶⁵ B. L. Swift, Age, s. 4.

⁶⁶ B. L. Swift, Age, s. 4.

⁶⁷ B. L. Swift, Age, s. 4- 5.

⁶⁸ B. L. Swift, Age, s. 5.

koşulludur. Fakat bu değişkenliklerin çoğu aynı zamanda biçimbirimsel ya da sözcüksel koşulludur.”⁶⁹ Yazar bölümde bu değişkenlikleri şu şekilde 4 başlıkta ele alır: “(1) Ünlü Değişkenlikleri, (2) Ünsüz Değişkenlikleri, (3) Vurgu Değişkenlikleri, (4) Diğer Değişkenlikler.”⁷⁰

Kitabın üçüncü bölümünde yazar Türkçede sözcüklerin nasıl oluşturulduğundan bahseder: “Türkçe sözcükler ‘biçim ve işlev’ açısından olmak üzere iki düzeyde tanımlanıp sınıflandırılabilir.”⁷¹ Daha sonra bölümün tamamı Türkçedeki biçimbirimlerin özelliklerine yer verir.

‘İsim Çekimi’ başlığı altındaki dördüncü bölümün konusu isimler ve isim çekimleridir. İsimlerin sentaktik yapılarda hangi biçimlerde bulunabileceğinden bahseden yazar isimlerin sıfat ya da zarf olarak da kullanılabileceğine değinir.

Çalışmanın beşinci bölümünün başlığı ‘Yüklem Çekimi’dir. Burada yazar kısaca şunları söyler: “Yüklem, Türkçe bir cümleciğin temelidir. Cümlecikteki önceki söylenenlere son bir yorumdur. Yüklem eksiz bir ad olabilir ya da isim çekim ekleriyle çekilmiş olarak kullanılabilir.”⁷²

Çalışmanın altıncı bölümü ise ‘Sözdizimi’ başlığını taşır. Yazar burada sözdimi kavramının tanımını verdikten sonra şunları söyler: “Sözdizimi tüm dillerde vurgu-tonlama örüntüleri, kavşaklar, ekler gibi çok sayıda ve çok farklı özellikleri kapsadığı için oldukça karmaşık bir süreçtir.”⁷³ Devamında yazar Türkçe sözdiziminin altı başlık altında inceleneceğini söyleyerek başlıkları şu şekilde verir: “(1) Parçacıl Yapılar-kavşaklarla belirtilen ilintiler, (2) Cümlecik Yapıları- yüklerle belirtilen ilintiler, (3) Özel Parçalar- çeşitli bağlayıcı ifade türleri, (4) Öbek Yapıları, (5) Öbek Yapılarının Yayılımı, (6) Cümlecik Yapılarının Yayılımı.”⁷⁴ Yazar bölümün devamında her başlığı daha ayrıntılı bir biçimde örnekler vererek açıklar.

Kitabın en sonunda ise çeşitli Türkçe cümlelerin çözümlendiği Analiz bölümleri yer alır.

⁶⁹ B. L. Swift, Age, s. 28.

⁷⁰ B. L. Swift, Age, s. 28.

⁷¹ B. L. Swift, Age, s. 51.

⁷² B. L. Swift, Age, s. 142.

⁷³ B. L. Swift, Age, s. 171.

⁷⁴ B. L. Swift, Age, s. 171.

1.10. TATAR MANUAL

(TATARCA EL KİTABI)

Nicholas Poppe.

Kitap, Önsöz ve Girişten sonra gelen, Dilbilgisi, Metinler ve Sözlük olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Yazar girişte Tatarca ile ilgili bazı bilgiler verir: “Tatarca Türk lehçelerinden biridir ve Kıpçak grubu olarak da bilinen Kuzeybatı grubuna dâhildir. Tatarca Volga nehri boyunca ve Batı Sibirya’da pek çok bölgede konuşulur. Tatarcanın üç ana ağzı vardır: (1) Tataristan’da (Tatar Cumhuriyeti) konuşulan Merkez ağzı, (2) Volga bölgesinde konuşulan Batı ağzı ve (3) Batı Sibirya’da konuşulan Doğu ağzı. Bunların yanında bazı karışık ağızlar da vardır. Bunlar, (1) Astrahan ağzı, (2) Kasimov ağzı, (3) Tepter ağzı ve (4) Ural ağzıdır. Edebî dil Merkez ağzıdır. 1938’den beri Kiril alfabesi kullanılır. 1917’den önceki dönemde kullanılan edebî dil Altın Orda yazı dilinden alınmıştır. Daha sonraki edebî dil ise Çağataycanın etkisinde bulunan Uygurcanın etkisinde kalmıştır.”⁷⁵

Dilbilgisi bölümün ilk konusu ‘Sesbilim’dir. Yazar burada Tatarcadaki sesbirimlere yer verdikten sonra ünlü ve ünsüzlere değinir bunları tek tek açıklar. Daha sonra ünlü uyumuna yer veren yazar, ses değişikliklerine de değinir. Ünsüz yumuşamasına değinen yazar, bu bölüme açıklamalara da yer verdiği sesbirimlerin imlâsı tablosuyla son verir. İmlâ tablosunda Kiril alfabesine göre harf, bu harfin transliterasyonu ve fonemik transkripsiyonu yer alır.

‘Çekimler’ konusunda isim çekimleri, zamir çekimleri ve fiil çekimleri anlatılır. Yazar isim çekimi bölümünde kelimeye şu sırayla eklenen dört ekten bahseder: “Çokluk eki, iyelik ekleri, hal ekleri ve şahıs ekleri.”⁷⁶

Zamir çekimi bölümünde ise yazar, kişi ve işaret zamirlerine yer verir ve bunların çekimli hallerini de gösterir.

Fiil çekimi bölümünde ise yazar fiil kökünden, fiile gelen eklerden, zamanlardan, kiplerden ve bazı çekim şekilleri olmayan ve eksikli eylem denen /i-/’den bahseder.

⁷⁵ Nicholas Poppe, **Tatar Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s.3.

⁷⁶ N. Poppe, Age, s.29- 79.

Çekimlerden sonra yazar, isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat ve bağlaçlara yer verdiği ‘Şekil ve İşlev Sınıfları’ bölümüne yer verir.

Dilbilgisi ana bölümünün dördüncü alt bölümü ‘Kelime Yapımı’dır. “Kelime yapımı ya eklerle ya da birleştirmeyeyle yapılır”⁷⁷ diyen yazar burada sırasıyla isimden isim yapmaya, sıfattan isim yapmaya, fiilden isim yapmaya, isimden sıfat yapmaya, zamirden sıfat yapmaya, sıfattan sıfat yapmaya, fiilden sıfat yapmaya, zarftan sıfat yapmaya, isimden fiil yapmaya, sıfattan fiil yapmaya zarftan fiil yapmaya, fiilden fiil yapmaya, birleşik fiillere, birleşik zamanlara ve zarflara değinir.

Çalışmanın devamında yazar ‘Dizilim Yapısı’ndan bahseder. Sıralı dizilim ve kıyaslamalı dizilim olmak üzere ikiye ayırdığı dizilim için yazar bunların hem bağlaçlarla hem de bağlaçsız kullanılabileceğini söyler ve bağlaçlı sıralı dizilim için /hem/, /ye... yeki/, /ni/ ve bağlaç /de/ örneklerini, bağlaçlı kıyaslamalı dizilim için de /lekin/, /e/, /belki/, /helbuki/ örneklerini verir.

Dilbilgisi bölümünün son alt bölümü de ‘Cümle Yapısı’ başlığını taşır. Yazar burada, tam cümleden ve yan cümleden bahseder. Devrik yapı, olumsuz cümleler, soru ve ünlem cümlelerinde sonra bağlaçlı ya da bağlaçsız sıralı cümlelere değinir.

Kiril harfli Tatarca metinlerin ardından gelen Tatarca- İngilizce sözlük ile çalışma son bulur.

1.11. KIRGHIZ MANUAL (KIRGIZCA EL KİTABI)

Raymond J. Hebert ve Nicholas Poppe

Kitap, Giriş bölümünden sonra gelen on beş dersten ve devamındaki Kırgızca metinlerden ve Sözlükten oluşmaktadır. Kitabın amacından “Kitap, Kırgızca okumayı öğrenmek isteyenler için referans bir gramer kitabı olarak yazılmıştır.”⁷⁸ diyerek bahseden yazarlar Kırgızca ile ilgili olarak da şu bilgilere yer verirler: “Kırgızca çoğunlukla Kırgız SSC’de konuşulur. Az da olsa Çin Halk Cumhuriyeti Sincan- Uygur Özerk Bölgesinde, Kazak SSC’de, Özbek SSC’de, Tacik SSC’de ve Afganistan Krallığında da konuşulur. Kırgızca edebî dili devrim öncesi dönemlerde oluşmuştur.

⁷⁷ N. Poppe, Age, s. 88.

⁷⁸ Raymond J Hebert- Nicholas Poppe, **Kirghiz Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s. 1.

1924 yılında Arap alfabesi benimsenmiş, 1928 yılında Türk Latin alfabesine geçilmiştir. 1940 yılında da Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır.”⁷⁹

Birinci ders, kitabın yazıldığı dönemde kullanılmakta olan Kiril alfabesi ile ilgili bilgilerden sonra ünlü uyumuna yer verir. Kırgızcanın eklemeli bir dil olduğundan bahsettikten sonra yazarlar, pek çok Hint- Avrupa dilinin aksine Kırgızcada cinsiyet kavramı bulunmadığını yine aynı şekilde herhangi bir belirli tanımlık olmadığını söylerler.

İkinci derste ismin hallerinden, kişi eklerinden ve birinci geçmiş zamandan bahsedilir: “Birinci geçmiş zaman fiil köküne –dı (-ti) ekinin ve buna da kişi ekinin eklenmesiyle yapılır.”⁸⁰

Üçüncü ders, iyelik eklerini, geniş- kesin gelecek zamanı, varsayılan gelecek zamanı ve çokluk ekini işler. Geniş zamanla kesin gelecek zamanın aynı ekle (-e) yapıldığını söyleyen yazarlar, varsayılan gelecek zaman için de (-ep) ekinin kullanıldığına değinirler. Çokluk eki “-ler diğer çekim eklerinden önce doğrudan isme eklenir. –ler ünlülerle biten isimlere eklenirken –der ötümlü ünsüzlerle biten, -ter ise ötümsüz ünlülerle biten kelimelere eklenir.”⁸¹

Dördüncü dersin konusu zamirler, -gen, -iptir, -uuçu ekleriyle yapılan geçmiş zamanlar ve gereklilik eki –mek’tir.

Beşinci ders şart cümlecikleri, emir ve rica kipleri, eşitlik ile –ki ekinden ve ko’dan bahseder. ‘Ko’ sözünün fiillerden sonra vurgu amacıyla kullanıldığını söyleyen yazarlar bunun ‘madem, o halde, neticede, dolayısıyla, şüphesiz’ gibi pek çok farklı biçimde çevrilebileceğini belirtir.

Altıncı dersin konuları, sıfatlar, şahıs ekleri, -imek fiilinin geçmiş zaman biçimi ve sayılardır. Sıfatların ne olduğunu anlatan yazarlar daha sonra Kırgızcadaki sıfatlara değinir ve sıfatların derecelendirmelerini ele alırlar. Şahıs eklerini bir tablo halinde verdikten sonra –imek fiilinin geçmiş zaman çekimlerine yer veren yazarlar sayılarla bu üniteyi sonlandırır.

⁷⁹ R. J. Hebert- N. Poppe, Age, s. 1.

⁸⁰ R. J. Hebert- N. Poppe, Age, s. 14.

⁸¹ R. J. Hebert- N. Poppe, Age, s. 18.

Yedinci derste işlenen konular –ip eki, zarflar, kipler, gelecek zamandır. Kiplerin “fiillerden türetilen ve isim ya da sıfat özelliklerine sahip kelimeler”⁸² olduğunu söyleyen yazarlar, bunların İngilizceye sıfat ya da zarf cümlecikleri olarak çevrilebileceğini de belirtirler.

Sekizinci ve dokuzuncu derslerde eklere yer veren yazarlar şu ekleri ele alırlar: “-gende, -genden, -genge, -gençe, -giçe, ve –yinçe.”⁸³ Dokuzuncu ünitenin son bölümünde ise yazar kısaca aktarma cümlelerine değinir.

Onuncu derste edatlara (postposition) yer veren yazarlar bunların İngilizcedeki edatlara benzediğini fakat onlardan farklı olarak kelimelerin sonuna eklendiğini söylerler.

On birinci derste ele alınan konular ettirgenlik, dönüşlülük, işteşlik ve soru zamirleridir.

On ikinci ders “-al, -ber, -cat, -kel, -kör, -tur, -cür, -kal, -ket, -oltur, -tügöt”⁸⁴ yardımcı fiillerini işlemektedir.

On üçüncü dersin konuları birleşik cümleler ve bu cümlelerin oluşturulmasında kullanılan ‘emes’, ‘ele’, ‘eken’, ve ‘bol-’dur.

On dördüncü ders *da* bağlacını, -li ve –siz eklerini, -çi ekini, -lik ekini ve –uu ekini anlatır.

On beşinci dersin konuları ise –sızın anlamına gelen – besten ekiyle soru zamirlerine gelen –dir eki ve bol- fiilidir.

Derslerin sonunda yirmi adet Kırgızca metine yer verilmiştir. Bu metinlerden sonra ise çalışmanın son bölümünü oluşturan Kırgızca- İngilizce sözlük gelir.

1.12. ÜBER DIE SPRACHE DER JAKUTEN (YAKUT DİLİ ÜZERİNE)

Otto Böhtlingk

Kitap, aslı 1851’de St. Petersburg’da basılan kitabın fotografik yeniden baskısıdır. John Krueger’in yeniden baskı için kaleme aldığı Önsözden sonra kitabın orijinal biçimi gelir.

⁸² R. J. Hebert- N. Poppe, Age, s. 31.

⁸³ R. J. Hebert- N. Poppe, Age, s. 34- 37.

⁸⁴ R. J. Hebert- N. Poppe, Age, s. 45- 46.

Krueger önsözde yazar Böhtlingk ve kitap hakkında bilgi verir: “Otto Nicolaus (Nikolayeviç) von Böhtlingk büyük Sankritçe sözlüğünden ötürü Hint- Avrupa alanında oldukça ünlü bir bilim adamıdır. 11 Haziran 1815’te St. Petersburg’da doğan Böhtlingk oradan Almanya’ya gitmiş ve Franz Bopp’la birlikte çalışmıştır. Onun 1851’de yayımlanan kapsamlı Yakut grameri Türkoloji ve Altayistik çalışmalarına çok büyük katkı sağlamıştır.”⁸⁵

Böhtlingk’in Yakutça ile ilgili verilere nasıl ulaştığından ve kitabını nasıl hazırladığından bahsettikten sonra Krueger kitabın içeriğiyle ilgili bilgiler verir: “Böhtlingk’in kitabı çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Böhtlingk, 54 sayfalık giriş bölümünde Moğolca ve Türkçe eklere değinerek dillerin sınıflandırılmalarını ele alır. Burası, çeşitli dillerin belirli şeyleri nasıl ifade ettiğiyle ilgilidir ve yazar sadece Yakutçadan değil Moğolca, Tibetçe, Fince ve elbette Sankritçeden de alıntılar yapmıştır. Daha sonra Yakutçanın morfolojik özelliklerine değinilmiş ve Türkçeyle olan bağlantısı üzerinde durulmuştur. Witsen (1705), von Strahlenberg (1730) ve Pallas (1786) gibi kimi erken dönem araştırmacılardan bahsetmiş, bazı durumlarda da bu araştırmacıların çalışmalarını yeniden transkribe edip bazı yorumlar vermiştir.”⁸⁶

Krueger kitapla ilgili bilgi vermeye devam eder: “Kitabın ikinci bölümü dilbilgisi bölümüdür. Böhtlingk, bu bölüme dilin fonemlerini ayrıntılı bir biçimde işlediği fonoloji ile başlar. Daha sonra, kelime yapımı, çekim verilir. Son olarak da, bugün pek çok çağdaş çalışmada bile yer verilmeyen, sözdizimi ile ilgili bölüm gelir. Çalışmanın devamında Almanca tercümeleriyle birlikte Yakutça metinler yer alır.”⁸⁷

Bu önsözden sonra kitabın Almanca aslı yer alır.

1.13. NOTES ON THE EQUINE TERMINOLOGY OF THE ALTAIC PEOPLES (ALTAY HALKLARININ AT TERKİNOLOJİSİ HAKKINDA NOTLAR)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 1 numaralı yayımı olan kitapçık *Central Asiatic Journal 10, 1965*’ten alınmıştır. Atların

⁸⁵ Otto Böhtlingk, *Über die Sprache der Jakuten*, Indiana University Publications, Bloomington, 1964, s. 5.

⁸⁶ O. Böhtlingk, *Age*, s. 6.

⁸⁷ O. Böhtlingk, *Age*, s. 6- 7.

Altay halkaları arasındaki önemine değinen yazar, bu konunun daha ayrıntılı olarak araştırılabilmesi için temel çalışmanın at yetiştiriciliğiyle ilgili kelimelerin aydınlatılmasıyla olacağını söyler ve ‘yunt’ ve ‘ulag’ kelimelerini inceler.

Yazar at kelimesiyle başlayarak *yuntu* anlatır: “At ve fonetik değişiklikleri eski zamanlardan beri Türkçenin standart kelimesidir. Fakat bu hayvan için kullanılan tek kelime ‘at’ değildir. Eski Türkçede aynı anlama gelen başka bir kelime daha vardır: *yont*. Bu kelime *Irk Bitig*’de geçer ve takvimlerdeki ve pek çok dinî olmayan metinlerdeki standart kelimedir. Nispeten az kullanılan bir kelime olmasına rağmen Orta Türkçede de görülür.”⁸⁸

“Ne runik yazı ne de Uygur yazısı *yo* ile *yu* arasında bir ayrım yaptığı için kelimenin ünlü harfleri net değildir.”⁸⁹ diyen yazar kelimenin mevcut transkripsiyonları arasındaki tutarsızlığa değinir.

Kelimenin Tibet yazmalarında da geçtiğine değinen yazar, kelimenin geçtiği çeşitli yerleri ve kişileri ele aldıktan sonra Eski Türkçe *yunt* ve *yun* kelimelerinin Samoyedcede de geçtiğini söyler ve şöyle devam eder: “Kelimenin Samoyedce biçimleri ilgi çekicidir çünkü Türkçe *yunt* kelimesinin diğer Altay dillerinde bir karşılığı yoktur. Türkçe *yunt* kelimesinin geçtiği yerlerin sınırlı oluşundan dolayı bu kelimeyi ortak Türkçe bir kelime olarak göremeyiz. 8. yüzyılda kullanılmış olmasına rağmen bu kelimenin kullanımı sadece takvimlerle ve bazı ‘bilimsel’ çalışmalarla sınırlıydı ve bu yüzden hiçbir zaman konuşma dilinde kullanılmamıştır.”⁹⁰

Yazar kelimenin tüm Samoyedce diyalektlerindeki standart kelime olduğunu belirtir ve şöyle söyler: “Bu kelimenin Türkçe ve Altayca olmadığını güvenle söyleyebiliriz. Kelime muhtemelen Türklerin ve Samoyedlerin bir arada yaşadığı Sayan bölgesinde kullanılan bir kelimeydi.”⁹¹

Yazar çalışmaya Türkçe- Moğolca olduğunu söylediği ‘yedek at’ anlamına gelen *ulag* kelimesi ile devam eder. Kelimenin kimi dillerdeki karşılıklarından bahsettikten sonra yazar şöyle devam eder: “*Ulag* bazı Fin- Ugor dillerinde takip edilebilir. Bu

⁸⁸ Denis Sinor, “Notes On The Equine Terminology of The Altaic Peoples”. Reprinted from: **Central Asiatic Journal**, Vol. X, Nos. 3- 4. 1965, s. 309.

⁸⁹ D. Sinor, Age, s. 309.

⁹⁰ D. Sinor, Age, s. 311- 312.

⁹¹ D. Sinor, Age, s. 312.

kelime bazı Ostyak diyalektlerinde *ataw*, *olau* biçimde yer alır. Udmurtça *val* kelimesi de bu resme dâhil edilebilir.”⁹²

Kimi araştırmacıların kelimenin Altayca olduğu yönündeki fikirlerine katılmadığını belirten yazar bunun nedenlerini saydıktan ve kimi Ugor dillerindeki ‘at’ kelimesinin karşılıklarını verdikten sonra şunları söyler: “*Yunt* ve *ulag* kelimeleri Altayca kelimelerdir. Fakat Altayca olmayan ve muhtemelen Uralca olan bir kökene gidebilir ya da sırasıyla Ugorca ve Türkçede iz bırakmış bilinmeyen bir temele de gidebilir.”⁹³

Yazar bir başka noktaya daha değinilmelidir der ve şunları söyleyerek çalışmayı sonlandırır: “*Ulag* kelimesi için eğer *yunt* kelimesinde olduğu gibi Güney Sibirya kökeni bulamazsak, bu kelimenin Batı’dan Doğu’ya gitmiş olduğu varsayılmalıdır.”⁹⁴

1.13. CHAGATAY MANUAL (ÇAĞATAYCA EL KİTABI)

Janos Eckmann

Kitap, Giriş bölümünden sonra gelen Dilbilgisi, Dizin, Metinler, Sözlük ve Kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Bugünkü Roman dillerinin gelişmesindeki Latince rolü ile Orta Asya Türkçesinin gelişmesindeki Çağatayca rolü karşılaştırılabilir diyen yazar Çağatayca ile ilgili bilgiler verir: “Çağatayca Türk dilinin Orta Asya grubuna aittir. Çağdaş lehçeler arasında Özbekçe ve Yeni Uygurcanın en yakın olduğu dil olan Çağatayca, 15. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılan edebî bir dildir. Karahanlılar ve Harezm edebî dillerinin devamı olarak Timurlular yönetiminden gelişen Çağatayca, özellikle Nevaî’nin eserlerinde klasik şeklini almıştır.”⁹⁵

Yazar daha sonra “Çağatay” kelimesinin nereden geldiğine değinir: “Çağatay kelimesi Cengiz’in ikinci oğlu Çağatay’dan gelmiştir. Cengiz Han ölümünden önce Moğol İmparatorluğunu oğulları arasında paylaştırmca Çağatay Maverânnehir, Semireç ve Doğu Türkistan’ı aldı. Çağatay babasının kurduğu töreyi çok iyi bildiği için

⁹² D. Sinor, Age, s. 313.

⁹³ D. Sinor, Age, s. 315.

⁹⁴ D. Sinor, Age, s. 315.

⁹⁵ Janos Eckmann, **Chagatay Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1966, s. 1.

Moğollar arasında çok saygı gördü ve imparatorluğu ‘Çağatay Ulusu’ adıyla anılmaya başlandı. Çağatay kelimesi, Maveraünnehir’deki Türk ve Türkleşmiş göçebeler için de kullanılmıştır.”⁹⁶

Yazar, Çağatay teriminin çeşitli dönemlerde ve çeşitli kişilerce daha geniş ve dar anlamlarda kullanıldığını söyleyerek bu kullanımlara yer verir. Samoyloviç ve Köprülü’nün bu terime kazandırdığı anlamların özellikle irdelenmesi gerektiğini düşünen yazar, Samoyloviç’in bu terimi şu şekilde ele aldığını söyler: “Samoyloviç, ağız farklılıklarını göz önüne alarak Çağatayca terimini sadece 15. ve 20. yüzyıllar arasındaki Orta Asya’da kullanılan edebî Türkçe için kullanır. Samoyloviç’e göre, İslamî Orta Asya Edebî Türk dili şu devirlere bölünebilir: (1) Karahanlı veya Kaşgar Türkçesi (11- 12. yüzyıllar), (2) Kıpçak- Oğuz Türkçesi (13- 14. yüzyıllar), (3) Çağatayca (15- 19. yüzyıllar) ve (4) Özbekçe (20. yüzyıl).”⁹⁷

Yazar daha sonra şunları söyleyerek Köprülü’nün sınıflandırmasına yer verir: “Köprülü Çağatayca kelimesinin anlamını genişletir. O, Çağatayca’yı şu devirlere ayırır: (1) Erken Dönem Çağataycası (13- 14. yüzyıllar), (2) Klasik Çağatayca Öncesi (15. yüzyılın ilk yarısı), (3) Klasik Çağatayca (15. yüzyılın ikinci yarısı), (4) Klasik Çağataycanın devamı (16. yüzyıl) ve (5) Çöküş Dönemi (17- 19. yüzyıllar).”⁹⁸

Kitabın devamında, Çağatayca yerine “Eski Özbekçe”, “Kadim Özbekçe” gibi terimlerin de kullanıldığını ancak bazı bilim adamlarının bunları kabul etmediği gibi çeşitli görüşlere yer veren yazar kendine göre İslamî Orta Asya Edebî Türk Dilini şu üç döneme ayırır: “(1) Karahanlıca veya Hakaniye Türkçesi (11- 13. yüzyıllar), (2) Harezm Türkçesi (14. yüzyıl) ve (3) Çağatayca (15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlangıcına kadar).”

Yazar bu sınıflandırmadan sonra Çağatayca’yı da üç döneme ayırır: “(1) Klasik Dönem Öncesi (15. yüzyılın başından 1465’te Nevayi’nin ilk divanını yazmasına kadar), (2) Klasik Devir (1465- 1600) ve (3) Klasik Dönem Sonrası (1600- 1921).”⁹⁹

Çalışmanın ‘Dilbilgisi’ bölümüne yazar, ‘Ses Bilgisi’ ile başlar. Arap ve Latin harflerinin verildiği alfabe ve transkripsiyondan sonra ünlüler, ünlü uyumu, ünlü değişimleri yer alır. Devamında ise ünsüzlere yer verilir.

⁹⁶ J. Eckmann, Age, s. 2.

⁹⁷ J. Eckmann, Age, s. 7.

⁹⁸ J. Eckmann, Age, s. 7.

⁹⁹ J. Eckmann, Age, s. 10.

‘Kelime Yapımı’ bölümünde yeni kelimeler var olan bir kelimeye bir veya daha fazla ekin eklenmesiyle yapılır diyen yazar burada isimden isim, fiilden isim, isimden fiil ve fiilden fiil yapım eklerine yer verir.

‘Çekim ve Söz Dizimi’ bölümüne isim çekimi ile başlayan yazar burada isimlerin çokluk, iyelik ve hal ekleriyle çekimlerine yer verir. Daha sonra, sıfatlar, zamirler, zarflar ve edatlar yer alır. Bölümün devamı fiil çekimleriyle sürer.

‘Cümle Yapısı’ bölümünde “cümle tam bir düşünceyi ifade etmek için bir araya getirilmiş kelimeler dizisidir.” diyerek cümlenin tanımı yaptıktan sonra yazar, cümlenin öğelerini ve basit, birleşik ve karmaşık cümleleri ele alır.

Dilbilgisi bölümünden sonra sırasıyla, dizin, metinler, sözlük ve kaynakça bölümleri gelir.

1.14. CHEREMIS- CHUVASH LEXICAL RELATIONSHIPS: AN INDEX TO RÄSÄNEN’S ‘CHUVASH LOANWORDS IN CHEREMIS’

(ÇEREMİŞÇE- ÇUVAŞÇA KELİME İLİŞKİLERİ: Räsänen’in ‘Çeremişçedeki Çuvaşça Alıntı Sözcüklerinin Dizini)

John R. Krueger

Kitap, *Studies in Cheremis* adlı bir serinin onuncu cildini oluşturur. Editör kitabın amacı ve hazırlanması ile ilgili şunları söyler: “Çeremişçe ve Çuvaşça ile ilgili olarak düzenlenen bir seminerde Martti Räsänen’in ‘Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen’ adlı eserine çok fazla atıfta bulunuldu. Ne var ki, Çeremişçe ve lehçelerindeki Çuvaşça ve diğer dillerden gelen leksikal özellikleri inceleyen bu değerli ve kapsamlı çalışmanın bir dizini yoktu ve bu da bu çalışmanın kullanımını zorlaştırmaktaydı. Çeremişçenin etimolojik ve leksikolojik çalışmalarını daha da ilerletmek isteyen A. Sebeok ve John Krueger lisansüstü öğrencileriyle birlikte kitapta geçen tüm dillerdeki her biçim için dizin hazırlama işine başlamıştır.”¹⁰⁰ Kitabın hazırlanma süreciyle ilgili birkaç ayrıntılı bilgiden sonra dizin bölümü başlar.

Dizin, ‘Çeremişçe Dizini’, ‘Çuvaşça Dizini’, ‘Fin- Ugor Dilleri’, ‘Altay Dilleri’ ve ‘Hint- Avrupa Dilleri ve Diğerleri’ bölümlerinden oluşmaktadır.

¹⁰⁰ John R. Krueger, **Cheremis- Chuvash Lexical Relationships- An Index to Räsänen’s Chuvash Loanwords in Cheremis**, Indiana University Publications, Bloomington, 1968, s. V.

1.16. A GRAMMAR OF ORKHUN TURKIC

(ORHUN TÜRKÇESİ GRAMERİ)

Talat Tekin

Kitap Önsözden sonra gelen dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm gramer, ikinci bölüm metinler, üçüncü bölüm metinlerin çevirisi ve son bölüm de sözlük bölümüdür. Kitapla ilgili yazar şunları söyler: “Mevcut çalışma eski Türkler tarafından bırakılmış beş yazıtı içerir. Bunlar, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, İşbara Tarkan (Ongin) ve Küli Çor yazıtlarıdır. Uygurların bıraktığı Moyun Çor, Karabalgasun ve Suği yazıtları çalışmanın dışında tutulmuştur. Ancak Orhun yazıtlarında uygun örnekler bulunamadığı zaman ya da karşılaştırma amaçlı Uygur yazıtlarına atıfta bulunulmuştur.”¹⁰¹

Kitabın birinci bölümünü oluşturan Gramer kısmında yazar, Orhun Türkçesi hakkında bilgiler verir: “Orhun Türkçesi terimiyle kastettiğimiz, M. S. 8. yüzyılın ilk yarısında özellikle de Moğolistan’da Türkler tarafından konuşulan Türkçe diyalektidir. Bu diyalekt İkinci Göktürk İmparatorluğunun resmi diliydi ve daha önce aynı bölgede aynı insanlar tarafından konuşulan Eski Türkçe diyalektinin doğal devamıydı. Orhun Türkçesi yazılı halde bize kadar ulaşan Türkçenin en eski diyalektidir.”¹⁰²

Orhun Türkçesinin özelliklerini verdikten sonra yazar, Orhun Türkçesi için kullanılan ya da teklif edilen kimi terimlere yer verir: “Bu eski Türk diyalektini tanımlamak için çeşitli terimler kullanılmıştır. Radloff başlangıçtan beri Eski Türkçe terimini kullanmıştır. W. Bang ‘Kök Türkçe’ terimi kullanmıştır. Fakat hem Radloff hem de Thomsen bu terimi reddetmişlerdir. Thomsen ‘Eski Türkçe’ terimi konusunda Radloff’la aynı fikirde olmuş ayrıca ‘Runik Türkçe’, ‘Eski Orhun Türkçesi’ ya da sadece ‘Orhun Türkçesi’ terimlerini önermiştir. ‘Eski Türkçe’ terimi Gabain’in ünlü çalışmasından sonra çok daha yaygın hale gelmiştir. N. A. Baskakov Orhun Türkçesi için ‘Eski Oğuzca’ terimini, G. Clauson ‘Türkü’ terimini ve O. Pritsak da ‘Türküt’ terimini teklif etmişlerdir.”¹⁰³ Bu terimlerin eksik ya da yanlış taraflarına değinen yazar ‘Orhun Türkçesi’ teriminin şimdilik en iyi terim olduğunu belirtir.

¹⁰¹ Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Bloomington, 1968, s. I.

¹⁰² T. Tekin, *Age*, s. 7.

¹⁰³ T. Tekin, *Age*, s. 8- 9.

Abidelerle ilgili yükseklikleri, kimin için dikildikleri, tam olarak nerede buldukları, üzerlerindeki satır sayısı gibi geniş bilgiler veren yazar, daha sonra Orhun Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmalara yer verir.

Giriş bölümünden sonra yazar, yazı sistemini tanıtarak gramer bölümüne geçer. Alfabeden ve harflerden bahseden yazar, bir liste halinde harfleri ve harflerin transliterasyon ve transkripsiyon karşılıklarını verir. Alfabenin kökeni ile ilgili olarak ortaya konan teorilere yer veren yazar, “bunlar içinde en çok taraftar bulan Thomsen’in teorisidir. Bugün genellikle kabul edilen şey eski Türk alfabesinin bir ya da daha fazla İranca ara form vasıtasıyla Arami alfabesinden türemiş olduğudur.”¹⁰⁴ der.

Daha sonra imlâdan bahseden yazar, imlâ kuralları, ünlülerin ve ünsüzlerin gösterilmesi ve noktalama hakkında bilgiler verir.

Fonoloji bölümünde ünlüler, ünsüzler ve vurguyu ele alan yazar, burada ünlü değişmelerine, damaklılaşmaya, asimilasyona, ünlülerin kaybolmasına, dudak, diş, damak ve gırtlak ünsüzlerine, ünsüz değişmelerine, nazallaşmaya, öntüremeye ve iç türemeye değinir. Vurguyla ilgili olarak da “vurgu muhtemelen nefes vurgusuydu ve genellikle son hecenin üstünde olurdu.” diyen yazar şöyle devam eder: “Üç heceli kelimelerde ikincil vurgu muhtemelen ilk hecede olurdu. Orta hece vurgulu değildi. Bu nedenle, kısa, dar ünlü azalıyor ya da pek çok durumda düşüyordu.”¹⁰⁵

Morfoloji bölümünü yazar, kelime yapımı ve çekimler ana başlıklarında ele alır. Kelime yapımı bölümünde eklerden ve birleşik isimlerden bahseden yazar, çekim bölümüne isim çekimleriyle başlar. Çokluk, iyelik, birliktelik (tün-li kün-li, ini-li eçi-li) ve hal eklerinden bahseden yazar, zamirlerle devam eder. Sayılar ve zarflardan sonra edatlara ve bağlaçlara yer veren yazar fiil çekimiyle bu bölüme devam eder.

Gramerin son kısmını oluşturan bölüm ise sözdizimi bölümüdür. Burada cümle ve cümlecik yapılarına değinen yazar, Gramer Diziniyle bu bölümü sonlandırır.

Metinler bölümünde yazar, sırasıyla Kül Tigin yazıtı, Bilge Kağan yazıtı, Tonyukuk yazıtı, Ongin yazıtı ve Küli Çor yazıtını verir.

¹⁰⁴ T. Tekin, Age, s. 26.

¹⁰⁵ T. Tekin, Age, s. 102.

Çeviriler bölümünde ise yazar, aynı sırayla yazıtların İngilizce tercümelerine yer verir. Kitap Sözlük bölümüyle devam eder. Burada Orhun Türkçesinde geçen kelimelerin İngilizce karşılıkları verilmiştir.

Kaynakça bölümüyle çalışma son bulur.

1.17. BASIC COURSE IN UZBEK (TEMEL ÖZBEKÇE DERSİ)

Alo Raun

Kitap 30 üniteye bölünmüş bir ders kitabıdır. Ünitelerden sonra Özbekçe-İngilizce ve İngilizce- Özbekçe olmak üzere Sözlük bölümü, sonrasında Gramer ve Fonoloji Dizini gelir. En son sayfada ise Kaynakça bölümü yer alır. Kitap her ne kadar dilin gramerini anlatsa da daha çok iletişim ve konuşma odaklı olarak hazırlanmış, bu doğrultuda diyaloglara ve dinleme bölümlerine de yer verilmiştir. Her ünite İngilizce karşılıklarıyla birlikte verilmiş basit cümlelerin olduğu diyaloglarla başlamakta daha sonra ise buralarda geçen gramer konuları Analiz bölümünde anlatılmaktadır. Bazı ünitelerde telaffuz çalışmalarına da yer verilmiştir. Her ünitenin sonunda ise öğrenciler için alıştırmalar bulunmaktadır.

1.18. BASIC COURSE IN AZERBAIJANI (TEMEL AZERİCE DERSİ)

Fred W. Householder ve Mansour Lutfi

Kitap temel Azerice öğretmek üzere yazılmış bir ders kitabıdır. Giriş bölümünden sonra dinleme becerisi konusunda yorumlar bölümü gelir. Bu bölümde Azerbaycan Türkçesinde yer alan ünlüler, ünlü uyumu, ünsüzler, vurgu ve tonlama, Bakü ve Tebriz diyalektleri arasındaki farklar ele alınmıştır.

Kitap 25 üniteden oluşmaktadır. Üniteler, Azerice cümleler, telaffuz çalışmaları, analiz, alıştırmalar ve diyaloglardan oluşmaktadır. Telaffuz bölümünde sesler temel cümlelerde verilen kelimeler kullanılarak daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Analiz bölümlerinde ise yine daha önce verilen cümlelerden yola çıkılarak dilin dilbilgisi kuralları ele alınmaktadır. Alıştırmalar bölümünde olumlu cümleleri olumsuz

dönüştürmek ya da fiilleri çekimlemek gibi alıştırmalar verilmiştir. Diyaloglar bölümünde ise dili daha iyi kavrayabilmek için diyaloglar verilmiştir.

Daha sonra ise 3 bölümden oluşan ekler kısmı gelmektedir. Ek 1 “Geleneksel Sovyet İmlâsına Giriş” başlığını taşır. “Burada geleneksel sözü ile kastedilen Sovyet dönemi Azericesinde kullanılan sistemdir.”¹⁰⁶ Genel itibarıyla bu sistemin en doğru sistem olduğu belirtilir. Ek 2 “Standart Sovyet Azericesi” başlığını taşır. Burada Bakü ağzının özellikleriyle standart yazı dili tanıtılır. Bakü ağzını Tebriz ağzından ayıran özelliklerle birlikte söz varlığındaki bazı farklılıklara da yer verilmiştir. Ek 3 “Fiil Şekilleri” başlığını taşır. Burada fiil kökleriyle birlikte fiil çekimlerine yer verilmiştir.

Kitabın son bölümü ise Azerice İngilizce bir sözlükten oluşmaktadır.

1.19. THESAURUS LINGVAE TSCHUVASCHORUM (ÇUVAŞÇA SÖZLÜK)

Nikolaj Ivanovich Aşmarin

Sözlük 1928’de Kazan’da basılan orijinal sözlüğün fotolitografik yeniden basımıdır. İncelediğimiz bu baskı toplam dört ciltten oluşmaktadır ve Gerard Doerfer’in kaleme aldığı bir Giriş bölümü ile başlar. Doerfer şunları söyler: “Aşmarin’in eserinin önemi birçok bilim adamı tarafından bilinir ve tanınır. Johannes Benzing eseri ‘Çuvaşça ile ilgili çok önemli bir bilgi madeni’ olarak tanımlarken, John Krueger, Aşmarin’in on yedi ciltlik Çuvaşça sözlüğü ile hatırladığını söyler. Nicholas Poppe, Aşmarin’i Çuvaş bölgesinin en üstün bilim adamı olarak görür. Poppe’ye göre, Aşmarin tüm zamanını Çuvaşçaya ayıran ilk bilim adamıdır ve Piekarski’nin Yakutça alanında yaptığını o Çuvaşça alanında yapmıştır. Onun en önemli eseri dilin sentaksının yanında Çuvaşça-Rusça bir de sözlük içeren on yedi ciltlik ilk tam Çuvaşça gramer kitabıdır. Denis Sinor, Aşmarin’in sözlüğü için ‘büyük bir derleme, güvenilir bir temel eser’ der.”¹⁰⁷

Doerfer girişte şöyle devam eder: “ Türkoloji çalışan herkes için kaçınılmaz ve Türkoloji sahanında çok önemli olan sözlükler vardır. Bunlar şunlardır:

¹⁰⁶ Fred W. Householder Jr.- Mansour Lutfi, **Basic Course in Azerbaijani**, Indiana University Publications, Bloomington, 1965, s. 221.

¹⁰⁷ Nikolaj Ivanovich Aşmarin, **Thesaurus Linguae Tschuvaschorum**, Indiana University Publications, Bloomington, 1928, s. V.

- 1- Wilhelm Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialecte, Sanktpeterburg, 1893- 1911 (dört cilt)
- 2- Aşmarin'in sözlüğü
- 3- E. K. Piekarski, Slovar' Jakutskogo jazyka, Sanktpeterburg-Leningrad, 1907- 1930 (üç cilt)
- 4- Mahmut Kaşgari, Divanü Lügatit Türk, 1072 civarı (Carl Brockelman ve Besim Atalay nüshaları)

Bu dört sözlükten Radloff ve Kaşgari'ninkilere nispeten daha kolay ulaşılabilmektedir. Piekarski'nin sözlüğü Macaristan'da yapılmıştır ve Sovyetler Birliği dışında pek az ulaşılabilir. Sadece Aşmarin'in sözlüğüne erişim günümüze kadar mümkün olmamıştır.”¹⁰⁸

Bu sözlüğün önemini anlatırken, Doerfer aynı zamanda Çuvaşça ile ilgili kimi görüşlerin yanında kendi görüşlerine de yer verir: “Türk dilleri içerisinde Çuvaşçanın özel bir konumu olduğunu dikkate almalıyız. Tüm bilim adamları Çuvaşçanın farklılığı, kendine özgülüğü konusunda hemfikirdirler. Krueger ‘bazıları onun Altay dil ailesinin Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguz’a akraba bağımsız dördüncü grubu olarak düşünülmesi gerektiğini savunmuşlar, bazıları da onun Türkçe ile Moğolca arasında bir geçiş köprüsü olduğunu düşünmüşlerdir’ der.” Doerfer kendisi ise Çuvaşçanın Türkçeden başka bir dil olmadığını söyleyerek şöyle devam eder: “Diğer Türk dillerinden farklı olduğu için Türkçeyi Çuvaşça ve diğerleri olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Proto-Türkçenin araştırılmasında Aşmarin'in eseri en gerekli araçtır.”¹⁰⁹

Doerfer daha sonra yazar Aşmarin hakkında bilgiler verir: “Nikolaj Ivamovich Aşmarin (1870- 1933) Çuvaşça ile ilgili başka eserler de ortaya koymuştur:

- 1- Materialy dlja izsledovanija cuvasskago jazyka, Kazan, 1898 (gramer)
- 2- Opyt izsledovanija cuvasskago sintaksisa, I ve II, Kazan 1903
- 3- Sibirsk, 1923 (sentaks)

Aşmarin için Çuvaşça alanının en önemli bilim adamı denilebilir. Neredeyse tüm hayatını Çuvaşçaya adanmıştır. Bu konudaki ana eseri *Thesaurus* ölümünden neredeyse yirmi yıl sonrası olan 1950'ye kadar tamamlanamamıştır. Aşmarin'in sözlüğünün

¹⁰⁸ N. I. Aşmarin, Age, s. V- VI.

¹⁰⁹ N. I. Aşmarin, Age, s. VI.

dilbilimsel değeri eşsizdir ancak onu sadece dil kaynağı olarak görmek doğru olmayacaktır. Bu eser etnologlar için de son derece değerli bir kaynaktır. Kelimenin ya da cümlenin bağlam içinde ve gerçekçi bir biçimde tam anlamını verme, fonetik kuralları ya da sadece yapısal tanımını verme gibi modern dilbilim yöntemleri Aşmarin tarafından kullanılmıştır. Sözlük, kelimelerin sadece çevirisini veren sıradan bir sözlük değildir. Kelimelerin ayrıntılı açıklamalarını da verir. Örneğin, ‘Al-armane’ sadece ‘mola manuarıa’, ‘ruçjana mel’nica’ (el değirmeni) olarak verilmez yanında uzunca bir açıklama ve tarifi de hem Latince hem de Rusça olarak verilir. Ardından ise Çuvaş folklorundan bir bilmece ve şarkı gelir. Bu bağlamda bu eserin etnologlar ve folklorcular için tükenmez bir bilgi kaynağı olduğuna hiç şüphe yoktur.”¹¹⁰

Sözlüğün birinci cildi, A başlığını, ikinci cildi APKAăBăÇ-AIIIİë- ÇYPII başlıklarını, üçüncü cildi E- Ы- И- Y (O) başlıklarını, dördüncü cildi ise ŷ- Ă- Ę- Ы başlıklarını kapsar.

1.20. MONGOL AND TURKIC WORDS IN THE LATIN VERSIONS JOHN OF PLANO CARPINI’S “JOURNEY TO MONGOLS” (1245- 1247) (JOHN OF PLANO CARPINI’NİN ‘MOĞOLİSTAN’A SEYAHATI’NİN LATİNCE VERSİYONLARINDA GEÇEN MOĞOLCA VE TÜRKÇE KELİMELELER)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 12 numaralı yayımı olan kitapçık *Mongolian Studies*, ed. By Louis Ligeti, Budapest, 1970’den alınmıştır. Yazar çalışmada, Plano Carpini’nin Moğolistan gezi notlarında geçen Moğolca ve Türkçe kelimelere yer verir. Kısaca Plano Carpini’nin eseriyle ilgili bilgi verdikten sonra, *Tartar Relation* adıyla 1965’te yayımlanan bir başka belgeden bahseder: “Bu, Plano Carpini’nin seyahat notlarının başka biri tarafından yazılmış bağımsız bir versiyonudur. 30 Temmuz 1247’de bitirilmiştir. Orijinal nüshası kayıptır ve yayımlanan bu belge 1440 yılı civarında yapılmış bir kopyadır.”¹¹¹ Bahsedilen belge ile ilgili daha ayrıntılı bilgilerden sonra yazar alfabetik sıraya göre Plano Carpini’nin

¹¹⁰ N. I. Aşmarin, *Age*, s. VI- VII.

¹¹¹ Denis Sinor, “Mongol and Turkic Words in the Latin Versions of John Plano Carpini’s “Journey to the Mongols” (1245–1247)”, *Mongolian Studies*, ed. By Louis Ligeti, Budapest, 1970. s. 538.

kendi notlarında ve *Tartar Relation*'da geçen Moğolca ve Türkçe kelimelere yorumlarla birlikte yer verir:

huri(th) 'kurt'.

Painter'a göre, *Buri* Türkçede kurt demektir. Bu tanımlama temelde doğrudur. Ancak burada kastedilen Türkçe kelimenin ilk hecesinde daima bir *ö* sesi vardır, *börü*, *böri*. Latince transkripsiyondaki *burith* kelimesi *bürith* karşılığıdır. Bence burada bir halk etimolojisi ile karşı karşıyayız. Bu tartar kelimesini Tartarus'tan türeten kötileyici etimolojidir (Anlam Kötüleşmesi). Sondaki *-th* bu etimolojinin yazılı biçiminin yanlış anlaşılmasıyla açıklanabilir. Biri *Burithebet* kelimesini *Buri-thebet* yerine yanlış ve anlamsız bir biçimde *Burith/ebet* olarak bölmüştür. Etimolojiyi daha inandırıcı hale getirmek için Türkçe *böri* kelimesi *huri* şeklini almıştır.

kara 'siyah'.

Tanımlamada herhangi bir sorun yoktur. Bu kelime Türkçe Moğolca "siyah" kelimesidir.

orda 'hükümdar ailesinin meskeni (ev, çadır)'

Metinler oldukça açıktır. *Orda* bir ev ya da çadırıdır.

su 'su'.

Bu Ortak Türkçe kelime 'su'dur.

tartar 'çekici, çeken kişi'.

Tart- ortak Türkçede 'çek-' anlamına gelen bir fiildir ve (a)r sıfat fiil formudur.

Tart- kelimesi Kuman Türkçesi de dâhil olmak üzere Eski ve Orta Türkçede görülür ve bazı durumlarda da *-ar* ekiyle birlikte kullanılır.

tümen '10.000' / *tuman* 'karanlık'.

Ortak Moğolcada ‘10.000’ anlamına gelen ve Kuman da dâhil pek çok Türk dilinde bilinen *tümen* diye bir kelime vardır. Bu kelime herhangi bir Moğolca metinde görünmesinden 500 yıl önce Orhun Yazıtlarında ve Tunguzcada da görülür. Bu yüzden, kelimenin Altayca bir kelime olduğu düşünülebilir. Orta Türkçede ‘sis’ anlamına gelen *tuman* diye bir kelime vardır. Bu kelime Çuvaşçadan *təman* Yakutçaya *tuman* kadar yaşayan lehçelerde de görülür. Bu kelimelerin tarihi oldukça karmaşıktır.

Yazar çalışmanın sonunda Türkçe ve Moğolca kelimelerden bahseder. Bu kelimelerden *böri*, *orda* ve *su* kelimelerinin Türkçe, *kara*, *tümen* ve *tuman* kelimelerinin Türkçe- Moğolca olduğunu söyleyerek çalışmayı bitirir.

1.21. TWO ALTAIC ETYMOLOGIES

(İKİ ALTAYCA ETİMOLOJİ)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 12 numaralı yayımı olan kitapçık *Studies in General and Oriental Linguistics Presented to Shiro Hattori, 1970*’den alınmıştır. Yazar çalışmada Klasik Moğolcada yaygın bir kelime olan *tusu* (fayda, kâr, avantaj) kelimesinden ve Tunguzca “ok” kelimesinden bahseder.

Yazar *tusu* kelimesi ile ilgili şunları söyler: “Klasik Moğolcada sıkça görülen ve çağdaş Moğolca lehçelerinde de geçen *tusa* diye bir kelime vardır. Bu kelime orta Moğolca söz varlığında kayıtlı değildir ama pek çok metinde yer alır.”¹¹² Bu kelimenin geçtiği kimi metinlerin adlarını saydıktan sonra yazar *tusa* kelimesinin geçtiği diğer dillere değinir: “Doğu Türkistan’da kullanılan diller arasında *tusa* kelimesine sahip olan tek dil Moğolca değildir. Turfan Türkçesi metinlerinde bu kelime *tusu* olarak geçer. Çoğu zaman bu kelime birleşik *asıg* (*asag*) *tusu* şeklinde geçer. Bang ve Gabain *tusu* kelimesini Moğolca ve Yakutça *tusa* ile eşdeğer tutmuşlardır.”¹¹³ Kelime ile ilgili çeşitli bilim adamlarının görüşlerine yer verdikten sonra şunları söylemeye devam eder:

¹¹² Denis Sinor, “Two Altaic Etymologies”, Reprinted from: **Studies in General and Oriental Linguistics presented to Shiro Hattori**, Tokyo, 1970, s. 540.

¹¹³ D. Sinor, *Age*, s. 541.

“Kelimenin sondaki bir –u sesiyle kullanımı sadece bahsi geçen Uygurca metinlerde görülür. Sondaki bir –a sesiyle kullanımı daha yaygındır ama yine de sınırlıdır. Sadece Altay Türkçesinde bu şekiller vardır ve bunların Moğolcadan alıntı oldukları kabul edilir.”¹¹⁴

Kelimenin hem Türkçe hem de Moğolca ve Tunguzcada bulunduğuna değinen yazar bunun nasıl yorumlanması gerektiğine dair şunları söyler: “*tusa* kelimesinin Altayca bir kelime olduğunu söylemek çok çekici geliyor ama yine de bu acele verilmiş bir karar olacaktır. Kelime sadece Moğolcada çok yaygındır. Türkçedeki birkaç *tusu* şekli dışında kelimenin Moğolcadan alınmış olduğu açıktır. Kelimenin ortak Türkçe bir kelime olarak kabul edilmesi için yaygın bir coğrafya kullanıyor olması gereklidir. Dahası, bu kelimenin ilk dönemki yazılı metinlerde bulunması da konuşma dilinden ziyade yazı diline ait olduğunu gösterir. Ayrıca kelime çoğunlukla *asıg tusu* birleşik kelimesinde geçer. Bu tür ikilemeler Turfan Türkçesi metinlerinde bolca bulunur. Tek bir kavramın eş anlamlı iki kelimeyle anlatıldığı bu yapıların sadece biri Türkçedir ve diğeri yabancı bir kelimedir: *ev bark, arıg süzük*.”¹¹⁵

Yazar kelimeyi *asıg tusu* birleşik yapısından yola çıkarak şöyle tanımlar: “Bu birleşik yapıdaki ilk kelime kesinlikle Türkçedir. Dolayısıyla ikinci kelimenin yabancı olduğunu düşünüyorum. Kelimenin Tunguzcada geçen şekilleri de Moğolcadan alıntıdır.”¹¹⁶

Yazar çalışmanın devamında Tunguzca “ok” kelimesi üzerinde duru ve bu kelimeyi çeşitli Ural dillerindeki kelimelerle karşılaştırır. Sonuçta yazar, Tunguzca *luhu* kelimesinin köken olarak Tunguzca olduğunu Ural dillerinde geçen benzer kelimelerin de bu kelimedenden ödünçlendiğini söyler.

1.22. TURKISH FOLKORE READER (TÜRKÇE FOLKLOR METİNLERİ)

İlhan Başgöz

Kitap, Önsöz, Sınıflandırma Tablosu, Metin Kaynakçası, Metinler, Gramer Notları, Sözlük ve Türk Folkloru için bir Bibliyografyadan oluşmaktadır. Kitap,

¹¹⁴ D. Sinor, Age, s. 542.

¹¹⁵ D. Sinor, Age, s. 542.

¹¹⁶ D. Sinor, Age, s. 543.

üniversite öğrencilerinden belirli bir düzeyde Türkçe bilgisi olan ama karmaşık edebî metinleri anlayabilecek düzeyde olmayanlar için hazırlanmıştır. Kitaptaki metinlerin sadece folklor alanından olmasının nedeni yazarın folklorcu olmasıdır. Bu kitabın meydana getirilmesinin bir diğer nedeni de folklorik metinlerde, günümüz konuşma ve yazma dilinin çok daha net görülebilmesidir. Yazara göre bir diğer neden de fıkra, masal ya da efsane gibi bazı folklor türlerinin cümle yapıları ve kelime dağarcıkları açısından dil öğreniminde çok yararlı olabilmesidir. Nitekim özellikle fıkra ve masal gibi türlerde cümleler çok uzun ve karmaşık olmamaktadır. Son bir neden de yazarın folklorik metinleri seçerek Türk kültürünün en renkli ama bir o kadar da az bilinen bir yönünü ortaya koymak istemesi olmuştur. Kitaptaki metinlerin dil açısından kolaydan zora doğru sıralandığı için sistematik görünmediğini belirten yazar, kitabın başına bir de sınıflandırma tablosu eklemiştir. Tabloda yer alan bilgiler şöyledir:

- I. Sözlü Anlatım
 - A. Halk Masalları
 - Hayvan masalları (sayfa 4, 10, 11, 17)
 - Doğaüstü masallar (sayfa 38)
 - Gerçekçi masallar (sayfa 29, 35)
 - Tekerleme (sayfa 13)
 - B. Fıkralar
 - Nasreddin Hoca fıkraları (sayfa 1, 6, 7, 16, 24)
 - Bektaşî fıkraları (sayfa 1)
 - İmam fıkraları (sayfa 12, 18)
 - C. Efsaneler
 - Eren efsaneleri (sayfa 14)
 - Tarihi karakterlerin efsaneleri (sayfa 25)
 - D. Halk hikâyeleri (sayfa 58)
 - E. Meddah hikâyeleri (sayfa 50)
- II. Halk Tiyatrosu
 - A. Karagöz (sayfa 32, 34)
 - B. Köylü oyunu (sayfa 2)
- III. Bilmeceler ve Atasözleri (sayfa 8, 19)

- IV. Dualar ve Yanıltmacalar
 - A. Dualar (sayfa 54, 55)
 - B. Yanıltmacalar (sayfa 43)
- V. Halk Şiiri
 - A. Âşık Şiiri (sayfa 3, 36, 37, 40, 52, 53, 66)
 - B. Halk Türküleri (sayfa 9, 27, 31, 42, 49, 62, 64)
 - C. Maniler ve Ninniler (sayfa 41, 48)”

Daha sonra gelen Gramer Notları kısmında, metinlerde geçen çeşitli yapılardan örnekler verilerek Türkçenin grameri anlatılmıştır. Sözlük bölümü de yine aynı şekilde metinlere sadık kalınarak hazırlanmış, metinlerde geçen kelimeler sadece metinlerdeki anlamlarıyla verilmiştir.

1.23. KHALAJ MATERIALS (HALAÇÇA DİL MALZEMELERİ)

Gerhard Doerfer

Orta İran’da konuşulan bir Türk lehçesi olan Halaççanın işlendiği kitap, Halaçça ve Halaççanın keşfiyle ilgili bilgilerin verildiği Önsözle başlar: “Halaçça Türk dil grubunun bağımsız bir dalını oluşturur ve ne Oğuz grubuna ne de diğer gruplara dâhil edilebilir. 1939’da İranlı bilim adamı M. Mogeddem çeşitli İran lehçelerini derlemek için Aştayan’a bir gezi düzenledi. Bu esnada, bu güne kadar bilinmeyen bir Türk lehçesiyle ilgili materyal de topladı. Bu lehçe Halaççadır. Kendisi Türkolog olmadığı için bu keşfin önemini fark etmedi. Dahası, çalışması Farsça yayımlandığı ve Farsça yayımlanan eserler de Avrupa’da göz ardı edildiği için bu keşfi Türkologlar tarafından uzun süre bilinmedi. Aynı akademik habersizlik çok daha önce derlenen fakat kısa bir makalede yayımlanan Minorski’nin malzemesi için de geçerlidir. Minorski’nin İngilizce olarak daha ulaşılabilir bir dergide yayımlanmasına rağmen malzeme bir heyecan uyandıramayacak kadar baştan savmaydı. Ayrıca, Minorski Türkolog değildi ve Halaççanın gerçek değerini kavrayamamıştı. Bunun yanında, Minorski’nin çalışmasının temelini oluşturan üç konuşmacıdan ikisi Halaççayı iyi konuşabiliyor, diğeri ise Halaçça kelimeleri Azerbaycan Türkçesiyle karıştırıyordu. Minorski çalışmasının çoğunu üçüncü konuşmacının söyledikleri temelinde hazırladığı için çalışma ciddi bir biçimde

Azerbaycan lehçesi özellikleri taşıyordu. Bu yüzden Menges Halaççayı Azerbaycan Türkçesi olarak nitelemiştir.”¹¹⁷

Yazar önsözün devamında kendisinin Halaçça ile nasıl ilgilenmeye başladığından ve doktora öğrencilerini Halaçça ile ilgili derleme yapımları ve Halaççanın sınırlarını belirlemeleri hususunda İran’a göndermesinden bahseder ve çalışmayla ilgili şunları söyler: “Üç doktora öğrencim Wolfram Hesché, Hartwig Scheinkardt ve Semih Tezcan’ın şu talimatlarla oraya gitmelerini ayarladım: (1) mümkün olduğunca çok köye giderek Halaççanın sınırlarını belirlemek, (2) dil malzemesi kaydetmek. Bu amaca ulaşmak için iki listeden birini sorgularımızın temeli olarak kullanmayı planladık. Bunlardan biri içinde pek çok Farsça alıntının da bulunduğu Mogeddem’in uzun listesi, diğeri de içinde sadece bizim Türkçe olduğunu düşündüğümüz kelimelerin olduğu Mogeddem’in kısa listesi.”¹¹⁸

Önsözün devamında yazar derleme kasetlerinin içeriklerinden, kimlerle konuştuklarından, ne hakkında konuştuklarından bahseder.

Çalışmanın ikinci bölümü ‘Gezinin Raporu’dur. Burada Halaçça malzeme toplamak için gidilen İran gezinin ayrıntılarına yer verilir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ‘Halaçların Dağılımı ve Etnik Karışmaları’ adını taşır. Halaçların dağılımı ile ilgili olarak şunlar söylenir: “Halaçlar çoğunlukla, Tahran’ın ortalama 200 kilometre güneybatısında Orta İran’da yaşarlar. Bazıları Güney İran’da Kaşkayiler arasında yaşarlar fakat hala Halaçça mı konuştukları yoksa Kaşkayice konuşan komşularınca asimile edilip edilmedikleri kesin değildir.”¹¹⁹ Devamında, biri Minorski’ye, biri Rezmara’ya, diğeri de Doerfer’e ait olan Halaç köyleri listesi verilir. Halaççanın diğeri dil gruplarıyla etkileşimi hakkında da “Halaçistan’ın batı bölümü ciddi bir yabancı etkisi altındadır.”¹²⁰ dedikten sonra yazar, çeşitli köylerden örnekler vererek bu etkileşimi gösterir ve bu durumu şu şekilde açıklar: “(a) Yerel Farsça lehçeleri Halaççayı büyük ölçüde etkilemiştir, Azerice daha az

¹¹⁷ Gerhard Doerfer, **Khalaj Materials**, Indiana University Publications, Bloomington, 1971, s. 1- 2.

¹¹⁸ G. Doerfer, Age, s. 2.

¹¹⁹ G. Doerfer, Age, s. 23.

¹²⁰ G. Doerfer, Age, s. 29

ölçüde etkilemiştir, (b) Azerice hem Halaççayı hem de yerel Farsça lehçelerini etkilemiştir, (c) Halaçça ne Azericeyi ne de yerel Farsça lehçelerini etkilemiştir.”¹²¹

Kitabın dördüncü bölümü ‘Kaynakça ve Kısaltmalar’ bölümüdür.

Beşinci bölüm ise ‘Üç Lehçenin Malzemeleri’ başlığını taşır ve burada ‘Telhab’, ‘Mensur-abad’ ve ‘Helt-abad’ lehçelerindeki kelime listelerine yer verilir.

Altıncı bölüm ‘Mogeddem’in Malzemesi’ başlığını taşır ve bu bölümde Mogeddem’in derlediği metinler orijinal şekliyle verilir.

Yedinci bölüm ‘Fonoloji: Ünsüzler’ başlığını taşır ve burada ünsüzler ‘saf ünsüzler’ ve ‘yarı ünlüler ve benzer olaylar’ olmak üzere iki başlık altında ele alınır. “Halaççanın ünsüzleri bazı istisnalar dışında Eski Türkçe ve Proto-Türkçe ünsüzleriyle neredeyse aynıdır.”¹²² dedikten sonra ünsüzler tanıtılır. ‘Yarı ünlüler ve benzer olaylar’ kısmında ise [y] sesi, sürtünmesiz kayıcı sesler ve ikiz ünlülerden bahsedilir.

Sekizinci bölüm ‘Fonoloji: Ünlüler’ başlığını taşır. Bu bölümde yazar Halaççadaki ünlülerin niteliklerinden ve sayısından bahseder.

Dokuzuncu bölüm ise ‘Artzamanlı Gelişmenin Bazı Ana Özellikleri’ adını taşır. Bu bölümde Halaççanın tarihsel gelişimi sürecinde maruz kaldığı değişimlerden, diğer dillerle ve lehçelerle etkileşimlerinden, ses değişimleri gibi olaylardan bahsedilir: “

- 1- Azerice ile Karşılaştırma: Halaçça Azericenin maruz kaldığı temel değişiklere maruz kalmamıştır. Örnek; Halaçça *k* sesini korumuştur. ‘kün’ Azerice ‘gün’.
- 2- Farsça Etkisi: Farsçanın Halaçça sözvarlığı üzerindeki etkisi oldukça büyüktür ama Farsçanın ses sistemi üzerinde de etkisi vardır.
- 3- Uzun Ünlüler: Halaççada uzun ünlüler korunmuştur.
- 4- */k/’nin Tekbiçimliliği: */k/ diğer lehçelerdeki gibi ön ve arka allofon olarak ayrılmamış tekbiçimle korunmuştur.
- 5- Eski Türkçe *ń*: Eski Türkçe – *ń* (-) diğer pek çok lehçedeki gibi *y*’ye dönüşmemiştir.

¹²¹ G. Doerfer, Age, s. 29.

¹²² G. Doerfer, Age, s. 139.

- 6- Proto-Türkçe *- ē, *- ë: Türkçe - i, -i'ye karşılık sıklıkla Yakutçada -a, - ä (ilk hecedeki o, ö'den sonra -o, -ö) vardır. Bu durumun karşılığını Halaççada da görmek ilginçtir.
- 7- Eski Türkçe *d*: Türkçe *d* Halaççada korunmuştur. Çuvaşça hariç batı Türkçe bölgesinde *d*'nin *y*'ye dönüştüğü kabul edilmiştir. Uzak doğuda ise *d* korunmuştur. Fakat en yakın komşusundan 2500 mil uzaklıktaki Halaççada da *d* korunmuştur.
- 8- Halaçça *h*- < Proto- Türkçe **p*-: Halaççada çok daha arkaik olan bir özellik vardır. Proto-Türkçe **p*- 'yi *h*- olarak korumuştur. Halaççanın *h*- 'yi koruması onu en arkaik Türk dili haline getirir, hatta yedinci yüzyıldaki Runik Türkçeden bile daha arkaik çünkü Runik Türkçe *h*- 'yi çok erken kaybetmiştir.
- 9- Halaçça Morfolojinin Arkaik Özellikleri: Halaçça bazı arkaik özellikleri morfolojisinde de korumuştur. Eski Türkçe ayrılma hali *dA* korunmuş, birçok lehçede eşitlik bildirme haline dönüşen Eski Türkçe *çA* bulunma hali olarak korunmuştur.
- 10- Halaççanın Sayı Sistemi: Halaççada dünyanın herhalde başka hiçbir dilinde bulunmayan bir sayı sistemi vardır. Örneğin 'altmış' *ekki ottuz* (iki otuz) şeklinde, 'yetmiş' *ekki ottuz on* şeklinde söylenir.
- 11- Halaçça Sözvarlığının Arkaik Özellikleri: Halaççanın sözvarlığı da arkaiktir ve bugün pek çok modern lehçede bulunmayan Eski Türkçe ya da Orta Türkçe kelimelere sahiptir.¹²³

Onuncu bölüm 'Diyalekt Farklılıkları' adını taşır. Yazar şunları söyler: "Elimizdeki metinler oldukça az olmasına rağmen bunlar net bir biçimde diyalekt farklılıkları gösterirler. Batı diyalektleri, Türkçe özelliklerini daha çok korumuş Doğu diyalektlerine kıyasla daha çok Farsça etkisi altında kalmıştır. Kuzey diyalektler eski **ö*, **ü*'yü korurken Güney diyalektler bu sesleri *i*'ye dönüştürmüştür. Bir diğer diyalekt

¹²³ G. Doerfer, Age, s. 159- 167.

farkı da Halaç Türkçesindeki ilk hecede bulunmayan *i*'nin *u*, *ü*'ye dönüştürülmesi eğilimidir.”¹²⁴

On birinci bölüm ‘Halaçça= Yeni Arguca’ başlığını taşır. Yazar bu bölümde Halaççanın yeni Arguca olduğunu tartışır ve bununla ilgili iddialarını ortaya koyar.

On ikinci bölüm ‘Bağımsız Bir Türk Dili Grubu, Halaçça’ başlığını taşır. Yazar burada Halaççanın Türkçenin bilinen hiçbir grubuna uymadığını ve tek başına farklı bir grup oluşturduğundan bahseder: “Türk dilinin genel sınıflandırılması (1) Çuvaşça ya da Bulgar Grubu, (2) Güneybatı Türkçe ya da Oğuz Grubu, (3) Kuzeybatı Türkçe ya da Kıpçak Grubu, (4) Güneydoğu Türkçe ya da Uygur Grubu, (5) Kuzeybatı Türkçe ya da Güney Sibiryaya Grubu, (6) Yakutça şeklindedir. Bazı bilim adamları bu sınıflandırmanın dışında başka sınıflandırmalar da ortaya koymuşlardır. Fakat Türk bilim adamlarının çoğu bu klasik sınıflandırmayı kullanırlar. Peki, Halaççayı bu hangi gruba dâhil edebiliriz?”¹²⁵

Bu soruyu sorduktan sonra yazar çeşitli örnekler ve sebepler ortaya koyarak şu sonuca ulaşır: “Halaçça Türk dili ailesinin bağımsız, yedinci bir grubunu oluşturur. Kimi özellikleri diğer Türk lehçelerinde görülebilir fakat bunlar sistematik bir düzende değildir.”¹²⁶

Kitabın on üçüncü bölümü ‘Uzunluk Meselesi’ başlığını taşır. Yazar burada daha önceki “Türk dilinde aslen uzun ünlülerin olmadığı”¹²⁷ görüşüne değinir ve şöyle der: “Eski teorilerin ayrıntılı bir şekilde çürütülmesine iki nedenden dolayı gerek yoktur: Eski araştırmacılar ünlü uzunluğundaki birçok ‘istisna’yı yeterince düşünmemişlerdi ve Halaççayı bilmiyorlardı.”¹²⁸ Yazar bölümün devamında bahsettiği istisnalara yer verir.

‘Halaççadaki Türkçe Kelimelerin Etimolojik Sözlüğü’ adını taşıyan on dördüncü bölümde yazar Moğolcadaki Proto- Bulgar alıntı kelimelerden, lambdasizm (l’leşme) ve rotasizm (r’leşme), ikiz ünlüler gibi kimi konulara değindikten sonra sözlüğe yer verir.

Çalışma Halaçistan’da çekilen fotoğraflar ve harita ile son bulur.

¹²⁴ G. Doerfer, Age, s. 169- 170.

¹²⁵ G. Doerfer, Age, s. 175- 176.

¹²⁶ G. Doerfer, Age, s. 181.

¹²⁷ G. Doerfer, Age, s. 183.

¹²⁸ G. Doerfer, Age, s. 183.

1.24. ADVANCED TURKISH READER: TEXTS FROM SOCIAL SCIENCES AND RELATED FIELDS

(İLERİ TÜRKÇE METİNLER- Sosyal Bilimler ve İlgili Alanlardan Metinler)

Andreas Tietze

Kitap, Giriş, Metinler, Gramer Notları, Yer Adları Sözlüğü, Biyografik Sözlük ve Sözlükten oluşmaktadır.

Kitabın amacı Amerika’da sosyal bilimler alanında Türkiye ile ilgili çalışmalar yapmak isteyen öğrencilere okuma materyalleri sağlayıp bunları anlamalarında yardımcı olmaktır. Kitapta kullanılan metinler yazarların doğum tarihlerine göre sıraya konmuştur diyen yazar burada amacın her ne kadar hepsi son 20 yılda yazılmış olsa da, üslubun tarihi gelişimini göstermek olduğunu belirtir. Kullanılan metinlerin çoğu asıl şeklinden kısaltılmış, istatistiksel veriler, şekiller ve dipnotların tamamı çıkarılmış, bunların yerine öğrenciler için daha gerekli olduğu düşünülen yerlere yeni dipnotlar verilmiştir.

Kitapta yer alan metinler sırasıyla şöyledir:

- 1- Hikmet Baydur, İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler.
- 2- Hakkı Tonguç, Köy Enstitüleri.
- 3- Nurullah Berk, Çağdaş Resmimizde Eski Gelenekler.
- 4- Niyazi Berkes, İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği.
- 5- Mustafa Akdağ, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Askeri Düzen.
- 6- Nurettin Şazi Kösemihal, M. A.Şevki’nin “Osmanlı Tarihinin İlm-i İçtima İle İzahı” Adlı Yazısı Üzerine.
- 7- Tahir Alangu, Memduh Şevket Esenal’ın Eserleri Üzerinde Düşünceler.
- 8- Nermin Erdentug, Hal Köyünde Sosyal Kademeler.
- 9- Cavit Orhan Tütengil, İçtimai Bakımdan Yol.
- 10- Nermin Abadan, 1965 Seçimlerinin Tahlili.
- 11- Mübeccel Belik Kıray, Ereğli, Ağır Sanayiden Önce bir Sahil Kasabası.
- 12- Mermi Uygur, Senin Yerinde Olsam.
- 13- Besim Üstünel, İktisadi Kalkınmanın Güçlükleri.
- 14- Orhan Türkay, Türkiye’de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme.

15- Özcan Başkan, Isık Dili.

16- Ahmet Mumcu, Kul Sisteminin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi.

17- Bahattin Akşıt, Türkiye’de “Az Gelişmiş Kapitalizm” ve Köylere Girişi.

Gramer Notları bölümü ise Genel Bir Bakış, İsimler ve Fiiller alt başlıklarından oluşmaktadır:

I. Genel Bir Bakış

A. İsim cümlelerinin fiil cümlelerine tercih edilişi: *-yor* ya da *-dı* yerine *-maktadır* ya da *-mıştır*’ın kullanılması. Aynı eğilim şuralarda da görülebilmektedir:

1. “bulun-”la devam eden lokatif durumdaki isimleştirilmiş fiiller: protestoda bulun-, ricada bulun-
2. “durum” kelimesiyle birlikte kullanılan fiiller: işimi bitirmiş durumdayım, uçbeylerbeyliğine getirilmiş durumda idi
3. mastar halindeki yardımcı fiilin kullanılmaması: şartları kabule (kabul etmeğe) hazırız, bu fikirleri isbat için

B. Devrik Yapı: Kimindir bu kalem?, gelenekçi düşünüş sarar ruhları.

II. İsimler

Burada öneklerden ve soneklerden bahsedilmektedir. Türkçede önek olmadığı, yabancı dillerden alıntı kelimelerde önek bulunduğu (aksi-, gayri-) belirtilirken son zamanlardaki kelime türetmelerinde Avrupa modelleri örnek alınarak bazı önekler oluşturulmuştur diyerek eş- eşkenar; ön- önyargı kelimelerini örnek veren yazar, sonekler bölümünde ise Türkçedeki bazı soneklerden örnekler vermiştir.

1.25. THE TURKIC AND MONGOL WORDS IN WILLIAM OF RUBRUCK’S JOURNEY

(WILLIAM OF RUBRUCK’IN SEYAHATİNDEKİ TÜRKÇE VE MOĞOLCA KELİMELER)

Larry V. Clark

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 19 numaralı yayımı olan kitapçık *Journal of the American Oriental Society* 93.2, 1973’ten alınmıştır. Çalışmada, 13. yüzyılda Moğol İmparatorluğuna seyahat eden William of

Rubruck'ın notlarında geçen Türkçe ve Moğolca kelimeler incelenmiştir. Yazar burada sadece genel kelimeleri ele almış; çeşitli özel isimleri, yer adlarını çalışmaya dâhil etmediğini belirtmiştir. Kelimeler alfabetik sırayla ve Rubruck'ın eserindeki Latince açıklamaları ile birlikte verilmiştir ve her bir kelime için açıklamalar yer almaktadır. Kelimeler şunlardır:

AIRAM Türkçe *ayran* kelimesi. Sondaki *-n* yerine *-m* olması ortaçağ metinleri için sıra dışı değildir. Moğollar kelimeyi erken bir dönemde Türklerden almışlar ve onu *ayraga* dönüştürmüşlerdir. *Ayran* kelimesini Türkçe **adır-* (ayır-) fiilinden türetmek eğilimi vardır ama bu mümkün değildir. Çünkü Kaşgari'nin sözlüğünde Eski Türkçe **d* sesi *đ*'ye dönüşür ve karşımıza *adır-* çıkar. Eğer *ayran* kelimesi **adır-*'dan gelseydi Kaşgari'de **adran* kelimesini görürdük ama gördüğümüz *ayran* kelimesidir.

BAL

BOAL Bu kelime Türkçe- Moğolca *bal* kelimesinin değişmiş şekli olabilir. Kelime pek çok Orta Türkçe sözlüklerinde geçer ve en erken ortaya çıkışı Kaşgari'nin sözlüğüdür. Kelimenin Orta Moğolca'da bulunmaması bu kelimenin kökeninin Türkçe olduğuna işaret eder.

BOCCA İmlâ, şeklen benzer olan ve sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan *c* ve *t*'nin yer aldığı ortaçağ yazmalarının bir özelliğini yansıtır. Bunun pek çok örneği Marco Polo'nun ve yastuk yerine *iascot* gibi Rubruck'ın yazmalarında bulunur. Yani, Rubruck'ın *boccası bokta, bokta, boka, ya da botta* olarak okunabilir fakat sadece *bokta*'nın bir karşılığı vardır. *Bokta* Moğolca *bogtak* (bir çeşit uzun başörtüsü) ile tanımlanmıştır. Kelimenin araştırılmasındaki zorluklar bu başörtüsünün Moğollar arasında kullanımdan kalkmış, Türkler arasında da kullanımının çok yaygın olmamasıdır. Annemarie von Gabain böyle bir başörtüsünün Koço Uygurları tarafından kullanıldığını ancak söyler ama kelime Uygur metinlerinde görülmez.

CAPTARGAC Rubruck'ın yazmalarında *saptargac* varyantı da bulunur. Rockhill doğru imlanın *captargac* olduğunu söyler bunu Moğolca *kaptaga* (kese) ile karşılaştırır. Kelimenin Moğolcada bulunduğu doğrudur ama kelimenin köken itibarıyla Moğolca olduğunu söylemek zordur çünkü kelimenin birleşenleri tamamıyla Türkçedir. Kelimenin kökü tüm Türk lehçelerinde bulunan *kap-* (tut-)’tır. Üzerine ettirgenlik eki *-tir* eklenmiştir. Fiilden isim yapan (deverbal nominal suffix) *-ga* eki yine Türkçede yaygındır. Ne ettirgenlik eki *-tir* ne de *-ga* eki Moğolcada bulunur. Dolayısıyla bu kelime **kaptargak* biçiminde okunmalıdır.

CHAN Rubruck'ın metninde geçen *Kür xan* biraz karışıktır. Fonetik ve etimolojik açıdan birbirinden çok farklı olan iki kelime tek bir imlâ halini almıştır: (1) *xan* ‘Han, Kağan’, (2) *kam*. Rubruck'ın metinlerinde *-m* ile *-n*'nin birbirinin yerine kullanılması yaygındır dolayısıyla *chan* yerine *cam* ya da *cham* görmek olasıdır. Rubruck'ın kullandığı kelime (*chan*) *kam* yerine kullanılmıştır.

COSMOS At sütü

CARACOSMOS Türkçede *kumis* olarak söylenen alkollü içki. Burada geçen *caracosmos* ise *kara kumis* yani imparatorluk atlarından elde edilen süttten yapılan içkidir.

CULAM Türkçe *kulan* ‘vahşi at’ kelimesidir. İmladaki *-m* ile *-n* meselesinden daha önce bahsedilmiştir. Moğolca bu kelimeyi Türkçeden almıştır.

GRUT Türkçe *kurut* (peynir) kelimesidir ve *kuru-* fiilinden türemiştir. Moğolca bu kelimeyi *kurud* olarak almıştır. Hakkında tam olarak tatmin edici bir etimolojik çalışma yapılmamış olan İngilizce *curd* (lor peyniri) kelimesinin kökeni için de bu kelime incelenmelidir.

IAM Rubruck, posta istasyonunu, posta şefi (*yamçı*) olarak tanımlayarak hata yapar. Bu kelime Türkçe *yam* kelimesidir.

IASCOT *C* ve *t* harfleri sıklıkla karıştırılmaktadır bu yüzden bu kelimenin doğru okunuşu *iascot*= **iastoc*= **yastok*'tır yani Türkçe *yastuk* kelimesidir. Rubruck'ın kelimeyi 'bir parça gümüş' ya da 'gümüş külçesi' (Türkçede artık olmayan bir anlam) olarak tanımlaması Farsça *balış* (yastık, gümüş külçesi) kelimesinin taklidi olabilir.

NASIC Ne Türkçe ne de Moğolca bir kelimedir. Rubruck'ın kelimeyi sondaki *-c* ile yazması kelimenin okunuşunu belirsiz kılar. Kelime şu kelimeleri gösteriyor olabilir: (1) **nasik*, bu olasılık hemen gözden çıkarılacaktır çünkü bu dillerde bir eşdeğeri yoktur. (2) **nasiç* hatta **naşiç*, Türkçe *Codex Cumanicus*'ta tek bir yerde *nasiç* (incili, sırma ile işlenmiş kumaş türü) olarak geçer. (3) **nasit*.

ORDA Aslen Türkçe olan kelimenin kendisi ve varyantları erken dönemde Moğolcaya geçmiştir. Kelimenin semantik açıdan net bir şekilde tanımlanması zordur fakat temelde hükümdarın oturduğu yer olarak düşünülmektedir.

SOGUR Türkçe 'dağ sıçanı' anlamındaki kelimedir.

SU Türkçe 'su' (<**sub*) kelimesidir.

TAM Moğolca 'çorba, kaynatma' anlamına gelen *tañ* kelimesidir. Tuva Türkçesinde de bulunur.

TERRACIN Rubruck kelimeyi Moğolca 'pirinç şarabı' olarak alır. Kelime Farsça *darçın* da olabilir. Ancak bununla ilgili kesin herhangi bir kanıt yoktur.

TUIN Rubruck'ın bu kelimeyi 'putperest' olarak tanımlaması çok net değildir çünkü putperest olarak atıfta bulunulan kişiler *toyin* denen Budist rahiplerdir. Kelime aslen Çincedir. Uygurlar tarafından *toyin* olarak benimsenmiş ve Moğollarca da *toyin* şeklinde alınmıştır.

TUMEN Bu, elbette ki, Türkçe-Moğolca *tümen* (10.000) kelimesidir.

Bu açıklamaları yaptıktan sonra yazar çalışmaya, kısa bir şekilde özetleyerek, son verir.

1.26. ALTAICA- URALICA

(ALTAY ve URAL)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 34 numaralı yayımı olan kitapçık *Studies in Fino-Ugric Linguistics in Honor of Alo Raun*, ed. by Denis Sinor. *Indiana University Uralic and Altaic Series, Vol. 131, Bloomington/Louvain, 1977*'den alınmıştır. Çalışma iki tema üzerinde durur. Bunlardan biri *Yazmak için iki Altayca kelime*, diğeri ise *Çuvaşcadaki 'ş-' her zaman ikincil midir?*

Yazar öncelikle *biti-* kelimesinden bahseder: “Kelimenin kökeninin Çince *pi* < *piēt* ya da *piit* ‘yazma fırçası’ olduğu ve bu kelimenin *bit* adından türeyen bir fiil olduğu Türkolojide yaygın bir görüştür. Bu etimoloji, kelimenin Türkçe tarafından ilki son *-t* sesi hala varken ve ikincisi *-t*’nin Türkçedeki *-r* tarafından *-δ*’ya dönüştürülmesiyle olmak üzere iki defa ödünç alındığını varsayar. Fakat bu yanlış bir etimolojidir. Fiilden ad yapan bir *-i*’yi iddia etmek için ne anlambilimsel ne de sesbilimsel bir neden vardır. Söz konusu kelime Çince ‘yazmak’ ve ‘yazma fırçası’ anlamına gelir ve sonunda *-i* olmayan *bit-* kökü Türkçedir. Eğer *biti-* Çince alınma bir kelime olsaydı *bit-* ya da *bir-* olurdu.”¹²⁹

Yazar daha sonra *biti-* kelimesinin lehçelerdeki durumundan bahseder: “*Biti-* Çuvaşça ve Başkurtça ve Tatarca gibi kuzeybatı dillerinde bulunmaz. Anadolu ağızlarındaki *biti-* kelimesi Çağatay tarafından doğru bir biçimde arkaik olarak belirtilmiştir. Şu açıktır ki *biti-* ortak Türkçenin sözcük varlığı içinde yer almaz. *Biti-* kelimesinin kullanımı sınırlı kalmış olmasına rağmen *bitik*, *bitig* (el yazısı, kitap,

¹²⁹ Denis Sinor, “Altaica and Uralica”, Reprinted from: **Studies in Fino-Ugric Linguistics in Honor of Alo Raun**, ed. by Denis Sinor, Indiana University Uralic and Altaic Series, Vol. 131, Bloomington/Louvain, 1977. s. 319- 320.

mektup) Moğolca ve Tunguzcanın yanında Türkçede de yaygın olarak kullanılmıştır.”¹³⁰

Yazar Doerfer’in Moğolca *biçik* kelimesinin Türkçeden alıntı olduğu görüşünün doğru olduğundan fakat kelimenin Tunguzca varyantlarının sorunlu olduğundan bahsettikten sonra Menges’in Türkçe kelimenin kökeninin Süryanice *petkā* (belge) ve Yunanca *πιττάκιον* (yazma tableti, mektup) olabileceği görüşüne yer verir.

Yazar daha sonra *yaz-* kelimesine geçer : “Eski Türkçede bulunmamasına rağmen *yaz-* kelimesi Orta Türkçede yaygındır ve Çuvaşça dışındaki tüm lehçelerde varlığını sürdürür. Kelime Çuvaşçada *şır-* biçimindedir. Çuvaşça kelime Çeremişçe tarafından ödünç alınmıştır ve orada *şer-* biçimindedir. Bu biçim diğer Fin-Ugor dillerinde de görülebilir.”¹³¹ Yazar daha sonra örnekler verir: “Ostyak dilinde *şur* (kalem vuruşu, çizgi), *şurd-* (çizgi çizmek, iz yapmak), Vogul dilinde *şurti-* (iz yapmak, bilemek), Züryen dilinde *şort-* (iz bırakmak, iz yapmak). *Yaz-* fiilinin Çuvaşcadaki şekliyle Çuvaşcanın, Çeremişçenin, Mordvin dilinin, Züryen dilinin ve Votyak dilinin kullanıldığı coğrafi bölgelerde yaygın olduğu son derece nettir.”¹³²

Çalışmanın devamında yazar, Macarca *ir-* (yazmak) ile Ortak Türkçedeki *yaz-* arasındaki ilişkiye değinir: “Standart açıklama bu kelimenin Çuvaşçadan alıntı bir kelime ve Eski Çuvaşça **ir-* kelimesinin devamı olduğudur. Ortak Türkçe *y-* ile Çuvaşça *ş-* ve Ortak Türkçe *-z-* ile Çuvaşça *-r-* denklikleri konusunda hangi açıklamayı yaparsak yapalım kesin olan tek şey Çuvaşça *ş-* kesinlikle Ø’den ortaya çıkmış olamaz.”¹³³ Yazar daha sonra Macarca kelimeyle ilgili olarak çeşitli ses denklikleri ve değişik fikirlere yer verir.

Çalışmanın devamında yazar, Ortak Türkçe *yaz-* kelimesinin Altay dillerindeki kökteşlerine değinir: “ Moğolca *jiru-* ve Tunguzca *niru-* denkliği genel kabul görür.”¹³⁴ Yazar bu denkliklerle ilgili birkaç örnek daha verdikten sonra şu sonuca ulaşır: “*yazmak* için kullanılan Altayca kelimenin yaygınlığı çok geniş değildir. Kelime orijinal bir Türkçe kelimedir. Moğolca veriler daha az ikna edicidir çünkü nispeten yenidirler ve

¹³⁰ D. Sinor, Age, s. 320.

¹³¹ D. Sinor, Age, s. 322.

¹³² D. Sinor, Age, s. 322- 323.

¹³³ D. Sinor, Age, s. 323- 324.

¹³⁴ D. Sinor, Age, s. 325.

baştaki *j-* (Tunguzca *n-* denkliği) sadece kelimenin Türkçeden ya da Proto-Türkçeden alıntı olduğuyla açıklanabilir. Ayrıca bu fiilin Kuzey Tunguzcada bulunmaması da kayda değerdir.”¹³⁵

Çalışmanın ikinci bölümü “Çuvaşça *ş-* her zaman ikincil midir?” başlığını taşır. Burada yazar şunları söyler: “Ortak Türkçe *yüz* ‘100’ kelimesi tüm zamanlarda ve dillerde ortaktır. Çuvaşçada *şēr* biçiminde görülür. Fin-Ugor dillerinde de ‘100’ için ortak bir kelime vardır. Macarca *sáz*, Ostyak *sát*, Vogul *sāt*, *sēt*, Züryen *šo*, Votyak *šu*. Bunların temelinde, bir Proto- Fin-Ugor kelime başı **ş-* varsayılmıştır. Genel kabul gören yaklaşıma göre Fin-Ugor biçimleri Hint- İnan **şata*’dan alıntıdır ve bu geçiş Proto- Fin-Ugor döneminde meydana gelmiştir.”¹³⁶

Çalışmanın devamında yazar Ortak Türkçedeki *yeti* (7) kelimesinden bahseder ve *yedi* kelimesinin Ortak Ugorca ve Ortak Tunguzcadaki karşılıklarını verir. Burada, “Proto Ugorca **säptV* (< Hint- Aryan **sVptV*) kelimesi ile ortak Türkçe *yetti* kelimesinin temeli olan Proto Çuvaşça **şVttV* (< **şVptV*) kelimesi arasında denklik kurma yönünde güçlü bir varsayım vardır. *Yüz* kelimesinde olduğu gibi burada da Çuvaşça tipinin öndeliği vardır.”¹³⁷ der ve bu denkliği ve Çuvaşça *ş-*’nin öndeliğini göstermek için bir örnek daha verir. Ortak Türkçe kelime başında *y-*’nin lehçelerdeki karşılıklarına ve bununla ilgili kimi görüşlere yer verdikten sonra yazar çalışmayı sonlandırır.

1.27. MONGOL ELEMENTS IN OLD TURKIC (ESKİ TÜRKÇEDEKİ MOĞOLCA UNSURLAR)

Larry Clark

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 35 numaralı yayımı olan kitapçık *Journal de la Societé Fino-Qugrienne 75, 1977*’den alınmıştır. Çalışmanın ana temasını oluşturan eski Türkçedeki Moğolca unsurlara geçmeden önce yazar Giriş bölümünde Türk- Moğol ilişkilerinden ve bunun sonucunda karşılıklı kelime alışverişlerinden bahseder: “Türklerle Moğollar arasındaki yoğun ve kültürel ilişkiler diller arasında karşılıklı ödünçlemelerle sonuçlanmıştır. XIII. yüzyıl

¹³⁵ D. Sinor, Age, s. 326.

¹³⁶ D. Sinor, Age, s. 328.

¹³⁷ D. Sinor, Age, s. 329.

öncesi Moğolcada hem Bulgarca (*r/l*) hem de Ortak Türkçeden (*z/ş*) alıntı kelimeler vardır. Altayca ilişkileri meselesinde ödünç alınan kelimelerle miras alınan kelimeleri ayırt etmek gerçekçi bir yaklaşımdır.”¹³⁸

Yazar Türkçedeki Moğolca unsurların varlığı sorunu ile ilgili Gabain’in, Menges’in, Ligeti’nin ve Doerfer’in görüşlerine yer verdikten sonra şu şekilde çalışmanın amacını belirtir: “Mevcut çalışma XIII. yüzyıldan önce Türkçeye girmiş Moğolca gramer ve kelime unsurlarının geniş bir incelenmesini amaçlamaktadır. Bu anlamda iki tür olasılık analiz edilecektir: (1) Birkaç tane eski Türkçe kelimedede bulunan ‘Moğolca çokluk’lar, (2) Diğer bilim adamlarınca teklif edilen Eski Türkçe metinlerdeki Moğolca alıntılar.”¹³⁹

Çalışmanın devamında yazar, çalışmada kullanılan Türkçe malzemelerin tarihsel sınırlarını verir: “Çalışmada kullanılan Türkçe malzemeler Moğolistan’da ve Doğu Türkistan’da edebî dilin başladığı dönem olan 8. yüzyıl ile Moğolca konuşan halklarla Türkçe konuşan halkların toplumun her seviyesinde kaynaşmaya başlamış olduğu 13. yüzyıl arasına aittir. İki dönem arasına ben Eski Türkçe diyeceğim. Eski Türkçe metinleri coğrafi, kültürel ve diğer ölçütlere göre dört grupta ele alacağım: (1) Moğolistan ve Yenisey’deki Runik Yazıtlar, (2) Runik harflerle yazılmış Doğu Türkistan ve Kansu’daki Maniheizt edebiyatı, (3) Uygur ve Brahmi harfleriyle yazılmış Uygur edebiyatı ve Türkistan ve Kansu’da yazılmış ana olarak Nesturi ve Budist metinler, (4) Kaşgar ve Yarkend’dan Arap ve Uygur harfleriyle yazılmış Karahanlı edebiyatı.”¹⁴⁰

Yazar, dört grupta geçen malzemelerdeki Moğolca etkisinden bahsettikten sonra alıntı kelimelerin yanında bazı bilim adamlarının Türkçe diğerlerinin de yabancı olarak ele aldıkları *+s*, *+n*, *+t* çokluk eklerinin de incelenmesi gerektiğini söyler ve çeşitli örneklerden sonra şunları söyler: “*+s* Hint- Avrupa dillerindeki çokluk eki *+s*’dir. *+n* Soğdca çokluk eki *+n*’dir”¹⁴¹ ve uzun açıklamalardan sonra *türküt* kelimesiyle ilgili

¹³⁸ Larry Clark. Mongol Elements in old Turkic. Reprinted from: *Journal de la Societé Fino- Ougrienne* 75, 1977. s. 110- 111.

¹³⁹ L. Clark, Age, s. 112.

¹⁴⁰ L. Clark, Age, s. 115- 116.

¹⁴¹ L. Clark, Age, s. 118.

olarak “+t Soğdca çokluk ekidir ve bu kelime, *türk* kelimesiyle Soğdca çokluk ekinin birleşmesidir.”¹⁴² der.

Çalışma, yazarın çalışmada yer verdiği sözlükle ilgili açıklamalarıyla devam eder: “Sözlük 110 tane Eski Türkçe kelime için Moğolca etimoloji ya da Eski Türkçe metinlerdeki Moğolca okumaları içerir. Bunların 48’i Räsänen, 8’i de diğer bilim adamları tarafından belirtilen 56 tanesi fonetik, semantik, yapısal, etimolojik, bölgesel, metodolojik nedenlerden dolayı reddedilir.”¹⁴³ Yazar, bu nedenleri çalışmanın devamında açıklar ve sözlükteki kelimeleri de bu gruplara yerleştirir.

Çalışma, bahsi geçen 110 adet kelimenin kısa açıklamalarıyla devam eder ve son bulur.

1.28. TUVAN MANUAL (TUVACA EL KİTABI)

John R. Krueger

Kitap Önsözden sonra gelen beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Bölge El Kitabı başlığını taşır ve burada Tuva devleti, Tuvalar ve tarihleriyle ilgili bilgiler verilir. İkinci bölüm Tuvaca gramer bölümüdür. Üçüncü bölümde Tuvaca metinler verilir. Dördüncü bölüm Tuvaca- İngilizce sözlükten oluşur ve son bölümde ise Kaynakça yer alır.

Birinci bölüm Michael Underdown tarafından kaleme alınan Tuva bölümüyle başlar. Yazar burada Tuva devletinin yerinden, nüfusundan, tarihinden vs. bahseder. Tuva’nın coğrafi sınırlarına, o dönemki nüfusuna değindikten sonra yazar Tuvaların etnik yapısı ile ilgili şunları söyler: “Tuvaların etnik yapısı oldukça karmaşıktır ve tam olarak keşfedilememiştir. Tuvalar Türk’tür ancak Moğol, Samoyed ve Ket unsurlar da barındırmaktadır.”¹⁴⁴

Yazar daha sonra Tuva tarihine değinir. M.S. 200 yılına kadar giden yazar, Tuvaların modern döneme kadar olan tarihini ayrıntılı bir biçimde verir: “Tuvalar M.S. 200 yılında Hsiung-nular tarafından yönetilmekteydi. Onların yerini daha sonra Hsien-piler ve Yüan-Yüanlar almıştır. 6. yüzyılın sonlarından 8. yüzyılın ortalarına kadar Türk

¹⁴² L. Clark, Age, s. 120.

¹⁴³ L. Clark, Age, s. 121.

¹⁴⁴ John R. Krueger, **Tuvan Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1977, s. 2.

Hanlığının egemenliğinde buluna Tuvalar, Bilge Kağanın ölümünden sonra Uygur egemenliğine girmiştir. 840 yılında Kırgızlar bölgenin hâkimiyetini ele geçirmiş 1207'den 14. yüzyılın ortalarına kadar Moğollar bölgede hüküm sürmüştür.”¹⁴⁵ Yazar Tuva tarihiyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgilerden sonra Tuva'nın doğal kaynaklarından, tarımından ve sanayisinden bahseder: “Tuva'nın zengin mineral kaynakları vardır. Bunların en önemlileri altın, kömür, asbest ve tuzdur. Diğer önemli mineralleri uranyum, platinyum, bakır, kobalt, gümüş, iridyum ve demirdir. Ülkenin yarısından fazlası ormanlarla kaplıdır.”¹⁴⁶ Yazar daha sonra Tuva'nın bitki örtüsünden, ulaşımından, eğitim ve kültür hayatından ve edebiyat ve müziğinden bahseder. Edebiyat ve müzikle ilgili olarak yazar şunları söyler: “Tuva'da şiir çok popülerdir. Şiir, bir yazı dili olmayan insanlar ararsındaki doğal bir ifade biçimidir. Şu anda bir yazı dili olmasına rağmen şiir hala çok yaygındır. Tuva'da müzik de yaygın bir eğlencedir. Müziğin önemli bir özelliği ‘boğaz’ şarkısıdır. Burada şarkıcı şarkıyı düşük bir tonda söylerken flüte benzer bir enstrüman daha yüksek bir sesle ona eşlik eder.”¹⁴⁷

Bu bölümün devamında yazar, William H. Dougherty tarafından ‘Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nden çevrilen ve yine Tuva ile ilgili bilgiler veren bir bölüm daha eklemiştir.

“Tuvalılar, Tuva Otonom Oblast'ının nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan ve Türkçe konuşan küçük bir topluluktur.”¹⁴⁸ diyerek Tuvalılarla ilgili bilgi vermeye başlayan yazar şöyle devam eder: “Günümüz Tuva dili Orhun Yenisey yazıtlarında geçen dille bağlantılar gösterir ve yine Tuvaca yer adları Ötügen gibi Orhun Yenisey yazıtlarında geçen yer adlarıyla benzerlik gösterir.”¹⁴⁹ Yazar yine Tuvalarla ve tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermeye devam eder.

Kitabın ikinci bölümü ‘Gramer’ bölümüdür. Fonoloji ile başlayan bu bölümde yazar öncelikle alfabe ile ilgili bilgiler verir: “1930 ve 1941 yılları arasında Tuvalılar Latin alfabesi kullanmışlardır. Diğer azınlıklarda olduğu 1940 yılında Tuvalılara da Kiril alfabesi verilmiştir.”¹⁵⁰ Mevcut Kiril alfabesindeki harfleri verdikten sonra yazar,

¹⁴⁵ J. R. Krueger, Age, s. 2.

¹⁴⁶ J. R. Krueger, Age, s. 12.

¹⁴⁷ J. R. Krueger, Age, s. 15- 16.

¹⁴⁸ J. R. Krueger, Age, s. 37.

¹⁴⁹ J. R. Krueger, Age, s. 37.

¹⁵⁰ J. R. Krueger, Age, s. 87.

ünlülerle devam eder. Ünlülerle ilgili ayrıntılı açıklamalardan sonra yazar ünsüzlere değinir. Morfoloji bölümünde ismin hallerine, çokluk, iyelik, sayılar, zamirler ve fiillere yer veren yazar bölümün devamında Tuvacanın diyalektlerini verir: “Tuvacanın diyalekt yapısı pek araştırılmamıştır. Ama yine de dört diyalekt bölgesinde bahsedilebilir. Bunlar (1) Merkez bölgesi, merkez diyalekti, (2) Batı bölgesi, Batı diyalekti, (3) Kuzeydoğu bölgesi, Toci diyalekti ve (4) Güneydoğu bölgesi, Güneydoğu diyalekti.”¹⁵¹ Bu bölüm Tuvaca eklerle son bulur.

Üçüncü bölüm Tuvaca metinlerden oluşmaktadır. Anton Çehov’un hayatıyla ilgili bir metinden sonra Radloff’un *Probeninden* ve çeşitli gazete ve tarih ders kitaplarından alınmış metinler burada yer alır.

Dördüncü bölüm Tuvaca- İngilizce sözlükten oluşmaktadır.

Beşinci bölüm ise kaynakça bölümüdür.

1.29. TWO STONE SCULPTURES OF THE “OLD TURKIC” TYPE FROM SINKANG (SİNCAN’DA ‘ESKİ TÜRK’ TARZI İKİ TAŞ HEYKEL)

Larry V. Clark

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 38 numaralı yayımı olan kitapçık *Ural- Altaische Jahrbücher, Vol. 50, 1978*’den alınmıştır. Çalışmada Sincan’da bulunan iki taş heykelden bahsedilmiş sonda ise bu iki heykelin resmi verilmiştir. Yazar heykellerin bir albümde yayımlanan fotoğraflarından yola çıkarak heykellerle ilgili bazı bilgiler verir: “İlk heykel bir Türk mezarı önündedir ve 285 cm uzunluğundadır. İkinci heykel ise yine bir Türk mezarı önündedir ve 191 cm uzunluğundadır.”¹⁵²

Yazar her iki heykeli de daha ayrıntılı olarak tanıtır ve birinci heykel ile ilgili olarak şunları söyler: “Bu sağ elinde bir tas, sol elinde ise bir kılıcın kabzasını tutan bir erkek heykelidir. Yüzü Semireçe grubunun tipik özelliği olan kaşlarla ve bıyıkla Moğol özelliklerine sahiptir. Elbisesi basit bir kemerle çevrelenmiş ve üçgen yakarlı olan bir kaftandır. Ayrıca ortasında bir nazarlığın olduğu bir de kolye takar. Bu heykel,

¹⁵¹ J. R. Krueger, *Age*, s. 155- 156.

¹⁵² Larry V. Clark, “Two Stone Sculptures of the “Old Turkic” Type from Sinkiang”. Reprinted from: *Ural- Altaische Jahrbücher*, Vol. 50, 1978. s. 42.

ayrıntılılarından ve iyi bir biçimde korunmuş olmasından dolayı ‘Eski Türk’ Orta Asya taş heykellerinin en iyi örneğidir. Bunun dışında iki önemli özeliği daha vardır: birincisi, ayakları olan ve ayakta duran tek taş heykeldir. İkincisi, sıra dışı yüksekliğiyle bilinen en yüksek taş heykeldir.”¹⁵³

İkinci heykelle ilgili olarak da yazar şunları söyler: “Bu heykel oldukça kötü korunmuştur ama yine de önemli özellikleri vardır. Kaşları ve bıyığıyla Moğol özellikleri taşıyan bir erkek heykelidir. Elleri ve tuttuğu nesnelere neredeyse yok olmuştur ama silahların konumundan sağ elinde bir tas sol elinde ise bir kılıcın kabzasını tuttuğu açıktır. İkinci heykelin üzerinde bir takım yazılar vardır. Bu yazı yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır ve Soğdca harfleri kullanılmıştır. Fakat şu anda hangi dilde yazıldığını belirlemek imkânsızdır. Bu taş heykel üzerindeki yazı, bu tür heykellerin önemi hakkında ve Eski Türkçenin gelişim safhalarının kronolojisi hakkında önemli ipuçları ortaya koyabilir. Bugüne kadar üzerinde yazı bulunan sadece iki taş heykel vardır ve bunların üzerindeki yazılar Runik Türkçedir.”¹⁵⁴

Yazar çalışmanın devamında bu iki heykelin üzerindeki Türkçe yazılardan bahseder: “Heykellerden biri Hakas’ta Erba nehri yakınlarında bulunmuştur. Heykel, karnının önünde her iki eliyle bir sürahi tutan, kafası saçlı, sakalı, bıyığı olan bir erkektir. Yazı üç satırdan oluşmaktadır: (1) *qarā qan içregi ben : ezgenē* (2) *ben: altı otuz yaşına erti* (3) *öltüm: türgiş el: içinte beg bitig.*”¹⁵⁵

Diğer metinle ilgili olarak da yazar şunları söyler: “Diğer metin Moğolistan Ikhe Askhete’de bulunan ve üzerinde elinde bir tas tutan oturan bir figürün yanında ayakta duran ve yine ellerinde tas tutan iki figürü gösteren ünlü taş levhadır. Sağ üst köşesinde bir kuş resmi çerçevesinde iki satır Runik Türkçe vardır: (yukarıda) *tek aş (?) küil tudun inişi* (yanda) *yükünür kün bedizim tek aş.*” Yazar levhanın arkasında da bazı satırlar olduğundan bahsettikten sonra bunları verir: “(1) *küül tudun: inisi: altun: tamgan: tarkan: yogın:umaduuk: üçün: adırlıtımız: kalalım: ölüg: üyarlig: ermis: kalsem [? kalmis] : eki* (2) *ogul(l)arı: turgul: yelgek: lakzin: yil* (3) *bardingız: siz ///* (4) *adırlımisde: sakınur ertimiz: adırlı.*”¹⁵⁶

¹⁵³ L. V. Clark, Age, s. 44- 45.

¹⁵⁴ L. V. Clark, Age, s. 45- 46.

¹⁵⁵ L. V. Clark, Age, s. 47.

¹⁵⁶ L. V. Clark, Age, s. 47.

Yazar bir albümde yayımlanan bu resimlerin kısa bir zaman içinde Çinli bilim insanlarınca tıpkıbasımlarının yayımlanmasını ümit ettiğini belirterek çalışmayı sonlandırır.

1.30. THE NATURE OF POSSESSIVE SUFFIXES IN URALIC AND ALTAIC (URAL VE ALTAY DİLLERİNDE İYELİK EKLERİNİN DOĞASI)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 39 numaralı yayımı olan kitapçık *Linguistic and Literary Studies in Honor of Archibald A. Hill. Ed. by M.A. Jazsyeri, et al, Vol. III (The Hague, Mouton, 1978)*'den alınmıştır. Çalışma Ural- Altay dillerindeki iyelik ekleri ile ilgilidir. Çalışmanın başında yazar, iyelik eklerine girmeden önce, Ural-Altay dillerinin eklemeli diller olduklarını ve eklerin de (a) türetme ekleri, (b) çekim ekleri ve (c) belirticiler olarak üç gruba ayrıldığından bahseder ve bu eklerin genel özellikleri ile ilgili bilgiler verir.

Daha sonra yazar çalışmanın ana konusu iyelik eklerinden söz etmeye başlar: “Adının da gösterdiği gibi iyelik ekleri sahip olanla sahip olunan arasında bir ilişkiyi gösterir. İyelik eklerini kullanan dizimler genitif yapılarla benzerlik gösterirler ama tek fark genitif yapıların sahip olanı göstermeleri iyelik eklerinin de sahip olunan kelimeye eklenmeleridir.”¹⁵⁷

Çalışma Macarca, Fince, Türkçe ve Evenki dillerinde her şahıs için teklik ve çokluk olmak üzere iyelik eklerinin nasıl kullanıldığını gösteren örneklerle devam eder. “Dört dilde de iyelik eklerinin kuruluşu benzerdir. Ekler sahip olan kişiyi gösterir ve tüm formlarda sahip olunan tekliktir. Sahip olunanın çokluk hali için çokluk işareti kullanılır.”¹⁵⁸ dedikten sonra yazar, Macarca, Fince, Tunguzca ve Türkçedeki çokluk eklerinden bahseder. Türkçe için şöyle der: “Türkçede sahip olunanın çokluğunu göstermek için özel bir işaret yoktur. Bu işlevi normal çokluk eki yerine getirir. Bu da

¹⁵⁷ Denis Sinor, “The Nature of Possessive Suffixes in Uralic and Altaic”, **Linguistic and Literary Studies in Honor of Archibald A. Hill**, ed. By M. A. Jazsyeri, et al. Vol. III (The Hague, Mouton, 1978), s. 258.

¹⁵⁸ D. Sinor, *Age*, s. 259.

bir karmaşaya sebep olabilir. Örneğin, *evleri* kelimesi hem *onun evleri* hem de *onların evi* anlamına gelebilir.”¹⁵⁹

Macarca, Fince ve Tunguzcadan örnekler verdikten sonra yazar çalışmasına, Kononov, Swift, Sevortjan ve Menges’ten konu ile ilgili alıntılar yaparak Türkçedeki 3. şahıs iyelik eki ile devam eder. Yazar çeşitli örneklerden sonra şunları yazar: “3. şahıs iyelik ekinin kullanımları çeşitlidir ve dilden dile değişiklik gösterir. Çuvaşçadaki çeşitli kullanışları inceleyen Benzing *iyelik eki* teriminin kullanımının doğru olup olmadığı sorusunu sorar. Bu bağlamda Benzing, 3. şahıs iyelik ekinin tamlanana değil tamlayana eklendiği *erte-si gün*, *evvel-si sene* yapılarına dikkat çeker. Bu kullanım oldukça sıra dışıdır fakat 3. şahıs iyelik ekinin ne kadar geniş bir işleve sahip olduğunu ortaya koyar. Bu ve diğer örneklerin vasıtasıyla 3. şahıs iyelik ekini şu şekilde tanımlamak istiyorum: Konuşanın kafasındaki, ekin eklendiği kelimeyle ifade edilen kavram başka bir kavramla ilgilidir. Unutulmamalıdır ki bu diğer kavram aynı cümlede ister kullanılır ister kullanılmaz.”¹⁶⁰

Yazar çalışmada ortaya koyduklarından ve koyamadıklarından bahsederek çalışmayı sonlandırır.

1.31. PRELIMINARY STUDIES IN TURKIC HISTORICAL PHONOLOGY (TÜRKÇENİN TARİHİ FONOLOJİSİ İLE İLGİLİ İLK ÇALIŞMALAR)

Vilhelm Grønbech

John R. Krueger tarafından Dancadan tercüme edilen kitap Giriş bölümünden sonra Türkçedeki ünlüleri işler. Türklerin çok geniş bir coğrafi alana yayıldığını ve yaşam koşulları açısından farklılıklar gösterdiğini söyleyen yazar, Türk dili ile ilgili olarak şunları söyler: “Fakat tüm bu gruplar tek bir dil topluluğu oluştururlar. Bu topluluk kendi içinde oldukça tutarlıdır ve nettir.”¹⁶¹ Lehçeler arasındaki benzerliklere örnek veren yazar “Bu geniş dil coğrafyasının bir ucundan öbür ucuna kadar sayılar

¹⁵⁹ D. Sinor, *Age*, s. 259.

¹⁶⁰ D. Sinor, *Age*, s. 264.

¹⁶¹ Vilhelm Grønbech, *Preliminary Studies in Turkic Historical Phonology*, Indiana University Publications, Bloomington, 1979, s. 7.

neredeşye aynıdır. İstanbul’da *bir iki, üç, dört, beş* derken Güney Sibiryada da *pir, eki, üç, tört, peş* denir.”¹⁶² der.

Türk dilinin dört gruba ayrıldığını belirten yazar şöyle devam eder: “Sibiryada ve Moğolistan çevrelerindeki Kuzey lehçeler, Çin topraklarına kadar giden İç Asya lehçeleri, Kırgız ve Volga lehçelerini kapsayan Batı lehçeleri ve Güney Avrupa ve Ön Asya’daki Güney lehçeleri. Beşinci ve altıncı grup olarak da Yakutça ve Çuvaşça eklenmelidir.”¹⁶³ Yazar burada, Yakutça ve Çuvaşçanın diğer lehçelerle olan farklarına da değinir ve şöyle der: “Yakutlar ve Çuvaşların diğer akrabalarıyla olan ilişkisi çok erken bir dönemde kesilmiştir. Bu onların çevrelerindeki dünyayla olan ilişkilerinde de anlaşılabilir. Yakutça çok güçlü bir biçimde Moğolcadan etkilenmiştir. Çuvaşça ise Fin-Ugor komşularına hem etki yapmış hem de onlardan etkilenmiştir.”¹⁶⁴

Türkçedeki ünsüzlere değinen yazar şunları söyler: “Çeşitli Türk lehçelerinin en önemli özelliklerinden biri her birinin temel üç ötümlü patlayıcıyı farklı şekillere değıştirmesidir. Diğer ünsüz değışmeleri sadece tek ünsüz değışimleridir. Kırgızcada *ş* sesi *s*’ye ve *ç* sesi *ş*’ye dönüşür. Çuvaşça *ş* orijinal bir *ç*’yi gösterir, hâlbuki *ş* genellikle aslında damaksıllaşmış *l*’yi gösterir.”¹⁶⁵

Ural-Altay meselesinden bahseden yazar şöyle der: “Türk dili ailesindeki karşılıklı ilişkileri nasıl formüle edersek edelim bu ailenin kendi kendine bir grup oluşturduğu şüphe götürmezdir. Bu ailenin üyelerinin hiçbirisi bir Asya ya da Avrupa dili ile ilişkili değildir. Bilindiği üzere Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzca ile birlikte Altay dil ailesi içine yerleştirilmiştir. Kimi bilim adamlarınca Japonca da bu gruba dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bu karışım Fince ve Samoyedce ile birlikte Ural-Altay adını almıştır. Bu tezi daha iyi anlamak isteyen biri oldukça zorlanacaktır çünkü bu akrabalığın doğasıyla ilgili bir açıklama asla yapılmamıştır.”¹⁶⁶ Yazar Altay teorisi ile görüşlerine çeşitli bilim adamlarının görüşlerine yer vererek devam eder.

Yazar, kitabın hazırlanmasında kullandığı kaynaklara ve fonetik transkripsiyonlara yer verdikten sonra Türkçenin ünlülerine geçer.

¹⁶² V. Grønbech, Age, s. 7.

¹⁶³ V. Grønbech, Age, s. 8.

¹⁶⁴ V. Grønbech, Age, s. 10.

¹⁶⁵ V. Grønbech, Age, s. 10.

¹⁶⁶ V. Grønbech, Age, s. 11.

Türkçedeki ünlüleri *a, o, u, ı* ve *e, ö, ü, i* olarak iki paralel sıra olarak veren yazar bunun tüm lehçelerde aynı olduğunu söyler. Ünlü uyumuna değinen yazar “Türkçenin vokal fonolojisinde ünlü uyumu oldukça önemli bir unsur olduğu için mutlaka değinilmesi gereken bir konudur.”¹⁶⁷ dedikten sonra bu konuda Thomsen’in Orhun yazıtlarıyla ilgili çalışmasında söylediklerinden başka bir şey söylemeyeceğini belirtir ve örneklerle ünlü uyumunu anlatır.

Kök hecelerdeki ünlülerle ilgili olarak da yazar şöyle söyler: “Orhun Yazıtlarındaki dil bin yıldan daha yaşlı bir dil olmasına rağmen vokal sistemi Çuvaşça hariç tüm Türk dili bölgesinde gördüğümüz sistemle aynıdır. Eğer yan seslerin, özellikle de orijinal ötümlü patlayıcıların, sebep olduğu karışımları dikkate almazsak tüm vokal gelişmeleri birkaç satırda anlatılabilir. Kırgız ve Abakan lehçelerindeki kök hecedeki *ä* sesi *e* olmuştur. Volga lehçelerinde *ä, o* ve *ö* sırasıyla *i, u* ve *ü* olmuş, *i, u* ve *ü* ise *e, o* ve *ö* olmuştur.”¹⁶⁸

“Orhun ve Uygur Türkçesi ötümsüz *p, t, k*’ye karşılık gelen üç ötümlü konsona sahipti. Bu durum daha sonraki lehçelerde aynen bu şekilde devam etmedi. *b, d, g*’nin aslen patlayıcı mı yoksa sızıcı mı olduğunu belirlemek zordur.” diyen yazar *d*’nin Abakan lehçelerinde *z*’ye, Çuvaşçada *z > r*’ye diğer tüm lehçelerde de *y*’ye dönüştüğünü söyler. Bununla ilgili örnekler veren yazar aynı şekilde *g* ve *b* sesleri için de ayrıntılı açıklamalara yer verir.

“Ünlü uzunluğu konusunda Orhun Yazıtları bizi oldukça müşkül bir durumda bırakıyor.”¹⁶⁹ diyen yazar, Foy’un *at* ‘isim’ ile *at* ‘at’ arasında imlada uzunluk açısından bir farkı gösterebildiğini düşündüğünü belirtir. Fakat yazar tek bir örnekle bu konunun çözülemeyeceğini bunun bir istisna da olabileceğini düşünür. Çeşitli çalışmalardan da örnekler veren yazar, ünlü uzunluğu konusunda Yakutçanın daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğini söyleyerek Yakutça ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ve örneklere yer verir. Daha sonra yazar Türkiye Türkçesi (Osmanlıca), Çuvaşçaya da yer verir.

Sonuç bölümünde Türkçenin muhafazakâr bir dil olduğunu yani çok fazla bir değişimden geçmediğini belirten yazar, yine de lehçeler arasındaki kimi farklılıklara değinir. Lehçelerin coğrafi özelliklerine göre kelime anlamında farklılıklar gösterdiğine

¹⁶⁷ V. Grønbech, Age, s. 23.

¹⁶⁸ V. Grønbech, Age, s. 34.

¹⁶⁹ V. Grønbech, Age, s. 75.

değinen yazar kimi lehçelerin daha gelişmişken kimilerinin daha basit kaldığını söylemiştir.

1.32. THE STRUCTURE OF THE TURKIC LANGUAGES (TÜRK DİLİNİN YAPISI)

Kaare Grønbech

Kitap, John Krueger tarafından Almandan İngilizceye tercüme edilmiştir ve Önsöz ve Giriş bölümünden sonra gelen beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla (1) Kelime Sınıfları, (2) Çokluk, (3) İsim Grupları: Genitif, (4) Fiil Cümleleri ve (5) Akuzatiftir.

Yazar, Türk dilinin tarihî ve modern lehçeleri için kullandığı kaynakları sıraladıktan sonra birinci bölüme geçer. Bu bölümde yazar “Birkaç istisna dışında Türkçedeki tüm kelime kökleri iki ana kategoriye bölünebilir: isim ve fiil. Bu kelime sınıflarının her birinin katı bir biçimde kendi sınıflarıyla sınırlı olan gramatik bitişleri ve ekleri vardır.”¹⁷⁰ diyerek isim ve fiillere yer verir. Yazar şöyle devam eder: “Bir sınıfın eklerinin diğer sınıfın kelimelerine gelmesi oldukça nadir bir durumdur.”¹⁷¹ Bununla ilgili Uyurca ve Karayimceden örnekler veren yazar, “Tüm Türk lehçelerinde fiil kökleriyle fonetik olarak aynı olan az sayıda isim kökü olması gerçeği iki kelime sınıfı arasındaki temel farkı değiştirecek bir şey değildir.”¹⁷² der. Gerundiumların isimlere dönüşmesinden bahseden yazar çeşitli lehçelerden bunlara örnekler verir. İsimlerin de çeşitli alt sınıflara ayrıldığını söyleyen yazar, sayılarla zamirlerin belli biçimsel ve sentaktik özellikleri olduğuna değinir ve “fakat adlar ve sıfatlar için ister biçimsel ister sentaktik olarak bir farktan bahsetmek makul değildir. Bizim sıfat dediğimiz kelimeler diğer isimlerden farklılık göstermezler ve tek olarak kullanıldıklarında diğer adlar gibi çekimlenirler.”¹⁷³ der. Yazar, çeşitli lehçelerden örneklerle bu söylediklerini destekler. Sayılara değinen yazar, sayıların da isimlerden çok farklı olmadığını belirtir. Zamirlerle ilgili açıklamalarda bulunan yazar, bu konuda şunu söyler: “Bazı kelimelerin haklı bir

¹⁷⁰ Kaare Grønbech, **The Structure of The Turkic Languages**, Indiana University Publications, Bloomington, 1979, s. 19.

¹⁷¹ K. Grønbech, *Age*, s. 19.

¹⁷² K. Grønbech, *Age*, s. 19- 20.

¹⁷³ K. Grønbech, *Age*, s. 24.

biçimde zamir olarak adlandırılmalarına rağmen bir kelimenin isim mi yoksa zamir mi olduğu sorusu cevaplaması zor bir sorudur.”¹⁷⁴ Zarflar ve edatlara yer veren yazar burada *teg*, *birle*, *üçün* ve *üze* olmak üzere dört eski edattan bahseder. Bu kelimelerin zarf olarak da kullanıldığını söyleyen yazar kelimelerin kökenlerine yer verir. Bölümün devamında yazar, zarf ve edat olarak kullanılan isim ve fiillere ve bağlaçlara da yer verir.

‘Çokluk’ bölümüne yazar şöyle başlar: “Orhun Yazıtlarını okuyan biri çokluk eki *-lar*ın ne kadar az kullanıldığını görünce şaşıracaktır çünkü bu ek Çuvaşça dışındaki sonraki tüm lehçelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Zamirler arasında sadece *siz* ve *biz* çokluk biçimler olarak görülür. Fillerle birlikte *-lar* eki tek bir yerde bile geçmez. Üçüncü şahıs çokluk biçimi teklik biçimiyle gösterilir.”¹⁷⁵ Yazar, Eski Türkçe “Türk Oğuz begler budun eşidin” cümlesindeki *begler* sözündeki *-ler* ekinin çokluk değil heplik eki olduğunu belirtir. Diğer heplik ekleri *-gün*, *-ana* da değinen yazar, *-lar* ekinin *-gün* eki gibi bir zamanlar ayrı bir kelime olup olmadığının çözülmesi gereken bir sorun olduğunu söyler. Çağdaş lehçelerdeki çokluk biçimlerine de değinen yazar, düzensiz çokluk biçimlerinin (oğlan, eren gibi) yok olduğunu söyler. *-lar* ekinin fiillerle kullanımına da yer veren yazar çokluk ve kibarlık başlığı altında *sizler* kelimesinin ortaya çıkmasından bahseder.

Yazar, ‘İsim Grupları ve Genitif’ bölümünde isim cümlelerinden, niteleyici isim gruplarından, tanımlık (artikel) biçiminden ve kullanımından, genitif ekinden ve bu ekin kökeninden bahseder.

‘Fiil Cümleleri’ bölümünde ise yazar, fiil cümlelerinin kurulması ve kelimelerin sıralanması gibi kimi konulara yer verir.

Kitabın son bölümü olan ‘Akuzatif’ bölümünde ise yazar, akuzatif ekinin biçiminden ve kullanımından, akuzatif ve kelimelerin sıralanmasından ve dolaylı anlatımdan bahseder.

¹⁷⁴ K. Grønbech, Age, s. 32.

¹⁷⁵ K. Grønbech, Age, s. 58.

1.33. INTRODUCTION TO KAZAKH

(KAZAKÇAYA GİRİŞ)

John R. Krueger

Kazakça ders kitabı olarak hazırlanan kitap Önsözden sonra gelen Giriş, Kaynakça, Gramer, Metinler, İngilizce- Kazakça cümleler ve Kazakça- İngilizce Sözlükten oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, Kazakça ile ilgili bilgiler verir: “Kazakça, Türk dili ailesinin Kıpçak ya da Kuzeybatı Grubunun bir üyesidir ve Moğolca ve Mançu- Tunguz dilleri ile birlikte Altay dillerini oluşturur. Bazı bilim adamlarının Altay dillerinin genetik olarak ilişkili yani tek bir kökten gelmiş olduklarını savunmalarına rağmen günümüzde daha fazla bilim adamı sentaktik ve morfolojik bu benzerliklerin dillerin uzun süreli temasından ve karşılıklı alıntılar ve ödünçlemelerden kaynaklandığı fikrini savunmaktadır. Ancak Türk dilinin grupları arasındaki benzerlik o kadar belirgindir ki bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Kazakçanın kendine has telaffuzunun, gramer yapısının ve kültürel unsurlarının tam olarak ne zaman oluşmaya başladığını bilmek zordur ama Kaşgari'nin o dönemlerde değişik kelimeler kullanan ya da değişik telaffuzlar kullanan gruplardan bahsetmesi 1000'li yılların sonlarında diyalektlerin var olduğunu göstermektedir. Kazakçanın ayırt edici fonolojik ve morfolojik özelliklerinin 15. ve 16. yüzyıllarda oluştuğu ihtimal dâhilindedir. Kazakçanın en yakın kardeş dilleri Kırgızca, Nogayca ve Karakalpakçadır. Karakalpakça, kendine ait bir yazı dili bulunmasına rağmen bazılarınca Kazakçanın bir diyalekti olarak görülür. 1917 Devrimi öncesindeki özellikle Rusça yazılmış kaynakları inceleyen biri bugünkü Kazak kelimesi yerine Kaysak-Kırgız ya da sadece Kırgız kelimelerini görebilir. Aslında Kazak kelimesi o dönemde hiç kullanılmamıştır (Kırgızlar o dönemde Kara-Kırgız olarak adlandırılmaktaydı). Kozaklar ise, kelimenin aynı etnonimden gelmesine rağmen, hiçbir şekilde Kazaklarla ilgili değildir. Kozaklar Rus Batılılardı. Rusçada Kazák ve çokluk hali Kazákи Kozaklar, Kazáx ve çokluk hali Kazáхи Kazaklar için kullanılmaktadır. Yirmi farklı Türkçe lehçesi için yazı ve transkripsiyona karar veren politika benzerliklerden çok farklılıklara vurgu yapmıştır. Sovyetlerin bu politikasını ‘Böl ve

Yönet'in bir parçası olarak görenler vardır. Ancak tüm Türkler için tek bir yazı sistemi geliştirmenin politik nedenler dışında başka pek çok zorlukları da olacaktır.”¹⁷⁶

Giriş bölümündeki bilgilerden sonra yazar, fonoloji ve morfoloji olmak üzere iki açıdan grameri ele alır. Ancak el kitaplarından farklı olarak buradaki gramer daha basit düzeyde, bir ders kitabında olması gereken biçimindedir. Yazar bu bölümde, ünlüler, ünsüzler, imlâ ve alfabe, ismin halleri, çokluk, iyelik, sayılar, zamirler ve kelime yapımı gibi konulara yer verir.

Kitabın sonraki bölümü Kazakça metinlerden oluşmaktadır. Metinlerin devamında ise öğrenciler için ‘Okulda’, ‘Kütüphanede’ gibi başlıklar altında temel cümlelere yer verilmiştir.

Kitabın son bölümünde ise Kazakça- İngilizce sözlük yer alır.

1.34. THE ORIGIN OF TURKISH *BALIQ* “TOWN” (TÜRKÇE *BALIK* ‘ŞEHİR’ KELİMESİNİN KÖKENİ)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 43 numaralı yayımı olan kitapçık *Central Asiatic Journal*, XXV, 1981’den alınmıştır. Yazar, İç Asya’da kurulan yerleşim birimlerinin varlığından söz ettikten sonra köy, şehir, kasaba gibi yerleşim yerlerini gösteren Altayik kelimelerin incelendiğinde bunların çoğunun yabancı dillerden alındığının görüleceği söyler ve örnekler verir: “Farsça *şehr* kelimesi Türkmenceden Kazakçaya, Uygurcaya pek çok modern Türk dilinde bulunmaktadır. Arapça *kal’a* kelimesi Nogaycada, Kazakçada bulunur. Eski Soğdca *knd* kelimesi Azerice, Kazakça ve Kumukça gibi dillerde bulunur. Elbette ki, pek çok Altayik dilde *gorod*, *selo* gibi Rusça kelimelerin bulunması da şaşırtıcı değildir.”¹⁷⁷

Yazar daha sonra şehir, kent anlamına gelen Türkçe bir kelime olan “balık” hakkında bilgiler verir. Kelimenin içinde geçtiği “Beşbalık”, “Kanbalık” gibi kelimelere örnekler verdikten sonra bu kelimenin modern dillerde yaygın olmadığını söyler: “Kelime, temel Ortak Türkçe sözcüğüne ait değildir fakat Orta Türkçeye geçmiş ve

¹⁷⁶ John R. Krueger, **Introduction to Kazakh**, Indiana University Publications, Bloomington, 1980, s. 5-11.

¹⁷⁷ Denis Sinor, “The Origin of Turkish *Baliq* “Town”, **Central Asiatic Journal**, XXV, 1981, s. 95- 96.

daha genel bir kabul kazanmamış Eski Türkçe bir kelimedir. Bunun Proto Türkçe bir kökene sahip olduğunu düşünmek için bir neden yoktur.”¹⁷⁸

Yazar, kelimenin Kaşgarlı tarafından nasıl ele alındığına değinir: “Kaşgari üç balık kelimesini ayrı olarak almış ve sırasıyla ‘balık’, ‘çamur’ ve ‘şehir’ anlamlarını vermiştir.”¹⁷⁹ Daha sonra Dankoff, Bang, Gabain ve Doerfer gibi bilim adamlarının görüşlerine yer verilmiştir.

Türkçe “balık” kelimesinin genellikle Moğolca “balgasun” kelimesiyle eş tutulduğuna vurgu yaptıktan sonra en çarpıcı fikrin Poppe tarafından ortaya konduğunu söyleyen yazar şöyle devam eder: “Poppe, her iki kelimenin de Altayik *balaka* (şehir) kelimesinden geldiğini söyler. Poppe’ye göre, *balaka* bir ara form vasıtasıyla *balk* kelimesinden türemiştir. Türkçe ve Moğolca kelimeler arasında Poppe gibi Ramstedt de genetik bir bağ olduğunu düşünür. Räsänen, Poppe’un görüşünü kabul eder. Diğerleri *balgasun* kelimesinin erken dönemde Moğolcaya Türkçeden girdiğini düşünür. Bu görüş Clauson tarafından ifade edilmiştir ve Doerfer tarafından da paylaşılmıştır.”¹⁸⁰

Yazar, H. C. von der Gabelentz’in bu iki kelimeyi Mançu *falga* kelimesiyle ilintilendiren ilk kişi olduğunu söyledikten sonra Türkçe, Moğolca ve Mançu kelimeler arasında ses denkliklerinden örnekler vererek Mançu dilindeki *falga* kelimesinin Türkçeden Moğolcaya alınmış kelimenin alıntısı olduğunu söyler.

Bu Türkçe kelimenin kökeni nedir sorusunu sorduktan sonra yazar, Ugor dillerinde ‘köy’ anlamına gelen ortak bir kelimedenden bahseder: “*pāβl, pēl, pāβl, vs.;* Macarca *falú*. Genel olarak kabul edilen görüşe göre bu formlar Proto Ugor *palg* kelimesinin devamıdır.”¹⁸¹ Çeşitli bilim adamlarının görüşleri ve etimolojik denemelerine yer verdikten sonra yazar, *balık* kelimesinin Ugor dilinden alındığını söyleyerek çalışmayı bitirir.

¹⁷⁸ D. Sinor, Age, s. 96.

¹⁷⁹ D. Sinor, Age, s. 96.

¹⁸⁰ D. Sinor, Age, s. 97.

¹⁸¹ D. Sinor, Age, s. 100.

1.35. A KAZAKH NEWSPAPER READER

(KAZAKÇA GAZETE METİNLERİ)

John R. Krueger

Kitap, Önsözden sonra gelen üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, yazarın bir başka kitabı ‘Kazakçaya Giriş’in 65 ila 83. sayfaları arasında yer alan Kazakça metinlerden oluşmaktadır. İkinci bölüm Kazakça gazete metinlerinden oluşmaktadır ve burada yirmi metin yer alır. Daha sonraki Kazakça- İngilizce Referans Sözlüğü bölümü altında Kazak Alfabeti, Sözlük, İlave Sözlük ve Kısaltmalar yer alır.

Kitap yazarın diğer kitabı ‘Kazakçaya Giriş’in devamıdır. Referans Sözlüğü bölümü kitapta kullanılan metinlerdeki kelimeleri kapsamaktadır. Bu kitabın asıl metinleri olan gazete metinleri “Soşialistik Kazakistan” adlı gazetenin 1980 yılı Ocak ayındaki sayılarından alınmıştır. İlk bölümde 3000 ikinci bölümde ise 5000 civarı kelime olduğunu söyleyen yazar, sözlükte her kelimenin anlamını, geçtiği yeri referans göstererek verir. Örnek cümlelerin ya da cümleciklerin İngilizce anlamları da burada verilir. Seçilen makalelerin herhangi bir kolaylık zorluk sıralamasına göre sıralanmadığını belirten yazar konularınsa çoğunlukla ekonomi, tarım, sanayi gibi alanlardan oluştuğunu söyler. Kitapta yer alan metinlerin başlıkları sırasıyla şöyledir:

- 1- Kastro’ya Mesaj
- 2- Kazak Pravdasının 60. Yılı
- 3- Emek Kahramanı Rusakov
- 4- Kazak Pravdası Onur Belgesi
- 5- 1980 Yılı Kutlamaları
- 6- Fraternal Ödülleri
- 7- Waldheim’in Tahran Ziyareti
- 8- Bir Aktörün Biyografisi
- 9- Propaganda Filmi
- 10- Babrak Konuşması (1)
- 11- Humeyni ile Ropörtaj
- 12- Afgan Olayları
- 13- Oblast İşçi Başarıları

- 14- Afgan Genel Affi
- 15- Babrak Konuşması (2)
- 16- Parti Halk Birliği
- 17- BM Güvenlik Konseyi
- 18- Carter Konuşması
- 19- TASS Communique
- 20- Cenaze Komisyonu

1.36. THE TURKIC VOCABULARY IN THE FARHANG-I ZAFÂN- GÛYÂ (8TH / 14TH CENTURY)

(FARHANG-I ZAFÂN- GÛYÂ (8. VE 14. YÜZYILLAR)'DAKİ TÜRKÇE KELİMELELER)

Robert Dankoff

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün “Papers on Inner Asia” serisinin 4 numaralı yayını olan kitapçık, 14. yüzyılda Bedreddin İbrahim adlı bir kişi tarafından derlenen ve 1974’te Moskova’da S. I. Baevski tarafından Pamjatniki Pis’mennosti Vostoka serisinin 46. sayısı olarak yayımlanan Farhang-i Zafân-gûyâ ve Jahân- pûyâ’da geçen Türkçe kelimelerle ilgilidir. Yazar şöyle der: “Eserin içinde geçen Türkçe kelimeler Sovestkaja Tjurkologija’da iki bölüm halinde (Birinci bölüm: 1982, no. 2, s. 70-88; İkinci bölüm: 1982, no. 3, s. 72- 85) yayımlanan E. N. Necip’in bir makalesinin konusu olmuştur. Fakat Necip’in makalesi tamamıyla yetersizdir. Baevski’nin yayını 1123/ 1711’de kopyalanan Taşkent kodeksinin tıpkıbasımını içerir. Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm Farsça terimleri, dördüncü bölüm Arapça, beşinci bölüm ‘Nabataen’ (Arapça ve Aramice), altıncı bölüm ‘Rumi’ (Yunanca, Latince, Syriac), yedinci bölüm ise Türkçe terimleri kapsar.”¹⁸²

Baevski’yi ve Necip’i metnin düzenlemesini yapmamakla eleştiren yazar, çalışma hakkında bilgiler verir: “ Eserin tüm bölümleri aynı düzenlemeye sahiptir. Kelimeler ilk harflerine ve son harflerine göre olmak üzere iki şekilde sıralanmıştır.

¹⁸² Robert Dankoff, **The Turkic Vocabulary in the Farhang-i Zafân- gûyâ (8th / 14th Century)**. Indiana University Publications, Bloomington, 1987, s. 1.

Türkçe kelimelerdeki hatalar ve gariplikler kısmen bu nedenden kaynaklanmaktadır. Bir diğer neden de derleyicinin çok iyi Türkçe bilmemesi ve kaynağının çok net yazılmamış olmasıdır. Eserin konulu bir çalışma olduğu altbölümlerde aynı kategoride yer alan kelimelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, ‘elif ile başlayan kelimeler’ ve ‘elif ile biten kelimeler altbölümünde’ önce iki akrabalık kelimesi (ata, ana) daha sonra da üç anatomik kelime (arka, aya, övkä) görülür.”¹⁸³

Yazar, çalışmanın sonunda da konulu bir indeks vermiştir ve onunla ilgili olarak şunu söyler: “Bu indeks bir noktaya kadar Bedreddin’in kaynağını yeniden yapılandırır. Necip, orijinal kaynaktaki kelimelerin üçte birini atarak kelimeleri semantik gruplara ayırmıştır ancak bu ayırım yararlı değildir.”¹⁸⁴

Yazar daha sonra metnin dili ile ilgili bilgiler verir: “Metnin dili, Orta Türkçe (Harezmi Türkçesi)’dir. Bazı arkaik (idi, udluk) ve bazı Oğuzca ve Kıpçakça unsurlar (däve, äyyhi, oram, tolağ) da metnin içinde yer alır. Metin ünlü uzunluğunu tutarlı bir şekilde göstermez. Sadece ‘saç’ ve ‘sâç’ bir fonem özelliği olarak ünlü uzunluğunu gösterir. Diğer örnekler değişimli ünsüzler değişimlerdir (sağrak, sağrâk; kılavuz, kılavûz; yalâvaç, yalavâç). Bazı Farsça kelimelerin (uspurz, sincâb) Türkçe olarak yorumlanması ilgi çekicidir.”¹⁸⁵

Çalışmada 506 kelime yer almaktadır. Türkçe kelimeler öncelikle büyük harfle transliterasyon şeklinde (A= elif) daha sonra da transkripsiyon şeklinde verilmiştir. Bu kelimelerin yanlarına Farsça karşılıkları ve en sona da İngilizce karşılıkları konulmuştur. Çalışmada alfabetik indeks ve en son bölüm olarak da konulu indeks yer almaktadır.

1.37. FU-YU GIRGIS: A TENTATIVE DESCRIPTION OF THE EASTERNMOST TURKIC LANGUAGE

(FU-YU GIRGIZ: EN DOĞUDAKİ TÜRK DİLİNİN DENEYSEL BİR TASVİRİ)

Hu Zhen- hua ve Guy Imart

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün 8 numaralı yayımı olan kitapçık Çin’in Fu-yü bölgesindeki Kırgızlar tarafından konuşulan Türk

¹⁸³ R. Dankoff, Age, s. 2.

¹⁸⁴ R. Dankoff, Age, s. 2.

¹⁸⁵ R. Dankoff, Age, s. 2- 3.

dilini tanıtmak üzere kaleme alınmıştır. Çalışma, Toplum dilbilim (Sosyolinguistik), Sesbilim, Biçimbilim, Söz Dizimi, Kaynakça, Metin ve Kelimeler bölümlerinden oluşmaktadır.

Toplum dilbilim bölümünde yazar çalışmanın tarihsel ve sosyal boyutuyla ilgili bilgi verir: “1966 yılının Ocak ayında Sovyet dilbilim dergisi E.R. Tenişev’in Çin’in Fu-yü bölgesinde Kırgızlar tarafından konuşulan dille ilgili bir makalesini yayımlamıştır. Sovyet Türkolog, bu küçük toplulukla ilgili Çin bilimsel çevrelerinin daha önceden bilgileri olduğunu söylemesine rağmen bu makale tanımlanmamış son Türk dili için yapılan ilk ayrıntılı çalışmadır (Fu-yü Gırgız “Philologiae Turcicae Fundamenta”da yer almaz). Tenişev, bu dilin özelliklerine dayanarak diğer Türk lehçeleri arasında yer alması gerektiğini ileri sürmüş ve dilin Tien- Shan Kırgızcası (Sovyet ve Çin) ya da Altay ve Tuva (özellikle Hakasça) dağlarındaki lehçelerle benzerliklerine vurgu yapmıştır. Fu-yü Gırgız 15. yüzyıl Yenisey Kırgızcasının hatta runik Tuva yazıtlarındaki dilin varisi olarak görülmektedir.”¹⁸⁶

Dilin sosyal yanı ile ilgili olarak da yazar şöyle der: “1980’de Fu-yü Gırgız 116 hanelik, 614 yetişkinin yaşadığı ve ekonomik açıdan iki birime ayrılmış köylü bir topluluğun ana diliydi. Moğolca konuşan komşuları tarafından ‘oyrot’, Japonlar tarafından ‘solon’ ya da ‘daghir’ ve yerel Hanlar tarafından ‘jililisi’ olarak adlandırılan bu etnik grup kendilerini adlandırmak için ‘Gırgız’ adını kullanmışlardır. Yerel geleneğe göre, bu insanların ataları Jungarlara karşı bir savaşta 1755-57 yıllarında Altaylardan göç etmek zorunda bırakılmışlardır.”¹⁸⁷ Yazarın Tenişev’e dayanarak verdiği dipnota göre zorla göç ettirilmeleriyle ilgili bir diğer yaygın kanı da bu göçün 1293 yılında Kubilay Han döneminde olduğu yönündedir. Yazar, bu topluluğun üyelerinin hemen yerleşik hayat geçtiğini, çiftçiliğe alıştığını ve Moğolca konuşan kızlarla evlendiklerini ve iki dilli hale geldiklerini belirtir ve yavaş yavaş Şamanizmi bırakarak Lamaizmi benimsediklerini söyler. Ardından yazar şöyle devam eder: “Başlangıçta eşit olan bu iki dillilik (coordinate bilingualism) üç yüz yıl sonra alt iki dilliliğe (subordinate) dönüşmüş, Fu-yü Gırgız sadece yaşlılar tarafından konuşulan bir dil haline gelmiştir. Orta yaşlılar bu dili anlayabilseler de çok basit bir biçimde

¹⁸⁶ Hu Zhen- hua- Guy Imart, **Fu-Yu Gırgız: A Tentative Description of The Easternmost Turkic Language**, Indiana University Publications, Bloomington, 1988, s. 1- 2.

¹⁸⁷ H. Zhen- hua- G. Imart, Age, s. 2- 3.

kullanabilirler ve gençler ise ne anlayabilirler ne de konuşabilirler. Bu nokta, dilin sesbilimsel ve dilbilgisel özelliklerinin incelenmesi esnasında akıldan çıkarılmamalıdır, zira Tenişev'in çalışmasında bazı yanlışlıklar derleme sırasında bilgi veren kişilerin bu dile çok iyi hâkim olmamalarından kaynaklanmıştır.”¹⁸⁸

Sesbilim bölümünde yazar sırasıyla Transkripsiyon Sisteminden, Statik Fonemlerden, Kısa ve Uzun Ünlülerden, Ünsüzlerden, Dinamik Fonemlerden, Ünsüz ve Ünlü uyumlarından bahseder ve tek tek örneklerle bu ses olaylarını açıklar.

Yazar, Biçimbilim bölümüne ise “temel isim/ fiil ayrımı Fu-yü Gırgızta önemlidir ve ana dilbilgisi konuları Kırğızcadakilerle aynıdır ve sonekler kullanılır.”¹⁸⁹ diyerek başlar ve sırasıyla, İsimler, Çokluk Halleri, Kişi Ekleri, Soru Eki, İsim Hal Ekleri, Asıl Saylar ve Sıra Sayıları, Küme sayıları, Zamirler ve Zamir Çekimleri, İşteş Zamirler, Zarflar, Sıfat-fiiller, Bağlaçlar, Edatlar, Ünlemler, Fiil, Fiil çekimleri, İsim-fiiller, Zamanlar, Geçmiş Zaman, Şimdiki Zaman, Gelecek Zaman, Emir Kipi ve Çatı hakkında bilgiler verir.

Sesbilim ve Biçimbilim bölümlerinde sonra yazar kısaca Söz Diziminden bahseder ve şöyle der: “Fu-yü Gırgızdaki söz dizimi de klasik Türkçe söz dizimidir.”¹⁹⁰

Kaynakça bölümünden sonra ise “Atımı Seviyorum” adında bir şarkı yer alır. Şarkı ile ilgili olarak yazar şöyle der: “Bu şarkı Fu-yü Gırgız topluluğunun altı boyunu tek tek sayar ve belki de bu altı boyun daha önceki yerleşimleri hakkında bilgi verir.”¹⁹¹

Çalışmanın son bölümü olarak yer alan Kelimeler bölümünde ise yazar, alfabetik sırayla Fu-yü Gırgızdaki kelimeleri ve İngilizce karşılıklarını verir. Burada ayrıca Fu-yü Gırgızdaki kelimelerin Tien- Shan Kırğızcasındaki karşılıkları da verilmiştir.

1.38. A KIRGHIZ READER

(KIRGIZCA METİNLER)

Hu Zhen-hua ve Guy Imart

Kitap, Önsöz, Kırğızcada kullanılan alfabe sistemleri ve Metinlerden oluşmaktadır.

¹⁸⁸ H. Zhen- hua- G. Imart, Age, s. 3- 4.

¹⁸⁹ H. Zhen- hua- G. Imart, Age, s. 28.

¹⁹⁰ H. Zhen- hua- G. Imart, Age, s. 37.

¹⁹¹ H. Zhen- hua- G. Imart, Age, s. 39.

‘Kırgızcada Kullanılan Alfabe Sistemleri (Fonolojik / Fonetik Değerler ve Transliterasyon)’ bölümünde fonemlerin Kiril, Arap ve Latin Alfabelerinde kullanılan karşılıklarıyla birlikte transliterasyon karşılıkları da verilmiştir. Bu ayrıntılı tabloda Kiril harfleri resmi olanlar ve Radlov’un kullandıkları şeklinde iki ayrı bölüme ayrılmış, Arap harfleri değiştirilmiş (reformed) ve Sincan biçimleri olarak iki bölüme ayrılmış, Latin harfleri de 1927, 1928- 1941 ve Sincan biçimleri olmak üzere üçe ayrılmış olarak verilmiştir.

Metinler tarihî ve coğrafi bir perspektifte verilmiştir. Bütün metinlerin İngilizce çevirilerinin yanında Arap harfleriyle yazılı olan metinler için ayrıca transliterasyonları da verilmiştir. Metinler şu şeklide sıralanmıştır:

A- Edebiyat Öncesi Dil

a) Sözlü Gelenek: Manas Destanı

- Uyarı
- Manas’a gücün verilmesi

b) İlk Yazılı Belgeler:

- Karabek-uulu Jantay’dan Rus askeri idaresine bir mektup
- 1864’e ait bir yazma: Kıssa-i Sematay Boturdur
- W. Radloff’tan bir alıntı:”Proben der Volksliteratur der nördlichen Türkische Stamme
- Moldo Kılıç’tan bir alıntı: Kıssa-i Zilzala, Kazan’ 1911
- Arabay- uulu’nun Önsözü
- Şiirin başlangıcı

c) Modern Kırgızcaya Doğru: 1920’ler

- Togolok Moldo: Nasıyat
- E. Arabay-uulu’nun ‘Kırgız Alıpbesi’ Önsözü
- ‘Erkin Too’nun ilk baskısı

d) Kırgız Şiiri: Gelenekten Modernizme

- Togolok Moldo: ‘Ala Too’ ve ‘Kişki Çilde’den alıntılar
- Toktogul Satılganov: ‘Koş, Apake’, ‘Aylangan toonun bürkütü’
- Süyünbay Eraliev: ‘Caştık’, ‘Cayloodogu tün’

B. (SOVYET) NORMATİF EDEBİ DİL

a) Düzyazı

- Cengiz Aytmatov: Birinci Mualim, Camiyla / Obon
- Ders kitabı materyali: Akılduu Diykan
- Edebi eleştirisi: Akındın ıgarmaılık izdenüülörü
- Tiyatro: Toktobolot Abumomunov'un 'Abiyir keçirbeyt'

b) Bilimsel dil: A.V. Perişkin'in 'Fizika kursu'

C. LATİN ALFABESİ EVRESİ (1926- 1941)

a) Alfabe / İmla Reformu

- 'Yeni Yazı'
- 'Eski' ve 'yeni' yazılarda paralel metinler
- K. Tınıstov'un Proekt novoj orfografii kirgizskogo cazika
- Yeni Bie El Kitabı: E. Arabay-uulu ve K. Karasay-uulu'dan 'Cangılık'

b) Ders kitaplarından alıntılar:

- 'Internacanal'
- Lenindin ömürü
- Badişa zamanında Kırgız eil
- 1916-cıl
- Cer- suu tönkkörüşü
- Badişa zamanında agartuu işteri

c) İdari Dil

- Kırgızstandın borborduk atkaruu komitetinin 2-ses- siyasının toktomu

d) Dilbilim / Gramer

- Usey Baktivayev: Cardami etişter

D- ÇAĞDAŞ KIRGIZ BASINI (SSCB)

- Tüştük V'etnamdagi soguştar
- Kanadalık kommunistterdin s'ezdinde
- Aba ırayı (Hava Tahmini)
- Aldida alti oyun bar

- Tastın bildirüüsü

E- BATIDAKİ KIRGIZCA

- Cili respublikasının azırgı aqıbalı turasında

- Afgan Kırgızcası

- Kalpötöş

- Toy

- Ioanndan ıyık İncil 2

- S. Bet- Alman: 'Manas' Önsözü

F- ÇİN'İN SİNCAN BÖLGESİNDEKİ KIRGIZCA

a) 'Kültür Devrimi'nden Önce

- Süyüktüü ata- meken

- Cunggo Kırgız tilinin orfografiyası

- Algı ırlar

- Algı söz

- C. Mambet: Cariq tang

- Kemre Too: A. Bayzakov: 'Beycing'

b) 'Kültür Devrimi'nden Sonra

- Qızıl Suu Adabiyatı

- Alippe

- A. Bayzaq: 'Quttuqtoo'

- Qızıl Suu Geziti

- Baş Yazı

- 'Aptonom rayonduq uluttar intımaqtığı boyuncha'

c) Fu- Yü Gırgız

Kitaptaki yukarıda verilen metinlerin her birinin ardında Yorumlar bölümü bulunmaktadır. Burada metinlerle ilgili yorumların dışında bazı morfolojik ve leksikolojik noktaların da açıklamaları yapılmış, bölüm bir nevi gramer ve sözlük bölümleri yerine kullanılmıştır.

1.39. ESSAYS IN COMPARATIVE ALTAIC LINGUISTICS (KARŞILAŞTIRMALI ALTAY DİLBİLİMİYLE İLGİLİ MAKALELER)

Denis Sinor.

Kitap, Denis Sinor'ın daha önce başka yerlerde yayımlanmış makalelerinin bir arada basıldığı bir çalışmadır. Denis Sinor'ın kendi kaleme aldığı Önsöz bölümünden sonra otuz beş adet makale yer alır. Bu makaleler içeriklerine göre genel, sözlükçülük, morfoloji, fonoloji ve Mançu- Tunguzca olmak üzere beş kategoride sunulmuştur. Birinci bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Ana Ural- Altay Dilleri Meselesi.
- 2- Tarihsel Hipotez ve Macar, Fin-Ugor ve Ural Dilerinde Tarihsel Dilbilim Araştırmaları.
- 3- Ural- Altay Karşılaştırmalı Çalışmalarının Bugünkü Durumu.
- 4- Ural ve Altay Dillerindeki İyelik Eklerinin Doğası.
- 5- Ural- Altay Akrabalık Meselesi.

İkinci bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Ural-Altay – Hint-Avrupa.
- 2- Kapkan.
- 3- Tek Boynuzlu Atın Altayca İsimleri Üzerine.
- 4- Orta Asya'daki Su Taşımacılığı Üzerine.
- 5- Bazı Altayca Sığır İsimleri.
- 6- Tayar ~ tavar ~ tovar ~ tár ~ tara.
- 7- Yul.
- 8- Altay Halklarının At Terminolojisi Üzerine Notlar.
- 9- İki Altayca Etimoloji.
- 10- John of Plano Carpini'nin 'Moğolistan'a Yolculuk'unun Latince Versiyonlarındaki Moğolca ve Türkçe Kelimeler.
- 11- Olcayto'nun Philip the Fair France'e Mektubundaki Gizemli 'Talu Denizi'.
- 12- Altayik ve Uralik.
- 13- 'Kar fırtınası' için Altayca Bir Kelime.
- 14- Eski Türkçede Samoyed ve Ugorca Unsurlar.

- 15- Türkçe *balık* 'şehir' Kelimesinin Kökeni.
- 16- Türkler Tarafından Sevilen Bir Moğol Perisi 'Umay'.
- 17- Türkçe *tutuk* Unvanı.

Üçüncü bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Ural-Altay Dillerinde Özellikle Yaygın Bir Ek.
- 2- Bazı Ural- Altay Çokluk Ekleri Üzerine.
- 3- Bir Ural- Altay Sıra Sayı Eki.
- 4- Bir Ural- Altay Yer Eki.
- 5- Ural- Altay Dillerinde *-t ~ *-d Yer Eki.

Dördüncü bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Yeni Bir Karşılaştırmalı Altayik Fonolojisi Üzerine Gözlemler.
- 2- Türkçe *yer* ~ Çuvaşça *şer* ~ Macarca *szer*.

Beşinci bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Mançucanın Transkripsiyonu.
- 2- Mançuça Fiil.
- 3- Mançu Şiiriyle İlgili Birkaç Söz.
- 4- John Bell'in St. Petersburg'dan pekin'e Seyahati İle İlgili Birkaç Dilbilimsel Söz.
- 5- Üre ~ Yıldız ~ Çivi.
- 6- Ural- Tunguz Sözlüksel Denklikler.

Makalelerden sonra gelen Dizin bölümüyle çalışma son bulur.

1.40. MODERN LITERARY UZBEK

(MODERN EDEBİ ÖZBEKÇE I)

Khayrulla Ismatullaev

Kitap, Özbekçe öğrenen öğrenciler için bir ders kitabı olarak yazılmıştır. Kitabın amacı, öğrencilerin Özbekçe metinleri okuyup tercüme edebilmelerinin yanında modern Özbekçeyi konuşabilmelerini de sağlamaktır.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm toplam 24 dersten meydana gelir. Sınıf içindeki yönergeleri kolaylaştırmak için üç hazırlık dersi de eklenmiştir:

Ders A- Özbek harflerine giriş ve harflerin telaffuzunu göstermektedir.

Ders B- Selamlaşma, ayrılma, vedalaşma ve insanlara hitap etme gibi kalıp ifadeler verilmektedir.

Ders C- Sınıf içi yönergelere giriş.

Kitaptaki 25 dersin her biri örnek cümleler, karşılıklı konuşma metinleri, sözcük çalışmaları, örnek çeviriler, alıştırmalar ve okuma metinlerinden oluşmaktadır. Sadece hazırlık dersleri bölümünde olmak üzere transliterasyon çalışmaları da kitaba dâhil edilmiştir.

Kitabın 1. Dizin bölümünde Özbekçe fiil çekimleri, 2. dizin bölümünde anne, baba gibi akrabalık kelimeleri, 3. dizin bölümünde meslekler, 4. Dizin bölümünde kesirli sayılar, 5. Dizin bölümünde insan vücudunun bölümleri, 6. dizin bölümünde Özbekçedeki ekler ve 7. dizin bölümünde de Özbekçe- İngilizce sözlük verilmiştir.

1.41. A HISTORY OF CATHAY, A TRANSLATION AND LINGUISTIC ANALYSIS OF A FIFTEENTH CENTURY TURKIC MANUSCRIPT

(ÇİN TARİHİ, 15. YÜZYILA AİT TÜRKÇE BİR YAZMANIN ÇEVİRİSİ VE DİLBİLİMSEL ANALİZİ)

Ildikó Beller- Hann

Kitap, Giriş bölümünden sonra gelen beş ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

1- Farsça ve Türkçe Tarihî Kaynaklarda Çin Tarihi

- 2- Türk Acem Dili
- 3- İmlâ ve Fonoloji
- 4- Morfoloji ve Sentaks
- 5- Cümle Yapısı

Bu bölümlerden sonra kitap, sonuç, *Tarikh-i Khatai* 'nin transkripsiyonu, çevirisi ve kaynakça ile devam eder.

Giriş bölümünde yazar, çalışmanın konusunu oluşturan *Tarikh-i Khatai* hakkında bilgi verir. “Söz konusu yazma, Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde yer alır ve Dd.12.6 katalog numarasını taşır. Bu yazma ilk defa E.G. Browne tarafından tanıtılmıştır.”¹⁹² Browne’ın eser ile ilgili çalışmalarına yer verdikten sonra yazar, eserin içeriğiyle ve çevirisiyle ilgili bilgiler verir. Eserin içeriğinin mevcut çalışma için önemli olmadığını, asıl önemli olanın eserin dili olduğunu söyleyen yazar, şöyle devam eder: “Eserin dili bugünkü Azerbaycan Türkçesinin eski biçimidir. Yazmanın en önemli özellikleri şunlardır:

- 1- Dil özellikleri. Türkçenin Güneydoğu grubuna aittir ve Osmanlı Türkçesine yakın olması şaşırtıcı değildir.
- 2- Basitlik. Eser, tercümanın üslup zevkinin ötesinde şaşırtıcı bir basitliğe sahiptir.
- 3- Metnin düz yazı özelliği. Bilinen ilk dönem Türkçe yazmalarının pek azının düz yazı niteliğinde olduğu düşünüldüğünde bu önemli bir özelliktir.”¹⁹³

Yazar, eserin dil analizinin yapılmasının önemli olduğunu söylerken, bu eserin bir tercüme olduğunun unutulmaması gerektiğine de vurgu yapar. Bunun önemini de “Eser, çevrildiği dil olan Farsçanın kelime yapısından ve sentaksından çokça etkilenmiş olabilir.”¹⁹⁴ diyerek belirtir.

¹⁹² Ildikó Beller- Hann, **A History of Cathay, A Translation and Linguistic Analysis of a Fifteenth Century Turkic Manuscript**, Indiana University Publications, Bloomington, 1995, s. 1.

¹⁹³ I. Beller- Hann, *Age*, s. 3- 4.

¹⁹⁴ I. Beller- Hann, *Age*, s. 4.

Eserin tercümanı tarafından verilen *Tarikh-i Khatai* başlığının yanıltıcı olduğunu belirten yazar, “içerik açısından bakıldığında, *Ruzname* olan Farsça başlığının kullanılması daha uygun olacaktır.”¹⁹⁵ der.

Eserin nasıl yazıldığı konusunda ise yazar şunları söyler. “Hicrî 823 yılında Şah Rukh’un elçileri Herat’tan yola çıkarak Çin’i ziyarete gitmişlerdir. Elçilerden biri, yolculuk sırasındaki ve Çin’deki tecrübelerini kaleme almıştır.”¹⁹⁶

Birinci bölümde yazar, bazı Farsça yazılmış eserlerden bahseder ve bunların *Tarikh-i Khatai* ile karşılaştırılmalarına yer verir.

İkinci bölümde, *Türkçe*, *Türk dili*, *Türki*, *Çağatay*, *Türkmenî*, *Rumî*, *Kızılbaş* ve *Türk Acem Dili* gibi terimleri açıkladıktan sonra, metnin dilinin Güneydoğu/ Oğuz grubu Türk dili olduğunu söyler.

Üçüncü bölümde yazar, ünlülerden, ünlü uyumundan, ünsüzlerden ve ses değişimlerinden bahseder.

Dördüncü bölüm, çekim ekleri, yapım ekleri, sayılar, iyelik ekleri, ismin halleri, zamirler, edatlar, yardımcı fiiller ve gerundiumlar ile ilgilidir.

Beşinci bölümde ise yazar, özne, yüklem, basit cümle, birleşik cümle ve karmaşık cümleleri ele alır.

Sonuç bölümünde ise yazar şunları söyler: “*Tarikh-i Khatai*’nin dilinin incelenmesi bizi şu noktalara ulaştırmıştır:

- 1- *Tarikh-i Khatai* bu anlatımın bilinen en eski Türkçe metnidir.
- 2- Bu yazma, bizim bildiğimiz, 16. yüzyıldan önceki Türk Acem dili ile yazılan ilk düz yazıdır.
- 3- *Tarikh-i Khatai*’nin dili konuşma diline çok yakın bir yazı dilidir.
- 4- Türk Acem dilini *Tarikh-i Khatai* yoluyla tanımlamak mümkündür. Ama hem metnin uzunluğunun sınırlı olması hem de metnin çeviri olması unutulmamalıdır.
- 5- Çalışmaya eserin transkripyon ve tercümesinin yanında, dilini tanımlamak için bir terminoloji bölümü de ekledik. Böylece, Batı’da Osmanlı, Doğu’da

¹⁹⁵ I. Beller- Hann, Age, s. 4.

¹⁹⁶ I. Beller- Hann, Age, s. 5.

ise Çağatay arasında kalan yeni bir edebî terimin ortaya çıkışını tanımlamaya çalıştık.”¹⁹⁷

Kitap, eserin transkripsiyonu, tercümesi ve kaynakça ile son bulur.

1.42. ARMENO- TURCICA. SELECTED STUDIES

(ARMENO- TURCICA)

Edmond Schütz

Kitap, Prof. Edmund Schütz'ün makalelerinin toplandığı bir çalışmadır. Denis Sinor'un kaleme aldığı Önsözden sonra makaleler üç bölüm halinde yer alır.

Birinci bölüm 'Armeno- Kıpçak Çalışmaları' başlığını taşır. Burada yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Armeno- Kıpçak Transkripsiyonu Üzerine.
- 2- Lvov'dan 1640 Yılına Ait Bir Ermenice- Kıpçakça Belge ve Bunun Ermenistan'daki ve Diasporadaki Geçmişi.
- 3- Lvov'dan Bir Armeno- Kıpçak Baskı (M.S. 1618).
- 4- Lvov'dan Armeno- Kıpçak Metinler (M.S. 1618)
- 5- Yeniden Ermeniceleşme ve Sözlük. Armeno- Kıpçaktan Tekrar Ermeniceye.
- 6- 17. Yüzyıldan Armeno- Kıpçak Evlilik Sözleşmeleri ve Vasiyetnameler.
- 7- Armeno- Kıpçak ve Kırım.

Bu makalelerden sonra ikinci bölüm gelir. Bu bölümün başlığı 'Dil Çalışmaları'dır ve burada yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Ermenicede *Tangsux*.
- 2- Simeon Lehaci'nin Seyahat Notlarındaki Türkçe Alıntı Kelimeler.
- 3- Krallar ve Kertenkeleler. (Macarca *király* 'Kral' Kelimesinin Kıpçakçada Yaşaması Hakkında Birkaç Yorum.)
- 4- Bulgar- Türk Dönemi Macar At Biniciliği.

Üçüncü bölümün başlığı 'Tarih Çalışmaları'dır. Burada yer alan makaleler ise şunlardır:

¹⁹⁷ I. Beller- Hann, Age, s. 124.

- 1- Kaffa'dan 17. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Ermenice Bir Günlük.
- 2- Kırım'daki *Tat* Halkı.
- 3- Sebeos'un Günlüğünün 50. Bölümündeki *Tetal*.
- 4- Kırım'daki Ermeni Yerleşiminin Safhaları.
- 5- Kutsal Topraktaki İlhanlı- Memluk Savaşlarındaki Tatar Başarısızlığının Kesin Nedenleri.

1.43. THE UYGUR-TURKIC BIOGRAPHY OF THE SEVENTH-CENTURY CHINESE BUDDHIST PILGRIM XUANZANG. NINTH AND TENTH CHAPTERS

(YEDİNCİ YÜZYILDAKİ ÇİNLİ BUDİST RAHİP XUANZANG'IN UYGUR TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ BİYOGRAFİSİ)

Kahar Barat

Kitap, yazarın metin, metnin çevirisi, metnin yazarı, transkripsiyon sistemi ve Uygurca- Çince transkripsiyon hakkında bilgiler verdiği giriş bölümüyle başlar. Bu ayrıntılı bilgilerden sonra kitapta kullanılan özel işaretler, kısaltmalar ve kaynakça yer alır. Daha sonra orijinal metin gelir ve en son bölüm ise sözlükten oluşmaktadır.

Yazar rahip ve biyografisi hakkında şu bilgileri verir: “Xuanzang (M.S. 602–664) hakiki Sutralara ulaşmak için Hindistan'a yola koyuldu. O dönemde Türk Çin çatışması hat safhadaydı ve İpek Yolu harap olmuş bir haldeydi. Sınırları geçmek yasaktı. Tek başına yola çıkan Xuanzang, şaşkıncu bir biçimde, 17 yılda 138 ülke geçerek yolculuğunda başarılı oldu. Xuanzang ulusunun manevi babası haline geldi. Çin'in kapalı kapı politikasını delmesine rağmen imparator tarafından cezalandırılmak yerine ulusal hoca olarak onurlandırılmıştır. Efsanesi bugün hala ünlü “Maymun Kral” hikâyesinde yaşamaktadır. Xuanzang'ın eski Uygurca biyografisi (=UXB) 1930 yılında bulunmuş ve Türkoloji sahasında uluslar arası önemli bir konu olmuştur. 60 yılı aşkın bir sürede, yedi farklı ülkeden Türkologlar metni çevirmek için çalışmışlar ve yarısından fazlasını çevirmişlerdir. Orta Asya ve Altayistik ile pek çok yayında UXB'den alıntılar yapılmış ve esere göndermelerde bulunulmuştur. UXB'nin tam bir

çevirisi henüz yapılmamasına rağmen birçok önemli ve umulmayan malzemeler ortaya çıkarılmıştır.”¹⁹⁸

Yazar, metnin önemi konusunda ise şunları belirtir: “ (1) Eski Türkçe Söz Varlığı İçin Önemli Bir Kaynak. Eski Uygurca binlerce metin arasında Altun Yaruk, Maitrisimit ve UXB en önemli üç metindir ve her biri 400 yaprak civarındadır. UXB 411 yapraktır ve diğerlerine nazaran daha dünyevi yapısından dolayı farklıdır. Altun Yaruk ve UXB özenli bir biçimde harfî harfine aynı yazar, Şingko Şeli Tutung, tarafından tercüme edilmiştir. Bu metinlerin hiçbiri şu ana kadar tam olarak çevrilmemiştir fakat bilim adamları bunlarda pek çok yeni kelime ve türemiş anlamlar bulmuşlardır. Örneğin “yazma” ile ilgili kelimeler, *oy-* ‘kitabe yazmak, oymak’, *ötür-* ‘kitabe üzerine kabartma yapmak’, *kot-* ‘nüsha yapmak, kopyalamak, yazmak’, *akla-* ‘yazmak’. 1977’de Röhrborn Uygurca metinlerin yüzyıllık incelenmesini sonlandıran büyük bir proje olarak “Uygurca Sözlük” oluşturmuştur. Bu sözlüğün her sayfasında UXB’den örnekler görebiliriz. UXB’nin tam bir çevirisi Türkoloji sahası için oldukça yararlı bir kaynak oluşturacaktır. (2) Orta Çince. Tarihi Çincenin yeniden yapılandırılması geleneksel Çince fonolojisi olan Yinyunxue’deki kayıtlara dayandırılmıştır. Eski Tibetçe metinlerdeki Çince alman kelimeler yeniden yapılandırmanın doğrulanmasında kullanılmıştır. Aynı şekilde, 1986 yılında Çince Uygurcaya geçmiş kelime sayısı Shogaito’nun koleksiyonunda 500 civarındadır. Ancak sadece UXB’nin dokuzuncu ve onuncu bölümlerindeki Çince kökenli Uygurca kelime sayısı 250’dir. UXB’nin tamamında bunların sayısının 500 kadar olması gerekir. Şüphesiz bu kelimeler Orta Çince çalışmalarında önemli birer kaynak olacaklardır. (3) Tarihi Coğrafya. Xuanzang’daki Çince ve Sanskritçe adların neredeyse tamamı UXB bulunmadan önce tanımlanmışlardı. Beşinci bölümde Uygurcaya çevrilen otuz tane Orta Asya yer ismi vardır ve benzer terimler diğer bölümlerde de geçmektedir. Eski Orta Asya yer isimleri dünyanın diğer bölgelerine göre çok daha problemlidir ve farklıdır. (4) Çince Orijinali. En eski Çince metin Japonya’da Kofuku Tapınağındadır. Elimizdeki bu Uygurca çeviri bu metinden yüz yıl daha eskidir. Uygurca tercümesine göre, bugünkü

¹⁹⁸ Kahar Barat, **The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang- Ninth and Tenth Chapters**, Indiana University Publications, Bloomington, 2000, s. I- II.

Çince kopyaların içinde gözle görülür hatalar vardır ve düzeltilmeleri gerekmektedir.”¹⁹⁹

Metin ile ilgili olarak da yazar şu bilgileri verir: “Metnin nasıl bulunduğu hala net değildir. Turfan’da bulunduğu ve 1930’ların başlarında Urumçi’ye getirildiği sanılmaktadır. Satıcı metni Çinli, Fransız, Alman ve Sovyet turistlere satmıştır. Bugün Pekin kütüphanesinde 240 yaprak, Paris Guimet Müzesinde 123 yaprak ve Leningrad (St. Petersburg) Asya Enstitüsünde 94 yaprak vardır. Pekin Kütüphanesindeki koleksiyonun menşei ile ilgili olarak Feng şöyle der: ‘Profesör Yuan Fuli 1930’da Sven Hedin gezisine katılmış ve Urumçi’de bir satıcıdan 242 yaprak satın alarak bunları Pekin Kütüphanesine satmıştır. İki yıl sonra A. V. Gabain Pekin’e gelerek bu koleksiyonun yanına 25 yaprak daha alarak Almanya’ya götürmüştür. Gabain, Yuan’ın bunları Turfan’dan aldığını belirtmiştir.’ Paris koleksiyonu ile ilgili olarak da Gabain, Guimet Müzesinin bunları Turfanlı bir satıcıdan, Pelliot’tan bulunmasının duyulmasının ardından, alındığını belirtmiştir. Arat bunların Berlin’e Doğu Türkistanlı bir öğrenci tarafından getirildiğini söylemiştir. Peki, bu öğrenci kimdi? Bir ihtimale göre bu öğrenci Burhan Şehidi idi. Leningrad’daki Uygurca metinlerin çoğu Sovyet döneminden önce toplanmıştır ve bunların iki farklı zamanda Sovyet konsolosluğu tarafından alındığı tahmin edilmektedir. Metin tipik bir Hindistan dini kitabı (pothi) niteliğindedir. Ebatları 20 x 46 cm’dir. Kâğıdı kenevirden yapılmıştır. Metin kâğıdın her iki tarafına yirmi yedi dikey satırla yazılmıştır. Her yaprağın solunda, harflerle yazılmış sayfa numaraları bulunur. Yazı yukarıdan aşağıya ve soldan sağa doğru okunur. Metin Şingko Şeli Tutung’un orijinal el yazısında değildir. Standart bir biçimde kopyalanmış ve daha sonra üzerinde düzeltmeler yapılmıştır. Eski düzeltmeler sol tarafa küçük harflerle yazılmıştır. Ancak bu düzeltmeler anlamla ilgili olmayıp yazımla ilgilidir. Metnin hem tercüme olarak hem de ciltli kitap olarak tam olduğu muhtemeldir. Gömülen kitabın yüzde yirmisi çürümüş bir haldeydi. Birinci ve ikinci bölüm tamamıyla ayrılmıştı. Onuncu bölümün bazı yapraklarının alt kısımları da çürümüştür.”²⁰⁰

¹⁹⁹ K. Barat, Age, s. II- III.

²⁰⁰ K. Barat, Age, s. III- V.

“UXB’nin tercümesi uluslar arası bir girişim olmuştur.”²⁰¹ diyen yazar şu şekilde devam eder: “1935’ten günümüze Almanya’dan, Amerika’dan, Çin’den, İngiltere’den, Rusya’dan ve Türkiye’den Türkologlar metnin çoğunu kendi dillerinde çevirmişlerdir. Bu işin öncüsü olan Gabain, 1935’te metni bilim dünyasına tanıtmıştır. Paris koleksiyonundan, beşinci bölümün girişini oluşturan 6 yaprağı tercüme etmiştir. Gabain’in formatında transkripsiyon, Almanca tercüme ve Çince aslı aynı sayfada verilmiştir. Ondan sonra kimse hem Çince hem de Uygurca aslını aynı sayfaya koyma girişiminde bulunmamıştır. En önemli nokta da onun allofonik *h*’nin Uygurca’daki Çince kelimelerde *k* olarak kullanıldığı gerçeğini görmesidir. Paris ve Leningrad koleksiyonlarıyla karşılaştırıldığında Pekin Kütüphanesindeki metnin tercümesi oldukça zor olmuştur. Çünkü sadece yirmi üç yaprak tam ve doğru sırasındadır. Geri kalan kısım ise yırtık ve düzensiz parçalardır. 1938’de Gabain bu yirmi üç yaprağın yedinci bölüme ait olduğunu belirtmiş ve bunların sekizini yayınlamıştır. O günden bu yana bu 23 yaprak Feng, Arlotto, Geng/ Klimkeit ve Röhrborn tarafından tekrar tercüme edilmiştir. 1939’da Sinor, Fransızca olarak Gabain’in makalesinin oldukça geniş bir incelemesini yazmıştır. UXB ile ilgili bazı meselelere ek olarak, sözlükçülük ve başlıklar gibi konuları daha geniş bir biçimde güncel hale getirmiştir. 1951’de Wang/ Ji Pekin Kütüphanesi koleksiyonunun bir tıpkıbasımını yayınlamıştır. Yayımlanan bu tıpkıbasım pek çok bilim adamının belgeye ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Geng’in ders kitabı, Arlotto’nun Harvard Üniversitesindeki doktora tezi, Tezcan’ın Türkiye’deki kitabı, Röhrborn’un Almanya’daki kitabı ve Barat’ın Harvard Üniversitesindeki doktora tezi bu tıpkıbasımdan yararlanılarak meydana getirilmiş çalışmalardır. 1966’da, doktora tezinde, Arlotto Pekin koleksiyonundaki yedinci bölümün içinde yer alan 23 yaprağı çevirmiş ve daha önce Gabain tarafından yayınlanan 8 yaprak ile birlikte yayınlamıştır. Arlotto çalışmasında sadece transliterasyon kullanmış ve ne transkripsiyon ne de Çince aslını vermiştir. Tezcan’a göre, Türkoloji açısından bakıldığında Arlotto’nun yorumları tatmin edici değildir ancak Çince aslıyla karşılaştırmaları içerik ve yöntem olarak değerlidir. 1971’de Tuguşeva, Leningrad Asya Enstitüsündeki koleksiyonun onuncu bölümüne ait yedi parçasını yayınlamıştır. 1975’te Tezcan, doçentlik tezi için Pekin Kütüphanesi koleksiyonundan onuncu bölümün kırk tane yarım yaprak parçasını ve

²⁰¹ K. Barat, Age, s. V.

Tuguşeva'dan da yedi parçayı Türkçe yayınlamıştır. Tezcan'ın çalışması, metnin bulunmasından o zamana kadarki parçalarla ilgili olarak yapılan ilk çalışmadır. Çince aslı için Tezcan, Li'nin İngilizce tercümesini kullanmıştır ama bu çeviride Çince aslını anlamayı zorlaştıran bazı sorunlar vardır. 1977'de Toalster, Paris Koleksiyonundaki dördüncü bölüme ait 42 yaprağın tamamını Almancaya çevirerek doktora tezini yazmıştır. Toalster'in çalışması bir bölümün tamamının çevrildiği ilk çalışmadır. 1978'de Geng, yedinci bölümün ünlü yirmi üç yaprağının sekizini çevirmiş ve Türkoloji derslerinde kullanmıştır. Bir Çinli olarak, Geng metnin Uygurca Çince ilişkilerine öncelik vermiştir. 1980'de Tuguşeva Leningrad koleksiyonundan beşinci bölümün son kısımlarını kapsayan 16 yaprak daha yayınlamıştır. 1984'te ise Huang, bazı kabile isimleri ile 16 yer adını ve Uygurca metnin tarihini anlattığı bir makale kaleme almıştır. 1991'de Röhrborn ve Mayer birlikte hem Uygurca hem de Çince metnin yedinci bölümünün Almancaya çevirisini yapmışlardır. Daha önceki 23 yaprağa ilaveten Paris koleksiyonundaki geri kalan 17 yaprağın tercümesini yaparak yedinci bölümü tamamlamışlardır. Yine 1991'de Tuguşeva, Leningrad koleksiyonundan 71 yaprağı daha tanıtmıştır ve daha öncekilerle birlikte toplam 94 yaprağı yayınlamıştır. Transkripsiyon ve tercüme hatalarının yanında, Tuguşeva'nın 12 parçasında önemli iki hata vardır: (1) Arşive numaraları tutarlı değildir. 1971'deki yayınında 4, 5, 6 ve 7 olarak belirtilen parçaların numaraları bu yayında 7, 8, 9 ve 10 olarak gösterilmiştir. (2) Onuncu bölümün üç parçası aslında dokuzuncu bölüme aittir ve iki parçanın da değiştirilmesi gerekmektedir. 1992 yılında Barat, Pekin koleksiyonundan üçüncü bölümün 36 parçasıyla birlikte Tuguşeva'dan 2 parçayı yayınlamıştır. Bu esnada kayıp 5 parça daha vardı ama Paris koleksiyonunun mikrofımlerinin Harvard kütüphanesine gelmesiyle Barat bunları da bulmuş ve bunların daha önce Röhrborn tarafından belirlendiğini söylemiştir. 1993 yılında Barat, Harvard Üniversitesinde 'Uygurca Xuanzuanng Biyografisinin Dokuzuncu Bölümü' başlıklı doktora tezini sunmuştur. Bu bölümdeki mektuplar yüksek edebi bir dille yazılmış ancak pek çoğu yırtılmış ve karışmıştır. 1996'da Röhrborn sekizinci bölümden 41 yaprak yayınlamıştır. Bunun 15'i daha önce Tuguşeva tarafından yayınlanan St Petersburg koleksiyonundan geri kalan 26'sı ise Paris koleksiyonundandır.²⁰²

²⁰² K. Barat, Age, s. V- XI.

Giriş bölümünün devamında yazar Şingko Şeli Tutung'dan bahseder: “Uygur tercüman Şingko Şeli Tutung’un ismi UXB ile birlikte beş farklı metinde geçmektedir ki bu da onu Uygur Budist edebiyatının en ünlü isimlerinden biri yapar. Kendisi “Beşbalık”lıdır ama çevirileri Turfan, Çıktım ve Kansu’da bulunur. Çevirilerinin kopyaları tarih olarak 10. yüzyıldan 17. yüzyıla uzanır. Şingko Şeli Tutung adının Çince ‘Şeng Guang Şe Li Du Tong’ olduğu doğrulanmıştır. Şingko < Şeng Guang ‘Muzaffer Işık’ demektir ve onun Budist adıdır. Şeli< Şe Li ‘Budist Öğretmen’ demektir. Tutung < Du Tong ise ‘Budist Denetimci, Kontrolcü’ demektir. Tarihî olarak Du Tong, Budizm’deki en yüksek idareci pozisyonudur. Şingko Şeli Tutung’un yaşadığı dönem ile ilgili olarak ilk fikir Gabain tarafından ortaya atılmıştır ve ona göre 10. yüzyılın ikinci çeyreğidir. Feng ise Uygur yazı dilinin o dönemde bu kadar ileri bir noktaya ulaşmış olamayacağı görüşü ile bu dönemi 960 ile 1126 arası olarak ortaya koyar. Şingko Şeli Tutung beşinci bölümde Hotan tarihini anlatırken kendisi 210 kelime daha eklemiştir. Hotan şehrinin kuruluşu ve Hotan krallarıyla ilgili olarak şöyle der: ‘Burası bugünkü Hotan kralının oturduğu şehirdir. Şimdiki Hotan kralı onun torunudur.’ Bu söyledikleri önemlidir çünkü bahsettiği kral Visa Sambhava olmalıdır. 1006 yılına gelindiğinde son Hotan kralı Visa Samgrama Budist Uygur yönetiminden düşmüş ve Müslüman Kaşgar Devleti, Yusuf Kadir Han’ın boyunduruğuna girmişti. UXB İslami savaş döneminde yazılmış olsa bile yazıldığı tarih çok büyük olasılıkla 1000 yılından öncedir.”²⁰³

Uygurca çevirinin özellikleri hususunda ise yazar şu bilgileri verir: “Şingko Şeli Tutung, çevirisini Hindistan’a özgü bir şiir türü olan ve anlamı sanat şiiri olan ‘Kavya’ olarak kabul etmektedir. Xuanzang biyografisi, hem Uygurcada hem de Çincede öyküsel olarak anlatılmıştır. Uygurca tercümesi Budizm’de kutsal kitap (*nom bitig*) olarak algılandığı için tüm metnin ilahi tarzında olması gerekir. Bundan dolayı, pasajların çoğu öyküsel olmasının yanında düzensiz ritmik özellikler de taşımaktadırlar. UXB tam ve harfi harfine bir çeviridir. Ortalama üç Uygurca kelime iki Çince karaktere denk gelmektedir. Çince ve Uygurca yapısal olarak yakın değildirler. Bu yüzden, logografik bir dil olan Çince den sondan eklemeli bir dil olan Uygurcaya tercüme yapmak hal ekleri, kiplik yapılar, teklik, çokluk gibi, kimi Çince bulunmayan

²⁰³ K. Barat, Age, s. XI- XIV.

yapıların oluşturulmasını içermektedir. Tutung çeviri esnasında, cümle düzeyinde birebirlik hedeflemiş, sonrasında da aynı resmi şekli korumak için kelime kelime, satır satır Çince metne sadık kalmıştır. Bunun neticesinde Uygurca cümleler bozuk, yarım ve Türkçenin sentaksına uymayan bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ama yine de, Türkçenin çok zengin eklerinden kaynaklanan kendine has özelliğinden dolayı anlamda çok az şey kaybolmuştur.”²⁰⁴

Yazar, giriş bölümünün devamında transkripsiyon sistemine değinir ve şunları söyler: “Uygurca yazı sistemi üç farklı imlâ sisteminin birleşmesidir: Uygurca kelimeler- fonemik, Batı kökenli alıntılar- Semitik, Çince alıntı kelimeler- fonetik. Sanskritçeden alınan kelimelerin çoğu Soğdca kökenlidir. Hece niteliği (*mater lectionis* okuma) Uygurca harflerde şöyledir:

DRM < Skt. dharma

PWDYSTV < Skt. bodhisattva

R'M < Skt. ārambha

VYD < Skt. veda

Ancak Uygurcadaki bazı Sanskritçe kelimeler ünlülerle birlikte bütün olarak yazılır ve bu da direkt alıntıyı gösterir:

KRTR'KWT' < Skt. Grdhrakūta

'MR'P'L'V'N < Skt. amrapāli-vana

Uygurca transkripsiyonda *e/ Y, ä/ '* nin varyantıdır ama *yod Y* ile yazılır. Ön ve arka ünlülerden kaynaklanan varyantlar olan *k/ q* ve *ɣ/ g* nin fonemik hiçbir zıtlıklı olmamasına rağmen tarih boyunca, Arap, Runik ve Uygur alfabelerinde ayırt edilmişlerdir. Transliterasyon metnin içindeki yazıların mekanik bir biçimde Latin harflerine çevirisidir. Transkripsiyon ise gerçek seslerin gösterilmesidir. Bu yüzden bazı Türkologlar transkripsiyonu bırakıp sadece transliterasyonu kullanmışlardır ancak bu sorumsuz bir yöntemdir.”²⁰⁵

Yazar girişin en son kısmı olarak Uygurca- Çince transkripsiyondan bahseder: “Çince karakterler tek hecelidir. Tüm konsonlar baş pozisyonda bulunur ve son pozisyonda hep vokaller bulunur. Orta Çince açık sonların yanında kapalı sonlar da vardır. Son pozisyon konsonlarda tüm Türkçe harfler orijinal şekliyle kalabilir. Çince son pozisyondaki [-k] damaksız, üflemez ve ötümsüzdü ve bu Orhon ve Uygur

²⁰⁴ K. Barat, Age, s. XIV- XVII.

²⁰⁵ K. Barat, Age, s. XVII- XIX.

metinlerinde *X, Q, K ve 0 (sıfır)* olarak görülür. Diğer seslerde de benzer ya da farklı çeşitlilikler mevcuttur.”²⁰⁶

Kitap bibliyografya ile devam eder ve bibliyografyadan sonra ise asıl metin gelir. Burada metnin transkripsiyonu ve İngilizce çevirileri yer alır. Metnin Çince aslından sonra ise Yorumlar bölümü gelir. Kitabın son bölümünü ise Sözlük oluşturur. Sözlükte Uygurca kelimelerin İngilizce karşılıkları verilmiştir.

1.44. JUNGAR TUVAN TEXTS

(JUNGAR TUVACASI METİNLERİ)

Talant Mawkanuli

Kitap, Giriş bölümünden sonra gelen beş ana bölümden ve devamında gelen Kelime Listesi ile Kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde kitap ve Jungar bölgesi ile ilgili bilgi veren yazar şunları söyler: “Jungar Tuvacası metinleri yazarın 1987 ile 1995 yılların arasında, Çin’in Sincan Otonom Uygur Bölgesinin Jungar- Altay bölgesinde yaptığı saha çalışmaları esnasında toplanmıştır. Jungar Tuvacası, Tuvacanın bir lehçesidir. Jungar Tuvalar Kanas Gölü ile Altay Jungar bölgesi çevresinde yaşarlar. Batısında Kazakistan, kuzeyinde Rusya ve doğusunda Moğolistan vardır. Jungar Tuvacası Kazakça, Moğolca ve bir dereceye kadar Çince ile çevrilmiştir.”²⁰⁷

Yukarıdaki bilgilerden sonra kitabın hazırlanma sürecinden bahseden yazar ana bölümlere geçer.

Birinci bölüm ‘Tarih ve Kültür Hikâyeleri’ başlığını taşır ve burada on üç adet metin yer alır.

İkinci bölüm ‘İnsan Hikâyeleri/ Kişisel Deneyimler’ başlığını taşır ve burada yedi adet metin yer alır.

Üçüncü bölüm ‘Halk Hikâyeleri’ başlığını taşır ve burada altı adet metin yer alır.

Dördüncü bölüm ‘Şarkılar ve Hayır Duası’ başlığını taşır ve burada yedi adet metin yer alır.

Beşinci bölüm ise ‘Sohbetler’ başlığını taşır ve burada dört adet sohbet metni yer alır.

²⁰⁶ K. Barat, Age, s. XX.

²⁰⁷ Talant Mawkanuli, **Jungar Tuvan Texts**, Indiana University Publications, Bloomington, 2005, s. 1.

Kitap ‘Kelime Listesi’ bölümüyle devam eder. Bu bölümde metinlerde geçen kelimelere yer verilir. Kelimeler alfabetik sırayla Jungar Tuvacasında verilir, bunların İngilizce karşılıkları ve alıntı kelimelerin kökenleri verilir.

Kitap Kaynakça bölümü ile son bulur.

1.45. ONOMASTICON TURCICUM TÜRKÇE KİŞİ ADLARI (TÜRKÇE ADLAR)

Lazslo Rasonyi ve Imre Baski

2 ciltten oluşan çalışma oldukça geniştir ve Türk Adbilimi açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın Giriş bölümünde Türkçe adlar hakkında yapılan daha önceki çalışmalara yer verilmiştir: “Eski dilbilgisi kitapları yazarları da özel isimler konusuna değinmişlerdir. Arapça basılan Memlük- Kıpçak gramer kitabı *Tuhfa*’da isimler için ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Burada yazar, diğerlerinin yanında fiillerin (Algan, Bükti vs), rastgele kelimelerin hatta anlamsız kelimelerin (Kalavun) bile isim olarak kullanılabilirdiğinden bahsetmiştir. Birkaç yüzyıl sonra, Katanov’un Radloff’un halk şiirleri koleksiyonunun ilk iki cildinden aldığı isim listesi ortaya çıkmıştır. Pek çok kişi adı Radloff’un dört ciltlik eserinde ve Pekarski’nin üç ciltlik Yakut sözlüğünde yayımlanmıştır. Magniki’nin *Çuvaşsija jazıçeskija imena (Çuvaş Dilinde Adlar)*’da 10,567 Çuvaş adı vardır fakat eser güvenilir bir eser değildir.” M. Th. Houtsma, Z. Gombocz’a değindikten sonra yazar, Türkçe adbilimi çalışan ya da bir şekilde katkı sağlayan Rus bilim adamlarına değinir. Bunlar “ G. F. Miller, P. I. Riçkov, S. U. Remezov, V. N. Tatişçev, V. A. Gordlevski, A. N. Samoyloviç, V. V. Bartold, F. E. Korş, N. Aristov, N. I. Zolotniçki, Ç. Ç. Velihanov, I. I. Berezin, G. N. Potanin, A. I. Levşin, S. E. Malov, N. K. Dmitreyev”dir. Macar ve diğer bilim adamlarından da kısaca bahsettikten sonra yazar, Türkçe adlar üzerine Türk bilim adamlarınca yapılan çalışmalara yer verir. Burada yer verilen isimler de şunlardır: “ Besim Atalay, H. Z. Koşay, F. Kırzioğlu, M. Yusufuğlu, A. Caferoğlu.”²⁰⁸

²⁰⁸ László Rásonyi- Imre Baski, **Onomasticon Turcicum Turkic Personal Names**, Indiana University Publications, Bloomington, 2007, s. IX- X.

Çalışma daha sonra Rasonyi'nin hayatından, Türk Adbilimi alanındaki öneminden ve *Onomasticum Turcicum*'dan bahseder. Devamında Rasonyi'nin Türk Adbilim alanında kaleme aldığı 72 çalışmanın adları liste halinde verilir.

Çalışmada daha sonra Türk Adbilimi alanında yapılan daha yeni çalışmalara değinilmiş ve özellikle de Türk Dünyasında yapılan çalışmalara vurgu yapılmıştır. Bu bilgilerden sonra 12 adet bibliyografi, 28 adet Kişi Adları Sözlüğü, 31 adet Yer Adları Sözlüğü ve 5 adet Etnonim Sözlüğü liste olarak verilmiştir.

Türkçe Kişi Adları bölümünde genel olarak kişi adlarının özellikleri ve ad verme geleneklerinden bahsedilmiştir: “ Türkçe kişi adları melodi, ritim ve aliterasyon, cinas ve mecaz, çok anlamlılık ve tek anlamlılık, mit ve din gibi öğeleri barındırır. Bu özellikleri düşündüğümüzde, Türklerde geleneksel ad verme yaşayan halk edebiyatının özel bir türü olarak görülmelidir.”²⁰⁹ Çalışma, belirli yerlerdeki ve belirli zamanlardaki geleneksel ad verme törenlerinden örnekler vererek devam eder.

Ad vermenin ana noktaları bölümünde ise ad vermenin zamanı, ad veren kişi, ad vermenin amaçlarında bahsedilir. Eski Türklerde ad vermenin sadece bir kahramanlık gösterdikten sonra gerçekleştiği belirtildikten sonra modern Türk toplumlarında zamanla ilgili görülen dört farka yer verilir: “ 1- Yakutlarda, Tuvalarda, Başkurlarda ve Hakas Tatarlarında adlar doğar doğmaz verilirdi. 2- Türkiye'nin bazı yerlerinde ad verme törenin doğumdan sonraki 3, 7. ya da 40. günde yapılırdı (Hive Özbekleri ve Türkmenler 7. günde ad verirlerdi.) 3- eski Yakutlar çocuklarında oturmaya başladıklarında (7- 8 aylıkken) geçici isimler verip, ok atmaya başladıktan sonra kalıcı isimler verirlerdi. 4- Türkiye'nin bazı bölgelerinde ad verme doğumun 40. gününde yapılır.”²¹⁰

Ad veren kişi de oldukça önemlidir. “Ad verme her zaman için onurlu bir iş olmuştur.”²¹¹ dedikten sonra çalışma, genellikle ad veren kişilerin saygı duyulan, yaşlı kişiler olduğunu söyler ve ad verme işinin ne kadar önemli olduğu “Dede Korkut'un ‘adını ben verdim, yaşını Allah versin’ sözleriyle görülebilir”²¹² der ve kahramanlara genellikle Dede Korkut ya da Hızır gibi şahsiyetlerce ad verildiğini belirtir.

²⁰⁹ L. Rásonyi- I. Baski, Age, s. XXII.

²¹⁰ L. Rásonyi- I. Baski, Age, s. XXV.

²¹¹ L. Rásonyi- I. Baski, Age, s. XXV.

²¹² L. Rásonyi- I. Baski, Age, s. XXV.

Çalışmada, ad verme motifleri arasında grup adları (related names), yabancı ve moda adlar, tabu adlar ve takma adlardan bahsedilir. Grup adları “bazı adlar taşıyıcılarını sadece ayırt etmekle kalmaz aynı zamanda onu toplumsal ilişkiler sisteminde, belli bir grupta ilişkilendirerek, belirli bir yere koyar”²¹³ diye tanımlandıktan sonra grup adlarının ilgili kişilere göre sınıflandırmasını verir: “1- Büyükannelerin ya da büyükbabaların adlarıyla ilgili olanlar, 2- Anne babaların adlarıyla ilgili olanlar, 3- Kardeşlerin adlarıyla ilgili olanlar.”²¹⁴ Bu adlarla ilgili özelliklerine göre, çeşitli Türk lehçelerinden örnekler de verilmiştir: “ Selçuklularda *Arslan- dogmiş* (baba)> *Arslan- dogmiş* (oğul), Kazaklarda *Xaydar- bek* (baba)> *Xaydar-bek* (oğul); Tatarlarda *Mine- mullah* (dede) > *Mine- mullah* (baba) > *Mine-garim* (oğul)”²¹⁵, vs.

Yabancı adlarla ilgili olarak da çalışmada, tarih boyunca Türklerin yabancı isimler aldığı ve kullandığı belirtilmiş, dinin bundaki payına yer verilmiştir. Dinin etkisinin yer adlarında bile görülebildiği söylenmiştir. Çalışmaya göre İslam dininin yanında Hristiyanlık, Rusça, egemen ideoloji de yabancı isimlerin verilmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada bazı adların çeşitli kültürel ve dini etkilerden dolayı moda olabileceğine değinilmiş ve Türkler arasında yaygın olarak kullanılan adlara yer verilmiştir. “Rasonyi’nin koleksiyonunda pek çok *Turs*, on sekiz tane *Tümen* ve altmış tane *Kılıç* vardır.”²¹⁶

“Tabu ya da yasak adlar geleneği de Türklerde bilinen bir olgudur.”²¹⁷ denildikten sonra Tabu ile kastedilenin bazı adların ailede ya da toplumdaki bazı kişiler için kullanılmasının yasak olduğudur ve sonrasında bunun nedenlerine ve bazı örneklerine yer verilmiştir: “Tabu adlar yerine lakaplar ya da ikinci adlar kullanmak yaygındır. Altay diyalektlerinde lakap için *sola* ya da *şola* denir. Kazaklar yasaklı adları değiştirilmiş şekilleriyle kullanmışlardır. Örneğin, *Mambet* yerine *Sambet*’in kullanılması ya da *Ali* yerine *Sali* kullanılması gibi. Adların yasaklanması iki düzlemde

²¹³ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXVI.

²¹⁴ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXVII.

²¹⁵ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXVIII.

²¹⁶ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXXIII.

²¹⁷ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXXIII.

olur. Bunların birincisi, yaşça küçük birinin kendinden büyüklere ismiyle hitap etmemesi; ikincisi ise gelin ya da damadın diğer aile büyüklerine ismiyle hitap etmemesi, onlara *ata*, *mirza* gibi akrabalık ya da onur veren isimlerle hitap etmeleri gerektiğidir.”²¹⁸

Lakaplarla ikinci adların kullanılması, din gibi bazı etkenlerden dolayı çeşitli adların çok yaygın olarak kullanılması ve kimi zamanlarda özel adların ayırt edici özelliğini yitirmesinin sonucudur. Çalışma bir kişinin aynı anda çeşitli lakaplara sahip olabileceğini belirttikten sonra, özellikle eski Türklerde ve üst sınıflarda kişinin yaşamı boyunca çeşitli adlara sahip olduğunu söyler: “Bu isimlerin çoğu tanımlayıcı lakaplar niteliğindedir ve kişinin yaşı ve toplum içindeki konumu ile birlikte değişebilir. Örneğin, *elin* hükümdarı olunca *Bumin Kağan*’ın adı *Elig Kağan* ve *Kutluk Han*’ın adı *El teriş* olmuştur.”²¹⁹

Türkçede dilbilgisi açısından cinsiyet olmadığı için kadın adlarının da dış özellikleri açısından herhangi bir farklılık göstermediği farkın genellikle anlam açısından olduğuna vurgu yapılır: “Kadın adlarında güzellik, iyilik, çiçek adlarının yanında kadın kıyafetleri ve günlük hayatta kullanılan eşyaların adları görülür. Örneğin, Altay Türklerinde *Sirge* (küpe), *Oymok* (yüksük), *Dindi* (inci) gibi isimlere rastlanır. Erkek adlarında ise aynı şekilde, *Çapkı* (kapan), *Malta* (balta) gibi el aletleri isimlerine rastlanabilir.”²²⁰

Türk adlarının sınıflandırılması bölümünde ise çalışmada üç ana başlık verilir. Bunlar sırasıyla Hatıra Adlar (Commemorative Names), Arzulanan Adlar (Desiderata or Intentional Names), Rastgele Adlar (Fortuitous Names) olarak verilmiştir: “Hatıra adlar aslen başka bir kişiye, bir tanrıya, bir toteme ait adlardır. Eski animizm ve totemizm inanç temelinde verilirler.”²²¹ Arzulanan adlar ise “ailenin ruhani dünyaya karşı dilek, koruma ve isteklerini anlatan adlardır. Bu adlarla aileler çocuklarına başarı, mutluluk ve hayatın güzel yönlerini dilerler.”²²² “Rastgele Adlar ise bir olaya bağlı verilen adlardır. Bazıları ad vermenin bir amacı olduğu düşüncesiyle bu tanımlamaya karşı çıkar. Fakat

²¹⁸ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXXIII.

²¹⁹ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXXIV.

²²⁰ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXXVI.

²²¹ L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XXXIX.

²²² L. Rásonyi- I. Baski, *Age*, s. XLI.

doğum esnasında ya da doğum sonrasında meydana gelen bir olay, oldukça hassas olan ebeveynlerce önemli hissedilebilir.”²²³

Çalışma Türkçe adların dilbilgisi özelliklerinin verilmesiyle devam eder. Daha sonra gelen tablolarda sonekler, kısaltmalar ve transkripsiyon işaretleri verilir.

²²³ L. Rásonyi- I. Baski, Age, s. XLVIII.

İKİNCİ BÖLÜM

2.TÜRK HALK BİLİMİ VE EDEBİYATI HAKINDA YAYIMLANAN ESERLER

2.1. SOCIAL ORGANIZATION OF THE MONGOL- TURKIC PASTORAL NOMADS

(MOĞOL- TÜRK GÖÇEBELERİNİN TOPLUMSAL ÖRGÜTLENMESİ)

Lawrence Krader

Kitap, Giriş ve Önsöz bölümlerinden sonra gelen beş bölümden oluşmaktadır.

Bu bölümler şunlardır:

- 1- Ordos Moğolları
- 2- Buryatlar
- 3- Volga Kalmukları
- 4- Kazaklar
- 5- Kansu- Tibet Sınırındaki Monguorlar.

Bu bölümlerden sonra Sonuç bölümü, Kaynakça, Liste, Tablo, Haritalar ve Dizin gelir.

Yazar “bu çalışma bir kültür tarihi denemesidir.”²²⁴ dediği kitaba, kültür tarihi ve sosyal organizasyon ya da toplumsal örgüt terimlerinin tanımlarıyla başlar: “Kültür tarihi ile ilgili çalışmalar tarih boyunca halkların yaşamlarıyla ilgilenir. Kültür tarihi, bir halkın geleneklerinin tümünün tarihidir. Toplumsal örgüt kültürün bir unsurudur ve Meyer Fortes tarafından kültürün yapısal unsuru olarak görülür. Ruth Benedict’e göre, toplumsal örgüt, terimlerin tanımlanmasında kültürün diğer yönlerine göre daha net ve kesindir.”²²⁵

Toplumsal örgüt çalışmalarının avantajlarından bahseden yazar şunları söyler: “Bir toplumun örgütlenmesinin akrabalık ve boy yapısı olarak kendine has bir içeriği vardır. Bu yapıyla, din, hukuk, ekonomi, eğitim ve sanat gibi kültürün diğer tüm

²²⁴ Lawrence Krader, **Social Organization of the Mongol- Turkic Pastoral Nomads**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s. 1.

²²⁵ L. Krader, *Age*, s. 1.

unsurları birbiriyle ilintili hale gelir. Bu yüzden, toplumsal örgüt çalışmaları kendi değerinin yanında tüm kültür unsurlarının uygun bir biçimde düzenlenmesidir.”²²⁶

Toplumsal örgüt teriminin tanımını ve çalışılmasının avantajlarını verdikten sonra yazar, kitabın konusunu oluşturan Türk- Moğol dünyası hakkında bilgi verir: “Türk- Moğol dünyası toplumsal örgüt anlamında önemli bir yer tutar. Asya steplerinin bu göçebeleri gibi on beş yüzyılı aşkın kayıtlı bir toplumsal örgüt tarihi olan başka bir kültürel birlik bulmak oldukça zordur. Mevcut çalışma için önemli olan iki ana özellikleri vardır: (1) Toplumsal örgüt tarihleri yüzlerce yıllık bilgileri içerir ve (2) 20. yüzyılın başlarına kadar akraba temelli bir toplum düzeni sürdürmüşlerdir.”²²⁷

Yazar daha sonra kitabın içeriğinden bahseder: “Bu kitap bazı halkların akrabalık sistemlerinin ve sosyal yapılarının bir incelemesidir. Kazaklar bölümünde bir giriş paragrafıyla Orhun- Yenisey Türklerinin toplumsal örgütlenmesi daha sonraki Türk örgütlenmesi ışığında ele alınmıştır.”²²⁸

Yazar kitapta yer alan halklarla ilgili bilgiler verir: “Genel itibarıyla bu halklar hayvancılıkla geçinmişlerdir ve tarıma doğrudan bir bağılıkları çok az olmuştur. Sürü sahibi aileler belli dönemlerde sürüleriyle birlikte hareket ederler ve bunlar klasik göçebelere örnektirler. Bu halkların buldukları bölge büyük ve çorak İç Asya’dır. Bu insanların ortak bir çevresi ve ekonomisi vardır. Dil bakımından da hepsi birbiriyle akrabadır. Hepsi Altay dil ailesine mensuptur. Bu halklar arasındaki akrabalık terimlerinin temel anlamlarında küçük değişiklikler yapılarak birbirlerinden alınmış olmasının yanında gözle görülür bir biçimde ortak bir kökenleri vardır. Bu halkların ortak bir tarihi de vardır. Birincil kanıtlarımız olan kendi metinlerinden yola çıkarak, toplumsal örgüt ve terminolojisinin en azından bin beş yüz yıldan beri kullanıldığını görürüz. İkincil kaynaklardan yola çıkarak bir çıkarım yapmaya çalışsak bu süre çok daha eski olacaktır.”²²⁹

Akrabalık terimleriyle ilgili yazar şöyle söyler: “Bu halklar arasındaki toplumsal örgüt ve akrabalık sistemi bir anlamda tek ve homojendir. Bir başka açıdan ise ortak bir kökeni olan ve birbirine çok yakın sistemler ve kendine has değişiklikler vardır. Temel

²²⁶ L. Krader, Age, s. 1.

²²⁷ L. Krader, Age, s. 2.

²²⁸ L. Krader, Age, s. 2.

²²⁹ L. Krader, Age, s. 3.

yapılar benzerdir, farklılıklar ayrıntılarda görülür. Değişiklikler çoğunlukla hitap edilen kişileri kapsar ve aynı kelimeyle bir akrabaya ya çok geniş anlamda hitap edilir ya da daha dar bir anlamda kullanılır. Örneğin, bir toplumda babanın kız kardeşi için kullanılan bir terim başka bir toplumda babanın kız kardeşinin kızı için de kullanılır.”²³⁰

Akrabalık terimlerinin evrenselliğinden ve karşılıklı oluşundan bahseden yazar daha sonra boy ve soydan bahseder: “Bir boy tek yönlü bir akrabalık yapısıdır. Anne ya da babanın soyundan gelen ve birbirleriyle akraba olan kişilerden oluşur. Anne ya da babanın soyundan boyu oluşturan hangisi ise diğerinin bir hükmü kalmaz.”²³¹ “Step göçebelerindeki boy oluşumu ataerkindir ve boyun insanları erkek tarafına ait akrabalardır.”²³² dedikten sonra yazar, “bu çalışma boyu sosyo-politik bir birlik olarak ele alır.”²³³ der.

Kitabın bölümleri her halk için neredeyse aynı biçimde yazılmıştır. Her bölümde bir giriş yer alır ve ardından o halkın toplumsal yapılanmasından bahsedilir. Her halkın kullandığı akrabalık terimleri hem baba tarafı hem de anne tarafı için verilir. Aile yapıları, evlilik gibi terimler de kitabın içinde yer alır.

2.2. LES DEVINETTES

(BİLMECELER)

İlhan Başgöz ve Pertev Naili Boratav

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 16 numaralı yayımı olan kitapçık *Philologiae Turcicae Fundamenta Vol. II, 1965*'ten alınmıştır. İlhan Başgöz ile Naili Boratav'ın ortak ürünü olan çalışma bilmecelerin özelliklerinden bahseder ve beş ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışma bilmecenin tanımıyla başlar: “Bilmeceler genellikle çözüm bekleyen bir sorunu, söylenen tekerlemeye cevaben tek kelimelik bir nesneyi ya da durumu sormayı amaçlar. Türk bilmeceleri bazen bir soru içerir. Bunlar, ol nedir, bil bakalım, bilen bilsin ya da ne derler şeklindedir.”²³⁴ Türkiye’de bilmece dışında ‘mesel’, ‘metel’, ‘masal’, ‘tapmaca’,

²³⁰ L. Krader, Age, s. 4.

²³¹ L. Krader, Age, s. 9.

²³² L. Krader, Age, s. 10.

²³³ L. Krader, Age, s. 11.

²³⁴ İlhan Başgöz- Naili Boratav, “Les Devinettes”, *Philologiae Turcicae Fundamenta, Vol. II, 1965*, s. 77- 78.

‘bulmaca’ gibi kullanılan diğer kelimelerden bahsedildikten sonra “Türkiye dışında tapfiilinden oluşturulan kimi kelimelerle karşılanır.”²³⁵ denir.

Çalışmanın ilk bölümü ‘Çok Bilinen Bilmeceler Ve Bilmecelere Benzeyen Türler’ başlığını taşır. Burada şunlar söylenir: “Yazılı edebiyata ait olan bazı türleri ve klasik edebiyata ait olan ‘lugaz’ ve ‘muamma’ türlerini folklorik sözlü edebiyat türünün en bilinen türü bilmecelerden ayırmak gerekir. Popüler şiirler ve muamma ve lugazları da içine alan âşık deyişleri, deyiş benzerlikleri nedeniyle kolayca bilinen folklorik bilmeceler ile karıştırılmaktadır.”²³⁶ Bölümün devamında bilmecelerin benzer türlerle benzerliklerine ve farklılıklarına yer verilir.

Çalışmanın ikinci bölümü ‘Bilmecelerin Yapısı, Biçimi Ve Çeşitleri’ başlığını taşır ve burada şunlardan bahsedilir: “Bilmecelerin çok keskin ve bozulamaz bir yapısı yoktur. Bilmeceleri soran her seferinde değişiklik yaparak sorabilir. Söylenenin zaman içinde uzatılması ve çeşitlendirilmesi aynı söylem üzerinden yapılır. Aynı bilmece farklı uzunluklarda, farklı kelimelerle veya cümlelerle de söylenebilir ve bu söylenenlerin ilk haline bağlı kalması da gerekmez. Ayrıca söylenen cümlelerin bir bölümünün kaldırılması veya kaldırılan bir yapının yeniden kullanılmasına da rastlanabilir. Bilmeceleri söyleyenin öğrendiği ya da okuduğu parçaya kesinlikle sadık kalması söz konusu değildir.”²³⁷ Bilmecelerin uyak, ölçü gibi özelliklerinden sonra şunlara yer verilir: “Biçimsel yapı açısından değerlendirildiğinde bilmeceleri aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz: “

1- Başlangıcı kalıp halindeki bilmeceler:

a) Bu türde önceden belirlenmiş söz kalıpları kullanılır ‘metel metel’ veya ‘mesel mesel’ ‘bilmece bildirmece’ ya da ‘tap tapmaca’ kalıpları örnek verilebilir.

b) Çözümü buldurmaya yönelik olan söz kalıplarına da rastlanır örneğin; ‘benim bir oğlum var’ veya ‘benim bir kızım var’ gibi.

c) ‘Bir acayip nesne gördüm’ kalıbıyla başlayan bilmecelerde ise söyleyenin amacı sıradan olan çözümü ve dikkati olağanüstü gibi göstermektir.

d) Soru kalıplarıyla başlayan bilmeceler ise ‘ol nedir kim?’ şeklinde kullanılır.

²³⁵ İ. Başgöz- N. Boratav, Age, s. 78.

²³⁶ İ. Başgöz- N. Boratav, Age, s. 78.

²³⁷ İ. Başgöz- N. Boratav, Age, s. 80- 81.

Son iki türde bulunan bilmeceler bilmişlik içeren bir sözlüğe sahiptir. Âşıklar tarafından derlenmiş olan metinler genellikle ilk iki türün yapısında uygulandığını belirtmek gerekir.

2- Ses taklitleri veya özel ifadelerle başlayan bilmeceler.

Vınnn...

Viiitt. Bunu bilmeyen it.

3- Arka arkaya sıralanan sözcüklerden oluşan bilmeceler.

a) Sıra bir kelimenin üstüne sıralanan kelimeler ile uyum halinde söylenmesidir.

Tiren gelir Is diye makinesi vurur Tan diye kömürcü anahtarı kaybetmiş kondüktör bağırır Bul diye

b) Bir kelimenin iki anlamıyla verilen belirsizlik yoluyla elde edilen cinas. Bu türdeki bilmeceler metnin görünüşündeki karşıtlıklar ile şaşırtmaya yöneliktir.

c) Tekerlemelerin amacı bilinçli olarak vurgu yapmak veya mantıksız söylemlerle sonraki anlamlı cümleler öncesi bir mola vermektir.

Han kapısından sığmaz

Fındıkkabuğuna sığar

Yine bilmeceleri aynı grup içerisinde kolay bir cümleyle sınıflandırabiliriz. Bununla birlikte bilmeceleri söyleyen kişiler soruna çözüm arayan ifadeler kullanır.

d) Belirsizlik, kelimelerinden anlamlarından değil bu türdeki bilmecelerin eğlenceli ve şaşırtıcıdır çünkü bu bilmeceler esnasında tekerlemeleri takip etmeye ve soyut ifadeleri anlamaya çalışılır.

Yapı konusuna gelindiğinde bilmeceler bir metinle çok cevap talep eden bilmeceleri de ayırabiliriz.

Ayrıca bilmeceler, temaları konusunda özellikleri açısından aşağıdaki şekilde tanımlanabilir.

1) Alfabe harfleriyle çözüm isteyen bilmeceler: Burada Arap alfabesinden söz edilmektedir. Latin alfabesinin 1928 de kabul edilmesinden sonra bu tür bilmeceler yeni alfabeğe göre düzenlenmiştir. Bu kategoride fonetik bilmeceler olarak da bilinmektedir. Bu türdeki bilmeceler iki sesli oluşumlarla bir akıcılık elde edilerek harfler arasındaki uyum ile bir kafiye yakalama üzerine yoğunlaşır. Örneğin; bana değer, sana değmez,

babaya değer, anaya değmez, baciya değer kardeşe değmez, vallahi değmez, billahi değer.

Bu örnekte de görüleceği gibi ‘b’ harfi ile uyum sağlanarak diğer sessiz harflerle de akıcılık sağlanmıştır.

II) Renklerle verilen ipuçlarıyla çözüme ulaşılan bilmece türü: buradaki kurnazlık söz konusu nesneyi, ilgili başka bir nesne, olgu veya olayla anlatarak ipucu vermektir.

III) Karakteristik özellikler parça parça verilerek anlatılan bilmeceler de bir başka bilmece türüdür.”²³⁸

Çalışmanın üçüncü bölümü ‘Bilmecelerin Oluşumu’ başlığını taşır. Burada bilmecelerin nasıl oluştuğundan ya da bilmecelere nasıl ulaşıldığından bahsedilir: “Diğer tüm folklorik oluşumlarda olduğu gibi, bilmecelerde başlı başına bir sanattır. Ne var ki bilmeceler halk diline yayıldıktan sonra anonimleştiğinden bu sanatın yaratıcılarını keşfetmek mümkün değildir. Bu sanat türündeki eselerin ve kökenlerinin bilinmesi imkânsız olsa da tesadüfen bulunmuş ipuçlarıyla zaman ve yer kavramlarıyla ilgili bazı bilgiler edinilebilir.”²³⁹ Bazı örnekler verilerek bölüm devam eder.

Çalışmanın dördüncü bölümü ise ‘Popüler Bir gelenek Olarak Bilmece’ başlığını taşır. Burada, özellikle eskiden, bilmece sormanın bir eğlence aracı olduğundan ve bunun toplum içindeki yaygınlığından bahsedilir.

Çalışmanın beşinci ve son bölümü ise ‘Yazılı Belgeler ve Eski İçerik ve Biçimlerin Devamı’ başlığını taşır. Burada Türk sözlü edebiyatında bilmecelerin de diğer türler kadar geniş olduğundan bahsedilir: “Kaşgarlı Mahmut’un *Divan-i lügat it-Türk*’ünde de bilmecedan söz edilmektedir. *Tapzuk*, *tapuzguk*, *tabuzguk* kelimeleriyle gösterilir. Kaşgarlı aynı zamanda ‘bilmece sormak’ anlamına gelen *tapuz-* / *tabuz-* fiilinden de bahseder.”²⁴⁰ Kaşgarlı’nın bilmeceyle ilgili yaklaşımından sonra çalışmada diğer Türk lehçelerindeki ‘bilmece’ kelimelerinden bahsedilir ve bazı örneklerden sonra çalışma Kaynakça bölümüyle son bulur.

²³⁸ İ. Başgöz- N. Boratav, *Age*, s. 81- 82.

²³⁹ İ. Başgöz- N. Boratav, *Age*, s. 83.

²⁴⁰ İ. Başgöz- N. Boratav, *Age*, s. 85- 86.

2.3. CUSTOMARY LAW OF THE NOMADIC TRIBES OF SIBERIA (SİBİRYA'DAKİ GÖÇEBE BOYLARIN ÖRFİ KANUNLARI)

Valentin A. Riasanovsky

Kitap, Önsözden sonra gelen üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 'Batı Sibirya' başlığını taşır ve burada Kırgızlar, Ostyak, Vogul ve Samoyedler, Altaylar ve Teleütler ve Kuznetzk Tatarlarının hukuki geleneklerine yer verilir. İkinci bölüm 'Doğu Sibirya' başlığını taşır ve burada Buryatlar, Tunguzlar ve Yakutların hukuki geleneklerine ve Doğu Sibirya Göçebe Halklarının Step Kanunlarına yer verilir. Son bölüm ise Sibirya'nın göçebe boylarının geleneksel kanunlarının temel kurumlarının işlendiği sonuç bölümüdür.

'Kırgızların Hukuki Gelenekleri' başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, öncelikle Kırgızlar hakkında bilgi verir. Yazarın Kırgızlar olarak ele aldığı halk bugünkü Kazaklardır. Kazakların kısaca kökenine ve tarihine değinen yazar, Kara-Kırgız ve Kırgız- Kazak terimleriyle bugünkü bildiğimiz anlamdaki Kırgız ve Kazak halklarını ayırır. Kırgızların en eski kanun kayıtlarının Tevka (Tievka) Kağan Kanunları olduğunu söyleyen yazar şöyle devam eder: "Kırgızların ünlü hükümdarı Tevka Kağan halkının eski geleneklerini kanunlaştırmış ve kendisinden de bir şeyler eklemiştir. Bu kanun bize kadar tam olarak ulaşmamıştır fakat bazı bölümleri Levşin tarafından üç ciltlik çalışması 'Kırgız- Kazak Cüzleri ve Steplerin Bir Tanımı'nda verilmiştir."²⁴¹ Tevka Kağan kanunları ile ilgili birkaç bilgiden sonra yazar, Levşin'in çalışmasında geçen şekliyle bu kanunları verir. Kanunlardan sonra yazar, mahkemelerin kurulmasından ve süreçten bahseder: "1822'deki Kırgız yönetimi ile ilgili düzenlemelerden önce mahkeme genellikle yanına altı tane iyi bilinen Kırgız'ı alan ileri yaşlı bir Beyden oluşurdu. Eğer davada yanlış ya da haksız bir karar verildiyse (bu kanıtlanmak zorundadır) başka bir Bey karar vermek için davet edilebilir. Eğer davada haklı karar verildiyse fakat taraflar yeni kanıtlar getirdiyse dava yeniden aynı Beyin önüne getirilirdi. Kırgızlar arasındaki bu hukuk süreci oldukça ayrıntılıydı. Şahitlerin tanıklığı ve yemin kanıt olarak kabul edilirdi. Bir erkek tarafından yapılan bir şikâyet

²⁴¹ Valentin A. Riasanovsky, **Customary Law of the Nomadic Tribes of Siberia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1965, s. 8.

için en az dört, bir kadın tarafından yapılan bir şikâyet için de en az iki şahit gerekliydi. Kadınların şahitliği kabul edilmezdi ve davalara katılamazlardı.”²⁴²

Yazar daha sonra Kırgız Kanununun kaynaklarına değinir. Bu kaynaklar şunlardır: “Gelenek, Zorunlu Koşullar, Moğol Yasası, İslami Kanunlar ve Rus Kanunları.”²⁴³ Yazar daha sonra Kırgız kanunlarının temel özelliklerine değinir.

İkinci bölüm ‘Ostyakların, Vogulların ve Samoyedlerin Hukuki Gelenekleri’ başlığını taşır. Yazar burada adı geçen Fin-Ugor halklarının hukuk geneleklerine değinir.

Üçüncü bölüm ‘Altaylar ve Teleütlerin Hukuki Gelenekleri’ başlığını taşır. Yazar, Altaylar, Altay Tartarları ya da Altay Kalmukları olarak adlandırdığı halkın Türk kökenli olduğunu fakat Oyratlarla yapılan evlilikler neticesinde bir Türk- Moğol halkı olduğunu söyler. Aynı şekilde, Teleütler, Telengutlar ya da Ak Kalmuklar dediği halk için de aslen Türklerdir fakat Moğollarla karışmışlardır der. Altayların ve Teleütlerin kanunlarının kaynakları olarak sadece gelenek ve Moğol yasasına değinen yazar, Altayların ve Teleütlerin kanunlarının temel özellikleri kısmında evlilik, mülk edinme gibi konulara yer verir.

Dördüncü bölüm ‘Kuznetzk Tartarlarının Hukuki Gelenekleri’ başlığını taşır. Kuznetzk Bölgesi Tartarlarının Sibiryta Tartalarının Altay grubuyla akraba olduğunu söyleyen yazar Kuznetzk yerli halkının geleneklerinden bahseder. Evlilik, giyim kuşam, avlanma gibi kimi konulara yer veren yazar Kuznetzk Tartarlarının Kanunlarının temel özellikleri ve kaynakları kısmında şunları söyler: “Kuznetzk Tartarları *başlık* denen boyun yaşlılarınca idare edilir. Boy yaşamının işaretleri komşuların değerinin düğününe kendi şarabını getirmesi geleneğiyle görülebilir. Tavşana ya da ayıya tapmak gibi totemizm izleri vardır. Halkın bir kısmı yerleşik bir kısmı da göçebedir. Yine halkın bir kısmı Hıristiyan Ortodoks bir kısmı da şamanisttir. Taşınmazların mülkiyeti diye bir şey yoktur.”²⁴⁴

Beşinci bölüm ‘Buryatların Hukuki Gelenekleri’ başlığını taşır ve yazar burada Moğolların bir boyu olan Buryatların geleneklerinden ve kanunlarından bahseder.

²⁴² V. A. Riasanovsky, Age, s. 19- 20.

²⁴³ V. A. Riasanovsky, Age, s. 20- 26.

²⁴⁴ V. A. Riasanovsky, Age, s. 52.

Altıncı bölüm ‘Tunguzların Hukuki Gelenekleri’ başlığını taşır ve yazar burada Tunguzların geleneklerinden ve kanunlarından bahseder.

Yedinci bölüm ‘Yakutların Hukuki Gelenekleri’ başlığını taşır. Yakutlarla ilgili kısa birkaç bilgidен sonra yazar, mülk edinme kanunu, aile hukuku, miras, ceza hukuku gibi başlıklar altında Yakutların kanunlarına yer verir. Mahkemelerin çalışması ve süreç konusunda yazar şunları söyler: “1822’deki düzenlemelerden önce büyük meselelerde boyun altı resmi yetkilisinde oluşan bir mahkeme kurulurdu ve bu mahkemeye karşı hiçbir temyiz yolu yoktu. Daha küçük meselelerde ise iddialar boyun yaşlılarına sunulurdu.”²⁴⁵ Yakutlardaki kanunun kaynağı olarak yazar, geleneği ve Moğol yasalarını gösterir.

Sekizinci bölüm ‘Doğu Sibiryа Göçebe Halklarının Step Kanunları’ başlığını taşır. Bu başlık Doğu Sibiryа’da yaşayan göçebe halkların geleneksel kanunlarının sistematize edilmesi ve yönetimin ve mahkemenin reformu için yapılan ve 1841’de yayınlanan çalışmanın da başlığıdır. Hukuki bir yaptırımı olmamasına rağmen bu çalışmada yazılanlar hemen aktif hale gelmiştir.

Kitabın sonuç bölümünde ise yazar, genel bir değerlendirmeye yer vermiş, kitapta ele alınan halklar arasındaki benzerliklere ve Rus etkisi gibi çeşitli dış etkilere değinmiştir.

2.4. DREAM MOTIF AND SHAMANISTIC INITIATION (DÜŞ MOTİFİ VE ŞAMANLIĞA BAŞLA(T)MA)

İlhan Başgöz

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 16 numaralı yayımı olan kitapçık *Asian Folklore Studies No.1, 1966*’dan alınmıştır. Yazar, çalışmaya “bazı halk hikâyelerinin, özellikle de bir aşığın hayatını anlatan hikâyelerin, bir düş motifi ile başladığını”²⁴⁶ belirterek giriş yapar ve Kurbanî örneğini verir.

Kurbanî örneğinden yola çıkarak bu tür düş motiflerinin Türk halk hikâyelerinde genel bir yapı olduğunu söyleyerek şöyle devam eder: “Bu hikâyelerde düş, kahraman ergenlik yaşındayken görülür. *Âşık İlyas* bu rüyadan altı ay sonra akıl balık olduğunu

²⁴⁵ V. A. Riasanovsky, *Age*, s. 94.

²⁴⁶ İlhan Başgöz, “Dream Motif and Shamanistic Initiation”, *Asian Folklore Studies*, No. 1, 1966, s. 1.

söylemiştir. Bu hikâyelerde düş, fiziksel ya da ahlakî bir çileden sonra görülür. Âşık Emrah'ın babası oğlunun ağzına çok sert bir tokat vuru ve ağzı kanamaya başlar. Dede Kasım, tüm gün tarla sürdükten sonra gücü kalmaz ve oturup uyumaya başlar. Karacaoğlan, yaşlı bir kadının testisini kırar ve kadın ona beddua eder. Âşık Garip, babasından kalan tüm mirası kaybeder ve doğru dürüst bir iş bulamaz. Tufarganlı Abbas, babasının mezarını ziyaret ederken çok heyecanlanır ve üzülür. Tokatlı Nuri sırtına bir tokat yer ve dağdan aşağı yuvarlanır. Eğer düş, böyle bir çileden sonra görülmezse kahramanın Allah'a dua etmesinden sonra görülür. Bu düşün görüldüğü yerler genellikle kutsal mekânlardır. Mezarlar ve pınarlar en genel yerlerdir.²⁴⁷

Yazar daha sonra, yukarıda adı geçen âşıkların düş gördükleri yerleri sayar ve düşte görülenlerden bahseder: “Düşte kutsal bir kişi ya da kişiler kahramana şarap (aşk badesi, dolu) sunarlar. Bazen de bu şarabı sunan güzel bir kızdır. Kutsal kişiler Hızır İlyas, Üçler, Kırklar, Piri Mugan, Hz. Ali ya da sadece yaşlı bir adam ya da kadın olabilir. Farklı kişiler olmasına rağmen bu kutsal kişilerin hepsinin rolü aynıdır:

- 1- Kahramana bir dolu sunarlar,
- 2- Kahramana güzel bir kız gösterip adını ve nerede yaşadığını söylerler,
- 3- Aşklarının geleceğini söylerler,
- 4- Kahramana şiirlerinde kullanması için bir mahlas verirler,
- 5- Bu yardımlarını kahramanın ne zaman ihtiyacı olursa yaparlar.²⁴⁸

Düşten uyanmaktan bahseden yazar, kahramanın duyduğu müzikle uyanmasına, sazı alıp doğaçlama şarkı söylemesine değinir ve artık onun ‘badeli âşık’ ya da ‘hak âşığı’ olduğunu söyler.

Bu sayılan unsurları içeren düş motiflerinin sadece Türk hikâyelerinde görüldüğünü belirten yazar, “Türk halk hikâyelerindeki bu rüya motifi, şamanlığa başlama törenlerinin uzun sosyal ve tarihsel gelişim sonucu nasıl bir kurgu motifi haline geldiğini gösterir.”²⁴⁹ dedikten sonra, Türk- Moğollar arasındaki şaman olmanın üç türünden bahseder: “Birincisi davet ya da seçimle; ikincisi, kalıtımla ve üçüncüsü de kişisel istek. Ancak hangi tür olursa olsun bir şamanın kabul edilmesi için iki çeşit ders

²⁴⁷ İ. Başgöz, Age, s. 3- 4.

²⁴⁸ İ. Başgöz, Age, s. 4.

²⁴⁹ İ. Başgöz, Age, s. 5.

gerekliydi. İlk ders ruhların verdiği düş, hayal ve trans, ikinci ders ise eski şaman ustaların verdiği şamanistik teknikler, mitoloji vs idi. Bu iki aşamalı ders şamanlığa başlangıçtı.”²⁵⁰ Şamanlığa başlamanın özelliklerinden ve farklı kültürlerdeki şamanlardan bahsettikten sonra şöyle der: “Görüldüğü üzere, Türk- Moğol şamanlarının şamanlığa başlama düşleri ve şamanların hayatını çevreleyen mistik ve dinî yaşama unsurları Anadolu’daki kurguya aktarılmıştır. Yarı şair yarı derviş olan Türk sofilerinin şaman kültürlerini Anadolu’ya getirdikleri de bilinen bir gerçektir.”²⁵¹

Aşk içkisi ile ilgili olarak da yazar şöyle der: “Klasik Türk edebiyatında sadece şiirsel bir imge olan aşk şarabı, Halveti, Melami ve Alevi- Bektaşî şairlerinde bir göreve başlatma törenini tanımlar.”²⁵²

Aşk şarabı ve düş motifi ile ilgili çeşitli dinlerden, bölgelerden ve kültürlerden örnekler verdikten yazar şu sözlerle çalışmayı sonlandırır: “Düş motifi ile Türk- Moğol şamanlarının mistik ve dinî yaşamları arasındaki organik ilişkiyi ortaya koymak üzere anlattıklarımız düş motifinin kökenini kanıtlamaktadır.”²⁵³

2.5. PEOPLES OF CENTRAL ASIA (ORTA ASYA HALKLARI)

Lawrence Krader

Kitap, Önsözden sonra gelen sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitabın amacıyla ilgili olarak yazar şöyle der: “Bu kitabın amacı, Sovyetler Birliğinin bir parçası olan Orta Asya’yı tanıtmaktır. Temel odak noktası bölgenin yerel halkları ve onların kültürleri olacaktır. İkinci odak noktası ise Çarlık ve Sovyet döneminde bölgede meydana gelen değişiklikler olacaktır.”²⁵⁴

Kitabın birinci bölümü ‘Ekoloji ve Ekonomi’ başlığını taşır. Burada yazar bölgenin sınırlarını tanıtır: “Asya’nın iç bölümü siyasî olarak üç bölümden oluşmaktadır: Sovyet bölümü, Çin bölümü ve Moğolistan. Bu kitabın konusu Orta Asya

²⁵⁰ İ. Başgöz, Age, s. 5.

²⁵¹ İ. Başgöz, Age, s. 7.

²⁵² İ. Başgöz, Age, s. 9.

²⁵³ İ. Başgöz, Age, s. 18.

²⁵⁴ Lawrence Krader, **Peoples of Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1966, s. VII.

denilen Sovyet bölümüdür. Eski zamanlarda buraya Turan denmiştir. Rusya Türkistan'ı ya da Batı Türkistan adları da bölge için kullanılmıştır.”²⁵⁵

Yazar, bölgedeki dağlar, çöller ve vadiler gibi coğrafi şekillere değinirken hem bölgenin coğrafyasını tanıtır hem de bölgenin coğrafi sınırlarını da belirlemeye çalışır. Bölgenin geleneksel ekonomisiyle ilgili olarak yazar şunları söyler: “Bir zamanlar hayvancılık çok yaygındı. Tarım ise su kenarına yakın, sulamanın mümkün olduğu yerlerde uzun süredir yapılmaktadır. Orta Asya'nın mineral zenginliği bakır ve demirdir.”²⁵⁶ Yazar hem hayvancılık ve tarım hem de yer altı kaynakları ile ilgili ayrıntılı bilgilerle kitaba devam eder. Burada Kazakistan ve Türkmenistan'daki petrol yataklarının nerede olduklarına taş kömür ve linyit kaynaklarına da değinir. Yazar, ulaşım ve iletişime de değinerek ikinci bölüme geçer.

Kitabın ikinci bölümü ‘Diller’ başlığını taşır. Dil sınıflandırmasına göre Orta Asya halklarını iki gruba bölen yazar bunları Altay ve Hint- Avrupa olarak ele alır. Altay dillerinden bahseden yazar Türk dilinin dört büyük iki küçük olmak üzere altı gruptan oluştuğunu belirtir ve bunları listeler. Daha sonra Türkçenin lehçeleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren yazar, Kazak, Karakalpak ve Kırgızlar arasındaki karşılıklı anlaşmanın oldukça yüksek olduğunu Uygurca ve Özbekçenin bunlardan biraz daha farklı olduğunu söyler. Yazar şöyle devam eder: “İletişim kurabilme sadece dille ilgili bir mesele değildir. Aynı dilin iki lehçesi sosyal, politik ya da tarihî kimi nedenlerden dolayı tamamıyla iletişim kurmadan uzak olabilirler. Almanlar geçen yüzyılın sonuna kadar bir siyasî birlik sağlayamadılar bu da dil birliği sağlayamamalarının nedeni olmuştur. Aynı şekilde, Orta Asya'daki siyasî uzaklık dil uzaklığına da sebep olmuştur.”²⁵⁷ Yazar bölüme Hint- Avrupa dilleriyle devam eder.

Standart dil ve edebi dilin oluşmasından bahseden yazar, bu aşamada yaşanan zorluklara, İbrahim Altınşarin, Ahmet Baytursunov gibi şahsiyetlerin çalışmalarına değinir ve Arap alfabesinin, Latin alfabesinin ve Kiril alfabesinin kullanılma süreçlerini anlatır. Bölümün sonunda yazar, bir ek vererek Malov'un Türk dili sınıflandırmasına yer verir.

²⁵⁵ L. Krader, Age, s. 1.

²⁵⁶ L. Krader, Age, s. 23.

²⁵⁷ L. Krader, Age, s. 39- 40.

Üçüncü bölümün başlığı ‘Halkların Oluşumu’dur. Orta Asya’daki fiziksel tiplere değinen yazar günümüzde doğu- batı ekseninde Moğol ve Kafkas olmak üzere iki yaygın tip olduğunu söyler. Bunlardan Moğol tipinin geniş yüzlü, Kafkas tipinin ise dar yüzlü olduğunu belirten yazar ayrıntılı bilgilerle bölüme devam eder. Bölümün sonuç kısmında yazar şunları söyler: “Türk halklarından sadece Türkmenlerin kökeni Moğol istilasını öncesi döneme kadar izlenebilmektedir. Diğer önemli Türk halkları mevcut adları ve sosyal yapılarıyla bugünkü yerlerinde Moğol istilasından sonra özellikle de 15 ve 16. yüzyıllarda oluşmuşlardır. Diğer Türk halklarının kökeni de Avrasya’nın sınırdaş bölgeleridir: Tatarlar Avrupa Rusya’sında, Uygurlar Doğu Türkistan’dadırlar. Kurama ve Kıpçaklar Kazakların Özbekleşme sürecinin ürünleridirler.”²⁵⁸

‘Tarih’ başlığını taşıyan dördüncü bölümde yazar orta Asya tarihini ele alır: “Sovyet dönemine kadarki Orta Asya tarihi çeşitli geçiş dönemleriyle bağlanan üç ana bölümde incelenebilir. Bunlar, (1) Milattan önceki birinci bin yılın yarısından Milattan sonraki 6 ve 9. yüzyıllar arasındaki zaman kadar olan ilk tarih ve erken tarih dönemi, (2) 9. yüzyıldan 15–16. yüzyıla kadarki dönem olan Orta çağ ve (3) 18. ve 20. yüzyıllar arasındaki zamanı kapsayan modern dönem.”²⁵⁹ Bu ana dönemlerin özelliklerini veren yazar ayrıca, Moğol istilasından, çarlık karşıtı hareketlerden ve Sovyet dönemi anayasasından da bahseder.

Beşinci bölüm ‘Din’ başlığını taşır. Orta Asya’daki yaygın dinin İslam olduğunu söyleyen yazar, İslam dinin bölgeye gelişine ve Zerdüştlük, Maniheizm, Yahudili ve Hıristiyanlık gibi bölgedeki İslamiyet öncesi dinlere değinir. İslam dini geniş bir biçimde anlatan yazar Orta Asya’daki Müslüman halkların Sünni, Şii ve İsmailî olmak üzere üç grupta toplandığını söyler. Kazak ve Kırgız dini olarak ayrı bir alt başlık oluşturan yazar burada şöyle der: “Yerleşik Orta Asya halklarıyla göçebe halkların dinini ayırmak için bir neden vardır. Kazaklar ve Kırgızlar göçebe halklar olarak sadece görünüşte İslami olan bir gruba aittirler. Kazak, Kırgız ve diğer göçebe Orta Asya halklarının din sistemi pek çok unsurdan oluşmaktadır. İslamî unsur vardır ama yerel

²⁵⁸ L. Krader, *Age*, s. 68.

²⁵⁹ L. Krader, *Age*, s. 73.

din sisteminin bir parçasıdır. Bu sistemde Şamanist unsurlar ve kültürler önemli yer tutar.”²⁶⁰ Yazar, bölümün devamında Şamanizm’i ve çeşitli kültürleri anlatır.

Altıncı bölüm ‘Aile ve Toplum’ başlığını taşır. “Orta Asya ailesi geniş aile biçimindedir.”²⁶¹ diyen yazar, ailenin “baba, eşi, evli ve bekâr oğulları, bekâr kızları ve oğullarının çocuklarından oluştuğunu”²⁶² söyler. Evliliklerin görücü usulü olduğuna değinen yazar, evliliklerin çoğunlukla dış evlilik oluşunu, Uygurların bu uygulamanın dışında uygulamaları olduğunu belirtir. Miras uygulamalarından da bahseden yazar daha sonra toplum yapısına değinir: “Yerel halk iki temel gruba ayrılır: yerleşik çiftçiler ve göçebe çobanlar.”²⁶³ Toplum yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgilerden sonra yazar bir sonraki bölüme geçer.

Yedinci bölümün başlığı ‘Demografi’dir. Çarlık döneminden ve 1897’deki ilk nüfus sayımından bahseden yazar, nüfus yoğunluğu, cinsiyet ve yaş dağılımı, etnik yapı gibi kimi konulara da değinir. Daha önce 5- 6 milyon civarında olan orta nüfusunun 1897’de 11 milyona çıktığını söyleyen yazar bunun yüksek doğum oranlarından ve göçlerden kaynaklandığını belirtir. Yazar, 1897 ile 1911 yılları arasında etnik yapıda pek bir değişiklik olmadığını sadece nüfusun arttığını söyler. Kitabın devamında Sovyet dönemine ve 1926 nüfus sayımına yer veren yazar şöyle der: “1926 sayımında pek çok halk yeniden sınıflandırıldı. 1897’deki Kırgızlar (Kırgız- Kazak) Kazak olarak, Kara-Kırgızlar Kırgız olarak, Sartlar ve Özbek- Sartlar Özbek olarak sınıflandırılmış, Uygurlar da ayrı bir sınıf olarak alınmıştır.”²⁶⁴ Yazar daha sonra 1956 ve 1959’daki nüfus sayımlarına da yer verir. Yazar bu bölümün sonunda otuz adet tablo ile nüfus hareketlerini gösterir.

Sekizinci ve son bölümün başlığı ‘Şehirler’dir. “Geleneksel Orta Asya şehri idare, ticaret ve üretim merkeziydi.”²⁶⁵ diyen yazar, geleneksel şehir yapılarıyla ilgili bilgiler verir. Rusların gelişiyle birlikte şehirlerin yapılanmasında da değişiklikler olduğunu belirten yazar, bunlara çeşitli örnekler verir ve “bugün şehir kısmen

²⁶⁰ L. Krader, Age, s. 130.

²⁶¹ L. Krader, Age, s. 141.

²⁶² L. Krader, Age, s. 141.

²⁶³ L. Krader, Age, s. 152.

²⁶⁴ L. Krader, Age, s. 182.

²⁶⁵ L. Krader, Age, s. 219.

geleneksel kısmen de Rus görünümündedir.”²⁶⁶ der. Bu bölümün sonunda iki tabloya yer veren yazar, birinci tabloda Orta Asya şehirlerine, nüfuslarına, ikinci tabloda ise 1926- 1939 yılları arasında şehirlerin nüfus büyüklüklerine yer verir.

Kitap dört ek bölümüyle devam eder. Birinci ek ‘Orta Asya ve Kazakistan’ın Ekonomik Gelişmesiyle İlgili Tablolar’, ikinci ek ‘Boylar’, üçüncü ek ‘Orta Asya Cumhuriyetlerinin Kurulma Tarihleri’ ve dördüncü ek ise ‘Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile İlgili Kısa Notlar’dır.

Kaynakça ve Dizinden sonra gelen siyasi ve etnik iki harita ile kitap son bulur.

2.6. RADLOFF’S PROBEN. PREFACE TO V. V. RADLOFF, SOUTH-SIBERIAN ORAL LITERATURE, I (RADLOFF’UN PROBEN’İ. GÜNEY SİBİRYA SÖZLÜ EDEBİYATINA ÖNSÖZ)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 3 numaralı yayımı olan kitapçık *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens, I (Sankt Peterburg, 1816)*’dan alınmıştır. Kitapçık Radloff’un *Proben. South Siberian Oral Literature I*’nin önsözüdür. Yazar, Radloff ve çalışmaları hakkında bilgiler verir: “Radloff’un anıtsal çalışması *Proben Türkoloji*’de bir köşe taşıdır. 1837’de Berlin’de doğan Friedrich Wilhelm Radloff, 1854 Berlin Üniversitesine girmiş ve orada Franz Bopp, Hermann Steinthal ve William Schott’la çalışmıştır. Doktorasını bitirir bitirmez imparatorlukta konuşulan Altay dilleri ile bilgi edinmek için Rusya’ya gitmiştir ve 1918’de hayatını kaybetmiştir.”²⁶⁷

Radloff’un hayatıyla ilgili bilgilerden sonra yazar, onun çalışmalarına değinir: “Onun çalışmalarının niteliğinin niceliğine uymadığı söylenmelidir. *Proben, Wörterbuch, Phonetik der nördlichen Türksprachen* ve seyahat ettiği bölgeleri anlatmasının dışındaki çalışmalarının çok azı bugün bizim için işe yarar. Şu bir

²⁶⁶ L. Krader, *Age*, s. 220.

²⁶⁷ Denis Sinor, **Radloff’s Proben. Preface To V. V. Radloff, South-Siberian Oral Literature, I.** Indiana University Publications, Bloomington, 1967, s. V.

gerçektir ki Radloff'un Eski Türkçe, Kuman ve Kutadgu Bilig ile ilgili çalışmaları sadece bugünün değil kendi döneminin de standartlarının çok altındaydı.²⁶⁸

Yazar daha sonra Radloff'un Türkoloji'deki önemine değinir: "Türkoloji'de Radloff'un adı Türk dilinin çağdaş tüm biçimlerinin ve geçmişin mevcut tüm kanıtlarının toplanmasıyla şekillenen bir dönem demektir. Yazılı bir edebiyatı olmayan diyalektlere yoğunlaşması onun büyük faziletlerinden biridir. Yine unutulmamalıdır ki onun Eski Türkçe malzemelerin bulunmasında ve düzenlenmesindeki katkısı büyük önem taşır. 1891'de Radloff'un liderliğindeki İmparatorluk Bilimler Akademisi, Moğolistan'daki gezisinde yeni Türkçe yazıtlar bulmuş ve ilk kez Karakorum kalıntıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Thomsen'in runik yazıtları okuması, Alman Turfan gezilerinin keşifleri, *Codex Cumanicus* çalışması ve Radloff'un *Wörterbuch*'u Türkoloji'nin merkezini Türkiye Türkçesi çalışmalarından alıp Rus İmparatorluğunda konuşulan Türk dili ve İslam öncesi Türk dili çalışmalarına götürmüştür. Bu dönemde Türkçe çalışmaları Türkoloji'ye dönüşmüştür. Bunun olması büyük ölçüde Radloff'un çalışmalarının sonucudur."²⁶⁹

Radloff'un kitaplarının çoğunun birden fazla başlıkla yayımlandığını ve birçok kitabının da birden fazla bölüme ayrılmış olduğunu belirten yazar, *Proben* serisinin içindekilerin bir özetini verir ve şöyle der: "*Proben*'de geçen birçok dil artık Radloff'un kaydettiği biçimde değildir. Bu lehçelerin çoğu son yüz yılda birer yazı dili haline dönüşmüştür."²⁷⁰

Radloff'un çevirilerinin her zaman doğru olmadığını söyleyen yazar, bahsedilmesi gereken son bir sorun olarak da Radloff'un kullandığı transkripsiyon sistemini gösterir.

2.7. SOUTH SIBERIAN ORAL LITERATURE

(GÜNEY SİBİRYA SÖZLÜ EDEBİYATI, TÜRKÇE METİNLER)

Wilhelm Radloff

İki ciltten oluşan kitap, *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens (Sankt Peterburg, 1816)*'nin yeniden basımıdır. Denis Sinor'un kaleme aldığı

²⁶⁸ D. Sinor, Age, s. VII.

²⁶⁹ D. Sinor, Age, s. VIII.

²⁷⁰ D. Sinor, Age, s. X.

ve Radloff'un hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verdiği Önsözden sonra kitap orijinal şekliyle yeniden basılmıştır.

Sinor önsözde şöyle der: “Radloff’un anıtsal çalışması *Proben* Türkoloji’de bir köşe taşıdır. 1837’de Berlin’de doğan Friedrich Wilhelm Radloff, 1854 Berlin Üniversitesine girmiş ve orada Franz Bopp, Hermann Steinthal ve William Schott’la çalışmıştır. Doktorasını bitirir bitirmez imparatorlukta konuşulan Altay dilleri ile bilgi edinmek için Rusya’ya gitmiştir ve 1918’de hayatını kaybetmiştir.”²⁷¹

Radloff’un hayatıyla ilgili bilgilerden sonra Sinor, onun çalışmalarına değinir: “Onun çalışmalarının niteliğinin niceliğine uymadığı söylenmelidir. *Proben, Wörterbuch, Phonetik der nördlichen Türkischen Sprachen* ve seyahat ettiği bölgeleri anlatmasının dışındaki çalışmalarının çok azı bugün bizim için işe yarar. Şu bir gerçektir ki Radloff’un Eski Türkçe, Kuman ve Kutadgu Bilig ile ilgili çalışmaları sadece bugünün değil kendi döneminin de standartlarının çok altındaydı.”²⁷²

Sinor daha sonra Radloff’un Türkoloji’deki önemine değinir: “Türkoloji’de Radloff’un adı Türk dilinin çağdaş tüm biçimlerinin ve geçmişin mevcut tüm kanıtlarının toplanmasıyla şekillenen bir dönem demektir. Yazılı bir edebiyatı olmayan diyalektlere yoğunlaşması onun büyük faziletlerinden biridir. Yine unutulmamalıdır ki onun Eski Türkçe malzemelerin bulunmasında ve düzenlenmesindeki katkısı büyük önem taşır. 1891’de Radloff’un liderliğindeki İmparatorluk Bilimler Akademisi, Moğolistan’daki gezisinde yeni Türkçe yazıtlar bulmuş ve ilk kez Karakorum kalıntıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Thomsen’in runik yazıtları okuması, Alman Turfan gezilerinin keşifleri, *Codex Cumanicus* çalışması ve Radloff’un *Wörterbuch*’u Türkoloji’nin merkezini Türkiye Türkçesi çalışmalarından alıp Rus İmparatorluğunda konuşulan Türk dili ve İslam öncesi Türk dili çalışmalarına götürmüştür. Bu dönemde Türkçe çalışmaları Türkoloji’ye dönüşmüştür. Bunun olması büyük ölçüde Radloff’un çalışmalarının sonucudur.”²⁷³

Radloff’un kitaplarının çoğunun birden fazla başlıkla yayımlandığını ve birçok kitabının da birden fazla bölüme ayrılmış olduğunu belirten Sinor, *Proben* serisinin

²⁷¹ Wilhelm Radloff, **South Siberian Oral Literature, Turkic Texts**, Indiana University Publications, Bloomington, 1967, s. V.

²⁷² W. Radloff, *Age*, s. VII.

²⁷³ W. Radloff, *Age*, s. VIII.

içindekilerin bir özetini verir ve şöyle der: “*Proben*’de geçen birçok dil artık Radloff’un kaydettiği biçimde değildir. Bu lehçelerin çoğu son yüz yılda birer yazı dili haline dönüşmüştür.”²⁷⁴

Radloff’un çevirilerinin her zaman doğru olmadığını söyleyen Sinor, bahsedilmesi gereken son bir sorun olarak da Radloff’un kullandığı transkripsiyon sistemini gösterir.

Bu önsözden sonra kitap orijinal biçimiyle devam eder.

2.8. POPULAR BELIEFS AND FOLKLORE TRADITION IN SIBERIA (SİBİRYA’DAKİ POPÜLER İNANÇLAR VE FOLKLOR GELENEĞİ)

Vilmos Dioszegi

Kitap Fin-Ugor halkları üzerinde önemli araştırmalar yapan Macar bilim adamı Antal Reguly’nin anısına ithaf edilmiştir. Kitap Giriş bölümünden sonra gelen 31 makaleden oluşmaktadır. Béla Gunda, kaleme aldığı giriş bölümünde Antal Reguly’den bahsettikten sonra kitabın içeriğini anlatır: “Kitap, çeşitli ülkelerden araştırmacıların çalışmalarını içermektedir. Kuzeydoğudaki Şamanizm, totemizm, gömme törenleri ve diğer meseleler etnografya, etnoloji, halkbilim, dilbilim, tarih, arkeoloji gibi çeşitli açılardan ele alınmıştır. Değişik yazarların ele aldığı konular temelde birbirleriyle ilintilidir. Şamanizm, ayı kültü, totemizm, kurban törenleri, gelenekler, avcılık törenleri gibi konular etnolojik araştırmanın ön planında yer almaktadır ve yazarlar daha evvelden bildiğimiz konular hakkında yeni ve değerli bilgiler ortaya koymuşlardır.”²⁷⁵

Kitapta yer alan makaleler ve yazarları şöyledir:

- 1- J. Kodolányi Jr., Antal Reguly.
- 2- E. Manker, *Seite* Kültü ve Lapların Davul Büyüsü.
- 3- B. Gunda, Macar *táltos* Geleneğinde Totemizm Kalıntıları.
- 4- J. Balázs, Macar Şamanın Transa Geçme Tekniği.
- 5- E. I. Rombandeeva, Mansi (Vogul)’lerin Doğumla İlgili Bazı Gelenek ve Göreneklere.
- 6- B. Kálmán, Ob- Ugorların Ayı Kültündeki Arınma Törenleri.

²⁷⁴ W. Radloff, *Age*, s. X.

²⁷⁵ V. Diószegi (ed.), **Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1968, s. 15.

- 7- V. Moszyńska, Batı Sibirya'dan Bazı Eski Antropomorfik Resimler.
- 8- J. Kodolányi Jr., Kurbanlıklar İçin Hanti (Ostyak) Kulübeleri.
- 9- W. Steinitz, M. A. Castrén'in Yazmalarından Bir Khanty (Ostyak) Masalı.
- 10-E. Vértes, Ostyak (Kahnty) Mitik Şarkılarının Peşinde.
- 11- G. D. Verbov, Enetler (Yenisey Samoyedleri) Arasındaki Cenaze Törenleri.
- 12-L. Gáldi, Samoyed Şaman Şarkılarında Bazı Şiirleştirme Sorunları Üzerine.
- 13- A. A. Popov, Nganasan (Tavgi Samoyedleri)'lerin Sereptie Djaruoskin'i Nasıl Şaman Oldu.
- 14- P. Hajdú, Samoyed Şamanlarının Sınıflandırılması.
- 15- E. A. Alekseenko, Ketler (Yenisey Ostyakları) Arasındaki Ayı Kültü.
- 16- G. V. Jusupov, Kazan Tatarları Atalar Kültünde Totemizm Kalıntıları.
- 17- L. P. Potapov, Altay'ın Etnik Gruplarındaki Şamanların Davulları.
- 18- N. P. Dyrenkova, Şorlar Arasında Çocukların Korunması.
- 19- V. Diószegi, Tofa (Karagas) Şamanizm'inin Etnik Homojenliği Meselesi.
- 20- S. I. Vajnštejn, Tuva (Soyot) Şamanının Davulu ve 'Canlandırma' Töreni.
- 21- G. M. Vasilevič, Evenkiler (Tunguz) Arasında Şamanlık Yeteneğinin Kazanılması.
- 22- G. M. Vasilevič, Evenkilerin Şaman Şarkıları.
- 23- V. A. Avrorin, Kırkıncı Kadre ve Karısı Hakkında Bir Nanay Masalı.
- 24- V. Diószegi, Nanaylar Arasındaki Üç Sınıflı Nazarlıklar.
- 25- Č. M. Taksami, Nivkhi (Gilyak)'lerin Eski Dini Törenlerinin Özellikleri ve Tabuları.
- 26- V. Z. Panfilov, Nivkhi Özel Adları Hakkında.
- 27- G. A. Menovščikov, Asyalı Eskimoların Popüler Kavramları, Dini İnançları ve Törenleri.

- 28- I. Paulson, bazı kuzey Avrasyalı Halkların Avlanma Törenlerinde Hayvan Kemiklerinin Korunması.
- 29- O. Nahodil, Sibirya’da Anne Kültü.
- 30- V. I. Matjuşenko, Aşağı Tomi’deki Eski Boyların Sanatı Hakkında.
- 31- L. Mándoki, Asya’ya Özgü İki Yıldız Adı.

2.9. TURKISH *HİKAYE*- TELLING TRADITION IN AZERBAIJAN, IRAN. (İRAN AZERBAYCAN’INDA TÜRKÇE HİKÂYE ANLATMA GELENEĞİ)

İlhan Başgöz

Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 15 numaralı yayımı olan kitapçık *Journal of American Folklore Vol. 83, No. 330 October- December 1970*’den alınmıştır. Yazar, bizim güney Azerbaycan dediğimiz ve İran sınırları içinde kalan Azerbaycan’a yaptığı bir gezide elde ettiği hikâye anlatma geleneği ile ilgili gözlemlerini anlattığı çalışmaya hikâyenin tanımını yaparak başlar: “Hikâye Batılı bilim adamlarınca halk anlatılarını sınıflandırmak için kullanılan hiçbir sisteme tam olarak dâhil edilemez. Masal, efsane, fıkra ya da herhangi bir manzum tür hikâyeyi tam olarak tanımlamaz. *Chantefable* ve aşk macerası (romance) en yakın türlerdir.”²⁷⁶ Bu açıklama ile yazar, tüm çalışmada neden “hikâye” kelimesini kullandığını açıklamış olur.

Daha sonra yazar, hikâye anlatıcısından bahseder: “Hikâye anlatıcısı her zaman profesyonel, gezgin bir ‘âşık’tır. Yaşamını- ya da en azından bir bölümünü- hikâye anlatarak ve şarkı söyleyerek kazanır.”²⁷⁷

Hikâyenin kişilerinden ve yer adlarından sonra yazar hikâyenin örgüsünden bahseder.

Genel itibarıyla hikâyeden bahsettikten sonra, yazar Güney Azerbaycan’daki gezisi sırasında Tebriz, Rezaiye ve Koy’daki gözlemlerini ve kayıtlarını paylaşmıştır: “Hikâye hala buralardaki en yaygın halk anlatılarından biridir ve kahvehanelerde anlatılır.”²⁷⁸ dedikten sonra Tebriz’deki iki kahvehaneden bahseder. Daha sonra da

²⁷⁶ İlhan Başgöz, “Turkish Hikaye Telling Tradition in Azerbaijan, Iran”, *Journal of American Folklore*, Vol. 83, No. 330, October- December, 1970, s. 391.

²⁷⁷ İ. Başgöz, Age, s. 391.

²⁷⁸ İ. Başgöz, Age, s. 392.

hikâye anlatılan kahvehanelerin özelliklerini anlatır: “Tipik bir kahvehane dikdörtgen şeklidir. Dört duvarın önünde sandalyeler ya da divanlar vardır ve ortada birbirinden aşağı yukarı birer metre uzaklıkta üç sıra sandalye vardır. Âşık, hikâye anlatırken ya da şarkı söylerken izleyiciyle yakın temas içinde olabilmek için bu aralarda gezinir. Şehrin büyüklüğüne göre bu kahvehanelerin de büyüklüğü ve işlevi de değişiklik gösterir. Tebriz gibi büyük bir şehirde sadece hikâye anlatımı için kullanılan iki kahvehane vardır ama daha küçük bir şehir olan Rezaiye’de sadece bir kahvehane vardır. Tebriz’deki iki kahvehanede tüm gün hikâye anlatılırken, burada sadece sabahtan öğleye kadar hikâye anlatılır.”²⁷⁹

Gezdiği bölgelerdeki âşıklardan bahseden ve onlarla yaptığı söyleşilere çalışmada yer veren yazar, Tebriz’in en yaşlı âşığı Âşık Hacı Ali, Âşık Ali, Âşık Abdullah, Arslan Talibi’den ve diğer bazı âşıklardan bahseder.

Hikâye anlatma teknikleri ile ilgili olarak da yazar şunları söyler: “Hikâye anlatmanın kendine has bir biçimi vardır. Tebriz’de her âşığın bir hikâye anlatma zamanı vardır. Her âşık bu zamana sıkı sıkıya uyar. Anlatıcının yanında bir balaban bir de tef çalan iki kişi vardır. Âşık kahvehaneye on beş dakika önce gelir ve sırası gelen kadar dinlenir. Daha sonra duvardan sazını alır ve çalmaya başlar. Anlatacağı hikâyeyi seçmenin iki yolu vardır. Bunların daha yaygın olanı dinleyiciye ne dinlemek istediği sormaktır. Herkes bir şey söyler ama en yüksek sesle söyleyen ve anlatıcıya hediye veren kişinin isteği kabul edilir. Bazen de anlatıcı kimseye sormadan sadece kendi istediği bir hikâyeyi de anlatabilir. Türkiye’de de olduğu gibi, Azerbaycan’da hikâye anlatmaya başlamadan önce birkaç şarkı söylemek gelenekseldir. Bu şarkılar aşk şarkıları olabileceği gibi dinî ya da öğretici bir şarkı da olabilir. Bir defasında Âşık Derviş bir naat ve Hz. Ali için bir methiye ile başlamıştı. Hikâye anlatırken âşık boynunda sazıyla sandalyeler arasında dolaşabilir bu arada dinleyiciler hikâyeye ilgili olmasa da şarkı isteyebilirler.”²⁸⁰ Yazar, daha sonra âşıkların seçtiği konular üzerinde durur. Bu konular yaşla ilgili, cinsellikle ilgili şakalar ya da sosyal ve siyasî konularda eleştiri olabilir.

²⁷⁹ İ. Başgöz, Age, s. 393.

²⁸⁰ İ. Başgöz, Age, s. 396- 397.

Bu tür kahvehanelere gelen dinleyicilerin çoğunluğunun köylüler olduğunu söyledikten sonra yazar, diğer dinleyici kitlesi hakkında da bazı bilgiler verir: “Dinleyicilerin arasında çocuklar da bulunur. Ancak, molla ya da din öğrencileri bulunmaz çünkü onlar saz çalıp hikâye anlatmaya karşı çıkarlar. Kadınlar için ise kahvehanelere girmek yasaktır. Zenginler ve aydınlar bu tür eğlenceye ilgi duymazlar.”²⁸¹

Yazar, çalışmaya Türkiye ile Azerbaycan arasındaki hikâye anlatma gelenekleri arasındaki bazı farkları anlatarak devam eder. Bu farklar genel olarak hikâyenin anlatılması zamanı ve dinin hikâye anlatıcılığına yaklaşımıdır. Türkiye’de hikâye genellikle akşamları anlatılırken Azerbaycan’da gündüzleri anlatılmakta, Azerbaycan’da din hikâye anlatıcılığına karşı çıkarken Türkiye’de dinin bunda herhangi bir engellemesinin olmadığına vurgu yapılmıştır. Azerbaycan’da hikâyeye naatla başlanırken Türkiye’de artık naatların kullanılmadığı belirtilir.

Çalışma Azerbaycan’daki âşıkların bildikleri hikâyelerin verildiği bir liste ile son bulur.

2.10. THE DIVAN OF GADA’I

(GEDAYİ DİVANI)

Janos Eckmann

Kitap 70. doğum günü için Ahmet Caferoğlu’na ithaf edilmiş ve Giriş, Transkripsiyon, Sözlük ve Tıpkıbasımdan oluşmaktadır.

Gedai 15. yüzyılın en önemli Çağatay şairlerinden biridir. Hayatı hakkında çok az şey bilinir. Ali Şir Nevayi, biyografik eseri *Mecalisu’n Nefa’is*’te Gedai adından bahseder. Bu şairin ‘dilenci’ anlamına gelen mahlasıdır. *Mecalisu’n Nefa’is*’i Farsçaya çeviren Hakim Şah Muhammed Kazvini’ye göre Gedai mahlası, şairin kalplerin kapısında dilenmesinden gelmektedir. Gedai hakkında genel olarak bilinenlerin temelini *Mecalisu’n Nefa’is* oluşturmaktadır. *Mecalisu’n Nefa’is* 8 meclisten oluşmaktadır ve içinde 459 şairin adı geçer. Gedai ismi ise Nevayi’nin şahsen tanıdığı ve kitabın yazıldığında hayatta olan şairlere ayırdığı bölüm olan 3. mecliste geçer. Nevayi’ye göre

²⁸¹ İ. Başgöz, Age, s. 401.

Mevlana Gedayi Türkçe yazan büyük bir şairdir. Onun şiiri Babür Mirza döneminde ün kazanmıştır ve tek bir edebi şekil kullanır. Ünlü matlalarından biri şöyledir:

Âh kim dēvanā köñlüm mubtalā boldı yana
Bu köñülñiñ eldigin cānga balā boldı yana.

Mevlana'nın yaşı 90'ı aşmıştır. Şu matla yine ona aittir:

Dilbarā sensiz tiriglik bir balā-yı cān emiş
Kim anıñ dardi qasida yüz ölüm hayrān emiş.

Nevayi, Gedayi'nin adını *Muhakemet'ul Lugateyn*'de de Timur'un oğlu ve halefi Şahrüh döneminin sona ermesinden önceki dönemde diğer Türk şairlerle birlikte andığı için şairin doğumunun 15. yüzyılın ilk yılları olduğu varsayılabılır. Yazar Eckmann, 1960 yılında Gedai'nin şiirlerinden içinde Timur'un prenslerinden Halilullah'ın övüldüğü bir kasidenin de olduğu 50'sini yayımlamıştır. Özbek edebiyat tarihçisi E. R. Rüstemov, bu yayımdan yola çıkarak Halilullah'ın Timur'un torunu, Miranşah'ın oğlu Halil sultan olduğunu söylemiştir. Özbek bilim adamına göre Halil Sultan (d. 1384) Timur'un dikkatini 1399'da Hindistan'da askeri dehasını gösterdiğinde çekmiştir. Kaside muhtemelen 1399'dan sonra yazılmıştır ama 1403'ten de önce olması gerekir çünkü o yıl Timur fikrini değiştirerek diğer torunu Pir Muhammed'i tahtına varis göstermiştir. Rüstemov söz konusu şiirin olgun, kırk yaşından daha küçük olamayacak biri tarafından yazıldığını sonuç olarak da Gedayi'nin 1360 yılından sonra doğmuş olamayacağını söylemiştir. Rüstemov'un iddiası Nevayi'nin yazdıklarıyla çelişmektedir. Bu çelişkiyi açıklamak için Rüstemov, ikinci mecliste geçen 896 yılının sadece o ve önceki meclislere ait olduğunu, Nevayi'nin çağdaşlarını anlattığı meclisin de çok daha önce yazılmış olduğunu söyler.

Öte taraftan Eckmann Rüstemov'un söylediklerine katılmaz. Ona göre Özbek edebiyat tarihçisinin söyledikleri kabul edilemez. Her şeyden önce, Nevayi'nin (d. 1441) eserinin bazı bölümlerini bu kadar erken bir tarihte yazmış olduğunu gösteren herhangi bir kanıt yoktur. Aksine, *Mecalisu'n Nefa'is*'in girişinden anlaşılacağı üzere doğrudan Cami'nin 'Baharistan'ından ve Devletşah'ın 'Tezkiretu's Şuara'sından etkilenip böyle bir eseri kaleme almıştır.

Gedai'nin şiirleri Paris Milli Kütüphanesinde bulunan tek bir divanda bize ulaşmıştır. 'Divan- 1 Gedai' başlığını taşıyan bu divan bütün bir divanın ikinci bölümünü oluşturur. İlk bölüm 15. yüzyılın diğer bir Çağatay şairi Lütfi Divanından oluşmaktadır. Divan E. Blochet tarafından tasvir edilmiştir. Yazarın ve tarihin olduğu son sayfa kayıptır. Blochet, divanın 16. yüzyılın ilk yarısında yazıldığını söyler.

Gedayi'nin divanında 229 gazel, 2 kaside, 1 müstezad ve 5 tuyuğ vardır. Fuad Köprülü, Gedayi'den bahseden ilk bilim adamıdır. Gedai'nin şiirlerinin bilimsel olarak ilk çalışmasını da Rüstemoğlu yapmıştır. Özbek bilim adamı, Köprülü'nün aksine, onun bir tasavvuf şairi olmadığını vurgulamıştır. Rüstemoğlu, Gedayi'nin şiirinin sanatsal özelliklerini incelemiş ve onun Türk Halk Edebiyatının özelliklerini ustaca kullandığına vurgu yapmıştır.

Gedai şiirlerini Timur döneminde gelişen ve Ali Şir Nevayi'nin eserlerinde klasik şeklini alan Çağatay dilinde yazmıştır. Şair bu dili kullanır ama zamanının edebiyat modasına uyarak şiirlerine arkaik ve Oğuzca unsurlar da karıştırır. Arkaizme önemli bir örnek 'ayak' kelimesindeki "d"nin korunup 'adak' şeklinde kullanılmasıdır. "M" ve "v"den sonra gelen iyelik ekindeki bağlayıcı ünlünün dudaklılaştırılması *oram-uñ, ak ev-üñ* Çağatay öncesi dönemin özellikleridir. Oğuzca unsurlar olarak da şunlar görülmektedir.

- 1- Eski Osmanlıcadaki gibi düz ünlülerden sonra bile iyelik ekindeki bağlayıcı ünlünün yuvarlaklaştırılması: agz-uñ, ayn-uñ, can-um
- 2- Menüm
- 3- Akuzatif eki -i
- 4- Sıfat fiil: dük: sev-düg-üm
- 5- Soru eki: mı
- 6- -la (ile)
- 7- -lu, -lü: bağır-lu
- 8- Oğuzca kelimeler: degül, delü, dün

Ancak bu dilsel özellikler eserin dilinin temel mahiyetini değiştirecek nitelikte değildir.

2.11. THE RUB OF CULTURES IN MODERN TURKEY- LITERARY VIEWS OF EDUCATION

(MODERN TÜRKİYE'DE KÜLTÜR DEĞİŞİMİ)

Frank A. Stone

Kitap Önsöz'den sonra Türkçede bulunup İngilizcede bulunmayan seslerin tanıtıldığı bir bölümden sonra gelen 8 bölüm ihtiva eder:

- 1- Türk Edebiyatında Toplumsal Etkileşim
- 2- Modern Türk Edebiyatının Değişimi
- 3- Türk Edebiyatında Boğaziçi Medeniyeti
- 4- Edebiyatta Anadolu
- 5- Laik Modernizmin Geleneksel İslam ile Mücadelesi
- 6- Modern Türkiye'de Uyumsuzluk
- 7- Öğretmenlerin Çabası
- 8- Edebiyattaki Eğitim

"Türk Devrimi siyasî ve ekonomik reformların yanında toplumsal ve kültürel değişimleri de hedeflemiştir."²⁸² diyerek çalışmaya başlayan yazar Cumhuriyetle birlikte ve daha öncesinde meydana gelen gelişmelere değinir: "Türkiye'nin değişim programı Mustafa Kemal Atatürk ve onun kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi ile ilintilenir; fakat bu kavramların çoğu çok daha eskilere gider. Yüz yılı aşan bir süre aydınlar toplumun temel değerlerini değiştirmeyi denemişlerdir ve bu çabaların hepsinin vasıtası eğitim olmuştur. Türkiye'de önemli kültürel değişikliklerin olduğu aşikârdır ancak bu değişimler beklenen şekilde olmamıştır. Anadolu nüfusunun çoğu kendi yaşam tarzlarını değiştirme konusunda oldukça isteksiz olmuştur. Bu değişimleri ortaya çıkaran süreçler aynı zamanda birçok tartışmaya ve farklılıklara da yol açmıştır."²⁸³

Edebiyatın Türkiye'de yaşanan değişmelerdeki rolüne yer veren yazar şunları söyler: "Modern Türk edebiyatı ise bu değişimin içinde ortaya çıkan gerilimi pek çok yerel medya kurumundan daha iyi yansıtmıştır. Sürekli değişen kültür çağdaş romanlarda, öykülerde, tiyatro ve şiirlerde çok iyi bir biçimde ele alınmıştır. Türk

²⁸² Frank A. Stone, *The Rub of Cultures in Modern Turkey Literary Views of Education*, Indiana University Publications, Bloomington, 1973, s. 1.

²⁸³ F. A. Stone, *Age*, s. 1.

eğitimcilerin karşı karşıya kaldığı ikilemler edebi çalışmalarında net bir şekilde görülmektedir.”²⁸⁴ Bilgi kaynağı olarak gördüğü kurgu konusunda ise yazar şöyle söyler: “Türk kurgusunda sadece düşünce, hissiyat ve eylem tarzları, kişisel davranışlar ve yaşam biçimleri aktarılmamış tüm bunların yanında toplumsal değişimler de öğrenmenin meydana geldiği bağlamı daha iyi anlayabilmemiz için tasvir edilmiştir. Ancak Türk kurgusuna dürüstlüğü ve güvenilirliği açısından çok sert saldırılar da olmuştur. Ahmet Kabaklı’nın söyledikleri buna iyi bir örnektir: ‘İnsanı acayip bir yere koydular. O bir işçi olmak zorundadır ya da en azından bir köyünü terk etmiş biri ya da açlıktan ölmek üzere olan bir memur, ekmek için bedenini satan bir kadın, barları, kahvehaneleri köşe bucak gezen Kızıl bir entelektüel, ateist, din düşmanı, fakir ya da sefil. Elbette ki kaba konuşmalı ve çirkin bir tarzı olmalı. Neden? Bu uzun bir araştırma gerektirmez. Bu sıradan ve gerçek olmayan karakterler M. Gorki, Istrati, Steinbeck ve onlar gibi diğerlerinin elinden çıkmaktadır.’ Aslında modern Türk yazarları etraflarında olup bitenleri betimlemede, yorumlamada ve çözümlemede oldukça önemli benzerlikler gösterirler. Mahmut Makal’ın ilk romanlarında anlatılan Anadolu köy hayatını aynı dönemde yapılan antropolojik çalışmalarla karşılaştırabiliriz.”²⁸⁵

Edebiyatla eğitim ilişkisi ile ilgili olarak yazar şunları söyler: “Politik ve sosyal etkilerinin yanında Türk edebiyatıyla eğitim arasında iki yönlü bir ilişki olmuştur. Son yıllara kadarki yazarların büyük bir bölümünün mesleği öğretmenliktir. Entelektüel elitin kültürel reformlar yaparak ve bizzat kırsal yeniden yapılanmaya katılarak kitleleri modernizme yönlendirmesi gerektiği fikri 1930’larda edebiyatta oldukça popüler bir konudur. Bu kavramın Türk eğitim sistemi üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. Uygun bir program geliştirmek için yoğun denemelerden sonra 1940 yılı Nisan ayında Köy Enstitüleri resmen açılmıştır ve bu da bir Anadolu yazarları akımı başlatmıştır. Bu yeni sesler Türkiye’nin perspektifini önemli bir biçimde değiştirmişlerdir.”²⁸⁶

Modern Türk edebiyatının değişimi ve Batılılaşmasına vurgu yapan yazar şu şekilde devam eder: “Edebiyatta Batılılaşma Osmanlı İstanbul’una ve diğer büyük şehirlere çeşitli yollarla girmiştir. Yabancı ajanslar ve resmi Osmanlı ajansları yeniliğin ana kaynakları olmuştur. 1832’de kurulan Tercüme Bürosu aydınlar için bir nevi dil

²⁸⁴ F. A. Stone, Age, s. 1.

²⁸⁵ F. A. Stone, Age, s. 3- 7.

²⁸⁶ F. A. Stone, Age, s. 9.

okulu olmuştur. Çeviri yoluyla Avrupa edebi şekilleri Osmanlı Türkiye’inde tanınmaya başlamıştır. 1859’da Yusuf Kamil Paşa tarafından adapte edilen *Telemaque* 1862’de yayımlanmıştır. Yine aynı yıl, Yusuf Kamil Paşa’nın *İstibdad Hikâyesi* olarak Türkçeye çevirdiği *Sefiller*, gazetede dizi olarak yayımlanmaya başlamıştır. İstanbul’daki yabancı toplulukların da eğitim ve edebiyatta etkileri olmuştur. Avrupa tiyatrosu kentte yaygınlaşmış ve bu tiyatroların oyuncularını da gayrı-Müslim azınlıklar oluşturmuştur.²⁸⁷

Türk edebiyatındaki Batılılaşma ve değişime örnekler vererek devam ettiği kitabında yazar, kimi edebiyat akımlarına da değinmiştir: “On dokuzuncu yüzyılın sonunda bir gazete ilavesi olarak ortaya çıkan ‘Servet-i Fünun’ birçok genç yazarın ilgisini çekmiş ve kısa sürede bağımsız bir dergi halini almıştır. 7 Şubat 1896’da Tevfik Fikret derginin editörü olmuş ve kafiye, melodi ve sembolizmle deneyler yapan bir grup yazara liderlik ederek 1901 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Şiirlerinde üst düzey Farsça ve Arapça kelimeler kullanmışlar ve sıradan insanın kullandığı kelimeleri reddetmişlerdir. Ne var ki onların yaptıkları, yeni bir edebiyatın, ‘Edebiyat-ı Cedide’, doğmasına yol açmıştır.”²⁸⁸

Tevfik Fikret, Ahmet Mithat, Cenap Şahabettin, Halit Ziya Uşaklıgil ve Mehmet Rauf gibi yazar ve şairlerin eserlerinden bahseden yazar, daha sonra edebiyattaki milliyetçiliğe değinir: “Yeni yüzyıla girdikten sonra yükselen Türk milliyetçiliği edebiyata şekil vermeye başladı. Bu yeni akım aynı zamanda eğitim reformlarını da şekillendirmiştir. Selanik’teki edebi faaliyetler *Genç Kalemler* adında bir derginin kurulmasına zemin hazırlamış ve Türk eğitim ve sosyal kuramlarının babası Ziya Gökalp de bir müddet bu yayınlara anılmıştır. Genç Kalemler, Türkçeyi Arapça ve Farsça kelimelerden ve cümle yapısından arındırmak suretiyle dilde sadeleşmeyi savunmuşlardır. Genç Kalemlerin en yetenekli kalemlerinden biri olan Ömer Seyfettin Türk gençliğine yeni bir dil yaratmak için çalışmalarını söylemiştir. Onun bu düşüncesi Cumhuriyetin resmi dil politikasının temelini oluşturmuştur. Seyfettin, *Yalnız Efe* adını verdiği bir “Anadolu romanı”nı dizi olarak yayımlamaya başlamıştır. Bu romanın önemi

²⁸⁷ F. A. Stone, *Age*, s. 20- 21.

²⁸⁸ F. A. Stone, *Age*, s. 25- 26.

kent aydınlarının dikkatini zalim toprak ağalarının ellerinde zulüm gören köylülere çekmeyi hedefleyen çalışmalardan biri olmasıdır.”²⁸⁹

Cumhuriyet Dönemi ile ilgili olarak da yazar şunlara değinir: “Cumhuriyet öncesi dönemdeki yazılanlarla Cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönem yazılarını üslup, diksiyon ya da tema açısından ayıran net bir çizgi yoktur. Fakat Milliyetçi faaliyetlerinden dolayı bazı yazarlar, Cumhuriyet döneminin öncüleri olarak görülürler. Bunlardan biri olan Reşat Nuri Güntekin’in *Çalılıkusu* romanı bir dönüm noktası olmuştur.”²⁹⁰ Cumhuriyet dönemi yazarlarına yer veren yazar, ilerleyen geçiş yıllarındaki edebiyat adını verdiği dönemle ilgili şunları söyler: “1935’le 1950 yılları arasındaki edebiyat hâkim üç perspektifle ele alınabilir. Sadece İstanbul’daki kent yaşamından bahseden yazarlara yenileri eklenmiş, bazıları ilk dönemlerindeki realizmden uzaklaşarak ironi ve doğalcılıkla dolu toplumsal protesto yazıları yazmışlar ve çok daha fazla yazar, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yaşarken gördüklerini anlatmışlardır.”²⁹¹

“1950 yılı Türk edebiyatında bir dönüm noktası olmuştur.”²⁹² diyen yazar şöyle devam eder: “Genç köy öğretmeni Mahmut Makal’ın yazdığı ve *Varlık*’ta yayımlanan *Bizim Köy* büyük ses getirmiştir. Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi, kitap acınası kırsal koşulları güçlü ve doğalcı bir üslupla anlatmıştır. İkincisi, kitap gerçek bir köylü tarafından yazılmış ilk köy romanıdır ve üçüncüsü, Makal’ın anlattıkları kentli entelektüellerin o zamana kadar sahip olduğu ‘mutlu köylü’ kavrayışıyla doğrudan zıtlık göstermiştir. *Bizim Köy*, 1950 seçimlerinde Demokrat parti tarafından etkili bir kampanya aracı olarak kullanılmış, Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti ise bu olaya tepkisini Makal’ı hapsederek göstermiştir.”²⁹³

Köy ve köylü romanlarına değinen yazar, bu dönemde sadece bu tür romanların değil kentli ve kentle ilgili çalışmaların da olduğunu belirtir: “Bunca köy romanının arasında kentle ilgili çalışmalar da vardır. Aziz Nesin (Mehmet Nusret Nesin) popüler kentli yazarlardan biridir. Sabahattin Ali ile birlikte siyasî mizah dergisi *Marko Paşa*’yı

²⁸⁹ F. A. Stone, *Age*, s. 27- 28.

²⁹⁰ F. A. Stone, *Age*, s. 31.

²⁹¹ F. A. Stone, *Age*, s. 35.

²⁹² F. A. Stone, *Age*, s. 43.

²⁹³ F. A. Stone, *Age*, s. 43.

yayımlamışlar, ne var ki devletin baskıları sonucu pek çok kere derginin ismini değiştirmek zorunda kalmışlar ve *Malum Paşa*, *Merhum Paşa*, *Ali Baba* gibi çeşitli isimlerle yayımlamışlardır. Diğer kentli yazarlar arasında anomi (toplumsal düzensizlikten ileri gelen bunalım) edebiyatı örnekleri de ortaya çıkmıştır. Bunların önemi birçok genç aydınının ruh halini yansıtmalardır. Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* romanı şehre yabancılaşmanın bilinç akışı tekniğiyle ele alınmıştır. Demir Özlü'nün *Boğulma* eseri ise anlamsızlık temasının işlendiği varoluşçu hikâyelerden oluşmaktadır.”²⁹⁴

Boğaziçi edebiyatı ile Anadolu edebiyatı arasındaki farka değinen yazar “su”yun her iki edebiyat için ne anlama geldiğini şu şekilde anlatır: “İstanbul edebiyatının temelini oluşturan su, Marmara Denizi, Boğaziçi ve Haliç'tir. Anadolu edebiyatında ise su az olmasından dolayı önemli bir yer tutar. İstanbullu yazarlar suyu romantizmin kaynağı, özgürce nefes alınabilecek mekân ve iletişim vasıtası olarak görürlerken Anadolu'lular için su, kan davalarına, rekabete ve kavgalara sebep olan bir güçtür.”²⁹⁵

Anadolu edebiyatı ile İstanbul edebiyatı arasındaki çeşitli farklara yer veren yazar “kent edebiyatını Anadolu edebiyatından ayıran önemli bir konu da gayrişahsîlik, yalnızlık ve anlamsızlıktır.”²⁹⁶ der.

Türk edebiyatında Anadolu'nun ele alınışına, bu arada meydana gelen laik ve geleneksel İslamcı kesimler arasındaki çekişme ve çatışmalara yer veren yazar, kitabın devamında Türkiye'deki değişimde öğretmenlerin rolüne vurgu yapar. Özellikle Köy Enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin gittikleri bölgelerdeki çalışmaları ve çabaları bu bölgelerin gelişmesinde önemli olmuştur.

2.12. THE ORAL EPIC OF SIBERIA AND CENTRAL ASIA (ORTA ASYA ve SİBİRYA'DA SÖZLÜ DESTANLAR)

G. M. H. Shoolbraid

Türk ve Buryat- Moğol Destanlarına yer verilen çalışma destanların genel geçmişinin ele alındığı Giriş bölümüyle başlar. Daha sonra, Buryat- Moğol ve Türk

²⁹⁴ F. A. Stone, *Age*, s. 46- 47.

²⁹⁵ F. A. Stone, *Age*, s. 55.

²⁹⁶ F. A. Stone, *Age*, s. 71.

destanlarının şekil ve içerik özelliklerinin verildiği bölümler ve devamında bazı destanların hikâyeleri gelir.

Destanların tarihî dayanaklarına yer verilen giriş bölümünde yazar iki tür destandan bahseder: “Sanat destanı ya da edebî destan ile geleneksel destan ya da halk destanı”²⁹⁷ ve “ilk tür için örnekler antik çağda Virgil’in, 16. yüzyılda İtalyan Ariosto’nun, yüz yıl sonra İngiliz Milton’un eserleridir. Birkaç istisna dışında Batı’da bu tür yok olmak üzeredir. İkinci tür olan sözlü destan da benzer bir yoldadır. Balat yazma yok olmuş bir sanattır ve aynı şey balat söyleme için de söylenebilir.”²⁹⁸

Sözlü destan anlatımında doğru bir biçimde tekrar edebilmenin ozan için çok önemli olduğunu söyleyen yazar bununla ilgili Keltlerden, İbranilerden, Katoliklerden ve Buryatlardan örnekler verir. Yukarıda adları sayılan kültürlerin bazılarında destanlar özel eğitilmiş ozanlar bazılarında ise din adamları tarafından anlatılır. “Orta Asya Buryatları destanlarını (*uligers*) kutsal görürler ve bu kutsal içeriklerinden dolayı hiçbir kelimesi değiştirilemez.”²⁹⁹

Ne var ki, yazar biri ağızdan ağza aktarmanın doğal sonucu olan, diğeri de bir destanın farklı kollarındakiler olan iki türlü değişiklikten bahseder ve bununla ilgili birkaç örnek verir ve şunu söyler: “kastî bir değişiklik anlatıcının aforozu anlamına gelirken bilinçsizce yapılan değişiklikler olabilmektedir ve olacaktır.”³⁰⁰

Batıdan ve Doğudan çeşitli kısa örnekler verdikten sonra yazar Giriş bölümünü şu şekilde sonlandırır: “Sibirya’dakiler de dâhil olmak üzere, tüm destanların tarih temeli üzerinde kurulduğunu söylemek için güçlü olasılıklar vardır. Destanlar genel yönelimleri gösterirler. İnsanoğlu kendinden daha güçlü kahramanlarla ilgili hayallere daldığında dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın kafası aynı şekilde işler. Bu halkın genelliğidir.”³⁰¹

Yazar, kitabın ikinci bölümünde Buryat- Moğol destanlarının şekil ve genel muhtevasından bahseder.

²⁹⁷ G. M. H. Shoolbraid, **The Oral Epic of Siberia and Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1975, s. 1.

²⁹⁸ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 1.

²⁹⁹ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 2.

³⁰⁰ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 4.

³⁰¹ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 12.

Üçüncü Bölüm ise Türk destanlarının şekil ve muhteva açısından incelendiği bölümdür. Yazar burada kısaca Türk edebiyat tarihinden söz ettikten ve Türk destanları hakkında daha önce yapılan bazı çalışmalara yer verdikten sonra *Manas* destanından bahseder: “Orta Asya Türklerinin şüphesiz en önemli destanı, edebiyatta çığır açmış *Kalevela* ve Homeros destanlarıyla karşılaştırılan *Manas* destanıdır. Velihanov bu destanı ‘steplerin *İlyadası*’ olarak görmüş ve onu tüm Kırgız mitlerinin bir kahraman çevresinde dönen ansiklopedik koleksiyonu olarak tanımlamıştır. Kökeni oldukça eski olabilir; fakat destanın mevcut biçimi on sekizinci yüzyıldan daha eski olamaz. Pek çok Tatar kahramanlık destanı gibi bu destan da Orhun Yazıtlarında da geçen bir hikâyeyi, yani insanların Kalmuklara ve Çinlilere karşı mücadelelerini anlatır. *Manas* her nesilden *manasçının* ortak çalışmasının bir sonucudur. Her şair destana yeni motifler ve bölümler katmış, yıllar boyunca destan değişmiş, donatılmış ve Velihanov’un dediği gibi insanların şiirsel fikirlerinin olduğu bir ansiklopediye dönüşmüştür. İçinde lirik şarkılardan törensel şarkılara, atasözlerine ve özdeyişlere kadar birçok Kırgız halk edebiyatı örnekleri bulunur.”³⁰²

Yazar daha sonra destanın anlatılmasından bahseder: “Hikâye tamamıyla ya da kısmen şarkı olarak söylenebilir. *Manasçının* kullandığı yirmiden fazla melodi derlenmiştir. Tatar kahramanlık şarkıları genellikle yaylı çalgılar eşliğinde söylenir.”³⁰³

Ölçü ile ilgili olarak da yazar şunları söyler: “Radloff eski Türkçede ölçünün temel özelliğinin aliterasyon, akrostiş ve iç kafiye olduğunu söyler. Aliterasyon Moğol şiirinin eski bir aracıdır ve pek çok halk edebiyatı ürününün temelini oluşturur.”³⁰⁴

Yazar kitabın devamında destanın içeriğinden ve tarihsel temelinden bahsettikten sonra *Kırk Kız* destanına geçer: “En ilginç ‘küçük’ Türk destanlarından biri Karakalpakların *Kırk Kız* adlı destanıdır. Destan 1940’ta İkinci Dünya Savaşı sırasında bulunmuştur ve bilimsel çevrelerde büyük ilgi uyandırmıştır.”³⁰⁵ Yazar bu destanın konusundan bahsettikten sonra çeşitli tarihler ve yer adları vererek tarihsel temeline de değinir.

³⁰² G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 41- 42.

³⁰³ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 43.

³⁰⁴ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 44.

³⁰⁵ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 48.

Kitabın devamında yazar, etnik köken efsanelerinden bahseder: “Kızların sayısı kırktır ve bu sayı Orta Doğu’da sıklıkla görülür. Kırgızların kökeni ile ilgili çok eski gelenekler de kızların bu sayısına bağlanır. Ne var ki bu sadece bir halk etimolojisidir. Velihanov, Kırgızların, atalarının kızıl bir köpek olduğuna inandıklarını söyler. Bu da köklerini totemizmden alan ve Orta Asya’da oldukça yaygın olan bir görüştür.”³⁰⁶ Daha sonra yazar kırk kız ile ilgili çeşitli farklı anlatımlardan bahseder ve Yakutların *Olongkhosuna* geçiş yapar.

Yakutların Türk soylu olduklarından ve Güneydeki Türklerden uzunca bir süre ayrı kalmalarından dolayı dillerindeki pek çok arkaik Türkçeden bahseden yazar daha sonra şöyle devam eder: “Aynı şekilde mitolojileri de daha ‘ilkel’dir. Bu mitoloji hiçbir İslami özelliği olmayan daha çok Şamanizm ve Animizm özellikleri taşıyan bir mitolojidir. Yakutların destanına *olongkho* denir. Genellikle nazım biçiminde olsa da nesir biçimlerine de rastlanır. Uzunluğu üç- dört bin dizeden 25.000 dizeye kadar çıkabilir. Metin hızlı bir biçimde yüksek sesle anlatılır ve karakterlerin monologları şarkı olarak söylenir. Ancak herhangi bir müzik aleti kullanılmaz.”³⁰⁷

Olongkhonun muhtevasından da bahseden yazar ana hatlarıyla şunları söyler: “Ana tema insan ırkının koruyucularıyla (*ajyy ajmag*) yamyamsı kötü *abaasy* canavarları arasındaki mücadeledir. *Ajyy* ırkı insan olarak ele alınmasına rağmen her iki grup da aslında ruhlardır.”³⁰⁸ Muhtevadan uzun bir biçimde bahseden yazar bu konuyu şu şekilde sonlandırır: “Yakut destanının Şamanist ya da büyü masalları arasında bir çizgide ve ölümlülerin zaferleriyle dolu kahramanlık öyküleri arasında bir gelişme gösterdiği söylenebilir.”³⁰⁹

Kitabın devamında yazar bazı destanların hikâyelerine yer verir. Bunlar sırasıyla şu destanlardır:

- 1- Gar’julaj- Mergen ve Cesur Kız Kardeşi Agu-Nogon-Abakha
- 2- Irinsej
- 3- Manas
- 4- Alpamış

³⁰⁶ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 49- 50.

³⁰⁷ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 51.

³⁰⁸ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 51.

³⁰⁹ G. M. H. Shoolbraid, *Age*, s. 54.

- 5- Kırk Kız
- 6- Kambar Batur
- 7- Güçlü Müldü
- 8- Itje Samoyed Destanı
- 9- Koroğlu
- 10- Nartlar

Çalışmanın sonuç bölümünde ise yazar “bu edebiyatı (eğer bu doğru terimse) yaratan insanlar burada kendilerini ifade etmektedirler dolayısıyla onların yaşam ve düşünce tarzları bu edebiyattan çıkarılabilir.”³¹⁰ der ve çeşitli alıntılarla çalışmaya son verir.

Kitabın devamında kaynakça bölümü yer alır.

2.13. THE TALE- SINGER AND HIS AUDIENCE

(MASAL ŞARKICISI ve DİNLEYİCİLERİ)

İlhan Başgöz

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 28 numaralı yayımı olan kitapçık *Folklore, Communication and Performance, Mouton, 1975*'ten alınmıştır. Çalışma, farklı dinleyicilerin hikâye anlatma performansını nasıl etkilediğini belirlemek için yapılmıştır. Yazar, çalışmada üslup unsurlarıyla yapı dışı unsurlarda görülen değişiklikleri ele alır. Üslup unsurlarıyla kastedilenin örgüde değil metinde görülen değişiklikler olduğunu söyleyen yazar yapı dışı unsurlarla ilgili olarak kastedilenin “performans sırasında anlatıcının müdahalesi, kendi kişisel duygularını katması, pek çok konu hakkındaki bilgisi ve atasözü, fıkra ve halk şiiri gibi diğer halk edebiyatı türlerinin hikâyeye dâhil edilmesidir. Bu unsurların anlatım tarzı ya da örgüyle bir ilişkisi yoktur fakat hikâyeye anlatmanın önemli bir bölümünü oluşturur.”³¹¹ der.

Deney Türkiye’de şunları incelemek için yapılmıştır:

³¹⁰ G. M. H. Shoolbraid, Age, s. 108.

³¹¹ İlhan Başgöz, “The Tale- Singer and His Audience”, *Folklore, Communication and Performance, Mouton, 1975*, s. 143.

- a) Bir hikâyenin üslup unsurları ve bir anlatıya dâhil edilen fakat diğerinden atılan yapı dışı unsurlar nelerdir?
- b) Anlatıcı bunları nasıl anlatıya nasıl dâhil eder ve çıkarır? Bunun tekniği nedir?
- c) Bu değişiklikler anlatılar karmaşık anlatıcı- dinleyici ilişkilerinin analizini daha iyi anlayabilmemiz için yeni bir bilgi sağlayabilir mi?

Çalışma için yazarın izlediği âşık Posoflu Müdami'dir. Müdami, bu çalışmanın konusunu teşkil eden deney için aynı hikâyeyi biri kahvehanede normal izleyicilerle diğeri de Öğretmenler Birliği salonunda, kasabanın elitlerinden oluşan iki ayrı gruba anlatmıştır. Yazar şu gözlemlerini aktarır: "Kahvehanedeki performans 4 saat 45 dakika sürerken diğerk performans sadece üç buçuk saat sürmüştür. Kahvehanedeki performans seyirciyle daha etkileşimli iken Öğretmenler Birliği salonundaki performansta Müdami'nin seyirciyi uyarma çabalarının neredeyse tamamı başarısız olmuştur. Her iki performansta da hikâyenin örgüsü aynıdır ama yapı dışı unsurlar oldukça farklılık göstermiştir. Burada anlatıcının kişisel yorumları, düşünceleri, protestoları ve tarihten edebiyata kadar çeşitli konulardaki bilgisini görürüz. Anlatıcı aynı zamanda atasözleri, fıkralar, halk şiiri, efsaneler kullanır ve çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklardan da alıntılar yapar."³¹²

Genel olarak yapı dışı unsurlardan bahsettikten sonra yazar üslup unsurlarından da bahseder. Hikâyenin üslup unsurları da her iki performansta farklılık göstermiştir. Bu unsurlar betimleyici sözleri, özenli ayrıntıları, değişen düzeylerde müstehcenliği, çeşitli miktarda yerelleştirmeyi kapsar.

Bu genel açıklamalardan sonra yazar çalışmada kahvehanedeki ve Öğretmenler Birliği salonundaki performansların farkını yukarıdaki genel açıklamalara göre daha ayrıntılı olarak verir.

Yazar daha sonra hikâyede söylenen iki tür şarkıdan (türküden) söz eder: "Bu iki türün ilki hikâyeye ilgilidir ve anlatının içine serpiştirilmiştir. Diğerk tür ise hikâyeye hiçbir bağlantısı olmayan ve girişte söylenen şarkılardır. Âşık genellikle birden fazla giriş şarkısı söyler. Âşık şarkı seçimini seyircinin durumuna göre yapar. Seyirci eğer

³¹² İ. Başgöz, Age, s. 144- 146.

çoğunlukla yaşlılardan oluşuyorsa seçilen şarkılar daha çok dini içerikli şarkılarken genç dinleyicilerin yoğun olduğu durumlarda aşk şarkıları seçilmektedir.”³¹³

Anlatıcı şarkıların yanında Kuran’dan, hadislerden ve eski âşıklardan alıntılar da yapar. Yazar eski âşıklarla ilgili şunları söyler: “ Büyük âşıkların kutsal, Allah’tan ilham alan kişiler olduklarına inanılır. Şiirlerindeki ve müzik aletlerindeki doğaüstü güçlerden dolayı, hikâyelerdeki kahramanlar olan âşıkların selleri durdurabileceği, havanın durumunu değiştirebilecekleri ve hatta hayvanlarla iletişim kurabileceklerine inanılmıştır. İnsanların Kuran ve hadisleri, atasözleri ve halk şiiriyle bir tutma tutumu hala devam etmektedir.”³¹⁴

Yazar çalışmanın sonuçlarını şu şekilde özetler: “

- a) Hikâyenin üslup unsurları ve yapı dışı unsurlar önemli birer veridir. Bunlar yakın bir biçimde anlatıcının kişiliği, geçmişi ve toplumun fiziksel ve toplumsal yapısıyla bağlıdır.
- b) Anlatıcı bu unsurları, dinleyiciyle olan etkileşimine göre hikâyeye ekler ya da hikâyeden çıkarır.
- c) Bu unsurları fark etmek için sadece geleneksel çerçeveyi ve anlatının metnini incelemek yeterli değildir. Anlatmanın en az iki farklı kaydı ya da gözlemi de incelenmelidir.
- d) Bu eklentilerin analizi dinleyici, anlatıcının kişiliği ve geçmişi ve toplumun kültürü hakkında tam bir bilgi gerektirir.”³¹⁵

Çalışmanın en son bölümünde ise anlatıcının performansının metnine yer verilir.

2.14. EPITHET IN A PROSE EPIC: THE BOOK OF MY GRANDFATHER KORKUT

(MENSUR DESTANDA LAKAP: DEDEM KORKUT KİTABI)

İlhan Başgöz

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 37 numaralı yayımı olan kitapçık *Studies in Turkish Folklore in Honor of pertev N.*

³¹³ İ. Başgöz, Age, s. 154.

³¹⁴ İ. Başgöz, Age, s. 157- 158.

³¹⁵ İ. Başgöz, Age, s. 160- 161.

Boratav, ed. by Ilhan Basgoz and Mark Glazer, Indiana University Turkish Studies, No.1, 1978'den alınmıştır. Çalışma Dede Korkut Hikâyelerindeki lakaplarla ilgilidir. Hikâyelerle ilgili kısa bir bilgiden sonra yazar lakapların nasıl kullanıldığını ve çalışmanın ana konusunun ise insanlarla ilgili lakaplar olduğunu söyledikten sonra şöyle devam eder: “Biçimsel özellikleri açısından lakapları iki kategoriye ayırabiliriz:

- 1- Tek ya da birleşik bir sıfat veya isim ya da ikisinin birleşimi olan doğrudan bir lakap: Kara Güne, Deli Dünder, Şir Şemseddin, At Ağuzlu Aruz, Kırk Kavim Başları Bügdüz Emen, Karaçuk Dağının Kurdu Bayındır Han.
- 2- Kişinin bir ya da birkaç sıfat cümlecisiyle anlatıldığı genişletilmiş lakaplar: Bu lakaplar doğrudan lakaplarla birlikte kullanılabilir. Budak için kullanılan genişletilmiş lakap şöyledir: ‘Diyarbakir ve Mardin kalelerini yıkan, gelip yiğitliğiyle Kazan Kağan’ın kızını alan, gençliğine rağmen aksakallı Oğuz ihtiyarlarının övgüsünü alan, kırmızı ipek pantolon giyen ve atı denizden doğmuş Kara Güne oğlu Kara budak.’³¹⁶

Yazar lakapların kişileri şu şekillerde nitelendirdiğini belirtir: “

- 1- Renk
- 2- İnsani atıflar
- 3- Mitik Atıflar
- 4- Fiziksel atıflar
- 5- Hayvan adları
- 6- Akrabalık
- 7- Yaş
- 8- Boy adı
- 9- Mülk ve servet
- 10- Sosyal rütbe
- 11- Meslek
- 12- İtibar ve saygı
- 13- Kıyafet
- 14- Alışkanlık

³¹⁶ İlhan Başgöz. “Epithet in a Prose Epic: The Book of My Grandfather Korkut”, **Studies in Turkish Folklore in Honor of Pertev N. Boratav, ed. by Ilhan Basgoz and Mark Glazer, Indiana University Turkish Studies, No.1**, Indiana University Publications, Bloomington, 1978, s. 25- 26.

15- Dini atf

16- Kahramanca davranış

17- Doğum yeri”³¹⁷

Yazar daha sonra lakaplar, kişiler ve toplumdan bahseder. Hikâyelerin geçtiği yer ve zamanla ilgili bazı bilgilerden sonra toplum içinde düzenden, savaşçıların oturma düzeninden, toplumsal rütbeden bahsettikten sonra yazar şunları söyler: “Hikâyelerde kişi güçlü toplumsal tabakanın içinde ancak kahramanca bir başarıdan sonra ilerleyebilir. Kahramanlık toplumsal hiyerarşiyi değiştirebilen tek niteliktir.”³¹⁸

Hikâyelerin temelde düz yazı biçiminde olduğu ve bundan dolayı da ölçünün önemli bir rol oynamadığını belirten yazar, yine de *soylama* bölümlerinin eşit sayılı (genellikle 4) hece birimlerinin tekrarı üzerine kurulu olduğunu söyleyerek şu örnekleri verir: “Kam Han Oğlu (4 hece)... ağban evin (4 hece) ... dikmişidi (4 hece).”³¹⁹ Yazar hece ile ilgili şöyle devam eder: “Kitapta iki yerde iki heceli *ala* sıfatının tek heceli *gök* sıfatıyla değiştirildiği görülür. O zaman bu sıfatın tanımladığı isimler *-li* ekini alarak üç heceli hale gelirler.”³²⁰ Daha sonra yazar bununla ilgili örnekler verir: “Şahbaz *atlı* (4 hece), bol *çavuşlu* (4 hece), bol *nimetli* (4 hece). Bu yapıda isim *atlı* ya da *evli* gibi iki heceliyse lakap da iki hecelidir. Ancak isim *çavuşlu* ya da *nimetlü* gibi üç heceliyse lakap *bol* ya da *gök* gibi tek heceli olur.”³²¹

“Hikâyelerdeki lakapların kökeni, doğası ve kullanımı Türkçe yansıma sözden türetilmiştir ve kitap Türklerin kültürel gerçeğini yansıtır.”³²² diyerek isimlerden bahsettikten sonra yazar hikâyelerin yapısal bir birlik oluşturduğunu bunların da şu şekilde özetlenebileceğini söyler: “

- 1- Bir bela Han’ın ailesini ya da asil bir savaşçının ailesini vurur. Bu bela aynı zamanda boyun hayatta kalmasını ya da refahını da tehdit eder.
- 2- Ailenin bir üyesi ya da bir Oğuz savaşçısı kahramanca bir şekilde belayı yok eder.

³¹⁷ İ. Başgöz, Age, s. 26- 32.

³¹⁸ İ. Başgöz, Age, s. 33.

³¹⁹ İ. Başgöz, Age, s. 36.

³²⁰ İ. Başgöz, Age, s. 36

³²¹ İ. Başgöz, Age, s. 36.

³²² İ. Başgöz, Age, s. 39.

- 3- Bela yok edilir ve huzur, birlik ve boyun devamı güvence altına alınır.”³²³

Yazar tüm hikâyelerin sadece bu çerçeveye uymakla kalmadığını kahramanların da benzer olduğunu vurguladıktan sonra şunları söyleyerek çalışmaya son verir: “Hikâyeler yaşam biçiminin, insan ilişkilerinin, aile yapısının ve yönetici sınıfının değerlerinin idealleştirilmesidir. Kendisi için önemli bir sosyal konum elde etmek için kahraman, kendisini bu kurumun korunmasına adanmalıdır. Bu, hikâyelerdeki kişilerin en yüksek amacıdır.”³²⁴

2.15. CONTEMPORARY TURKISH WRITERS: A CRITICAL BIO-BIBLIOGRAPHY OF LEADING WRITERS IN THE TURKISH REPUBLICAN PERIOD UP TO 1980

(ÇAĞDAŞ TÜRK YAZARLARI- ELEŞTİREL BİR BİO- BİBLİYOGRAFİ)

Louis Mitler

Kitapta, bahsedilen yerlerin gösterildiği bir *Harita*, *Önsöz* ve *Giriş*ten sonra soyadlarına göre alfabetik sırayla 292 yazar yer alır. Kitap 1980 yılına kadarki Cumhuriyet dönemini ele alır ve her yazarın kısa bir biyografisinden sonra çalışmalarını sınıflandırarak sadece isimleriyle verir.

Yazar önsözde Batı’da Türk edebiyatı ile ilgili yapılmış daha önceki çalışmalardan ve mevcut çalışmadan bahseder: “Çağdaş Türk Edebiyatı hakkında pek çok antoloji ve el kitabı İngilizce olarak yayımlanmıştır. Ne var ki, Türk yazarlar hakkında biyografik bir sözlük daha önce hiçbir Batı dilinde yayımlanmadı. Maddeler soyadı sırasına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Soyadı kullanımı 1935’ten sonra başladığı için daha öncesinde vefat etmiş olan yazarlar ise birleşik adlarının son şekline göre sıralanmıştır. Takma adlar ya da remizler ayrıca içinde gösterilmiştir. Yazarın önde gelen yazma özelliğinin ardından (öykü yazarı, şair) doğum tarihi ve yerleri verilmiştir. Kısa bir biyografiden sonra seçilen eserleri kısaca tanıtmaya ya da şiirlerden bir bölüme yer verilmiştir. Eleştirel değerlendirmeler, yazar Louis Mitler’in kendi eleştirileri

³²³ İ. Başgöz, Age, s. 41.

³²⁴ İ. Başgöz, Age, s. 42.

olduğu gibi bazıları da başka kaynaklardan alıntı yapılmıştır. Yazarların yanında Türkiye'nin batılılaşmasında önemli rol oynayan bazı gazeteci, dilbilimci ve tarihçilere de yer verilmiştir. Kıbrıs ya da Sovyetler Birliği gibi Türkiye dışı yerlerde doğan ya da yaşayan bazı isimler de Türk edebiyatına katkılarından dolayı kitapta yer almıştır.”³²⁵

Giriş bölümünde ise yazar, Türk edebiyatının geçirdiği tarihsel süreçten ve kimi önemli akımlardan ve olaylardan bahseder: “Türkiye’deki siyasî gelişmelerle edebiyatın birebir paralel olmamasına rağmen, Kurtuluş savaşı ve 2. Dünya savaşı sırasında milliyetçi ideallerin edebiyatta etkin olduğu görülür. Sovyetler Birliğine karşı duyulan hisler daha da olumsuzlaşmış ve *solcu* edebiyata ve yazarlara karşı daha sıkı önlemler ortaya çıkmıştır. 2. Dünya Savaşının sonunda Türkiye Batı’ya daha yaklaşmış ve bu da önemli solcu yayınevlerinin 4 Aralık 1945’te kapatılmasına neden olmuştur. Milliyetçi ekolün başını ise N.F. Kısakürek ve İstiklal Marşı şairi M. A. Ersoy çekmiştir. Milliyetçi şiirlerde pan- Turanizm olmasa da Orta Asya’nın yarı mitsel kökenleri, Osmanlı’nın gücü ve Kurtuluş Savaşı esnasındaki Türk insanının kahramanlıkları ve Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliği övülmüştür. Roman genellikle G. de Maupassant’ın Fransız realizminden etkilenmiş ve genellikle orta sınıf kent yaşamı ve kahramanların duygusal çatışmaları işlenmiştir. Kısıtlamalara rağmen Marksist ve Sosyalist ekoller özellikle N. Hikmet ve S. Ali ile ilerleme kaydetmiştir. 1940’ların başında O. V. Kanık, M. C. Anday ve O. Rifat’ın başını çektiği ve kendilerine *Garipçiler* diyen bir grup Türk edebiyatına yenilik katmıştır. İlhamlarını Fransız sürrealist şiirinden hatta Dadaizm’den ve Japon *haikudan* alan bu grup divan edebiyatı geleneklerini ve Parnasizm etkilerini yıkmışlardır. 1950’lerde, “saçma şiir” olarak görülen *İkinci Yeni* ortaya çıkmış ancak bu grup muhafazakâr Demokrat Parti döneminde Bohem hayatının güvenlik valfi olarak görülmüştür. Batı’nın egzistansiyalist şiirine eğilimi olan İkinci Yeni Menderes Rejimi tarafından tahrip edici olarak algılanmıştır. 27 Mayıs 1960’taki ihtilalden sonra köy hayatı ve toplumsal eleştiri içerikli yazılar çoğalmıştır. Hikâye feodal yapının kötülüklerine ve kırsal alandaki ihmale dikkat çekmek için etkili bir biçimde kullanılmıştır. 1970’lerde Türkiye’nin sanayileşme sürecine girmesiyle toplumsal eleştiri Almanya’ya olan işçi göçlerinden, daha önceki Türk topraklarından anavatana

³²⁵ Louis Mitler, **Contemporary Turkish Writers- A Critical Bio- Bibliography**, Indiana University Publications, Bloomington, 1988, s. XIII- XIV.

olan göçlerden, varoşlardan ve fabrikalardan bahsetmeye başlamıştır. Fûruzan ve O. Kemal bu tür yazarların iyi birer örneğidir. Evlilikte cinsel yetersizlik (S. Soysal, *Yürümek*), cinsel sapıklık (B. Karasu, *Troya'da Ölüm Varmış*) gibi daha önceleri tabu olan konularla Türk toplumunun temel kurumlarının eleştirisi hikâyeye ve romanların ana konuları haline gelmiştir. Hatta Joyce'un "bilinç akışı" da edebiyattaki yeniliklerin arasında yer almıştır."³²⁶

KİTAPTA YER VERİLEN YAZARLAR

Abalıoğlu, Nadir Nadi, Gazeteci
Abalıoğlu, Yunus Nadi (Abalızade), Gazeteci, Anı yazarı
Abasıyanık, Sait Faik, Hikâyeci
Adivar, Abdülhak Adnan, Felsefeci, Devlet Adamı, Gazeteci, Doktor
Adivar, Halide Edip (Halide Salih), Romancı, Vatansever, Eğitimci
Ağaoğlu, Adalet, Oyun Yazarı
Ağaoğlu, Samet, Politikacı, Hikâyeci
Ahmet Haşim, Şair, Anı Yazarı
Ahmet Rasim, Anı Yazarı, İstanbul Folkloristi, Hikâyeci
Ahmet Refik (Altınay), Popüler Tarihçi
Akbal, Oktay, Romancı
Akçura, Yusuf, Politika Yazarı, Vatansever
Akın, Gülten, Şair
Aksal, Sabahattin Kudret, Şair, Oyun Yazarı, Hikâyeci
Aktay, Salih Zeki, Şair
Altan, Çetin, Köşe Yazarı, Oyun Yazarı, Romancı
And, Metin, Tiyatro Eleştirmeni, Tarihçi
Anday, Melih Cevdet, Şair, Romancı, Drama Eleştirmeni, Oyun Yazarı
Apaydın, Talip, Hikâyeci, Şair, Romancı
Arat, Reşit Rahmeti, Dilci, Eleştirmen
Araz, Nezihe, Dini ve Çocuk Öyküleri Yazarı
Arısoy, Sunullah, Şair, Hikâyeci

³²⁶ L. Mitler, Age, 1- 3.

Asena, Orhan, Oyun Yazarı, Şair, Hekim
Âşık İhsani, Halk Şairi, Müzisyen
Âşık Veysel, Halk Müzisyeni, Ozan
Ataç, Nurullah (Sabiha Yağızlar, Süha Kavafoğlu), Eleştirmen, Dil Reformisti,
Çevirmen
Atalay, Besim, Dilci, İslami Bilgin
Atay, Cahit, Oyun Yazarı
Atay, Falih Rıfkı, Gazeteci, Politikacı
Atsız, Nihal Hüseyin, Milliyetçi Tarihçi, Şair
Avcıoğlu, Doğan, Siyaset Yazarı
Ayda, Adile, Filolog, Diplomat
Aydemir, Şevket Süreyya, Popüler Tarihçi, Halk Adamı
Aykaç, Fazıl Ahmet, Şair, Mizahçı
Ayverdi, Samiha, Romancı
Banarlı, Nihat Sami, Eleştirmen
Başar, Şüküfe Nihal, Şair, Romancı
Başkut, Cevat Fehmi, Oyun Yazarı
Batu, Selahattin, Şair, Oyun Yazarı, Eleştirmen
Baykurt, Fakir (Tahir), Romancı
Bektaş, Cengiz, Şair
Berk, İlhan, Şair
Berkand, Muazzez Tahsin, Romancı
Beyatlı, Yahya Kemal (Şehsüvaroğlu, Agâh Kemal), Şair, Diplomat
Bezirci, Asım (Halis Acan), Eleştirmen, Çevirmen
Bilginer, Recep, Oyun Yazarı
Birsal, Salah, Şair, Eleştirmen
Buğra, Tarık, Hikâyeci, Romancı
Cansever, Edip, Şair
Cumalı, Necati, Şair, Hikâyeci, Oyun yazarı
Çağlar, Behçet Kemal (Âşık Ömer), Şair
Çamlıbel, Faruk Nafiz (Çamdeviren, Deli Ozan), Şair, Oyun Yazarı

Çelebi, Asaf Halet, Şair
Dağcı, Cengiz, Romancı
Dağlarca, Fazıl Hüsnü, Şair
Damar, Arif (Ece Ovalı, Arif Barikat), Şair
Derviş, Suat (Baraner), Romancı
Dilman, Güngör, Oyun Yazarı
Dinamo, Hasan İzzettin, Romancı, Şair
Dıranas, Ahmet Muhip (Muhip Atalay, Dranas, A.H.), Şair, Oyun Yazarı
Ecevit, Bülent, Devlet Adamı, Şair, Gazeteci
Eloğlu, Metin (Nil Meteoglu, Etem Olgugil, Ali Haziranlı, Mehmet Metin), Şair,

Ressam

Elöve, Ali Ülvi, Şair, Dilci
Ener, Güner, Hikâyeci, Çizer
Erbil, Leyla, Hikâyeci
Erduran, Refik, Oyun Yazarı, Gazeteci
Erhat, Azra, Eleştirmen, Çevirmen
Ersoy, Mehmet Akif, Şair, Vatansever
Ertem, Sadri, Romancı
Esendal, Memduh Şevket (M.Ş., M.Ş.E., Mustafa Yalınkat,vs), Devlet Adamı,

Romancı

Eyüboğlu, Bedri Rahmi, Şair, Ressam, Yazar
Eyüboğlu, Sabahattin, Eleştirmen, Denemeci, Çevirmen
Felek, Burhan, Gazeteci, Köşe Yazarı
Füruzan (Füruzan Selçuk, Füruzan Yerdelen, Füruzan S.), Hikâyeci, Romancı
Gökalp, Ziya (Mehmet Ziya), Vatansever, Sosyolog, Pedagog
Gökyay, Orhan Şaik, Eleştirmen, Halkbilimci, Şair
Gölpınarlı, Abdülbaki, Eleştirmen, Tarihçi
Gövsa, İbrahim Alaettin, Şair, Ansiklopedici
Güney, Eflatun Cem, Halk Hikâyesi Yazarı
Güntekin, Reşat Nuri, Romancı, Hikâyeci, Oyun Yazarı
Gürpınar, Hüseyin Rahmi, Romancı, Hikâyeci, Mizahçı

Halcı, Feyzi (Fezai), Şair

Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Karaağaçlı), Romancı, Hikâyeci, Doğa Sever,

Ressam

Halman, Talat Sait, Çevrimen, Şair, halk Adamı

Hançerlioğlu, Orhan, Romancı

Hisar, Abdülhak Şinasi, Romancı, Diplomat

Ilgaz, Afet (Muhteremoğlu, Afet), Hikâye ve Çocuk Hikâyeleri Yazarı

Ilgaz, Rifat (Mehmet Rifat), Oyun Yazarı, Romancı, Şair

Irgat, Cahit (Cahit Saffet), Şair, Aktör, Romancı

İlhan, Atilla (Kaptanoğlu, Ali), Romancı, Şair, Gazeteci

K., Tarık Dursun (Kakınç, Tarık Dursun), Romancı, Hikâyeci, Şair

Kamu, Kemalettin, Şair

Kanık, Orhan Veli, Şair

Kansu, Ceyhun Atuf, Şair, Halk Bilimci

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Romancı, Hikâyeci, Anı Yazarı

Karasu, Bilge, Hikâyeci

Karay, Refik Halit (Kirpi), Mizahçı, Romancı, Anı Yazarı

Kayacan, Feyyaz, Şair, Hikâyeci

Kemal Tahir, Romancı

Kerima Nadir, Romancı

Kısakürek, Nacip Fazıl, Şair, Oyun Yazarı, Gazeteci

Kocagöz, Samim, Romancı, Hikâyeci

Koçu, Reşat Ekrem, Popüler Tarihçi, Ansiklopedici

Köksal, Ahmet, Şair

Köprülü, Fuat, (Mehmet Fuat), Tarihçi, Eleştirmen

Korkmazgil, Hasan Hüseyin, Şair, Hikâyeci

Kudret, Cevdet, Şair, Romancı, Edebiyat Tarihçisi

Külebi, Cahit (Nazmi Cahit), Şair

Kuntay, Mithat Cemal, Şair, Edebiyat Tarihçisi, Oyun Yazarı

Lav, Ercüment Behçet, Şair, Aktör, Oyun Yazarı

Levend, Agâh Sırrı (Levent), Edebiyat Tarihçisi

Makal, Mahmut, Romancı, Pedagog, Hikâyeci
Makal, Tahir Kutsi, Gazeteci, Şair
Meriç, Nezihe (N. Ufuk), Hikâyeci
Musahipzade Celal, Oyun Yazarı
Nayır, Yaşar Nabi, Şair, Oyun Yazarı, Eleştirmen
Nazım Hikmet (Ran), Şair, Oyun Yazarı, Romancı, Anı Yazarı
Necatigil, Behçet, Şair, Ansiklopedici, Eğitimci
Nesin, Aziz (Vedia Nesin, Mehmet Nusret), Mizahçı, Hikâyeci, Oyun Yazarı,

Hayırsever

Neyzen Tevfik (Tevfik Kolaylı), Şair, Müzisyen
Oflazoğlu, A. Turan, Oyun Yazarı
Oğuzcan, Ümit Yaşar, Şair
Oktay Rifat (Horozcu), Şair, Oyun Yazarı
Orhan Kemal (Reşit Kemal, Orhan Reşit, Mehmet Raşit Öğütçü), Hikâyeci,

Romancı

Orhon, Orhan Seyfi, Şair, Romancı, Gazeteci
Ortaç, Yusuf Ziya (Çimdik), Şair, Romancı
Ozansoy, Halit Fahri, Şair, Oyun Yazarı, Anı Yazarı
Öngören, Vasıf, Oyun Yazarı
Örik, Nahit Sırrı, Romancı, Hikâyeci
Öz, Erdal, Romancı, Hikâyeci
Özakman, Turgut, Oyun Yazarı
Özay, Mahmut, Hikâyeci
Özdemir Asaf (Arun), Şair
Özer, Kemal, Şair, Gazeteci
Peride Celal (Peride Yönsel), Romancı
Rado, Şevket (Şevket Hıfzı), Gazeteci, Şair
Reşat Enis (Aygen), Romancı, Gazeteci
Saba, Osman Ziya, Hikâyeci, Şair
Sabahattin Ali, Hikâyeci, Romancı
Sabuncu, Başar, Oyun Yazarı, Aktör

Safa, Peyami (Server Bedi), Romancı
Saraç, Tahsin, Şair, Çevirmen
Sayın, Hidayet, Oyun Yazarı
Seber, Cemal Süreyya (Osman Mazlum), Şair, Eleştirmen
Selçuk, İlhan, Gazeteci, Politik Köşe Yazarı, Romancı
Seyda, Mehmet (Çeliker, Mim-Sin, Necdet Asi), Romancı, Hikâyeci
Sezer, Sennur, Şair
Siyavuşgil, Sabri Esat, Şair, Pedagog
Soysal, Sevgi (Sevgi Nutku, Sevgi Başar, Sevgi Sabuncu), Romancı
Şahap Sıtkı, Romancı, Hikâyeci
Talu, Ekrem Ercüment, Romancı
Tamer, Ülkü, Şair
Taner, Haldun (Hasırcıoğlu, Haldun), Hikâyeci, Oyun Yazarı
Tanpınar, Ahmet Hamdi, Şair, Romancı
Tanrıöver, Hamdullah Suphi, Anı Yazarı, Hatip, Halk Adamı
Tansel, Oğuz, Şair, Halk Bilimci
Tarancı, Cahit Sıtkı, Şair
Tarlın, Ali Nihad, Şair, Eleştirmen
Tarus, İlhan, Romancı, Hikâyeci
Taşer, Suat, Şair
Tecer, Ahmet Kutsi, Şair, Oyun Yazarı
Toğan, Zeki Velidi, Tarihçi, Halk Adamı
Toprak, Ömer Faruk, Şair, Romancı
Tör, Vedat Nedim, Oyun Yazarı
Türkay, Osman, Şair, Eleştirmen, Gazeteci
Uçuk, Cahit, Romancı, Çocuk Kitapları Yazarı
Ulunay, Refi Cevat (Rıfat), Gazeteci, Romancı
Uşaklı, Ömer Bedrettin, Şair
Uşaklıgil, Halit Ziya, Romancı
Uyar, Tomris (R. Tomris), Hikâyeci, Eleştirmen
Uyar, Turgut, Şair

Uygur, Nermi, Eleştirmen, Felsefeci
Ülken, Hilmi Ziya, Eleştirmen, Eğitimci
Ünaydın, Rüşen Eşref, Anı Yazarı, Şair
Üstün, Nevzat, Hikâyeci, Şair
Vâ-nû (Vâla Nurettin, Hatice Süreyya), Gazeteci, Romancı
Yağcıoğlu, Halim, Şair
Yalçın, Hüseyin Cahit, Romancı, Eleştirmen, Gazeteci
Yalman, Ahmet Engin, Gazeteci
Yaşar Kemal (Kemal Sadık Göğçeli), Romancı, Gazeteci, Hikâyeci
Yaşın, Özker, Şair, Kıbrıs Milliyetçisi, Romancı
Yavuz, Hilmi, Şair, Eleştirmen
Yazar, Mehmet Behçet, Şair, Eleştirmen
Yesari, Mahmut Esat, Romancı, Gazeteci, Oyun Yazarı
Yeşim, Ragıp Şevki (Rebia Şakir, Sabahattin Osman, Reşit Şevket, Ekrem Sabit,
vs.), Romancı, Hikâyeci
Yetkin, Suut Kemal (Suut Saffet), Sanat Eleştirmeni, Denemeci
Yiğiter, Ümran Nazif, Hikâyeci
Yıldız, Bekir, Hikâyeci, Gazeteci
Yöntem, Ali Canip, Şair, Dil Reformisti, Eğitimci
Yücel, Hasan- Ali, Eğitimci, Şair, Politikacı
Yücel, Tahsin, Hikâyeci, Eleştirmen
Yurdakul, Mehmet Emin, Şair, Vatansever, Politikacı
Zorlutuna, Halide Nusret, Şair, Romancı

Yazar isimlerinden sonra kitapta, Türkçe alfabedeki farklı harflerin tanıtıldığı bir bölüm yer alır. Burada İngilizcede bulunmayan ya da farklı şekilde kullanılan *c, ç, ğ, j, ş* ünsüzleriyle *ı, ö, ü, â, û* ünlüleri tanıtılır

SÖZLÜK

Kitabın sözlük bölümünde Türkiye ve Türk Edebiyatı ile ilgili ve kitapta da geçen bazı kişiler ve kavramlar tanıtılmıştır.

ÖNEMLİ TÜRK EDEBİYAT ÖDÜLLERİ

Bu bölümde Türkiye’de verilen çeşitli edebiyat ödüllerine ve yıllara göre bu ödülleri alan kişilere ve eserlerine yer verilmiştir: “

Sait Faik Abasıyanık Öykü Ödülü

Türk Dil Kurumu Ödülleri

Yeditepe Şiir Armağanı

Yunus Nadi Armağanı Yarışması

Orhan Kemal Roman Armağanı

Madaralı Roman Ödülü

Milliyet Yayınları Roman Yarışması

Peyami Safa Roman Yarışması

Sanat Sever Derneği Ödülleri

Ahmet Kuntay Tiyatro Ödülü

Lions Edebiyat Ödülü”³²⁷

Kitabın son bölümünde ise Türk edebiyatı ile ilgili olarak Batı dillerinde yazılmış ya da Batı dillerine çevrilmiş çalışmaların bir bibliyografyası verilmiştir.

2.16. WEATHER MAGIC IN INNER ASIA (İÇ ASYA’DA HAVA BÜYÜSÜ)

Adam Molnar

Kitap Kısaltmalar, Şekil Listesi, Harita Listesi, Simge Anahtarı ve Giriş’ten sonra gelen 5 bölüm, P. Zieme tarafından yazılmış *Ek* ve *Kaynakça* ihtiva etmektedir:

1. Tarihî Kayıtlarda Hava Büyüsü
2. Yakın Geçmiş Türk ve Moğol İnançları
3. Dil Boyutu
4. İç Asya’da ve Tarihinde Hava Büyüsü Türleri ve Bunların Tarihi
5. Hava Büyüsü ve Toplumdaki Uygulayıcıları

³²⁷ L. Mitler, *Age*, s. 311- 319.

Yazar Adam Molnar tarafından kaleme alınan Giriş bölümü genel olarak kitabın içeriğinden bahsederken Hava Büyüsü konusunu da genel bir biçimde ele alır ve şunları söyler: “Doğal Din’ ya da eşanlamlısı olabilecek ‘İnanç Sistemi’ terimi Türklerin ve Moğolların tüm dini kavrayışlarını, inançlarını, kültlerini ve ayinlerini kapsar. ‘Doğal Din’ terimi, editörlüğünü Denis Sinor’un yaptığı *Cambridge İlk Dönem İç Asya Tarihi* adlı İç Asya tarihi üzerine yazılan kapsamlı bir el kitabında kabul edilmiştir. Bu inanç sistemi için kullanılan diğer terimlerin en yaygını ‘Şamanizm’dir. Türk ve Moğol animizminin alt bir sistemi olan cennet kültü ise çoğunlukla ‘Tengricilik’ terimiyle karşılaşılır. Kitabın asıl odak noktası İç Asya’daki Türk hava büyüdür. Ancak Türk ve Moğol din kavrayışları o kadar yakındır ki biri olmadan diğerini anlamak kolay değildir.”³²⁸

Molnar daha sonra konuyla ilgili literatür bilgileri verir daha sonra dönemlere göre konuyu işlemeye başlar.

Türkler Öncesi Dönem

Türkler öncesi dönem ile ilgili olarak yazar şunlardan bahseder: “İç Asya’daki hava büyülerinden ilk defa *Wei shu*’da *Yüeh-pan*larla ilgili olarak bahsedilmiştir. Yüeh-pan kabilesi içinde *Juan- Juan*ların (Avarlar) saldırısına uğradıklarında uzun süreli yağmur, sert fırtınalar ve seller oluşturabilen büyücüler vardır. Yüeh- panların İli Nehri ve Tarbagatay Dağları civarında yerleşik olması hava büyüünün tarihi açısından önemlidir. 7. yüzyılda *T’ang shu* K’ang-chü’yü anlatırken farklı bir hava büyüünden söz eder. Bölge halkı yılın 11. ayında davullar ve danslarla soğuk hava duası ederler ve birbirlerinin üzerine su püskürterek eğlenirler. Kucha’da benzer bir tören vardır: insanlar birbirlerinin üzerine su sıkıp evlerinin önünde yerlere su dökerler ve bu, ay takviminin yedinci ayının birinden yedisine kadar sürer. 980 yılında Turfan bölgesini ziyaret eden Çinli gezgin Turfan havzasındaki, muhtemelen İran’a özgü, bir törenden bahseder: insanlar gümüş ve bakır tasları suyla doldurup birbirlerinin üzerine su püskürterek eğlenirler ve bu sayede sıcaktan kurtulup hastalıkları önlerler.”³²⁹

³²⁸ Adam Molnar, **Weather Magic in Inner Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1994, s. XIII.

³²⁹ A. Molnar, *Age*, s. 1- 2.

Türkler

Yazar Türklerdeki hava büyüleri ile ilgili şunları söyler: “Türk hava büyüleri öncelikle Türklerin atalarıyla ilgili efsanelerinde geçer. Türklerin atası So adında bir ülkeden gelmektedir. Kabilenin lideri yetmiş erkek kardeşi olan A-pang-pu’dur. Kardeşlerinden biri dişi bir kurttan doğmuştur ve adı I-chih-ni-shi-tu’dur. I-chih-ni-shi-tu’nun rüzgâr ve yağmur oluşturma gücü vardır. İki eşi vardır ve bunlar yaz mevsiminin ruhunun kızı ile kış mevsiminin ruhunun kızlarıdır. I-chih-ni-shi-tu’nun dört oğlu vardır bunlardan biri Ch’i-ku (Kırgız) devletini diğeri T’u-chüeh (Türk) hanedanlığını kurmuştur. 644 yılında Merv metropolitanı Elias bir yöneticiyi vaftiz olmak konusunda Türk büyücülerin oluşturduğu fırtına ve rüzgârları durdurmayı vaat edince ikna edebilmiştir.”³³⁰

İLK İSLAMİ KAYNAKLARA GENEL BİR BAKIŞ

Yazar bu bölümde Arap ve Fars yazarların eserlerinin 5 geleneğe göre belirlendiğini söyler onları şu şekilde anlatır: “

i. *Karlık Bölgesindeki Vadilerde Yağmur Taşı Hikâyesi.*

Bu geleneğin en ayrıntılı çalışması Yaltkaya’ya aittir. Hikâye ilk defa 8. yüzyılda yaşamış Arap âlimi *Cabir İbni Hayyan*’a atfedilen *Kitab al- Havas al- Kebir* (Great Book of Attributes)’de geçer. Bir diğeri kaynak ise *Muhammed İbni Zekeriya el- Razi* (865-925)’in kayıp kitabı *Kitab al- Havas*’tır. İlgili bölüm bu kitaptan *Abu’l- Reyhan Muhammed ibni Ahmet el- Biruni* tarafından alıntı yapılarak *Sultan Mevdüd ibni Mesud* (1041-1049)’un himayesinde yazılan kitabı *Kitab al- Cemahir fi Ma’rifat el- Cevahir* (Değerli Taşlar Hakkındaki Tüm Bilgiler)’de kullanılmıştır. Yaltkaya’ya göre Razi’nin kitabından alınan bölüm *Nasır el-Din Tusi*’nin değerli taşlar ve minerallerle ilgili kitabı *Tansukname-i İlhani*’de de geçer. Karlık vadisindeki yağmur taşları daha sonraki Arap çalışmalarında da yer almıştır. Örneğin *Mecriti*’nin kitabı *Kitab Gayet el-Hakim* (Hikmet Sahibinin Amacı). Bu kitabın Latinceye çevrilmesi vasıtasıyla Avrupalılar da Karlık vadisindeki yağmur taşlarından haberdar olmuştur. Son olarak İbni Haldun da Türk memleketlerinde yağmur oluşturabilen büyücülerden bahsetmiştir.

ii. *Yağmur Taşının Doğu Dağlarındaki Kökeni*

³³⁰ A. Molnar, *Age*, s. 2- 3.

Yağmur taşının kökeni ile ilgili İslami gelenek *Yakut el- Rumi*'nin eseri *Mu'jam el- Buldan* (Ülkeler Sözlüğü)'nin Türkistan maddesi altında yer alır. Horasan valisi yağmur taşının hikâyesini *Balkık ibni Cabbüya* adlı bir Oğuz prensinden duymuştur. *İbni el- Fakih*'in eseri *Kitab el- Buldan* (Ülkeler Kitabı)'da Türklerin taşlarıyla ilgili kısa bir özet vardır ve bu taşların doğu ülkelerindeki bazı hayvanlardan elde edildiğini söyler.

iii. *Yafes'in Oğulları Arasındaki Yağmur Taşı Çekişmesi.*

Türkler arasındaki yağmur taşının kökeniyle ilgili hikâye *Ebu Said Abd el- Hayy Dahhak Gardizi* tarafından eseri *Zeyn el-Ekber* (Hikâyelerin Mücevheri)'de anlatılmıştır. Türklerin kökeni ve yağmur taşı ile ilgili aynı hikâyenin farklı bir şekli yazarı bilinmeyen *Mücmal El- Tevarih ve'l Kısas* (Hikâyelerin ve Vakayinamelerin Özeti)'ta geçer.

iv. *Tamim ibni Bahr'ın Dokuzoğuz Beylerinin Taşlarıyla İlgili Hikâyesi.*

İbni Bahr'ın anlattıkları İslami kaynaklarda geçer ve birinci elden bilgiler sunar. Bahr Uygurların başkenti Karabalgasun'a yaptığı seyahatlerde elde ettiği bilgileri *İbni Kurdadbi*'nin *Yolların ve Krallıkların Kitabı*'nda aktarılır.

v. *Samanid Emiri İsmail ibni Ahmed'in Hikâyesi.*

Hikâye emirin krallığı döneminde geçen gerçek tarihî olaylarla bağlantılıdır.³³¹

Uygurlar

Yazar Uygurlardaki hava büyüü ile ilgili şunları yazar: “Uygurlardaki hava büyüü çeşitli kaynaklarda geçer. Uygur büyücüleri *Chiu T'ang shu* tarafından ele alınmıştır. Daha sonra Müslüman bir seyyah olan *Tamim ibni Bahr*'in 821 yılındaki Karabalgasun seyahati ile elde ettiği bilgiler *Chiu T'ang shu*'nun anlattıklarını destekler niteliktedir: Türk memleketinin harikaları arasında, onları kullanarak istedikleri zaman yağmur, kar, soğuk getirebildikleri taşlar vardır. Sahip oldukları bu taşların hikâyesi oldukça iyi bilinir ve Türklerin hiçbiri bunu reddetmez. Bu taşlar özellikle de Dokuzoğuz beylerine aittir ve başkasında yoktur.”³³²

³³¹ A. Molnar, Age, s. 3- 8.

³³² A. Molnar, Age, s. 8- 9.

Karluklar Ve Türkler Arasındaki Yağmur Taşının Kökenleri Üzerine İslami Efsaneler

Bu bölümde yazar Türklerdeki yağmur taşlarıyla ilgili İslami yazarların bahsettiği efsanelerden ve hikâyelerden söz eder: “Nuh peygamber gemisinden çıktığında dünyada hiç insan kalmamıştı. Sami, Hami ve Yafes adında üç oğlu vardı ve Nuh dünyayı bu üç oğlu arasında paylaştırdı. Yafes’in payına Çin’e kadar olan Türk toprakları düştü. Fakat bu topraklar işlenilebilecek topraklar değildi bu yüzden buraya ‘Tark’ (terk edilmiş, işlenemeyen, ihmal edilmiş toprak) adını verdi. Bunun üzerine Nuh Allah’a isimlerinden birini Yafes’e öğretmesi ve Yafes bu ismi zikrettiği zaman yağmur yağması için dua etti. Yafes ise bu ismi unutmamak için bir taşın üzerine kazıdı ve boynuna taktı. Bu taş Yafes’in soyundan gelenlere miras oldu; ta ki Oğuzlar, Karluklar, Hazarlar ve diğerleri sayıca çoğalıp aralarında çekişme başlayana kadar. O zaman taş Oğuzların elindeydi. Oğuzlar bu taşın bir sahtesini yaparak çekişmeyi durdurmak için bunu Karluklara verdiler. Bu hikâyeye göre Nuh’un paylaştırmamasından sonra Türkler çorak topraklarda yaşamak zorunda kaldılar ve buradan Türk adını aldılar. Efsane Türk adının Arapça *taraka* fiilinin türevi olan *tark* (terk edilmiş, çöl)’tan geldiğini söyler. *Türk* adının kökeniyle ilgili bu halk etimolojisi sadece Arapçada anlamlı olduğu için Türklerin kökeniyle yağmur taşı arasındaki ilişki İslami bilim adamlarının kurgusu olmalıdır.”³³³ Yazar bu bölümde birkaç hikâyeye daha yer verir.

Karahanlılar

Bu bölümde yazar, Karahanlı dönemine değinir: “Kaşgarlı Mahmut’un *Divanü Lügatit Türk* adlı eseri Türk hava büyüğü ve genel anlamda 11. yüzyıl Türk gelenek ve inançlarıyla ilgili en kapsamlı ve yetkin çalışmadır. İlk defa Kaşgarlı Türk hava büyüğünde taşlarla yağmur ve rüzgâr getirilmesine Türkçede *yat* denir demiştir. Kaşgarlı şöyle yazmıştır: *Yat* yağmur ya da rüzgâr getirmek için özel taşların kullanıldığı bir tür kehanettir. Ben Yagma’da ortaya çıkan bir yangının söndürülmesi için bunun uygulandığını gördüm. Gözümün önünde yazın kar yağdı ve yangını söndürdü.”³³⁴

³³³ A. Molnar, *Age*, s. 9- 12.

³³⁴ A. Molnar, *Age*, s. 34- 35.

Çalışmanın devamında Harzemşahlar, Moğollar, Timur Dönemi ve Sonrası, Osmanlı Türklerinden bahsettikten sonra yazar, Oğuz Türklerindeki geleneklerden çeşitli çalışma ve araştırmalara atıfta bulunarak bahsetmiştir. ‘Volga Bölgesi Türkleri’ bölümünde ise Çuvaş, Kazan Tatar ve Doğu Başkurtlardaki yağmur yağdırma törenlerinden bahseder: “Aşmarin, *sumar cüke* adı verilen Çuvaş yağmur törenleriyle ilgili ayrıntılı bilgi verir. 1904 ya da 1906’da yapılan bir törende her evden yumurta, yağ, ekmek ve tuz toplandı. Nehir kenarında bir kazanda bir lapa hazırlandı. Lapa hazır hale gelir gelmez törene katılanlar dizlerine kadar suya girdiler. Kazan iki yaşlı adam tarafından yarısına kadar suya sokulmuş bir şekilde tutuldu ve bu esnada dualar edildi. Yaşlı adamlar uzun, bol *asam* denen giysiler giyiyorlardı. Kurban yemeği yendi ve sonrasında herkes suya daldı.”³³⁵

Orta Asya Kıpçak Türkleri ile ilgili olarak da yazar şunları söyler: “Kırgız inançlarına göre *cay taşı* denen ve koyunların ve ineklerin karnında bulunan bir taş sayesinde hava tahmini yapılabilir ya da hava koşulları değiştirilebilir. *Cayçı* adı verilen üst düzey büyücüler hava büyüünde uzmanlaşırlar ama aynı iş *bakşı* tarafından da yapılır. Hava büyü töreni yağmur taşının üstüne dua okunması ve bu taşın suya atılmasından oluşmaktadır.”³³⁶

Çalışmanın devamında Türkistan Türklerine değinen yazar buradaki bir taş yardımıyla yağmur yağdırma uygulamalarının İslami ritüellerle karıştığından bahseder ve “yağmur yağdırmak için *yada taşı*yla ilgili herhangi bir referans yoktur. Buhara’da kuraklık döneminde Nakşibendî dervişlerinin yedi taşın üstüne dua edip bunları nehre attıkları söylenir.”³³⁷ der ve Doğu Türkistan’daki geleneklerle çalışmaya devam eder.

Sibirya Türkleri ile devam ettiği kitapta yazar şunlara değinir: “Sibirya’da, *dada* Altay Türklerinin Güney boyları arasında yaygındır. Altay Türklerindeki *dadacının* görevi *kamın* görevinden farklıdır. Onun görevi, sürekli rüzgâra maruz kalan kayalıklarda bulunan *dada taşı* vasıtasıyla havayı kontrol etmektir. Altay Türklerinin doğusunda yaşayan Hakas boyları yağmur taşına aşına değillerdir. Onlar bulutları çekmek için davullarını kullanırlar. Tuva Türkleri havanın *cat taş* ve bazı bitkilerle değiştirilebileceğine inanırlar. Yakutlar, sihirli *sata* taşının sabahın erken saatlerinde,

³³⁵ A. Molnar, Age, s. 73.

³³⁶ A. Molnar, Age, s. 75.

³³⁷ A. Molnar, Age, s. 80.

yıldırım çarpmış bir ağacın altında bulunacağına inanırlar. *Sata* taşı sabahın erken saatlerinde aranmalıdır çünkü bu taşlar güneşte ölürlür. *Sata* taşı aynı zamanda atların, boğaların, ayıların, kurtların ve çeşitli hayvanların bağırsaklarında bulunabilir. Kurtlarda bulunan en güçlüsüdür.”³³⁸

Buryatlar, Batı Moğollar, Monguorlar ve Ordos Moğollarındaki yağmur yağdırma geleneklerinden bahsettikten sonra yazar ‘Dil Boyutu’ başlığı altında şunları söyler: “Görünüşte ‘hava büyü’ anlamında Türk ve Moğol dillerinde çok çeşitli kelimeler olsa da Osmanlıca *yağmur duası* ve Çuvaşça *sumar çüke* dışındaki tüm kelimelerde etimolojik olarak bir homojenlik vardır.”³³⁹

Yazar çalışmanın devamında ‘Su Serpmek ve Suya Dalmak’, ‘Kurbağalar ve Yılanlar’, ‘Koyu Renkli At’, ‘Yağmur Taşı’ başlıklarıyla hava büyüünün türlerinden söz eder ve devamında ‘Yağmur Taşlarının Ayırt Edici Özellikleri’ ne değinir.

“Eski Türk ayinleriyle günümüzdeki ayinler arasında bazı paralellikler vardır. Suya taş atma geleneği Anadolu’daki insanlardan Sibiry’a’dakilere kadar geniş bir alanda görülür. Yağmur yağdırmak için Doğu Türkistanlı hava büyücüleri panzehir taşını bir söğüt dalına bağlayarak kafalarının üzerinde tutarlar. İran’da yaşayan bazı Oğuzlar ise yağmur yağdırmak için taşları birbirlerine vururlar. Kırgız mollalar yağmur taşını ellerinde tutarak dua ederler. Yakutlar, yağmur taşını ellerinin içinde tutarak göğe doğru kaldırıldığında soğuk bir rüzgârın esmeye başlayacağına inanırlar. Bazı yağmur yağdırıcılar da yağmur taşını ağzının içine koyar ki bu da yağmur taşlarının sürekli nemli ortamlarda bulunması gerektiğini gösteren bir motiftir.”³⁴⁰ diyerek yazar çalışmanın devamında yağmur yağdırma ayinlerinden bahseder.

Yağmur taşının hangi amaçlar için kullanıldığından bahsettiği ‘Yağmur Taşının Kullanılması: İşlevsel Boyut’ bölümünden sonra yazar çalışmaya yağmur taşlarının kullanıldığı ve hava büyüünün görüldüğü yerlerden bahsettiği “Coğrafi Boyut Ve Orta Asya Yağmur Taşlarının İlk Tarihi” bölümüyle devam eder.

‘Hava Büyüsü Ve Toplumdaki Uygulayıcıları’ bölümünde ise yazar hava büyüü yapan kişilerin özelliklerine değinir ve şöyle der: “Hava büyüü pek çok durumda bir

³³⁸ A. Molnar, *Age*, s. 89- 94.

³³⁹ A. Molnar, *Age*, s. 104.

³⁴⁰ A. Molnar, *Age*, s. 135- 136.

topluluğun adına yapılır. Hava büyüsünü yapan kişiyi 3 negatif ifadeyle tanımlayabiliriz:

- 1- *Kral değildir.* Kaynakların hiçbirinde büyücünün seküler güçleri olduğuna dair bilgiler yoktur. Bu kişi Eski Türklerde hiçbir zaman kral olmamıştır ve idarecilerin de hava büyüsüne aktif bir şekilde katıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur.
- 2- *Rahip değildir.* İslam'ı kabul etmiş Türkler arasında hava büyüsü mollalar, imamlar tarafından, Özbek Türklerinde Nakşibendî dervişleri ve Doğu Türkistan Türkleri arasında da yine mollalar tarafından yapılır. Hava büyüsü Lamaist Kalmuklar ve Ordos Moğolları arasında lamalar tarafından uygulanır. Bu tür uygulamalar İslam ya da Lamaizm öncesi dönemlerden kalmıştır.
- 3- *Şaman değildir.* Boyle gibi bazı yazarlar hava büyüsü yapan kişinin şaman olduğunu düşünür. Dankoff ise *yadçı*'nın *kam* yani 'kâhin' olduğunu söyler. Eğer şaman yardımcı ruhlar vasıtasıyla vecit edinen kişiyse ve eğer vecit halindeyken insanlarla doğaüstü güçler arasında bağlantı kuran kişiyse ve aynı zamanda hem bir iyileştirici hem de bir kâhin ise hava büyüsü yapan kişi şaman değildir. Öte taraftan hava büyüsü yapan kişinin bazı görevleri şamalarca da yürütülebilir.

Hava büyücülerinin nasıl bu göreve getirildikleri konusunda yeterli bilgi yoktur. Kesin olarak bilinen ise bunların hepsinin erkek olduğudur. Bu büyücülerin fiziksel yaşamları da önemlidir. Kırgızların inanışına göre *cayçı*'nın ölümünün ardından çok şiddetli yağmurlar gelir ve bu yağmurlar ancak büyücünün cesedinin parçalanması ve kaşları ile kirpiklerinin yakılmasıyla durdurulabilir. Hava büyücülerinin yaptıkları iş karşılığında para kazandıklarına dair bilgilerin yanında yaptıkları işin başarısız olması durumunda da ciddi cezalara maruz kaldığına dair bilgiler de vardır. Aşırı yağmur yağdırdığı için ölene kadar kırbaçlanan büyücüler olduğu da bilinmektedir.³⁴¹

³⁴¹ A. Molnar, Age, s. 143- 145.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK TARİHİ HAKINDA YAYIMLANAN ESERLER

3.1. EDUCATIONAL PROBLEMS IN TURKEY 1920- 1940

(TÜRKİYE'DEKİ EĞİTİMLE İLGİLİ MESELELER 1920- 1940)

İlhan Başgöz ve Howard E. Wilson

Kitap, 1920- 1940 yılları arasında Türkiye'deki eğitimden ve sorunlarından bahseder ve altı bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm 'Osmanlı İmparatorluğunun Eğitim Geleneği' başlığını taşır. "Osmanlı'ya atıfta bulunmadan modern Türkiye'yi anlayamayız. Aynı şekilde Atatürk dönemi eğitim kavramlarını, politikalarını ya da kurumlarını Osmanlı dönemi eğitim uygulamalarını bilmeden anlayamayız."³⁴² diyen yazar, burada Sıbyan mekteplerinden, medreselerden, Mekteb-i Enderundan, bu okullardaki öğretmenlerden ve bu okulların çeşitli özelliklerinden bahseder.

İkinci bölüm 'Yüzyıllık Reform Çabası' başlığını taşır. "On sekizinci yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte askeri gereksinimler İmparatorlukta yeni ve güçlü bir eğitim sisteminin gelişmesini zorunlu kılmıştır. Osmanlı ordusunun ardı ardına savaş kaybetmesi Avrupa tarzı savaş yöntemlerinin öğretilmesini daha acil hale getirmiştir."³⁴³ diyen yazar, askeri okullarla ilgili reformlara yer vermiş ve bu dönemde kurulan 'Mühendishane-i Bahri-i Hümayun', 'Mühendishane-i Berr-i Hümayun' ve 'Harbiye' gibi okullara değinmiştir. Reform hareketleri içindeki bir diğer gelişmenin de 'Sanayi Mektepleri' olduğunu söyleyen yazar, bu okulların toplumun mesleki ihtiyaçlarını gidermek için kurulduğunu ve ilk Sanayi Mektebinin 1860 yılında Midhat Paşa tarafından kurulduğunu söyler. İkinci Meşrutiyet dönemindeki eğitim çabalarıyla ilgili yazar şunları söyler: "1908'le Kurtuluş Savaşı arasındaki dönem daha evvelki reform hareketlerinden oldukça farklıdır. Önemli farklardan biri belirli programlardan ziyade fikirlere verilen önemin artmasıydı. Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin gibi siyasî ve entelektüel liderlerle Sadrettin Celal ve İsmail Hakkı

³⁴² İlhan Başgöz- Howard E. Wilson, **Educational Problems in Turkey**, Indiana University Publications, Bloomington, 1968, s. 1.

³⁴³ İ. Başgöz- H. E. Wilson, *Age*, s. 17.

Baştaoğlu gibi eğitimciler eğitimde yeni yöntemler ve denemeler için yeni fikirler ve teoriler geliştirmişlerdir.”³⁴⁴

Üçüncü bölüm ‘İstiklal Savaşı Sırasında Eğitim’ başlığını taşır. Yazar burada Kurtuluş Savaşına kadar olan tarihî olaylara yer verdikten sonra yeni kurulan Ankara Hükümetinin yeni Eğitim Bakanlığına değinir. Rıza Nur’un bakanı olduğu yeni bakanlığın yaşadığı özellikle finansal sorunlara değinen yazar şunları söyler: “Savaş yıllarında Ankara Hükümetinin en önemli çabası yetişkinlerin eğitilmesiydi. Bu bağlamda Ankara kısa bir zaman içinde Türkiye’nin yayın merkezi haline gelmiştir.”³⁴⁵

Dördüncü bölüm ‘Cumhuriyet Döneminde Türk Eğitiminin Toplumsal Temelleri’ başlığı taşır. Cumhuriyetin kurulma sürecinden ve Lozan Anlaşmasından bahseden yazar burada Cumhuriyetin özellikle ekonomik anlamda yaşadığı zorluklara ve yeni ekonomik gelişmelere yer verir. Yeni kurulan devletin halkının eğitimi için çok hevesli olduğunu söyleyen yazar, Türk eğitiminin hala pek çok sorunu olduğunu, daha önceki sorunların yeni döneme sarktığını belirtir. “Bu dönemde Türkiye’nin eğitimcilerinin yüz yüze kaldığı mesele ülkenin sosyal ve ekonomik yapısına uygun kapsamlı ve uygulanabilir bir eğitim sistemi oluşturmaktır. 1923’te bu meseleler İzmir İktisat Kongresinde tartışılmıştır.”³⁴⁶ diyen yazar, İzmir İktisat Kongresinde alınan eğitimle ilgili kararlara yer verir. Yazar daha sonra İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun ‘İçtimai Mektep’inden, John Dewey’in raporundan, Kuhne’nin raporundan, Ömer Buyse’nin raporundan ve Kemerrer raporundan bahseder. Okulların laikleşmesine değinen yazar, medreselerin kapatılmasından ve Tevhid-i Tedrisat kanunundan bahseder. Arap harflerinin kullanımının eğitimin önünde bir engel olduğunun Tanzimat döneminde fark edildiğini söyleyen yazar, Latin Alfabesine geçiş sürecini ele alır.

Beşinci bölüm ‘Eğitim Yönetimi’ başlığını taşır. Yazar burada Eğitim bakanlığından, Talim ve Terbiye Kurulunun kurulmasından, okulların finanse edilmesinden, mektep vergisinden, okulların idaresinden, maarif müdürlüklerinden bahseder. Karma eğitimden ve dolayısıyla kadınların konumundan bahseden yazar, üniversite düzeyinde karma eğitimin 1923- 1924 öğretim yılında başladığını, aynı yılda

³⁴⁴ İ. Başgöz- H. E. Wilson, Age, s. 24.

³⁴⁵ İ. Başgöz- H. E. Wilson, Age, s. 42.

³⁴⁶ İ. Başgöz- H. E. Wilson, Age, s. 55- 56.

tıp, hukuk, mühendislik fakültelerinin açıldığını belirtir. Yazar burada ayrıca ders kitaplarına ve Millet Mekteplerine de değinir.

Altıncı bölüm ‘Eğitimin Gerekliliğinin Ortaya Çıkması’ başlığını taşır. Yazar burada öğretmen yetiştirilmesinden, Halk Evlerinden, Türkiye’de yüksek öğrenimden, mesleki, teknik ve zirai eğitimden bahseder. Yüksek öğrenimle ilgili ziraat fakültesi, tıp fakültesi kimya enstitüsü gibi kimi kurumlara değinen yazar, Türk Dil Kurumunun ve Türk Tarih Kurumunun kurulmasından da bahseder.

‘Atatürk ve Eğitim Meseleleri’ başlığını taşıyan son bölümde “Atatürk’ün Türk eğitim sisteminin gelişmesine etkisini değerlendirmek kolay değildir çünkü bu gelişme modern Türkiye Cumhuriyetinin her alandaki gelişmesiyle ilgili diğer unsurlarla iç içedir.”³⁴⁷ diyen yazar Atatürk’ün en sevdiği saygı ifadesinin ‘başöğretmen’ olduğunu söyler. Atatürk’ün eğitimle ilgili görüşlerine yer veren yazar onun kültüre verdiği değere de değinir. Atatürk’ün kültür anlayışının şovenistik olmadığını belirten yazar “Atatürk’e göre milli kültür, Türk milletinin ulular arası toplumun barış ve uyumuna katkı sağlayabileceği bir araçtır.”³⁴⁸ der.

Kitap Kaynakça ve Ek bölümüyle son bulur.

3.2. THE RUSSIAN COLONIZATION OF KAZAKHSTAN 1896- 1916 (RUSYA’NIN KAZAKİSTAN’I KOLONİLEŞTİRMESİ 1896- 1916)

George J. Demko

Kitap, Önsöz, İçindekiler, Tablolar ve Şekiller bölümlerinden sonra sırasıyla

- I. Giriş
- II. Köylü Kolonileştirmesinden Önceki Durum
- III. Köylü Göçü ve Kazakistan’ın Kolonileştirilmesi
- IV. Rus Göçünün Etkileri
- V. Sonuç

bölümlerinden oluşmaktadır ve bu bölümlerin ardından Ek Tabloların verildiği Dizin I, Notların verildiği Dizin II ve Harita Kaynaklarının verildiği Dizin III ile Kaynakça bölümleri gelir.

³⁴⁷ İ. Başgöz- H. E. Wilson, Age, s. 191.

³⁴⁸ İ. Başgöz- H. E. Wilson, Age, s. 204.

Giriş bölümü çalışmanın amacı, sınırları ve literatür çalışmaları hakkında bilgi verir. Çalışmanın temel amacı Rusya'nın Kazakistan'ı kolonileştirmesinden sonra bölgede meydana gelen coğrafi, kültürel ve ekonomik değişiklikleri ortaya koymaktır. "Zira kolonileştirme doğası gereği tek bir olay değil kompleks bir süreçtir. Kısacası kolonileştirme temelden yeni bir coğrafya gerektirir."³⁴⁹

Kazakistan'ın kolonileştirilmesi ile ilgili olarak yazar şöyle der: "1954 yılında başlatılan "Bakır ve Boş Topraklar Programı" adlı Sovyet tarım politikasıyla bazı paralellikler taşır. Burada hedef 3,2 milyon hektarı Kazakistan'da olmak üzere 7 milyon hektarlık ilave bir alanın işlenmesiydi. Devrim öncesi Rusya'sının Kazakistan'ı kolonileştirmesi hem Sovyet hem de Çarlık Rusya'sı için bahsedilen programın ilk aşaması olarak düşünülebilir."³⁵⁰

"Kazak steplerindeki köylü yerleşiminin sebep ve sonuçlarını anlayabilmek için kolonileştirmenin meydana geldiği coğrafi ortamı tanımlamak ve kolonileştirme sürecine kadar gelen tarihî olayları irdelemek gereklidir."³⁵¹ diyen yazar şöyle devam eder: "Tarihî süreçte iki önemli ve birbiriyle bağlantılı olay vardır: Kazakistan'ın Ruslar tarafından askeri güçle ele geçirilmesi ve daha öncesinde sınırlara Kozakların yerleşmesi. Kazakistan'ın iklim, toprak ve bitki rejimleri sınırlı doğal bölgeler yardımıyla tanımlanabilir. Kazakistan'da doğu- batı yönünde hizalanmış dört doğal bölge vardır. Bu bölgelerin en genişisi steplerdir. Daha sonra yarı çöller, çöller ve dağlık alanlar gelir. Kazakistan'ın tamamı yıllık ve günlük keskin ısı dalgalanmalarının olduğu karasal iklim etkisindedir. Yağışın nispeten az ve düzensiz olmasının yanında yüksek buharlaşma oranı Kazakistan'daki en ciddi çevresel sorundur. Kuzey'den güneye doğru gidildikçe bu sorun daha da şiddetlenir çünkü steplerdeki yıllık yağış oranı 30 cm civarındayken bu oran çöl bölgelerinde 18 cm'ye kadar düşmektedir. Steplerdeki maksimum yağış yaz mevsiminde meydana gelirken yarı çöl bölgelerde baharın sonu itibariyle meydana gelir ve yazlar en kurak mevsimdir. Kuzeyden güneye doğru olan bu yağışlar bitki örtüsünün de aynı şekilde oluşmasına olanak sağlamaktadır. İlk bitkiler çölde daha sonra yarı çöl alanlarda ve en son olarak da steplerde ortaya çıkar. Bu süreç,

³⁴⁹ George J. Demko, **The Russian Colonization of Kazakhstan. 1896- 1916**, Indiana University Publications, Bloomington, 1969, s. 1.

³⁵⁰ G. J. Demko, *Age*, s. 3.

³⁵¹ G. J. Demko, *Age*, s. 11.

sürülerini otlatma rotalarını bitkilere göre belirleyen yerli halk için çok önemli olmuştur. Dağlık alanların doğal bitki örtüsü yüksekliğe göre değişiklik gösterir. Çalı ve çimen düşük yüksekliklerde yaygınken daha yüksek alanlarda ormanlar yaygındır.”³⁵²

Kazakistan’ın coğrafi özelliklerinden sonra yazar şöyle devam eder: “Kazakistan’ın Rusya tarafından ele geçirilmesinden önceki nüfus kompozisyonunu değerlendirmek için tarihî sürece bakmak yeterli olacaktır. Bölgedeki etnik yapı Perslerin, Yunanların, Arapların, Türklerin ve Moğolların art arda istilaları sonucu karmaşık bir hal almıştır. Türkler bölgeye 9. yüzyılda girmişler ve egemenliklerini 13. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar sürdürmüşlerdir. Türkçe konuşan boyların çoğunlukta olması Türklerin etkisini güçlendirmiştir. Ruslar Kazakların ayrı bir etnik grup olduklarını 15. yüzyıldan beri kabul etmişler ve bu grubu adlandırmak için ‘Kırgız’ kelimesini kullanmışlardır. Bugün Kırgızlar olarak bilinen grup ise ‘Kara Kırgızlar’ olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırma Rusçada benzer kelimelerle karşılanan Kozak ve Kazak karmaşıklığını önlemek için olmuştur. Kazaklar Türk soyludurlar ve Sünni Müslümanlardır. Ancak dini uygulamalara çok da bağlı değillerdir. 1867’de Kazak nüfusunun 2,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir ve Rusya’nın bölgeyi kolonileştirme ve ele geçirmesinden önceki dönemde bu nüfusun büyük çoğunluğu Kuzeyde, Hazar Deniziyle Balkaş Gölü arasında yerleşmiştir. Kazak nüfusunun yerini tam olarak belirlenebilmesi için Kazak Cüzlerinin oldukları bölgelere bakılabilir. Rusya’nın Kazakistan’ı ele geçirmesinden önce Kazaklar gevşek bağlarla birbirlerine bağlı 3 cüzden oluşmaktaydı. Kazakistan’ın bu şekilde üç bölümden oluşmasının temel nedeni de Kazakistan’ın yaz ve kış otlak alanlarına göre doğal 3 pastoral bölgeye bölünmüş olmasıydı. Bölgedeki diğer etnik gruplar da Türkmenler, Özbekler ve Tarançilerden oluşmaktaydı.”³⁵³

Kazakistan’ın yönetim biçimi konusunda yazar şunları söyler: “Ulus- devlet tarzı siyasî bir yapılanma Kazaklar için bilinen bir sistem değildi. En büyük siyasî birimler 17. yüzyılda teşekkül eden cüzlerdi. Cüzler birbirinden bağımsız hareket eden idari ve siyasî birimlerdi. Her cüzün başında ya soy yoluyla ya zenginlik ya da askeri gücü yoluyla başa gelen kağanlar bulunurdu. Önemli bir diğer birim de avıl ya da mobil

³⁵² G. J. Demko, Age, s. 11- 15.

³⁵³ G. J. Demko, Age, s. 21- 25.

köylerdi. Avıllar sürülerini birlikte yürüten çadırlardan oluşmaktaydı. Avılların nüfusu yıl içinde değişiklik göstermekteydi. Kışın 300 çadıra kadar çıkan sayı yazın 15'e kadar düşebilmekteydi çünkü yazın aileler daha rahat hareket edebilmek için sürülerini ayrı ayrı yerlere otlatmaya götürürlerdi. Kazakistan'da avıllar, otlaklar her bir avıla geleneklere göre verildiği için en önemli siyasî birimlerdi.³⁵⁴

Yazar, Kazak yaşam tarzıyla ilgili bilgiler vererek kitaba devam eder: “Kazakların çoğu göçebe olarak yaşayıp hayvancılıkla uğraşan ve avıllarda bir arada yaşayan kişilerdi. Bundan dolayı Kazak ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmaktaydı. Koyun ve at sürülerde en çok bulunan hayvandı ancak önemli oranda keçi ve deve de beslenmekteydi. Daha sonra Rus yerleşimcilerin etkisiyle büyükbaş gitgide daha önemli hale geldi ve at sayısında önemli bir düşüş oldu. Yerleşik tarım Kazaklarca pek bilinmiyordu. Tek önemli tarım bölgesi Sır Derya vadisiydi. Burada Kızıl Orda ve Türkistan şehirlerinin yakınlarında ilkel sulama sistemleriyle pamuk, darı ve buğday yetiştirilmekteydi. Kazak ekonomisi Rus yerleşimcilerin etkisi ve Rus ticaretinin yavaş yavaş ülkeye girmesiyle tarım ve hayvancılığa dayalı bir hal almaya başlamıştır. Ticaret göçebe halkın hayatında önemli bir yerdedi. Rusların gelmesinden önce Kazak halkı ile güneydeki vahalarda yaşayanlar arasında önemli bir ticari faaliyet vardı. Kazaklarla Ruslar arasındaki ticari faaliyetler ise 16. yüzyılın başlarında başlamıştı.”³⁵⁵

Rusların Kazak topraklarını ele geçirmek istemesiyle ilgili yazar şöyle söyler: “Rusların Kazakistan'ı ele geçirme yönündeki askeri faaliyetleri 19. yüzyılda başlamıştır. Bu faaliyetlerin en önemli nedenlerinden biri Rusya'nın güney Sibiry'a'daki yerleşimcilerini korumak istemesidir. 1860 yılında Rusya'nın tamamıyla kolonileştirdiği Sibiry'a'nın Kazakistan'la olan sınırları yağmacı Kazakların saldırılarına açık bir yerdi. Dahası, Rusya'nın Orta Asya ve Çin'le arasındaki ticaret yolları da bu bölgeden geçmekte ve sıkça saldırılara uğramaktaydı. Savunma dışında, Rusya'nın bu bölgeyi ele geçirme isteğini uyandıran bir diğer önemli faktör de Türkistan'ın zenginliği olmuştur. Özbeklerin ürettiği pamuğun, ipeğin ve meyvelerin kalitesi herkesçe biliniyordu ve Rusya'nın bu bölgeyle arasındaki engel Kazak stepleri idi. Kazakların

³⁵⁴ G. J. Demko, Age, s. 26- 27.

³⁵⁵ G. J. Demko, Age, s. 26- 29.

sürülerini otlattıkları büyük topraklar da tarım için oldukça elverişli yerlerdi. 19. yüzyılın ortalarına doğru, devrim itibarıyla, Rusya sanayileşme dönemine giriyordu ve bunun için hem yeni pazarlara hem de hammadde elde edebileceği kolonilere ihtiyaç duymaktaydı. Rusya'nın Kazakistan'ı ele geçirmek istemesinde, tüm bunlara ilaveten, önemli bir de siyasî neden vardı. İngiltere'nin orta Asya'nın güneyindeki, Hindistan ve Afganistan, etkisi çar hükümeti için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Rusya'nın Kazakistan'ı el geçirmesi uluslar arası güç dengesi bağlamında İngiltere'ye karşı önemli bir hamle olacaktı. Rusya'nın yıllardır Türk boğazlarına egemen olma hayali hep İngiltere tarafından engellenmişti. Güneyde İngiltere'yi rahatsız eden bir Rusya, bu konuda İngiltere'den bazı ödünler elde edebilirdi.”³⁵⁶

Kolonileştirmenin önemli bir parçasını oluşturan askeri girişimlerle ilgili yazar şunlara yer verir: “Rusya'nın Kazakistan'a yönelik askeri müdahalesi iki aşamada incelenebilecek şekilde yavaş ve kademeli olmuştur. İlk aşama 17. yüzyılda başlayan savunma ve ticaret aşamasıdır. İkinci aşama ise 1830'larda başlayan ve Taşkent'in 1865'te ele geçirilmesine kadar süren askerî saldırı ve ilhak aşamasıdır. Güney Sibiryadaki yerleşimcileri korumak için Ruslar Kazakistan'ın kuzeyinde Kozakların mevzilendiği ileri karakollar inşa etmeye başlamıştır. 18. yüzyıla kadar Kazak Sibiryası sınırında Guryev ve Ural'sk olmak üzere iki Rus şehri varken bunlara daha sonra Omsk, Orsk, Orenburg ve Petropavlovsk şehirleri de eklenmiştir. Ayrıca Rus hükümeti bir savunma bariyeri oluşturmak için sınırlara Kozakların yerleştirilmesini emretmiştir. Rusya'nın müdahalesinin ilk aşamasında Rusya ile Kazak cüzleri arasındaki ilişkilerde değişiklikler de yaşanmıştır. 18. yüzyılda Çin hükümeti Kazaklar üzerinde hâkimiyet ilan edip askeri bir müdahaleyle tehdit edince Küçük Cüz'ün kağanı Rusya'dan yardım istemiş ve çar hükümetine bağlılık yemini etmiştir. Orta Cüz de Rus egemenliğini kabul etmiş ne var ki 1837'de tüm cüzler Rusya'ya karşı ayaklanmışlardır. Rus müdahalesinin ikinci aşaması yani askeri saldırı ve ilhak aşaması 19. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. 1839'da General Perovski Kazakistan'a gönderildi ve Rus kölelerin serbest bırakılması amacıyla Hive Hanlığına saldırması emredildi. Görev uzun mesafeden ve çöl koşullarından dolayı başarısız oldu. Ancak bu başarısızlık steplerin tamamıyla ele geçirilmesi ve gelecekteki operasyonlarda kullanılmak üzere yeni üsler kurulması

³⁵⁶ G. J. Demko, *Age*, s. 34- 36.

gerektiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda sınırlara yeni tabyalar kurulmuş ve buralar askeri operasyonların destekçisi olmuştur. Daha da önemlisi, Kazakistan'ın iç bölgelerine kurulan bu yerler bölgeyi küçük, yönetilebilir birimlere ayırmıştır.”³⁵⁷

Yazar kitabın devamında Kazakistan'a yerleşen ilk Slav kökenli halklardan ve Kozakların kökeninden bahseder: “Slavların Kazakistan'a ilk yerleşmesi Kozaklarla birlikte olmuştur. Kozakların ortaya çıkması ise 16. yüzyılda Çar Korkunç Ivan'ın toprak köleliğini başlatmasıyla olmuştur. Binlerce köylü bu tür bir kölelikten kaçmak için Ukrayna'nın steplerine ve Rusya'nın güneyine kaçıp oralarda yarı göçebe bir hayata başlamışlar, bir araya gelerek savaşmışlar ve kendilerine Kozak denmiştir. Daha sonra Kazakistan sınırlarına yerleştirilen bu insanların bir kısmı kolonileştirme sürecinin ilk yerleşimcileri olmuşlardır. Ancak 1880'den sonra askeri kolonizatörlere olan ihtiyacın azalmasıyla yerlerine köylüler yerleştirilmiştir.”³⁵⁸

Köylü göçüne değinen yazar şöyle devam eder: “Devrim öncesi Rus göçü 6,5 milyon insanı kapsamaktadır ve bu insanların yaklaşık üçte biri bugün Kazakistan dediğimiz bölgeye göç etmişlerdir. Bu göçün sebeplerini 'itici' güçler ve 'çekici' güçler olarak iki temele ayırabiliriz. İtici güçlerin başında baskıcı siyasî durum vardı. 1864'teki toprak köleliliğinin kaldırıldığı yasaya kadar köylüler çok zor koşullara katlanmak durumundaydılar. Bir diğer önemli itici güç de kırsal alandaki nüfusun çok fazla olmasıydı. Bu kadar kalabalık köylünün olduğu yerde işleyecek toprak miktarı oldukça kısıtlıydı. Kısacası, arazi sorunu ve tarımsal geri kalmışlık doğuya doğru olan göçün itici gücü olmuştur. Çar'ın baskılarından kurtulmak ve bir parça özgürlük de Kazakistan'ın Rus köylülerine sunduğu en önemli çekici güç olmuştur. Bir diğer önemli çekici güç de Kazakistan'daki toprağın bolluğu olmuştur. Aslında Ural'ın ötesinde büyük ve bakir tarım alanlarının olduğu Rus köylüsü tarafından çoktan beri bilinmekteydi. Hatta 20. yüzyıldaki göçten önce köylüler buradaki alanlara yerleşmiş ya da işgal etmişlerdi. Kazakistan'daki büyük tarım arazileri birçok köylüye açlıktan ve borçtan kurtulma umudunu vermiştir. Doğuya doğru bu göçte hükümetin yaklaşımı karışık ve çoğu zaman da çelişkiliydi. Hükümetin tavrı sürekli bir politikayı destekler nitelikte değildi. Hükümet bu göçün Rusya için gerekli olduğunu anladığında bile

³⁵⁷ G. J. Demko, Age, 36- 39.

³⁵⁸ G. J. Demko, Age, 40- 41.

uyguladığı politika hala kararsız bir politikaydı. 1899 İskân Kanunu göçü kolaylaştıran en önemli yasal adımlardan biri olmuştur. Özellikle 1906'dan sonra hükümet yeni iskân yerleri konusunda daha istekli hale gelmiş ve kamu tesislerini, tarımı, yolları ve telgraf hatlarını geliştirmeleri için bölgeye ziraatçılar, su bilimciler, mühendisler göndermiştir. Elbette her büyük çaplı göçte olduğu gibi, burada da göçmenlerin bir kısmı gittikleri yerde mutlu olmayarak geri dönmüşlerdir. 1896 ila 1916 yılları arasında Kazakistan'a göçen yaklaşık 1,5 milyon insanın 260.000 kadarı, yaklaşık % 22'si, geri dönmüştür. Burada Kazakistan'daki koşulların yeterince tatmin edici olmaması rol oynamıştır. Bu koşulları göçmenler şu şekilde belirtmişlerdir: doğal çevrenin uygun olmaması, göçmenlere toprak verilmemesi, geçinmek için yeterli para kazanamama, ev kurma ya da toprak işlemek için gerekli araçların olmaması. Geri dönüşün 1911'deki en önemli nedeni Kazakistan'daki kıtlık olmuştur. 1915 ve 16'daki geri dönüşlerde de Kazakların Rus yerleşimcilere karşı isyanları en önemli etkenler olmuştur.³⁵⁹

Kazakistan' yapılan göçlerin sadece köylü göçü olmadığını, kentlere de ciddi bir göç dalgası olduğunu belirten yazar şu şekilde devam eder: "Kazakistan'a yapılan göç temelde kırsala yönelik bir köylü göçü olmasına rağmen kentlere doğru da önemli bir göç olmuştur. Kentsel kolonileştirmenin en yoğun olduğu yer göçmenlerin yarısından fazlasının kentlere yerleştiği Sır Derya Oblastıydı. Bölgedeki Kazaklar ve Özbekler uzun süredir yerleşik bir biçimde tarımla uğraşmaktaydılar bu yüzden onların yerlerini değiştirmek kolay değildi. Ayrıca bu bölgeye yerleşmek Rus köylüsünün sahip olmadığı sulama yöntemleri konusunda derin bir bilgi gerektirmekteydi. Her ne kadar göçmenlerin pek azı kentlere yerleşmiş olsa da bu kişiler bölgenin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. 1920 yılında Kazakistan'daki toplam kent nüfusunun % 75'ini Ruslar oluşturmaktaydı. Kazakistan'ın kolonileştirilmesi özellikle aileler tarafından gerçekleştirilmiştir. Sıra dışı olan ise toplam göçmenlerin % 60'ından fazlasının illegal yollarla Kazakistan'a gelmiş olmasıdır."³⁶⁰

Rus göçünün etkilerine değinen yazar bu etkinin en çok demografik yapıya görüldüğünü vurgular ve şöyle devam eder: "Rus göçünün en açık etkisi elbette ki nüfus artışıdır. 1897- 1916 arasında Kazakistan'ın nüfusu % 56 oranında artmıştır. 1897'de

³⁵⁹ G. J. Demko, Age, s. 52- 85.

³⁶⁰ G. J. Demko, Age, s. 103- 114.

Kazakistan'daki ortalama nüfus yoğunluğu verst (1.067 km) karede 2 kişiyken 1916'da bu oran 3 kişiden daha fazla oldu. Kazakistan'daki etnik yapıdaki değişiklikler de oldukça önemlidir. 1897- 1916 arasında Kazakistan'daki Rus nüfusu (Ukraynalılar ve Belaruslar dâhil) 3 kattan daha fazla artmıştır. Ancak yerli nüfustaki artış çok da dikkat çekici değildir. Oran sadece % 14'tür. Hatta Ural'sk gibi bazı bölgelerde Kazak nüfusu yarı yarıya düşmüştür. Kazakistan'a yeni gelen yerleşimciler yeterli tarım arazisine sahip olma umudu taşıyan çiftçilerdi. Bundan dolayı, bölgedeki işlenen toprak miktarı 2,5 kat artarken bu oran kuzey bölgelerde 4 kata kadar çıkmıştır. Kazakistan'ın tarım ekonomisinin % 80'nini tahıllar oluşturmaktaydı ve bunların en başında da buğday gelmekteydi. Buğdayın ardından en çok üretilen tahıl ise darıydı. Darı çok fazla ilgi ve beceri gerektiren bir tahıl olmadığı için çoğunlukla Kazaklar tarafından ekilmiştir.”³⁶¹

Rus göçünün tarımdan, etnik yapıya, hayvancılık yerleşime kadar neredeyse her alandaki etkilerine ayrıntılı bir biçimde yer verdikten sonra yazar sonuç bölümüne geçer. Sonuç bölümünde mevcut çalışmanın genel bir değerlendirmesini yapan yazar, üç Ek bölümünden sonra gelen Kaynakça ile çalışmayı sonlandırır.

3.3. OTOMAN DIPLOMACY IN HUNGARY (MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI DİPLOMASİSİ)

Gustav Bayerle

Kitap, Önsöz ve Giriş bölümlerinden sonra gelen ve Osmanlı paşaları tarafından yazılmış 107 adet mektuba yer verir. Yazar şöyle der: “150 yıl boyunca Güneydoğu Avrupa'nın iki önemli gücü Osmanlılar ve Habsburglar bir zamanlar Macar İmparatorluğuna ait olan topraklara sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Bu rekabetin ilk dönemlerinde Habsburg İmparatorluğu Osmanlı ordularının sürekli saldırılarına karşı topraklarını korumaya çalışıyordu ve Macaristan'ın kendi sınırlarındaki topraklarını tampon bölge olarak kullanıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun askerî gücünün azalması Osmanlı liderlerini uzun süredir devam eden sürekli saldırı geleneklerini terk etmeye ve diplomasinin daha az şiddetli silahını kullanmaya zorlamıştır. Bu kitap, bu iki siyaset arasındaki geçiş döneminde Buda'daki paşalar tarafından yazılan yüz yedi adet belgeyi ortaya koyar. Burada sunulan mektuplar

³⁶¹ G. J. Demko, *Age*, s. 125- 137.

incelendiğinde paşaların Habsburglara karşı askerî girişimlerin tehlikelerini anladığı ve Osmanlıların Macaristan'daki konumunu emniyete almak için diplomasiyi kullanmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu kitabın amacı Osmanlı diplomasi tarihinin neredeyse bilinmeyen bu bölümüne dikkat çekmek ve daha sonraki çalışmalar için kaynak bir malzeme oluşturmaktır.”³⁶²

Yazar daha sonra mektupların içeriklerinden ve biçim özelliklerinden bahseder: “Mektuplar önce Osmanlı Türkçesiyle yazılmış fakat Viyana’da yeterince iyi tercüman bulunmaması karşılıklı yazışmayı o kadar yavaşlatmıştı ki paşalar farklı bir dil kullanmaya karar vermişlerdir. Latince bir müddet yazışma dili olmuş ama Buda’daki Latince tercüme yapabilen tercümanların sayısı azalınca paşalar Macarcayı tercih etmişlerdir.”³⁶³ Yazar daha sonra bu mektuplarda geçen Osmanlıcadan alıntı kelimeleri verir: “ağa, akıncı, alay, bey, çelevi, defter, efendi, haraç, beylerbeyi, haznedar, yeniçeri, kadı, kapı, kethüda, mazul, mescit, paşa, sancak, saray, serdar, sipahi, sultan, vezir, zaim.”³⁶⁴

Mektupların kapatılması için mum kullanıldığına ve paşaların mühürlerinin vurulduğuna değinen yazar, paşaların mühürlerinin şekillerini ayrıntılı bir biçimde anlatır.

Mektupların her zaman yazan kişinin adı ve unvanı ile başladığını söyleyen yazar, bazı paşaların Avrupa tarzı, bazı paşaların da geleneksel Osmanlı tarzı kullandığını belirtir.

Mektupların tarihlerine değinen yazar “biri hariç bütün mektupların tarihi sonda yer alır fakat kullanılan takvim sistemin belirlemek zor bir iştir. Meselenin sebebi Gregoryan takvim reformuyla alakalıdır. Papa XIII. Gregoryan’ın Julyen takviminde yaptığı değişiklik Osmanlının Protestan eğitimi almış Macar tercümanları tarafından oldukça yavaş bir şekilde kabul edilmiştir. Dolayısıyla verilen tarihlerin hangi sisteme göre olduğu net değildir.”³⁶⁵

³⁶² Gustav Bayerle, **Otoman Diplomacy in Hungary**, Indiana University Publications, Bloomington, 1972, s. V.

³⁶³ G. Bayerle, Age, s. 5.

³⁶⁴ G. Bayerle, Age, s. 5.

³⁶⁵ G. Bayerle, Age, s. 7.

Mektuplarla ve Osmanlı- Habsburg ilişkileriyle ilgili daha fazla bilgi verdikten sonra yazar, 107 adet mektuba İngilizce çevirileri ile birlikte yer verir.

Çalışmanın sonunda ise Kaynakça ve Dizin yer alır.

3.4. THE INNER ASIAN DIPLOMATIC TRADITION (İÇ ASYA DİPLOMASİ GELENEĞİ)

G. Larry Penrose

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü ‘İç Asya Araştırmaları Yardımcı Ders Kaynakları’ serisinin üç numaralı yayımı olan kitapçık 1975 yılında yayımlanmıştır. Çalışma Asya steplerinde imparatorluklar kuran göçebe halkların siyasî ideallerinden ve Orhun Vadisinin siyasî ve dini öneminden bahseder.

Göçebelerin yerleşik halklar tarafından algılanışına değinen yazar şöyle der: “İmparatorluk göçebeleri kendi koşulları içinde pek az anlaşılabilmişlerdir. Çoğunlukla, steplerdeki yerleşik kültürlerle karşı oluşturdukları tehditlerle anılmışlardır. Türklerle ya da Moğollarla ilgili yapılan çalışmaların büyük bir kısmı yerleşik halkın gözlemlerinden oluşmuştur. İnsanlar, Orta Asyalıların tek yaptıklarının saldırmak ve atlarını daha fazla saldırı için beslemek yolunda yeni otlak ve su arayışında olduklarına kolayca inanabilirler. Fakat tüm bunların bir amacının olduğu, hepsinin birlik içinde olduğu yerleşik kişilerce anlaşılammıştır.”³⁶⁶

Yazar çalışmanın devamında tüm bunların, “saf ve akılsızca bir saldırganlık olmadığını, aksine bunun bir gelenek hatta bir ‘politika’ oluşunu”³⁶⁷ vurgular ve şöyle devam eder: “Bu politika şu şekilde ifade edilebilir: güçlü göçebe konfederasyonlar yerleşik halkların barışçıl katkılarıyla hayatlarını devam ettiren şehirler inşa etmişlerdir. Bu Orta Asya diplomatik geleneği kültürel, politik ve askeri bakış açılarının bir karmasıdır ve göçebelerin gözünde sağlam bir imparatorluğun olması gerektiği biçimdir. Bu geleneğin Orhun nehrinin yukarısında bulunan coğrafi bir bölgesi vardır. Bu bölge 9. yüzyıldaki Uygur şehri Karabalgasun ve 13. yüzyıldaki Moğol şehri Karakorum’dur. Steplerle ilgili elimizdeki en iyi belgeler olan Orhun Abideleri bu bölgededir. Bu bölgenin ele geçirilmesi imparatorluğun statüsü için neredeyse bir ön

³⁶⁶ G. L. Penrose, **The Inner Asian Diplomatic Tradition**, Indiana University Publications, Bloomington, 1975, s. 2- 3.

³⁶⁷ G. L. Penrose, *Age*, s. 4.

koşuldu. Ötüken olarak adlandırılan Orhun Vadisinin kontrolünü imparatorluğun meşruluğuna bağlayan bir gelenek vardı.”³⁶⁸

Ötüken’in önemiyle ilgili Orhun Abidelerinde geçen bazı cümlelere yer veren yazar çalışmaya şöyle devam eder: “Orhun Vadisinin siyasî ya da dini öneminin yanında önemli bir diğer konu da burayı elinde bulunduran her konfederasyonun burada bir şehir inşa etmesi ya da bunu düşünmesiydi. Ne var ki bu çözülemez bir soruna yol açtı. Sorun, göçebe liderlerin de yerleşik mevkidaşları gibi lüks içinde yaşamak istemeleriydi. Fakat lüks demek Çin malı demektir ve Çin malı da göçebe yaşam tarzını zayıflattı. Eski Türkçe yazıtlar her zaman Türk kültürünü Çin kültürüne karşı savunmuştur.”³⁶⁹

Tonyukuk’un Bilge Kağan’a bir şehir kurulması sonucunda neler olabileceğini anlattığı sözlere yer verdikten sonra yazar şunları söyler: “Fakat Bilge Kağan şehir kurmak istiyordu. Tonyukuk önce Çinlilerle barış görüşmeleri yaptı ancak bu teklifler reddedildi. Çünkü Çinliler Türklerin gerçek bir tehdit oluşturabileceklerine henüz ikna olmamışlardı. 722’de Türklerin Çin’e saldırısından sonra barış sağlandı ve Tonyukuk’un yazıtında söylediği gibi Çinliler Türklere bolca altın, gümüş ve ipek verdi. Çinlilerle yapılan bir sınır savaşı konfederasyon sürecinin bir parçasıydı. Bu steplerdeki yeni lideri ortaya çıkaran bir süreçti. Fakat Çinlilerle göçebe şartlarına göre yapılan bir barış imparatorluğun bir politikasıydı.”³⁷⁰

Çalışma, bu diplomatik politikanın çeşitli örnekleriyle devam eder. Çalışmanın son bölümüne yazar, genel bir özet verir ve şunları söyleyerek çalışmayı sonlandırır: “İmparatorluğun liderliği için Orhun Vadisini ele geçirmek oldukça güçlü bir politik gelenektir. Vadiyi ele geçirerek ve Çinlileri kendileri için tehdit olduğuna ikna ederek boylar, kendiler için sürekli olarak kent lüksünü elde etmeye çalışmışlardır. Şehirler kurup mallar karşılığında Çinlilere barış sunmuşlardır. Neticede bu bir politika, diplomatik bir gelenektir.”³⁷¹

³⁶⁸ G. L. Penrose, Age, s. 4- 5.

³⁶⁹ G. L. Penrose, Age, s. 6- 7.

³⁷⁰ G. L. Penrose, Age, s. 11- 12.

³⁷¹ G. L. Penrose, Age, s. 19.

3.5. THE SIEGE OF MOSUL AND OTTOMAN- PERSIAN RELATIONS 1718-1743: A STUDY OF REBELLION IN THE CAPITAL AND WAR IN THE PROVINCES OF THE OTTOMAN EMPIRE

(MUSUL'UN KUŞATILMASI VE OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ 1718- 1743: OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN VİLAYETLERİNDEKİ SAVAŞ VE BAŞKENTİNDEKİ İSYAN HAKKINDA BİR ÇALIŞMA)

Robert W. Olson

Kitap, Önsöz, Haritalar, Transliterasyonla ilgili notlar ve Giriş bölümlerinden sonra gelen yedi bölümden oluşmaktadır. Bölümler şunlardır:

- I. Doğu Vilayetlerinin ve Musul'un Coğrafi ve Stratejik Önemi: Tarihî ve Ekonomik Geçmiş.
- II. Dürri Ahmet Efendi'den Raşid Efendi'ye.
- III. Patrona Halil İsyanı.
- IV. Patrona Halil'den 1736 Anlaşmasına.
- V. Irak'taki Savaşın Arifesi: 1741- 1743.
- VI. Başkentteki Kriz.
- VII. Musul Kuşatması.

Daha sonra Sonuç bölümü, Ek, Sözlük ve Kaynakça bölümleri gelir.

Musul'un 1743'te Nadir Şah tarafından kuşatılmasının 18. yüzyıl Orta Doğu tarihindeki en önemli olaylardan biri olduğunun belirtilmesiyle başlayan kitapta yazar, Osmanlı İmparatorluğu ile Pers İmparatorluğu arasındaki ilişkilere değinmeden önce her iki imparatorluğun o dönemki ekonomik yapılarına değinir: "16. yüzyıldaki fiyat devrimi (price revolution) 17. ve 18. yüzyıllarda da etkisini devam ettirmiştir. Avrupa'da yeni bir kapitalist sistem oluşmuş ve Avrupa devletleri başka topraklara yayılmaya başlamıştır. Fakat bu durum Osmanlı için geçerli değildir. Osmanlı İmparatorluğunu sallanan ekonomisi bu Avrupa kapitalizmine karşı koyamamış ve bu da Osmanlının sanayileşmesini engellemiştir. Bu koşullar altında ipek ve baharat ticareti, ekonomileri dünya ticaretinin çok gerisinde kalan Osmanlı ve Pers İmparatorlukları için daha önemli bir hale gelmiştir. Her ikisi de büyük imparatorluklar olan Osmanlı ve Perslerin orta halli ekonomileri büyük imparatorlukları için yeterli

değildi. Ancak her ikisi de büyük imparatorluk hırsından vazgeçmiş değillerdi. Batı'ya karşı başarılı olamayan Osmanlı Doğu'dan gözünü ayırmamıştı. Aynı şekilde Nadir Şah da imparatorluğunu genişletme politikaları gütmüştür. İki imparatorluk arasındaki çeyrek asırlık savaş dönemi böylece başlamıştır.³⁷²

Yazar çalışmanın devamında Osmanlı- Pers ilişkilerinin beş döneme ayrılabilirliğini söyler: “ (1) Birinci dönem her iki imparatorluğun kurulması dönemidir, (2) İkinci dönem (1500- 1639) her iki imparatorluk için de bir sağlamlaştırma dönemidir. İran'da Şah İsmail yükselmiş, her iki imparatorluk da mümkün olan en büyük sınırlara ulaşmaya çalışmışlardır, (3) 1639'dan sonra her iki imparatorlukta da bir çöküş dönemi başladı. Osmanlı Avrupa'da bir dizi savaşla meşgulken İran, kuzeyden Rusların, doğuda Özbek ve Afganların saldırıları altındaydı. Bu süreç 1723'te Safevi hanedanlığının çökmesine kadar sürmüştür, (4) 1723'ten 1746'ya kadar her iki imparatorluk neredeyse sürekli çatışma halindeydi. Bu dönemdeki Osmanlı- Pers savaşları her iki imparatorluğun da çökme döneminin başlangıcıdır, (5) Birinci Dünya Savaşından sonraki modern dönem. Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi liderliğinde modern Türkiye ve İran devletleri kurulmuştur.”³⁷³

Kitabın ana konusunu oluşturan dördüncü dönemle ilgili daha önce yapılmış çalışmalara yer veren yazar, Musul'un stratejik önemiyle ilgili şunları söyler: “Musul Orta Çağda bile Hindistan, İran, Rusya ve İstanbul arasındaki ticaretin geçiş yolu olmuştur. 16. yüzyılın başında Türkler tarafından fethedilmesinden sonra burası Osmanlı ordusu için önemli bir garnizon haline gelmiştir. Coğrafi konumu hem Anadolu'nun savunması hem de Mezopotamya'da ilerleme için çok elverişliydi.”³⁷⁴ Musul'un kuşatılması sırasında Osmanlı'nın bir ordu gönderememesinin nedeni olarak Patrona Halil İsyanını gösteren yazar, isyanla ilgili bilgiler verir ve Musul'u Nadir Şah'a karşı savunan Hacı Hüseyin Celili'den bahseder.

Nadir Şah'ın Musulu'yu kuşatmasının asıl ve temel nedeninin ekonomik olduğunu belirten yazar, Musul yenilgisinden sonra Nadir'in asla Akdeniz'e

³⁷² Robert W. Olson, **The Siege of Mosul and Otoman- Persian Relations 1718- 1743 A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Otoman Empire**, Indiana University Publications, Bloomington, 1975, s. XI.

³⁷³ R. W. Olson, Age, s. 1.

³⁷⁴ R. W. Olson, Age, s. 2.

ulaşamayacağını ancak Nadir'in de hedeflerinden vazgeçmediğini söyler. Nadir Şah'ın Caferiliğin Osmanlı tarafından tanınması yönündeki çabalarına değinen yazar Nadir'in bu talebinin kendi gücünü gösterme girişimi olduğunu belirtir.

Nadir Şah'ın ekonomik anlamdaki diğer çabalarına yer veren yazar 1743 kuşatmasının hem Musul ve Irak hem de Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul'daki etkilerine değinmiştir: “1743 yılının Eylül ayında Osmanlı İmparatorluğu, özellikle de başkent, bir ihtilalın eşiğindeydi. Hazinenin boşalması, sürekli kötüye giden *sıvış* krizi, kıtlık, genel memnuniyetsizlik, esnaf arasındaki anlaşmazlıklar, yeniçeriler gibi bir sürü faktör bir isyanı körüklüyordu. Ayrıca Perslerle yapılan savaşla ilgili hoşnutsuzluk da başkenti patlama noktasına getirmişti.”³⁷⁵

Musul savaşının ortaya koyduğu bir başka konu da Osmanlı İmparatorluğundaki derebeylerin ve ayan-ı vilayetlerin ne kadar güçlü olduğuydu diyen yazar şöyle devam eder: “Derebeyleri ve ayan-ı vilayet her zaman Osmanlı'da var olmuştur ve özellikle I. Selim döneminde Şah İsmail'e karşı desteklendikleri için tam bir bağımsızlık elde etmişlerdir. Celali isyanları da ayanların sayısının artmasında etkili olmuştur. 18. yüzyılda pek çok vergi ayanlar ve derebeyleri tarafında toplanmaya başlamış buna karşılık onlar da halkı korumuşlardır. Merkezden yardım almadan Musul'u Nadir Şah'a karşı savunan Hacı Hüseyin Celili'nin yaptığı buna bir örnek teşkil etmektedir.”³⁷⁶

3.6. TOWARD A CLASSIFICATION OF OTTOMAN *TAPU* REGISTERS (OSMANLI *TAPU* KAYITLARININ SINIFLANDIRILMASI ÜZERİNE)

Gustav Bayerle

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 13 numaralı yayımı olan kitapçık *Acta Orientalia Cilt XXXII 1970*' den alınmıştır. Yazar kısa bir geçmişi verdikten sonra Osmanlı defter kayıtları ve bu kayıtları çalışmak isteyenlerin karşılaştıkları zorlukları ele alır ve zorlukların aşılması için bazı önerilerde bulunur: “ Çeşitli çalışmalara rağmen çok az düzenlenmiş kayıt vardır ve bunlar da genellikle kısmen yayımlanmıştır. Bu ihmalin nedenleri birden fazladır. Öncelikle, *siyakat* içinde yazılmış el yazmalarının çözümlenmesi uzun sabır ve uzmanlık bilgisi

³⁷⁵ R. W. Olson, *Age*, s. 192.

³⁷⁶ R. W. Olson, *Age*, s. 194- 195.

gerektirir. İkincisi, kayıtlar en küçük yerleşim yerlerini bile kapsadığı için yer adlarının belirlenmesi, özellikle de daha sonraki dönemlerde ortadan kalkmış yerlerin isimlerinin belirlenmesi, çok zordur. Son olarak da, Müslüman olmayan sakinlerin isimlerinin okunabilmesi için araştırmacının doğru bir yorum yapabilmesinde bu bölgelerdeki dili iyi bir derecede bilmesi gerekmektedir.³⁷⁷

Bu sorunların genel ve herkes tarafından kabul edilen sorunlar olduğunu söyledikten sonra yazar, defter araştırmasında kendince daha önemli gördüğü bir noktaya değinir: “Temel eksiklik, mevcut kayıtların ayrıntılı bir envanteri eksikliğidir. Tapu kayıtlarının en büyük koleksiyonu İstanbul’daki Başbakanlık Arşivindedir. Yayımlanmamış olsa da buradaki memurlar defterlerin bir katalogunu hazırlamışlardır. Ama asıl zorluk mevcut katalog başlıklarının eksik olmasıdır. Bağımsızlığını kazanmış vilayetlerle ilgili kayıtlar üzerinde araştırma yapmak ise daha da zordur. Bunlarla ilgili kayıtlar çeşitli ülkelere ve arşivlere dağılmış durumdadır.”³⁷⁸

Yazar daha sonra, bu alanın sınıflandırılmış bir katalog şeklinde genel bir incelemesinin gelecek çalışmalar için temel olacağını belirtmiş bunun için bazı ön gereklilikleri olan bir teklif sunmuştur. Bu ön gereklilikleri : “Bir, inceleme, sayılarının 2000 civarında olduğu tahmin edilen mevcut bütün tapu defterlerini kapsamalıdır. Bu defterlerin yer aldığı arşivler ve kütüphaneler çok farklı ülkelerde olduğu için uluslar arası bir işbirliği şarttır. İki, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğunu parçası olan ülkelerden bilim adamları bu incelemenin parçası olmalıdırlar. Üç, her kaydın başlığı standart bir biçimde verilmelidir ve gereksiz bilgilerden kaçınılmalıdır. Defterlerin sadece birkaç temel özelliği verilmelidir.”³⁷⁹ şeklinde verdikten sonra yazar, defterlerin temel özellikleri neleri kapsayabilir konusunda şunları yazar:

- 1- defterin bahsettiği sancak ve bu sancağın ait olduğu vilayetin adı,
- 2- defterin türü, mufassal mı yoksa icmal mi olduğu,
- 3- defterin resmi başlığı,
- 4- defterin mevcut yeri ve arşiv numarası,
- 5- defterin uzunluğu,

³⁷⁷ Gustav Bayerle, “Toward A Classification of Otoman tapu Registers”, **Acta Orientalia Vol. XXXII**, 1970, s. 15- 16.

³⁷⁸ G. Bayerle, Age, s. 16- 17.

³⁷⁹ G. Bayerle, Age, s. 17.

- 6- önünde kanunname ve tuğra bulunup bulunmadığı,
- 7- mümkün olduğunca doğru bir şekilde tarihini verme,
- 8- bibliyografik not.”³⁸⁰

Bu öneriden sonra yazar, elde edilen verilerin tek bir yerde toplanıp bilgisayar ortamına aktarılabilirliğini söyler. “Böylece özel bir bilgi arayan araştırmacılar buradan istedikleri bilgiye ulaşabileceklerdir.”³⁸¹ dedikten sonra yazar, bu yazdıklarının öneri olduğunu ve bu projenin uygulanabilir olup olmadığı konusunda kararın okurların olduğu yazarak çalışmaya son verir.

3.7. HORSE AND PASTURE IN INNER ASIAN HISTORY

(İÇ ASYA TARİHİNDE AT VE OTLAK)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 18 numaralı yayımı olan kitapçık *Oriens Extremus, Vol. 19, No. 1/ 2, 1972*'den alınmıştır. Çalışma İç Asya uygarlıklarının gelişip büyümesinde ve ekonomisinde atın ve dolayısıyla otlakların önemi üzerinde durur. Yazar, “Atlı okçular, tarihte bilinen en büyük imparatorlukları yaratan gücün simgesi olagelmıştır.”³⁸² diyerek atın İç Asya imparatorlukları için ne denli önemli olduğunu belirtir. Yine atın önemini vurgulamak için Moğollara atfen söylenen şu söze yer verir: “Yüan kuzey bölgelerde yükselmiştir. Onlar atçılıkta ve okçulukta iyidirler. Yayları ve atlarıyla dünyayı ele geçirmişlerdir.”³⁸³ Yazar daha sonra tarih boyunca İç Asya'daki atlarla ilgili verileri ortaya koyar. Atlarla ilgili ilk yorum Herodot tarafından yapılmıştır. Daha sonra Marco Polo ve Carpini'nin buradaki atların sayısının çokluğuna ve atların kalitesine şaşırdığını belirten cümlelerine yer verilir.

Yazar daha sonra, “Savaşlarda ne kadar iyi olurlarsa olsunlar, sadece atlar, büyük imparatorluklar için yeterli olmayacaktır.”³⁸⁴ diyerek göçebe imparatorlukların yaya askerlere de sahip olduğunu belirtir ve bununla ilgili bir örnek verir: “Türk prensi

³⁸⁰ G. Bayerle, *Age*, s. 17- 18.

³⁸¹ G. Bayerle, *Age*, s. 19.

³⁸² Denis Sinor, “Horse and Pasture in Inner Asian History”, *Oriens Extremus, Vol. 19, No. ½, 1972*, s. 171.

³⁸³ D. Sinor, *Age*, s. 171.

³⁸⁴ D. Sinor, *Age*, s. 172.

Kül Tegin'in onuruna dikilen bir mezar taşı düşmanların yaya olarak saldırdığı bir savaşı anlatır. Türklerin bir başka mücadelesini anlatan Tonyukuk yazıtı, Türk ordusunun iki bölümünün atlı, bir bölümünün yaya olduğunu söyler. Diğer büyük bir Türk göçebe imparatorluğu Uygurlarda da yaya askerler mevcuttu.”³⁸⁵

Çinlilerin de atın önemini çok iyi bildiğini söyleyen yazar Çinli bir üst düzey memurun şu sözlerine yer verir: “Düşmanlarımızın Kuzey’de ve Batı’da Çin’e karşı koyabilmesinin nedeni onların birçok ata sahip olmaları ve adamlarının at binmekte çok iyi olmalarıdır. Onların gücünün kaynağı budur. Çin’in az atı vardır ve adamları at binmeye alışık değildir. Bu Çin’in zayıf noktasıdır. At sayısını artırmadan asla etkili bir ordu kuramayız.”³⁸⁶ Çin’in at yetiştirmekte başarısız olmasının pek çok nedeni olduğunu söyleyen yazar, bunların en önemlisinin geniş otlakların yetersiz olduğunu vurgulayarak otlakların önemini belirtir.

Atın ekonomi ve ticaretteki yerinden bahseden yazar şunları söyler: “Çinlilerin iyi atlara sahip olabilmemesinin tek yolu düşmanla ticaret yapmaktır. Step ekonomisi kendi kendine yeter bir ekonomidir. Bu yüzden step halklarının istediği mallar çoğunlukla ipek, değerli taşlar, mücevher gibi lüks olanlardır.”³⁸⁷ Yazar bunların kumaş, silah ve tahıl yanında çok da küçük yer tuttuğuna inandığını söyleyerek devam eder: “step halklarının istediği her ne idiye de yerleşik komşuları tarafından çok arzu edilen atı yetiştiriyorlardı.”³⁸⁸

Atın göçebe ekonomisi için ne denli önemli olduğunu göstermek için yazar atın bazı özelliklerine vurgu yapar: “Öncelikle atın yerini alabilecek hiçbir şey yoktur. Kırsal ekonominin bağlı olduğu beş hayvan türünden sadece at savaşlarda kullanılabilir. İkinci, atın kullanımı çok uzun yıllar sabit kalmıştır. Üçüncüsü ise ata yönelik iç talep kolayca karşılanabilmekteydi.”³⁸⁹

Çalışma daha sonra at yetiştirmenin ve atlara bakmanın dolayısıyla orduya bakmanın zorluklarından bahseder. Çok sayıda at yetiştirebilmek için ve yetiştirilen atlara bakabilmek için geniş otlaklara, çayırlara gereksinim duyulduğunu söyleyen yazar

³⁸⁵ D. Sinor, Age, s. 172.

³⁸⁶ D. Sinor, Age, s. 173- 174.

³⁸⁷ D. Sinor, Age, s. 174.

³⁸⁸ D. Sinor, Age, s. 174.

³⁸⁹ D. Sinor, Age, s. 179.

bununla ilgili bir de örnek verir: “Moğolların Macaristan’ı işgali ordularının çayirlara ne kadar bağlı olduğunu gösterir. İşgal oldukça kolay bir şekilde gerçekleşir fakat Moğol ordusu burada çok uzun süre kalamaz çünkü atlarını besleyecek yeterince otlak yoktur.”³⁹⁰

3.8. A SURVEY OF TURCO- MONGOL BUDDHISM PRIOR TO THE THIRTEENTH CENTURY (ON ÜÇÜNCÜ YÜZYILDAN ÖNCEKİ TÜRK- MOĞOL BUDİZMİNE BİR BAKIŞ)

Larry W. Moses

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 22 numaralı yayımı olan kitapçık *Asian Pacific Quarterly of Cultural and Social Affairs, Vol. 5, No. 2, Autumn 1973*’ten alınmıştır. Çalışma genel olarak 13. yüzyıldan önceki dönemde Türkler ve Moğollar arasındaki Budizm’i ele almaktadır. Budizm’in anavatanı Hindistan’dan ne zaman ve nasıl Orta Asya’ya ulaşmış olabileceğinin tartışılmasından sonra hanlıkların Budizm’i devlet dini olarak kabul etmelerinden ve bu dini kendi güçlerini korumak için kullandıklarından bahsedilir.

Türkler ve Budizm ile ilgili olarak çalışmada şunlar söylenir: “Türkler Moğolistan’daki Yüan- Yüan egemenliğine son verdikten sonra eski barbar kavimlerin uygulamalarıyla karışık bir rejim ortaya koymuşlardır. Örneğin Türkler hükümdarları için Yüan- Yüanların kullandığı Kağan unvanını benimsemişlerdir. Aynı şekilde, imparatorluğu ikiye bölme uygulaması Türk yönetim sisteminin de parçası olmuştur. Bu Türkler de Budizm’den haberdarlardı ve bu dinden etkilenmişlerdi. Mesele bu etkilenmenin Yüan- Yüanlardan mı, yoksa Orta Asya’dan mı geldiğidir. Birinci Göktürk Devletinin kurucusu Bumin’in ölümünden sonra oğlu Mu-han, amcası İstemi ile birlikte Mançurya’dan Pers sınırına kadar büyük bir alana, yani uzun yıllardır Budist aktivitelerin meydana geldiği bir alana, hükmetmişlerdir. İlk Türk hükümdarların Budizm ile bir bağlantısı olduğu yönünde herhangi bir kanıt yoktur. Ancak Mu- han’ın halefi Kağan T’o po sangharama, pagoda ve Budist heykeller inşa ettirmiş iyi bir Budist’ti. Kağan T’o po’nun Budizm’i kabul etmesi Moğolistan’daki ilk Budizm

³⁹⁰ D. Sinor, *Age*, s. 181.

hareketleriyle ilgili kanıt sunması açısından önemlidir. Birinci Türk Devleti döneminde Türklerin tamamının Budizm'e geçmesine dair yeterli kanıt yoktur."³⁹¹

Yazar daha sonra devletin Batı yarısındaki Budizm hareketlerinden söz eder: "Batı'da Budizm'e geçiş daha geç meydana gelmiştir. Yabgu T'ung'un hükümdarlığına kadar Türk toplumunun üst kademelerinde Budizm görülmemiştir. Çinli bir rahibin, Hsüang- tsang, Yabgu'nun sarayında kaldığına dair tanıklar vardır. Çinli rahip aynı zamanda, Türklerin Pers Mazdeizm'inden etkilenmiş olabileceklerinden ve bir çeşit ateşe tapma uygulamalarından fakat yine de Budizm'e saygı duyduklarından bahsetmiştir."³⁹²

Türkler arasında Budizm'in yok olmasından bahseden yazar İkinci Göktürk Devleti döneminde Türklerin pagan olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "Bu dönem bıraktıkları yazıtlarda Türkler Buda'ya tapınak yapılmaması konusunda uyarılarda bulunurlar."³⁹³ Budizm'in Birinci Göktürk Devleti döneminde ortadan yok olmasının nedenlerinin net olmadığını söyleyen yazar bununla ilgili bazı olasılıklardan bahseder: "Hükümdar Aşina ailesinin muhalifler tarafından yenilmesi Budizm'in çöküşünde rol oynamış olabilir. Çünkü onlar bu dini reddetmişlerdir. İkinci Göktürk devleti döneminde dikilen yazıtlar da bu dinin Birinci Devletin yıkılmasındaki rolünden bahsetmiştir. Türklerin Budizm'i reddetmelerinin üçüncü bir nedeni de düşmanları Uygurlarla sürekli savaşmaları olabilir. Birbirlerinden farklı olmamalarına rağmen Uygurlar ayrı bir konfederasyonun parçasıydılar ve Çinlilerle ittifak halindeydiler."³⁹⁴

Uygurların M. S. 744'te İkinci Göktürk devletine son verdiğini belirttiikten sonra yazar "Yeni hükümdarlar arasında Maniheizm yayılmıştır. Uygurların Budizm'i reddedip Maniheizm'i benimsemesinin nedeni yeni bir devlet için yeni bir din arayışı olabilir."³⁹⁵ der.

Daha sonra Kırgızların Moğolistan'ın kontrolünü ele geçirmesinden ve Kitan'da güçlü bir barbar kavmin yükselmesiyle Moğolistan'daki Budizm tarihinde yeni bir sayfa açıldığını belirten yazar çalışmayı şu satırlarla sonlandırır: "Barbarlar yerleşik

³⁹¹ Larry W. Moses, "A Survey of Turco- Mongol Buddhism Prior to the Thirteenth Century", *Asian Pacific Quarterly of Cultural and Social Affairs*, Vol. 5 No. 2, Autumn, 1973, s. 45- 46.

³⁹² L. W. Moses, Age, s. 46.

³⁹³ L. W. Moses, Age, s. 47.

³⁹⁴ L. W. Moses, Age, s. 47.

³⁹⁵ L. W. Moses, Age, s. 48.

uygarlıkları ele geçirdiklerinde devamlı bir devlet dini ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Türkler, Uygurlar ve Kitanlar, imparatorlukları kendi Şamanist halklarının dışında halkları kapsamaya başladığında bir devlet dini ortaya koymuşlardır. Yabancı bir nüfusu çekmek için hükümdarın sembollerle saklanması ihtiyacı, aynı şekilde barbar bir hükümdarın inançların koruyucusu olarak sunulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hükümdar ancak bu şekilde bir ele geçirdiği yerlerdeki nüfusun sadakatini kazanabilirdi.”³⁹⁶

3.9. OTTOMAN RECORDS IN THE HUNGARIAN ARCHIVES (MACAR ARŞİVLERİNDEKİ OSMANLI KAYITLARI)

Gustav Bayerle

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 27 numaralı yayımı olan kitapçık *Archivum Ottomanicum, IV, 1972*'den alınmıştır. Çalışma Macaristan'daki arşivleri tanıtır, her biriyle ilgili açıklamalarda bulunur. Arşivlerinden bahsetmeye başlamadan önce yazar, Macaristan'daki Osmanlı belgeleriyle ilgili bir takım bilgiler verir: “Osmanlılar Macaristan'daki yüz elli yıllık hâkimiyetleri döneminde pek çok belge bırakmışlardır. Ancak bu belgelerin çoğu Habsburgların Belgrat'a girdikleri dönemde yok edilmiştir ve çok az belge sağlam kalmıştır. Kalan bu belgeler belediye arşivlerinde ve özellikle de zengin Macarların aile koleksiyonlarında titizlikle korunmuşlardır. Daha 19. yüzyılda Macar Milli Müzesi bazı ailelerdeki belgeleri toplamaya başlamıştı fakat en önemli aile arşivleri İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar kişisel olarak kalmıştır ve bu da bilim adamlarının bunlara ulaşımını zorlaştırmıştır. 1945'ten sonra tüm kayda değer aile arşivleri devlet kontrolüne alınmıştır. 1950'de Kültür Bakanlığına bağlı Milli Arşiv Merkezi kurulmuştur. Böylece eski aristokrat ailelerin ellerindeki arşivler de Macaristan Milli Arşivlerine eklenmiştir.”³⁹⁷

Yazar çalışmanın devamında arşivleri tanıtır. İlk sırada ‘Merkez Arşivleri’ yer alır: “Magyar Országos Levéltár (Macaristan Milli Arşivleri), Budapeşte. Buradaki belgeler üç ana bölüme ve yirmi iki alt bölüme ayrılır. Ana bölümler şu şekilde

³⁹⁶ L. W. Moses, *Age*, s. 52.

³⁹⁷ Gustav Bayerle, “Ottoman Records in the Hungarian Archives”, *Archivum Ottomanicum, IV*, 1972, s. 5- 6.

yapılandırılmış: (I) 1867'ye kadarki devlet kayıtları- A- I alt bölümleri, (II) 1867'den sonraki devlet kayıtları ve hukuki kayıtlar- K- O alt bölümleri, (III) Aile arşivleri, kurumsal kayıtlar ve özel koleksiyonlar- P- X alt bölümleri.

A bölümü: Macar Kançılırya Arşivleri

E bölümü: Macar Hazine Arşivleri

E fonu 190: Rakoczi Ailesi Arşivleri

E fonu 196: Thurzo Ailesi Arşivleri

E fonu 211: Lymbus

F bölümü: Transilvanya Devlet Arşivleri

P bölümü: Ailelerin ve Kurumların Arşivleri

P fonu 108- 184: Esterhazy Ailesi Arşivleri

P fonu 108: Genel Belgeler

P fonu 123: Miklos Esterhazy Kayıtları

P fonu 124: Kont Lazslo Esterhazy Kayıtları

P fonu 125: Prens Pal Esterhazy Kayıtları

P fonu 708: Zichy Ailesi Arşivleri

P fonu 1238. Mihaly Teleki Arşivleri

P fonu 1239: Mihaly Apafi Koleksiyonu

P fonları 1313- 1342: Batthyany Ailesi Arşivleri

P fonu 1313: Temel Belgeler

P fonu 1314: Resmi Mektupla

P fonu 1341: Illeshazy Ailesi Arşivleri

P fonu 1498: Rakoczi- Aspremont Ailesi Arşivleri

R bölümü: 1526 sonrası koleksiyonu

X bölümü: Mikrofilm Koleksiyonu

A Hadtörtenelemi Intezet Leveltera (Askeri Tarih Enstitüsü Arşivleri)

Az Orszagos Szechenyi Könyvtar Kezirattara (Milli Szechenyi Kütüphanesi El Yazması Koleksiyonu).”³⁹⁸

Çalışmanın devamında ‘Bölgesel Arşivler’ yer alır: “

³⁹⁸ G. Bayerle, Age, s. 6- 16.

Baranya Megyei Leveltar (Baranya Şehir Arşivleri)
Bacs- Kiskun Megyei Leveltar (Bacs- Kiskun Şehir Arşivleri)
A Budapesti Egyetemi Könyvtar Kezirattara (Budapeşte Üniversitesi
Kütüphanesi El Yazmaları Koleksiyonu)
Györ- Sopron Megyei Leveltar (Györ- Sopron Şehir Arşivleri)
Hajdu- Bihar Megyei Leveltar (Hadju- Bihar Şehir Arşivleri)
Heves Megyei Leveltar (Heves Şehir Arşivleri)
Pest Megyei Leveltar (Pest Şehir Arşivleri)
Szolnok Megyei Leveltar (Szolnok Şehir Arşivleri)»³⁹⁹
Çalışmanın son bölümünde ise ‘Din Kurumları Arşivleri’ yer alır: “
A Csanadi Egyhazmegye Leveltara (Csanad Katolik Psikoposluk Arşivleri)
Az Egri Egyhazmegyei Könyvtar (Eger Katolik Diocese Kütüphanesi)
A Gyöngyösi Reformatus Egyhazközseg Leveltara (Gyöngyös Presbiteryen
Parish Arşivleri)
A Tizsaninenni Reformatus Egyhazkerület Leveltara (Cis-Tibiscian Presbiteryen
Bölgesi Arşivleri)»⁴⁰⁰

3.10. RELIGION AND ETHNIC CONSCIOUSNESS AMONG TURKS IN THE SOVIET UNION

(SOVYETLER BİRLİĞİNDE TÜRKLER ARASINDAKİ DİNİ VE ETNİK ŞUUR)

İlhan Başgöz

Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 41 numaralı yayımı olan kitapçık *Islam in the Contemporary World*, Cyriac K. Pullapilly, Ed. *Cross Roads Books*, 1980’den alınmıştır. Çalışma, Sovyetler Birliğindeki Müslüman ve Türk nüfusundan bahsettikten sonra, Türk- Rus ilişkilerinin tarihçesinden ve Türklerin İslam dinini nasıl kabul ettiğinden kısaca bahsettikten sonra, İslam dininin Türkleri bir arada tutan asıl güç olmadığını bunun devletin gücü ve toplumsal kurumların disiplininden kaynaklandığını belirtir. Yazar şöyle devam eder: “En güçlü

³⁹⁹ G. Bayerle, *Age*, s. 16- 21.

⁴⁰⁰ G. Bayerle, *Age*, s. 21- 22.

kurum olan devlet, dini her zaman kontrol altında tutmuş ve ulemanın güç kazanmasına izin vermemiştir. Devlet, dini kuralları sadece aile hayatıyla sınırlı tutmuş ve laik bir sistem olan *örf* geliştirmiştir. Türk gelenekleri dinin dünyevi meselelere karışmasına asla müsaade etmemiştir.”⁴⁰¹

Yazar daha sonra, Ceditçilik hareketinden, hareketin Tatar aydınlarınca başlatılmasından ve amacından bahsettikten sonra şöyle devam etmiştir: “ Siyasette, hareketin tüm Türk aydınları tarafından paylaşılan tutarlı ve iyi tanımlanmış bir programı hiç olmamıştır. Hareket, milliyetçilik ile pan-İslamizm, liberalizm ile dini muhafazakârlık, pan- Osmanlıcılık ile pan- Türkizm arasında gidip gelmiştir. Ama yine de hareket, Türkler arasında dini ve etnik bir bilinç oluşturma yolundaki ilk girişimdir.”⁴⁰² Devrim öncesi ve sonrası dönemden kısaca bahseden yazar, Devrimden sonraki dönemde kısa da olsa Müslüman Türklerin Sovyetlerle iyi ilişkilere sahip olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: “Ne var ki balayı kısa sürdü. Moskova’nın tavrı yumuşak olmasına rağmen, yerel parti üyeleri Türklere ne güvenmişler ne de devrime katılma konusundaki itirazlarını unutmuşlardır. Türkleri milliyetçilikle ve gericilikle suçlamışlardır. Bu nedenlerden dolayı, Rusya’da iç savaş başlayınca Türkler karşı devrim güçleri olan Beyaz Orduya katılmışlardır. Bu ittifak ile Müslüman Türklerin yaşadığı bölgelerde Beyaz Ordu kontrolü kolaylıkla ele geçirmiştir. Fakat Beyaz Ordunun başına aşırı sağcı Kolçak ve Denikin gelmiştir ve onların azınlıkların bağımsızlığı konusundaki yaklaşımı Çarlık dönemindekinden bile daha serttir. Türk aydınlar kötünün iyisi olarak Kızıl Orduyu desteklemeye başlamışlardır. Kızıl Ordunun zaferinden sonra, Müslüman Türklerle Sovyetler arasındaki ilişkide karşılıklı bir şüphe hâkim olmuştur. Bu arada Türk Müslüman aydınlar ‘Milli Marksizm’ adı verilen kendilerine has Marksizm anlayışı geliştirmişlerdir. Bu kavram Türklerin etnik bilinçliliğini Sovyet rejimi altında daha makul hale getirmiştir. Bu teori ne kadar makul görünse de asıl amacı olan Müslüman Türklerin birliğini koruma amacı Komünist yöneticilerin dikkatinden kaçmamıştır fakat

⁴⁰¹ İlhan Başgöz, “Religion and Ethnic Consciousness Among Turks in the Soviet Union”, **Islam in the Contemporary World**, Cyriac K. Pullapilly, Ed., Cross Roads Books, 1980, s. 240.

⁴⁰² İ. Başgöz, Age, s. 241.

bir müddet buna ses çıkarmamışlardır. Ancak, kısa bir zaman sonra milliyetçi Marksistleri gerici, pan-Türkist ve burjuvazi milliyetçi olmakla suçlamışlardır.”⁴⁰³

Yazar, özellikle 1922 yılından sonraki Sovyetlerin Müslüman Türk nüfusu küçük Sovyet cumhuriyetlerine ayırma, her birine ayrı bir dil ve kültürel kimlik verme ve İslam’ın etkisini azaltma yönünde yaptığı faaliyetlere değindikten sonra, yemeğe başlarken ya da yemekten sonra kullanılan kelimeler, selamlaşma için kullanılan kelimeler gibi bazı İslami geleneklerin devam ettiğini belirtmiştir. Fakat “bunlar dini önemini kaybetmiştir ve insanlar bunları Orta Asya’ya Rusların getirdiği modern biçimlerden kendilerini koruyacak etnik miras olarak görmektedir. Bu etnik bilinç, bugün Türk Cumhuriyetlerindeki milli mirası korumak için en güçlü sosyal etkidir.”⁴⁰⁴

Yazar, Stalin’den sonraki dönemin daha özgür bir dönem olduğunu belirttikten sonra bu dönemde, özellikle edebiyattaki milli bilinçten bahseder. Burada çeşitli Türk Cumhuriyetlerinden “vatan” temalı şiirlerden ve bunları yazan şairlerden örnek verir ve çalışma sona erer.

3.11. THE COMPROMISE AT ZSITVATOROK (ZİTVATOROK’TAKİ ÖDÜN)

Gustav Bayerle

Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 42 numaralı yayımı olan kitapçık *Archivum Ottomanicum, VI, 1980*’den alınmıştır. Çalışma Osmanlı ile Habsburg arasındaki Zitvatorok Anlaşması sürecinde yaşananlar ve anlaşma metinleri ile ilgilidir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır ve birinci bölüm ‘Anlaşma Metinlerindeki Sorun’ başlığını taşır. Yazar öncelikle anlaşmanın yeri olan Zitvatorok’tan bahseder: “Burası diplomatik bir toplantı için, özellikle de Osmanlı uygulamaları düşünüldüğünde, sıra dışı bir yerdi. Osmanlı protokolüne göre barış ya da dostluk anlaşmaları geleneksel olarak sultanın İstanbul’daki sarayından ya da sultanın yazlık mekânı Edirne’den verilirdi. Dolayısıyla Zitvatorok gibi tarafsız bölgeler her iki taraf için bir eşitlik anlamına gelmekteydi. Yani, Osmanlı delegesinin Zitvatorok konferansına katılması Osmanlının dünya devi olduğu iddiasından vazgeçtiğini

⁴⁰³ İ. Başgöz, Age, s. 242- 244.

⁴⁰⁴ İ. Başgöz, Age, s. 245.

gösterir.”⁴⁰⁵ Daha sonra yazar anlaşmanın ne anlama geldiğini belirtir: “Bazı bilim adamları bu anlaşmanın Osmanlı diplomasinin Batılılaşması olduğunu ileri sürmüşlerdir ve Osmanlının Habsburg kralını bundan sonra ‘Viyana Kralı’ olarak değil de ‘Kutsal Roma İmparatoru’ olarak görmesi ödünleriyle ünlü olan anlaşmanın içeriği bu görüşü daha da kuvvetlendirmiştir.”⁴⁰⁶

Yazar çeşitli tarihçilerin görüşlerine atıfta bulunarak anlaşma metnindeki tutarsızlıklardan bahseder: “R. Neck metnin Latince ve Osmanlıca versiyonlarını dikkatlice incelemiş ve bu incelemenin sonucunda farklılıkların sadece kötü bir tercümeden kaynaklanmadığını ileri sürmüştür. Bu karmaşık meselenin çözümü için yapılması gereken ilk iş iki metin arasında hangisinin orijinal hangisinin çeviri olduğunu ortaya koymak olacaktır.”⁴⁰⁷ Bu doğrultuda yazar, Macaristan Milli arşivlerindeki bazı belgeleri inceler ve bu belgeleri üç grupta toplayarak şunları söyler: “Birinci grupta kimi Latince kimi Macarca yazılmış, içerik olarak neredeyse hepsi aynı olan altı anlaşma vardır. İkinci grupta Osmanlı delegasyonunun iki üyesi Ali Paşa ve Habil Efendi tarafından imzalanmış ve mühürlenmiş bir Osmanlıca metin vardır. Bir de yine aynı iki üye tarafından onaylanmış ve içeriği neredeyse Osmanlıca metinle birebir olan Macarca metin vardır. İki metin arasındaki tek fark çeviride anlaşmanın imzalandığı yer olarak Zitvatorok civarındaki küçük bir köy olan Almas adı geçmesidir. Üçüncü grupta da iki belge vardır.”⁴⁰⁸

Çalışmanın devamında belgelere dayanarak anlaşmanın imzalandığı 11 Kasım 1606 tarihinde ve öncesindeki olaylara değinen yazar, anlaşmaya varılamaması halinde yine çok kan akacağından bir çözüm bulunması gerektiğini, bundan dolayı da iki anlaşma sonucuna varılmış olması gerektiğinden bahseder ve şöyle der: “Bu sorunun çözümü, müzakerelerin başarılı olduğunu duyurmak ve anlaşmanın iki versiyonu için sessizce hazırlıklara başlamak olmuş olmalı. Elbette ki bu sadece bir varsayım ve olayların bu şekilde geliştiğini kanıtlamak mümkün değildir. Fakat iki farklı metin vardır ve ikisi de geçerlidir ne var ki hiçbiri karşı tarafın delegeleri tarafından

⁴⁰⁵ Gustav Bayerle, “The Compromise at Zsitvatorok”, *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, s. 5- 6.

⁴⁰⁶ G. Bayerle, Age, s. 6.

⁴⁰⁷ G. Bayerle, Age, s. 6- 7.

⁴⁰⁸ G. Bayerle, Age, s. 8- 9.

imzalanmamıştır. Mükemmel bir çözüm olmasa da bu geçici önlem amacına ulaşmıştır ve savaş sona ermiştir.”⁴⁰⁹

Çalışmanın ikinci bölümü ‘Anlaşmanın Müzakereleri’ başlığını taşır. Yazar burada anlaşma gününe kadar olan olayların yazıldığı bir rapordan bahseder: “Rapor iki bölüm halinde yazılmıştır. İlk bölüm 30 Ekim’e kadarki olayları ele alır. İkinci bölüm ise daha sonraki gelişmeleri ele alır. Başlığı ve tarihi dışındaki her şey Macarca olarak yazılmıştır.”⁴¹⁰ Çalışmanın devamında yazar bu raporun tercümesine yer verir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ‘Anlaşmanın Metinleri’ başlığını taşır. Yazar burada hem Habsburg metninin hem de Osmanlı metninin orijinal biçimlerinin çevirisine yer verir ve şunları söyler: “İki anlaşma metni karşılaştırıldığında maddelerin büyük bölümünün iki farklı bakış açısıyla yazıldığı görülür. Farklılık bazen kelimelerdedir fakat bazen de içeriktedir. Habsburg metnindeki bazı önemli ifadeler Türk metninde yoktur.”⁴¹¹

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü ‘Anlaşmanın Onaylanması’ başlığını taşır. Yazar burada onaylanan en son metinden bahseder: “30 Ekim 1608’de Habsburg elçilerine Türkçe yazılmış ‘resmi’ anlaşma metni verilir. Bu onaylanmış metin her iki 1606 versiyonundan farklıdır. Bu metin tam olarak Feridun Beğ koleksiyonunda yayımlanmıştır.” Çalışmanın devamında Feridun Beğ metninin tercümesine yer verilir.

Çalışmanın devamında yazarın şunları söyler: “1608 versiyonundaki değişikliklerden dolayı Habsburglar anlaşmayı kabul etmeyip yeniden yazılması için 1610’da İstanbul’a geri gönderirler ve sonunda her iki tarafı da memnun eden bir versiyon 1612’de imzalanmıştır.”⁴¹²

Çalışma anlaşma metinlerinin orijinallerinin verildiği dizinle son bulur.

⁴⁰⁹ G. Bayerle, Age, s. 11.

⁴¹⁰ G. Bayerle, Age, s. 11.

⁴¹¹ G. Bayerle, Age, s. 22.

⁴¹² G. Bayerle, Age, s. 28.

3.12. THE INNER ASIAN WARRIORS

(İÇ ASYA SAVAŞÇILARI)

Denis Sinor

Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Reprint serisinin 44 numaralı yayımı olan kitapçık *Journal of American Oriental Society*, 101.2, 1981'den alınmıştır. Çalışmanın konusu İç Asya'daki savaşçılardır. Yazar konuyla ilgili şöyle söyler: "İç Asya'nın sanat ve bilimin gelişimine katkısı oldukça azdır. Ne var ki, insanlık tarihine de en büyük etkisini silahlı kuvvetleri vasıtasıyla yapmıştır. Fakat bu konu yeterince işlenmemiş, yapılan çalışmalar birbirinin tekrarı olmaktan öteye gidememiş ve çoğunlukla atlıların at üstünde nasıl ok atabildikleri, sahte geri çekilmelerle düşmanı nasıl dağıttıkları gibi taktikler üzerinde durulmuştur. Ancak bu çalışmada tüm bunların temelini oluşturan savaşçılar üzerinde durulacaktır."⁴¹³

İklimin savaşçı üzerindeki etkisi konusuna değinen yazar, Aristo'dan bir alıntıyla şunları söyler: "Kendileri doğuştan sıcak olan insanlar cesurdurlar, kendileri doğuştan soğuk olan insanlar ise korkak. Sıcak bölgelerin insanlar üzerindeki etkisi onları soğutma biçimindedir fakat soğuk bölgelerde yaşayan insanlar doğası gereği ateşli olur."⁴¹⁴ Aynı konu ile ilgili yazar daha sonra Vitruvius'tan alıntı yaparak şöyle der: "Güneyli insanlar, zekâya ve bol kaynağa sahip olmalarına rağmen cesaret gerektiğinde boyun eğerler fakat daha soğuk bölgelerde doğanlar korkusuzlukları ve cesaretleriyle savaşa daha hazırdırlar."⁴¹⁵ Yine aynı konuda, yazar bu kez Ptolemy'den bir alıntıyla şöyle söyler: "Ptolemy'nin hepsini İskitler olarak adlandırdığı Kuzey halkları vahşidirler çünkü yaşadıkları yerler her zaman soğuktur."⁴¹⁶

Türklerin savaş başarılarıyla ilgili olarak da yazar el- Cahiz'den alıntı yaparak şöyle der: "Türkler savaşta, Yunanlıların bilimdeki, Çinlilerin de sanattaki yerine sahiptir."⁴¹⁷ Çalışmanın devamında İç Asya savaşçılarının başarılarına ve bunlarla ilgili diğer bazı görüşlere yer verdikten sonra yazar "İç Asya'nın ordularını böylesine büyük

⁴¹³ Denis Sinor, "The Inner Asian Warriors", *Journal of the American Oriental Society*, 101. 2, 1981. s. 133.

⁴¹⁴ D. Sinor, *Age*, s. 133.

⁴¹⁵ D. Sinor, *Age*, s. 133- 134.

⁴¹⁶ D. Sinor, *Age*, s. 134.

⁴¹⁷ D. Sinor, *Age*, s. 134.

yapan faktörler nelerdir?”⁴¹⁸ sorusunu sorar ve bu faktörleri açıklamaya başlar: “İç Asya’daki erkekler için askerlik doğal bir görevdi. Tıpkı savaş ya da barış için jenerik bir kelime olmadığı gibi hem Türkçede hem Moğolcada ‘asker’ için de özgün bir kelime yoktur. Savaşmak hayatta kalmanın ön şartıydı.”⁴¹⁹

Yazar diğer önemli bir faktör olan disiplinle devam eder. Her yerde olduğu gibi, İç Asya’da da disiplin orduların belkemiğini oluşturmuştur diyen yazar şunları söyler: “Disiplin çok katı olmasına rağmen bu savaşçıları rahatsız etmez. Askerler verilen emirlere hiç şikâyet etmeden riayet ederlerdi. Elbette ki, disiplin sertse cezası da sert olacaktır. Korkaklığın cezası çok ağırdı ve askerlerin birlikteliği çok önemliydi.”⁴²⁰

Çalışmanın devamında yazar ordu ve savaşçılar için atın öneminden bahseder: “İç Asya askeri tarihinde piyadelerin yeri herkesçe bilinir ancak büyük fetihler ve başarılar atlı sınıfın çalışmalarıyla olmuştur. Zosimus Hunların at sırtında yaşayıp hatta uyudukları gibi ayaklarını yere sağlam basamadıklarından bahseder. Maurice’e göre Avarlar at sırtında yetiştikleri ve bu yüzden bacakları güçsüzleştiği için neredeyse yere ayak basamazlar.”⁴²¹ Bu sözler atın İç Asya’da hem toplumsal hem de askeri hayatta ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Savaşçıların başarısında etkili bir diğer faktörde iyi birer okçu olmalarıdır. Yazar bu konuda şunlara değinir: “İyi birer at binicisi olmalarının yanında İç Asyalı savaşçıların okçuluk becerileri de son derece gelişmiştir.”⁴²²

Ne var ki savaşçıların kullandığı tek silah ok değildir. Yakın dövüşlerde en çok kullanılan silah ise kılıçtır: “Kılıçlar pek çok farklı şekilde, ebatta, kısa, uzun, çift taraflı, tek taraflı, eğri ya da düzdür.”⁴²³

Kılıçtan sonraki önemli bir diğer savaş aleti de mızraktır. Kement de yine kullanılan savaş aletlerinden biridir.

Tüm bu savaş aletlerinin hammaddesi ise demirdir. Demirin işlenmesi ise çok daha önemli bir meseledir. Yazar bu konuda şöyle söyler: “Demir nispeten her yerde bulunan bir metaldir fakat silahların üretimi oldukça ileri bir sanayi gerektirmektedir.

⁴¹⁸ D. Sinor, Age, s. 134.

⁴¹⁹ D. Sinor, Age, s. 135.

⁴²⁰ D. Sinor, Age, s. 136.

⁴²¹ D. Sinor, Age, s. 137.

⁴²² D. Sinor, Age, s. 139.

⁴²³ D. Sinor, Age, s. 140- 141.

Silahların üç temel kaynağı yerleşik halklarla ticaret, uzman işçilerin istihdam edilmesi ve fethedilen yerleşik halkların vergilendirilmesiydi. Orta Asya halkları ile çevrelerindeki yerleşik halkların arasındaki ticaret tarihinde silahlar ve demir önemli rol oynamıştır.”⁴²⁴

Çalışmanın devamında silah ustalarının toplumdaki özel yerinden bahseden yazar Talas yakınlarındaki *Bolat* adlı kasaba ve Anadolu’daki *Demirciler* adlı yer adları vasıtasıyla buralarda silah ustalarının toplu halde yaşamış olabileceklerinden bahseder ve çalışma anlatılanların kısa bir özetiyle son bulur.

3.13. NOMADS AND OTTOMANS IN MEDIEVAL ANATOLIA (ORTA ÇAĞDA ANADOLU’DA OSMANLILAR VE GÖÇEBELER)

Rudi Paul Lindner

Osmanlı döneminde Anadolu’da yaşayan göçebelerle ilgili bilgiler veren ve Osmanlının da aslında göçebe olduğunu fakat daha sonraki dönemlerde göçebelere bakış açısında değişiklik olduğunu söyleyen kitap, Önsöz ve Kısaltmalardan sonra gelen dört ana bölümden oluşmaktadır. İki Ek bölümünden sonra gelen Kaynakça ve Dizin ile kitap son bulur.

Birinci bölümün başlığı ‘Osman’ın Çadırı, Osman’ın Evi’dir. Fatih Sultan Mehmet’in Bellini’ye yaptırdığı portre ile insanların kafasındaki Osmanlıyı canlandırdığını belirten yazar, bu portrenin Osmanlıların bir zamanlar göçebe olduklarını hatırlatması açısından pek zayıf kaldığını söyler ve “Konumuz eski Osmanlı dönemindeki Anadolu göçebeliği olduğu için Osmanlıların nasıl göçebe çobanlıktan devasa bir bürokratik girişimin yöneticileri olduklarını anlamak gereklidir.”⁴²⁵ diyerek Osmanlıların bu sürecini ele alır. Yazar, Osmanlıların geçirdiği değişimi “Osmanlılar nasıl savaştılar? Atlı okçuların yerini piyadeler ve süvariler neden ve nasıl aldılar?”⁴²⁶ gibi kimi soruların cevaplarını vererek anlatmaya çalışır ve Osmanlıların göçebelere yaklaşımını şu şekilde özetler: “Kendi göçebe kökenleriyle konusunda romantik bir yaklaşıma sahip olan Osmanlılar yine de göçebeleri kendi yollarının ve mükemmel bir

⁴²⁴ D. Sinor, Age, s. 142.

⁴²⁵ Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University Publications, Bloomington, 1983, s. 1.

⁴²⁶ R. P. Lindner, Age, s. 2.

dünya düşüncesinin dışında tutmuşlardır. Bursa'nın yakınlarında eski günlerin bir hatırası olarak bir koyun sürüsü yayılırken, kozmopolit İstanbul'daki Osmanlı günü ve geleceği oldukça farklıydı.”⁴²⁷

Bu arada Paul Wittek'in ünlü Kutsal Savaş ya da gaza teorisine de değinen yazar bu teoriyi şunları söyleyerek çürütmeye çalışır: “İlk Osmanlı fetihlerinin amacıyla başlayalım. Osmanlı savaşçılarının amacının İslam topraklarını genişletmek ve kâfirlerin topraklarını ellerinden almak olduğu düşünülür. Ancak Osmanlının husumeti ve ilk eylemleri Müslüman komşulara karşıdır. Osmanlının ilk fetihlerinden biri Karacahisar kalesinin fethidir.”⁴²⁸ Bu teoriye karşı yazar şöyle devam eder: “Osmanlı fetihleri zorlamadan daha çok işbirliği ile ilişkilidir. Aşıkpaşazade'den öğrendiğimize göre genç Osman uzaklarda ava çıkmayı sever ve Harman Kaya'nın Hıristiyan lordu Köse Mihal de hep ona eşlik eder.”⁴²⁹ Konuyla ilgili çeşitli açıklamalardan sonra yazar, “eğer Osmanlıları dini anlamda misyonerler olarak görecekssek bunu İslam'dan ziyade Şamanizm için yapıklarını söyleyebiliriz”⁴³⁰ diyerek Kutsal Savaşın Osmanlının erken dönemlerinde hiçbir rolü olmadığını iddia eder.

İkinci bölüm, ‘Osmanlı Kanunları ve Göçebe Gelenekleri’ başlığını taşır. Yazar, bu bölümde ele aldığı konuyla ilgili şunları söyler: “Eski Bizans çiftçileri ve halkı, göçmen bilim adamları ve yerleşik halkın refahını düşünen bir yapıyla Osmanlı toplumu oluştuktan sonra göçebeler Osmanlının gözündeki merkezi ve önemli olan statülerini kaybettiler. Göçebeler artık liderin arkadaşları değil, sultanın pek çok tebaasından sadece birkaçıydılar. Onların statüsündeki bu düşüş onları rejimin askeri siperlerinden potansiyel bir sıkıntı kaynağı haline getirmiştir. Sabit olmayan, bağımsız ve yırtıcı yaşam tarzları onları yerleşik halkın kontrol altında tutmak zorunda olduğu bir unsur haline getirmiştir.”⁴³¹ Osmanlıların göçebeleri sınırlandırmasından bahseden yazar, Osmanlı kanunlarının çeşitli vergileri, cezaları ve yönetim biçimlerini kapsadığını belirtir ve bu kanunların göçebeler üzerindeki etkisi üzerinde durur.

⁴²⁷ R. P. Lindner, Age, s. 2.

⁴²⁸ R. P. Lindner, Age, s. 4.

⁴²⁹ R. P. Lindner, Age, s. 5.

⁴³⁰ R. P. Lindner, Age, s. 6.

⁴³¹ R. P. Lindner, Age, s. VIII.

‘Haymana’daki At Celepleri’ başlığını taşıyan üçüncü bölümde yazar, “yöneticiler göçebelerin de tebaaları oldukları görüşündeydiler ve hem vergi açısından hem de nüfus sayımı gibi nedenlerle onların da defterlere kaydedilmesi gerektiğini düşünüyorlardı”⁴³² diyerek göçebelerin de defterlere kaydedildiklerini belirtir ve bu kayıtlara göre Anadolu’daki at celeplerinin yaşadıkları yerleri belirlemeye çalışır. Yazar bu bölümde aynı zamanda at vergilerinden ve at celepleriyle ilgili kanunlardan da bahseder.

Sonuç bölümünde ise yazar “Osmanlıların göçebe faaliyetlerini sınırlandırmadaki başarı, göçebelerin yeni alternatifler aramalarına sebep olmuştur. Bu alternatifler arasında Osmanlılara karşı olan Anadolu beylikleri vardı.”⁴³³ der ve Karamanoğullarının bu konudaki politikalarına yer verir. “Osmanlı’nın yerleşik hayata geçme başarısını taklit etmeye çalışan karşıtları, göçebeler için gerçek bir alternatif olmamıştır. Bu sadece yöneticilerin değişmesi olmuştur.”⁴³⁴ diyen yazar, Anadolu göçebeleri için gerçek alternatifin Anadolu’daki göçebelerin gerçek bir pastoral cennet için Osmanlı’yı devirme girişimine yol açan İran’daki Safevi ayaklanması olduğunu söyler. Yazar, Osmanlı- Safevi rekabetini şöyle tanımlar: “16. yüzyılın başlarındaki Osmanlı- Safevi rekabeti sadece gerçek inancın iki uzlaşmaz açısı değil aynı zamanda çobanla çiftçinin, steple tarlanın ve Habil ile Kabil’in uzlaşmazlığıydı. Habil’in katili Kabil yerleşik bir çiftçiydi ve Habil göçebeydi.”⁴³⁵

Kitap iki ekle devam eder. Birinci ek ‘At Celepleri İstatistikleri’ ikinci ek de Şikari hakkındadır.

Kitap Kaynakça ve Dizinle son bulur.

3.14. BIBLIOGRAPHY OF ISLAMIC CENTRAL ASIA (İSLAMİ ORTA ASYA BİBLİYOGRAFYASI)

Yuri Bregel

Kitap Giriş bölümünden sonra gelen 19 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışma hakkında bilgi veren editör öncelikle Orta Asya terimini açıklar. Bu

⁴³² R. P. Lindner, Age, s. 75.

⁴³³ R. P. Lindner, Age, s. 105.

⁴³⁴ R. P. Lindner, Age, s. IX.

⁴³⁵ R. P. Lindner, Age, s. IX.

terimin çeşitli dillerdeki kullanımına yer veren editör, İngilizcedeki ‘Central Asia’ teriminin “İç Asya’nın tamamını yani batıda Ural Nehri ile Hazar Denizinden doğuda Mançurya’ya kadar olan bölgeyi kapsadığını”⁴³⁶ söyler ve devam eder: “Orta Asya topraklarının büyük bir kısmının Rusya tarafından işgal edilmesinden bu yana ‘Orta Asya’ terimi Rusçada, Rusya’nın Orta Asya’da sahip olduğu yerler için kullanılmıştır. Buna alternatif olarak ‘Türkistan’ ya da ‘Rus Türkistan’ da kullanılmıştır. 1924’teki ‘Ulusal Tahdit’ten sonra Rusçada bu terim daha sınırlı bir anlamda kullanılmış ve sadece Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan Sovyet Cumhuriyetlerini kastetmek için kullanılmıştır. Kazakistan ayrı tutulmuş ama ‘Orta Asya ve Kazakistan’ terimi neredeyse ayrılmaz bir biçimde kullanılır hale gelmiştir.”⁴³⁷

Editör bu terime net bir anlam vermek ister ve şunları söyler: “Anlamı net olmayan bu terimi, fiziki coğrafya ya da mevcut siyasî haritalara göre değil de kültürel ve tarihi açıdan ele alırsak daha net bir hale gelecektir. Orta Asya, İç Asya’nın Batı, Türk- İran bölümü olarak tanımlanabilir. Yerli halkı şu anda Türkleşmiş çeşitli İran halklarını içerir ve coğrafi olarak batıda Ural Nehri ile Hazar Denizinden doğuda Altay Dağları ve Turfan Vadisi, kuzeyde Hindikuş ve güneyde de Kopet dağlarına kadar uzanan bölgeyi kapsar. 8. yüzyıldan itibaren bu bölge İslam dünyasının bir parçası olmaya başlamıştır. Bölge, İslam dünyasının pek çok özelliğini göçebe gelenekleriyle eşsiz bir biçimde harmanlamıştır.”⁴³⁸

“Orta Asya’nın tarihi ve kültürüyle ilgili sınıflandırılmış ve ayrıntılı bir bibliyografya henüz mevcut değildir”⁴³⁹ diyen editör, bölgeyle ilgili daha önce yapılmış bibliyografyalara değinir: “Ulusal Tahdit’ten sonra Orta Asya ile ilgili bibliyografiler yerlerini Özbekistan, Tacikistan gibi ayrı bölgelerle ilgili bibliyografilere bırakmışlardır. Her biri yapay yönetim birimleri olan bu bölgeler tarihlerini mümkün olduğunca geriye götürmeye çalışmışlardır. Bu da bibliyografilerin büyük ölçüde birbiriyle çakışmasına neden olmuştur ve bunların hiçbiri tam değildir.”⁴⁴⁰

⁴³⁶ Yuri Bregel (ed.), **Bibliography of Islamic Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1995, s. VII.

⁴³⁷ Y. Bregel, *Age*, s. VII.

⁴³⁸ Y. Bregel, *Age*, s. VII.

⁴³⁹ Y. Bregel, *Age*, s. VIII.

⁴⁴⁰ Y. Bregel, *Age*, s. IX.

Bibliyografinin sınırları hakkında editör şunları söyler: “Bibliyografya, arkeoloji, etnografya gibi yakın disiplinler ve yardımcı alanlarla birlikte sadece tarihle sınırlı olacaktır. En erken dönemlerden günümüze kadar gelen Orta Asya tarihini tek bir bibliyografyaya sığdırmak imkânsızdı. Bunun çözümü ise tarihî üç ana bölüme ayırmaktır: İslam Öncesi Orta Asya, Rusya ve Çin’de Komünizmin kurulmasından önceki İslami Orta Asya ve Komünist Rejim Döneminde İslami Orta Asya. Ben kendi araştırmalarımın dolaylı İslami Dönem Orta Asya Bibliyografyasını hazırladım.”⁴⁴¹

Bibliyografyanın kaynaklarından bahseden yazar, bibliyografyayı oluşturmak için kullandığı diğer bibliyografyalara, bireysel çalışmalara, ansiklopedilere yer verdikten sonra bibliyografyadaki bilginin nasıl düzenlendiği belirtir. Bibliyografyadaki bilgi şu başlıklar altında sınıflandırılmıştır:

- 1- Tarih: Genel ve Siyasi.
- 2- Tarih: Sosyal ve Ekonomik (Rusların bölgeyi ele geçirmesine kadar).
- 3- Tarih: Sosyal ve Ekonomik (Rus ve Çin hâkimiyeti altında).
- 4- Din.
- 5- Kültür.
- 6- Tanıtımlar ve Seyahatler (Avrupalı ve Rus).
- 7- Orta Asya tarihi için yazılı kaynaklar.
- 8- Etnografya.
- 9- Halkbilim.
- 10- Halk eğlenceleri.
- 11- Fiziki Antropoloji.
- 12- Arkeoloji.
- 13- Nümizmatik.
- 14- Mimari
- 15- Görsel Sanatlar.
- 16- Yardımcı Tarih Disiplinleri
- 17- Tarihî Coğrafya.
- 18- Tarih Yazıcılığı.

⁴⁴¹ Y. Bregel, Age, s. XI.

19- Kaynakça.

3.15. STUDIES ON CENTRAL ASIAN HISTORY IN HONOR OF YURI BREGEL

(YURI BREGEL ANISINA ORTA ASYA TARİHİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR)

Devin Deweese

Yuri Bregel için bir armağan kitap olan çalışma, editörün kaleme aldığı Önsöz ve Giriş bölümlerinden sonra gelen on iki makaleden oluşmaktadır. Giriş bölümünde editör Bregel'in hayatı hakkında bazı bilgilere yer verir. Bregel'in akademik çalışmalarının yer aldığı bölümde ise akademisyenin kitapları, makaleleri ve çalışmalarının künyesi verilir. Kitapta yer alan makaleler ve yazarları şunlardır:

- 1- Richard N. Frye, Buhara Finali.
- 2- Peter B. Golden, Orta Türkçede Kölelik ve Hizmetkârlık Terminolojisi.
- 3- Beatrice Forbes Manz, Timur Dönemi Tarih Yazıcılığında Aile ve Hükümdar.
- 4- Maria Eva Subtelny, Buhara-yı Şerif: Orta Çağ Buhara'sında Bilim Adamları, Kitaplar ve Kütüphaneler.
- 5- Jo- Ann Gross, Nakşibendîlerin Herat Mahkemesine Başvuruları: Ticaret ve Mülk Meselelerinin İncelenmesi.
- 6- Elena A. Davidovich, Muhammed Şibani Han'ın 913- 914/ 1507- 08'deki Para Reformu.
- 7- R. D. McChesney, Belh'in Yeniden Kurulması: 947/ 1540 Vakfiyesi.
- 8- Devin, DeWeese, 16. ve 17. Yüzyıllarda Harezm'deki Seyyid Ata'i Varlığı.
- 9- Jürgen Paul, Göçebelerle İlgili Birkaç 16. ve 17. Yüzyıl Belgeleri Üzerine.
- 10- Allen J. Frank, Kutsal Müslüman Tarihi ve Astrahan'ın Tasavvuf Tarihinde 1905 Devrimi.
- 11- G. E. Markov, Asya ve Afrika Göçebelerinin Sosyal Yapısı.
- 12- Bert G. Fragner, Orta Asya ve İran Tarih Araştırmalarında Bölgecilik Kavramı (Makro Bir Tarihi Yorum).

3.16. ETHNICITY AND STATE FORMATION IN PRE-ÇİNGGISİD TURKIC EURASIA

(CENGİZ HAN DÖNEMİ ÖNCESİNDE TÜRK AVRASYA'DA ETNİSİTE VE DEVLET KURMA)

Peter Golden

The Central Eurasian Studies Lectures Serisinin 1 numaralı yayımı olan kitapçık 2001 yılında basılmıştır. Çalışmada, Türk, Türkçe, Türk lehçeleri gibi kavramlara yer vererek Türk bilim adamlarınca tüm Anadolu Türkleri, Karaçaylar, Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Uygurlar, Yakutlar ve Çuvaşların hepsinin Türk ortak kimliğiyle anıldığını belirten yazar, Türk bilim adamlarının ortak zemine vurgu yaparken Sovyet bilim adamlarının da farklılıklara, hatta kimi zaman var olmayan farklılıklara, vurgu yaptıklarını söyler. Etnisite, etnik kimlik gibi konulara değinen yazar “Türkler kimdi?” sorunu sorar. Bu sorunun cevaplama zor bir soru olduğunu belirten yazar Orhun yazıtlarında da bu konunun çok net olmadığını söyler ve şöyle devam eder: “Orhun yazıtlarında Türkler *bod* (klan) kelimesinin çokluk hali olan *bodun* olarak ele alınır. *Bodun* kelimesi ‘organize bir kabile topluluğu, bir yönetici tarafından idare edilen halk’ anlamına gelmekteydi. Yazıtlarda yine *bodun* olarak ele alınan çok sayıda başka halklar ya da etnik gruplar da vardır. Çik, Ediz, İzgil, Karluk, Kitan, Oğuz, On Ok, (Üç) Kurikan, Soğdak, Tabgaç, Tarduş, Tatabı, Tatar, Tokuz Oğuz, Tölis/ Töliš, Türgiş ve Uygurlardır.”⁴⁴² Bu adı geçen grupların kiminin Çin, kiminin İran kimininse Moğol kökenli olduğunu belirten yazar Türk devletinin “çok etnik kimlikli ve çok dilli”⁴⁴³ olduğunu söyler.

Türk adının sonraki devletlerde siyâsi ve kültürel bir anlamda kullanıldığını söyleyen yazar şöyle devam eder: “*Türk* adı Türk-İslam Karahanlı devletinde tüm Türk dili konuşan halklar için genel bir isim olmuştur. *Türk* adı Oğuzlarda da kullanılmaya devam etmiştir. *Türk* terimi İslam dünyasında yaygın hale gelmiştir. Barthold, Türk kelimesinin Türk dili konuşan tüm step halklarını kapsayan bir kelime olarak kullanılmasını Arapların yaydığı görüşündedir.”⁴⁴⁴ İslami kaynaklardaki çeşitli bilgilere

⁴⁴² Peter B. Goldman, *Ethnicity and State Formation in Pre-Çinggisid Turkic Eurasia*, Indiana University Publications, Bloomington, 2001, s. 8.

⁴⁴³ P. B. Goldman, *Age*, s. 9.

⁴⁴⁴ P. B. Goldman, *Age*, s. 15- 16.

yer verdikten sonra yazar, Orta Çağdaki göçebe Türklerin ekonomisinden ve sosyo-politik yapılanmasından bahseder. Ekonomilerinin büyük oranda hayvancılığa dayalı olduğunu belirten yazar sosyal ve politik yapılanma ile ilgili olarak şöyle der: “Göçebeler ‘kabile’ler şeklinde yaşamaktaydılar. Ne var ki, kabile terimi çok net değildir. Genellikle, ortak bir atadan gelen, klanlara bölünmüş, belirli bir bölgeye sahip olan, ortak bir dili, kültürü ve kimliği olan bir grup olarak tanımlanır.”⁴⁴⁵ Çalışmanın devamında ise yazar orta Türkçede bu ilişkileri gösteren kelimelere değinir ve bu kelimelerin muğlâk olduğunu belirterek şöyle der: “Eski ya da Orhun dönemi Türkçede ‘tohum, çekirdek, öz, torun, klan ya da ortak bir atanın soyu’ anlamına gelen *uruğ* kelimesi vardır. Bu kelimenin çekirdek aile anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeye çok yakın ama yine de farkı olan ve kabileden ya da klandan daha küçük ama çekirdek aileden daha büyük birimleri nitelemek için kullanılan *oğuş/ uğuş* kelimesi vardır. Ayrıca klan anlamına gelen *bod* ve bunun çokluk hali *bodun* kelimeleri ‘belirli bir yönetici tarafından yönetilen halk’ anlamında kullanılmıştır. Devlet ya da hükümet anlamında *el/ il* kelimesi kullanılmış, *ulus* (Moğolca *ulus* kelimesinin kaynağı) kelimesi *elin* coğrafi bölgesi ya da ülkesi anlamında kullanılmıştır.”⁴⁴⁶

Boy adlarıyla ilgili olarak da yazar şöyle der: “İslamiyet öncesi ve Cengiz öncesi dönemde boy adları belirli kategorilere girer. Bunlar genellikle şunları temel alır: coğrafi terimler (Ağaçeri), göçebe/ gezgin (Kaçar, Yörük), göçebe saldırganlar (Kazak, Yağma), karışıklık (Bulgar), unsurların sayısı (Tokuz Oğuz, On Ok), halkın bir parçası (Kırık, Kesek), unvanlara dayalı adlar (Çor, Yula), kişisel ya da ortak özellikler (Çuvaş, Uygur), doğanın şiddeti (Karluk), cesaret, güç, saldırganlık (Salgur, Kınık), ün, zenginlik (Bayağut), at renkleri (Ala-yontlu).”⁴⁴⁷

Çalışmanın devlet yapılanmasından bahsettiği devamında yazar şunları söyler: “Toplumsal uyum gelenek ve akrabalık bağlarına dayalı değildir. Bir devlet ideolojisi vardır ve bu ideoloji vatandaşlık nosyonu ya da ruhban sınıf tarafından güçlendirilir. En temel düzeyde devlet halk için kararlar vermek üzere yetki verilen düzenlemeler bütünü olmalıdır ve bu kuralları gerekirse güç kullanarak uygulamalıdır.”⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ P. B. Goldman, Age, s. 20.

⁴⁴⁶ P. B. Goldman, Age, s. 21- 22.

⁴⁴⁷ P. B. Goldman, Age, s. 26.

⁴⁴⁸ P. B. Goldman, Age, s. 32.

Türk devletlerinin modelleri konusunda ise yazar şöyle der: “Pek çok Türk devletinin kendisini daha önce var olan yerleşik devletlerin üzerine kurmasına rağmen bu devletler yanlarında göçebe siyasî geleneğinin parçası olan kurumlar da getirmişlerdir. Bu gelenek ne kadar güçlü olursa olsun hangi kurumun bu geleneğin devamı olduğunu belirlemek oldukça zordur. Türk devleti için ilk model büyük olasılıkla kendi yıktıkları ve Hsien-pi ve Hsiung-nu köklerinden gelen Yüan- yüan Hanlığıdır. Hsiung-nu siyasî kültürünün etkileri özellikle unvanlarda görülür. Hsiung-nuların yöneticisi *Shan-yü* idi. Bu kelime *dabgu*, *yabgu* ya da *Tarkan* kelimesinin Çince kullanımı olabilir.”⁴⁴⁹

Türk devletlerinde kullanılan neredeyse tüm unvanların Türkçe olmadığına değinen yazar bu unvanları sıralar: “Kağan (en üst düzeydeki yönetici), böri (kağanın koruması), hatun (kağanın eşi), yabgu (kağandan sonra gelen rütbe), şad (vali), tegin (prens), il-teber (daha küçük boyların yöneticisi), tudun/ todun (vergi toplama işini idare eden kişi), tutuk/ totok (askeri yönetici)”⁴⁵⁰

Yazar Türklerdeki yönetim anlayışına yer verdikten sonra çalışmayı sonlandırır.

3.17. THE KAZAKHS AND THE PUGACHEV UPRISING IN RUSSIA 1773-1775

(KAZAKLAR VE RUSYA'DAKİ PUGAÇEV İSYANI 1773- 1775)

Alan Bodger

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün “Papers on Inner Asia” serisinin 11 numaralı yayını olan kitapçık 1773- 1775 yılları arasında Rusya İmparatorluğunun Volga- Ural bölgesinde meydana gelen ve Sovyet tarihçiliğinde “Köylü Savaşı” olarak adlandırılan isyanla ilgilidir ve Kazakların bu isyana katılıp katılmadıkları çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yazar şunları söyler: “Sovyet tarihçiliğinin bu adı vermesinin nedeni hareketin sosyal ve politik sistemi değiştirmeye yönelik olduğunu ima etmesinden kaynaklanmaktadır.”⁴⁵¹ Çalışmanın yazarı olayı köylü savaşıdan ziyade mutsuzluk ve öfkeden kaynaklanan anlık şiddet olarak

⁴⁴⁹ P. B. Goldman, *Age*, s. 37- 38.

⁴⁵⁰ P. B. Goldman, *Age*, s. 39- 41.

⁴⁵¹ Alan Bodger, *The Kazakhs and the Pugachev Uprising in Russia 1773- 1775*, Indiana University Publications, Bloomington, 1988, s. 1.

tanımlamayı daha doğru bulur ve şöyle devam eder: “İsyanın en önemli özelliği sosyal ve etnik açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip olmasıydı. Daha ilk günden beri isyanın içinde Tatarlar, Kalmuklar, Başkurtlar ve diğerleri de yer almıştır. Pugachev isyanının bu denli önemli bir olay olarak ele alınmasından dolayı Sovyet Kazak tarihçilerin Kazakların da Tatarlar, Kalmuklar ve Başkurtlar gibi bu olayda önemli bir rol oynadığını göstermek istemeleri şaşırtıcı değildir.”⁴⁵²

Çalışmanın devamında yazar çeşitli yazarların, tarihçilerin ya da bilim adamlarının çalışmalarını temel alarak Kazakların bu isyandaki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır: “Kazak tarihçi Levşin’e göre Kazaklar aslında Pugachev’in ordusuna katılmamışlardır çünkü bu ordunun içinde Kazakların tarihî düşmanları Kozaklar ve Başkurtlar da bulunmaktaydı. Dmitriev- Mamonov’a göre isyan sırasındaki saldırılarında Kazaklar hem isyancıları hem de köylüleri soymuşlardır. Bu, Kazakların hem isyancıları hem de hükümete karşı olan ‘üçüncü bir güç’ olduğunu gösteren önemli bir ayrıntıdır. Bartold ise Pugachev isyanı sırasında Kazakların tarafsız kaldıklarını belirtmiştir. A.F. Riazanov ve A.P. Chuloshnikov’un çalışmaları alandaki ilk uzmanlaşmış çalışmalardandır. Riazanov Kazaklarla Başkurtların bir arada isyana katılmama nedeni olarak iki halk arasındaki yüzyılların getirdiği nefreti göstermiştir. Chuloshnikov’a göre Kazaklar henüz Rus emperyalizmin olumsuz yönleriyle tanışmadıkları için onların yaptıkları hayvan, insan kaçırmak gibi normal saldırılarının daha yoğunlaşmış ve daha geniş çaplıydı. Kazak yazar S.D. Asfendiyarov Kazakların yaptıklarını Rus kolonileşmesine bir tepki olarak ortaya çıktığını, Tama, Tabin gibi bazı büyük boyların ve Dosali ve Seydali gibi de beylerin Pugachev hareketine katıldığını fakat Pugachev’in Kazaklar üzerindeki etkisinin oldukça zayıf olduğunu belirtmiştir. M.P. Viatkin, Kazakların ayırt etmeksizin Rus olan her şeye saldırdıklarını onların saldırılarının ‘barimta’ tarzı yani hayvan ve tutsak elde etmek amacıyla olduğunu söylemiştir. Öte yandan V.V. Mavrodin 1961’de Kazakların 1774’teki saldırılarının sıradan “barimta” saldırılarından ziyade askeri hedeflere yönelik olduğunu belirtmiş ve Rus köylülerine yönelik saldırıların da Kazak beylerinin kişisel amaçları için genel durumun suistimali olduğunu ima etmiştir.”⁴⁵³

⁴⁵² A. Bodger, Age, s. 2.

⁴⁵³ A. Bodger, Age, s. 3- 6.

Çalışma yine aynı şekilde çeşitli görüşlere yer vererek devam eder: “1963’te E.B. Bekmakhanov ile G.I. Semeniuk yeni ortaya çıkan belgelerin Kazakların Pugachev isyanına katılmadığı, saldırılarının sadece soygun amaçlı olduğu yönündeki eski bilgileri çürüttüğünü iddia etmişlerdir. Kazak saldırılarının sadece bir kısmının değil büyük bir çoğunluğunun Pugachev hareketiyle ilgili olduğunu hatta bazılarının doğrudan Pugachev’in emirleriyle gerçekleştirildiğini söylemişlerdir. 1971’de Alman tarihçi Dorothea Peters ise eski görüşlerin doğru olduğunu, Kazakların isyana katılmadığını yazmıştır. O da aynı şekilde Kazakların hem isyancılara hem de köylülere hayvan ve insan kaçırmak için ayırım yapmadan saldırdıklarını söylemiştir. Ona göre Kazaklarla Pugachev arasında hiçbir anlaşma olmamış ve Kazakların kendi aralarında Pugachev hareketi içinde kendilerine müttefik arayacak herhangi bir anlaşmazlık olmadığını söylemiştir. Konuyu irdeleyen son Batılı tarihçi Martha Brill Olcott olmuştur. Olcott da Kazakların isyana herhangi bir biçimde katılmadığını savunmuştur.”⁴⁵⁴

Çalışmada yukarıda bahsedilen incelemelerin ardından mevcut kaynaklara dayanılarak olayların seyri anlatılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise tüm bilgiler ışığında şu görüşlere yer verilmiştir: “Kazakların Pugachev isyanına katıldıklarını çürütmek çok zor değildir. Dosali ve Seydali’nin aktif bir şekilde harekete katıldıkları görüşü sağlıklı değildir. Zira Seydali’nin Berda’daki rolü pasiftir ve Başkurlara karşı saldırılara katıldığı sadece Başkurları kandırmayı amaçlamıştır. Dosali de aynı şekilde hiçbir zaman Pugachev hareketine katılmamış ve harekette doğrudan rol oynamamıştır. Dosali’yi bu şekilde anlatan Nurali olmuştur çünkü Nurali kendi başarısızlığını ve Kazaklar arasındaki huzursuzluğu Dosali’ye yıkmak istediği için böyle davranmıştır.”⁴⁵⁵

3.18. ‘KRAEVEDENIE’ AND UZBEK NATIONAL CONSCIOUSNESS (‘KRAEVEDENIE’ VE ÖZBEK MİLLİ ŞUURU)

Ingeborg Baldauf

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün Papers on Inner Asia serisinin 20 numaralı yayımı olan kitapçık “Kraevedenie” kavramından ve

⁴⁵⁴ A. Bodger, Age, s. 6- 7.

⁴⁵⁵ A. Bodger, Age, s. 26.

genel olarak Özbeklerin Milli bilinçlenmesinden bahseder. Çalışma 6 bölümden oluşmaktadır ve bu bölümler sırasıyla şöyledir:

- 1- *Kraevedenie*: Bilimsel araştırmalar için alternatif bir kavram Özbekistan'a tanıtılır
- 2- 1926: Bakü Türkoloji Kongresi ve "Özbekçilik".
- 3- 1927: Pek çok olasılıkların yılı
- 4- 1928: Eski kavramlar terk edilmelidir.
- 5- 1929: *Kraevedenie* yeniden yapılır.
- 6- Sonuç

Birinci bölümde yazar en temel anlamıyla "yerel araştırmalar" anlamına gelen *Kraevedenie*nin tanımını yaparak hakkında çeşitli ayrıntılar verir: "1920'li yıllar genç Sovyet devletiyle ilgili meselelere halkın ilgisini çekmek için düzenlenen birçok kampanyaya tanıklık etmiştir. Bunlar içinde en uzun soluklusu ve en kapsamlısı Sovyet Türk cumhuriyetlerinde 1920'nin ilk dönemlerinde başlayan *Kraevedenie* olmuştur. 1926 ve 1927 yılları kampanyanın altın çağı olmuştur. Ekim Devriminden bir yıl sonra Halk Komiserleri Konseyi geçmişe ait eserlerin ve hatıraların kaydedilmesi ve korunması ile ilgili bir kanun çıkarır. 1921 yılında ise 'doğal anıt'ların korunması için bir başka kanun çıkarır. Bu iki kanunun da amacı doğal kaynakların keşfedilmesinin yanında beşeri bilimler alanında daha ayrıntılı araştırmalara olanak sağlamaktır."⁴⁵⁶

Yazar şöyle devam eder: "Ne var ki, modern zamanlar bilimsel araştırma alanında yeni yaklaşımlar gerektirmiş ve *Kraevedenie* de devrime kadar kullanılan araştırma yöntemlerine bir alternatif oluşturmuştur. *Kraevedenie* üç alanı kapsamıştır. Bunlar, tarih ve etnografya, doğal bilimler ve ekonomi ile sosyolojidir. Ekonomi ve sosyoloji daha önce hiç incelenmemiş iki alandır. *Kraevedenie* ile geleneksel araştırma arasındaki fark sadece araştırma konularındaki farklar değil aynı zamanda geleneksel araştırma örgütleriyle *Kraevedenie*nin yapılanması arasında farklardır:

- 1- *Kraevedenie* sadece araştıracağı bölgede yer almıştır. Her ne kadar merkezde tüm birlikleri organize eden bir organizasyon vardıysa da

⁴⁵⁶ Ingeborg Baldauf, 'Kraevedenie' and Uzbek National Consciousness, Indiana University Publications, Bloomington, 1992, s. 1.

bölgesel örgütler sadece bağlı oldukları cumhuriyetin birimlerine karşı sorumluydular. Geleneksel araştırma merkezlerinin aksine *Kraevedeniye* yer alan idarecilerin çoğunluğu yerel nüfustandı. Böylece *Kraevedenie* organlarında *korenizacija*⁴⁵⁷ prensipleri uygulanmaktaydı.

- 2- *Kraevedeniye*ye üyelik akademik ya da başka bir resmi nitelik gerektirmeden ilgilenen herkese açıktı.
- 3- Kampanyanın seçkinci olmayan karakterine uygun olarak araştırma sonuçları sergiler ya da popüler dergiler vasıtasıyla halk tarafından erişilebilir hale getirilmiştir.
- 4- *Kraevedenie* kavramı bilimsel araştırmanın sosyal yönünü vurgulamıştır. Bilim adamlığı artık mutlak bir değer değildir ve Çarlık döneminin *kabinetnyj učenyj*'inin (koltuk bilginleri) yerini artık ekonomik kalkınmaya hizmet eden doğal bilim adamı ile yeni bir sosyalist kültürün kurulmasına hizmet eden sosyal bilim adamı almıştır.

Kraevedenie kampanyasının en sıkı içinde olduğu alan eğitim alanı olmuştur ve yerel koşulları iyi bilen öğretmenler tarafından yürütülmesi gerektiği düşünülmüştür.⁴⁵⁸ Özbek milli bilincinin oluşması ile *Kraevedenie* arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için ana kaynak olarak *Maorif va Uqitçuçi* (Eğitim ve Öğretmen) dergisini kullandığını söyleyen yazar şöyle devam eder: “ Dergi en son sosyo-kültürel yönelimleri aktaran parti dışı bir entelektüel forumdur. Ancak dergi başka dergilerce kabul edilmeyecek kişi ve fikirlere de sayfalarını açmıştır. Böylece, millet yaratma sürecinin aşamalarındaki tartışmalar bu dergide çok daha doğru bir biçimde yansımıştır. Dergiyi ve yöneticilerini zayıflatmak için ‘milliyetçi sapmalar’ gibi yapılan suçlamaları saymazsak, bakanlığın resmi yayımı olan dergi dönemin resmi ideolojisinin temsilcisi olmaktan başka bir şey yapmamıştır. Bu yüzden, sadece bireysel fikirlerin değil aynı zamanda, Özbek milli bilincinin kesin oluştuğu dönem olan 1920’nin ikinci yarısındaki resmi fikirlerin de izini

⁴⁵⁷ *Korenizacija* sadece yönetimin değil aynı zamanda bilim, eğitim ve diğer kamu kurumlarının da “millileşmesi”ni amaçlayan Leninist milli politikalarının en temellerinden biridir.

⁴⁵⁸ I. Baldauf, Age, s. 2- 3.

sürmemizi sağlar. Konuyla ilgili kaynak olarak kullanılan bir diğer dergi de *Alangadır*. *Maorif va Őqitučiya* benzeyen dergi *Kraevedenie* çerçevesinde incelenen bazı konularla ilgili monograflar yayımlamıştır.”⁴⁵⁹

Özbek milli kimliği meselesi ‘ulusal tahdit’le birlikte ortaya çıkmıştır diyen yazar şöyle devam etmektedir: “1924’te Türkistan Sovyet Özerk Cumhuriyeti, Buhara ve Harezm Halk Cumhuriyetleri dağıldığında Türkmenler Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine, Kazaklar, Kırgızlar ve Tacikler yine aynı şekilde kendi adlarını taşıyan cumhuriyetlere tabi olmuşlarken, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine tabi olanlar da Özbek adını taşıyanlardı. Fakat 1924’ten önce Özbek milli bilinci oluşmamıştı. Yeni ulus için Özbek adı seçildikten sonra, bu halkın Stalin’in ulus tanımına uyması gerekmektedir yani dil, ekonomi, toprak ve yaşam tarzı bakımından bir araya gelmiş bir birlik. Daha en başından bu ölçütlerin hiçbiri Özbeklerce yerine getirilmemişti ancak aydınlar bu soyut kavramları somut bir çerçeveye sokmak konusunda hevesli ve istekliydiler. Bu süreçte *kraevedenie* yardımcı fakat zaman zaman da oldukça aktif rol oynamıştır.”⁴⁶⁰

1926’daki Bakü Türkoloji Kongresi ve Özbekçilik bölümünde ise yazar şunları söyler: “1926’da tüm gelişmeleri etkileyen en önemli olay Bakü’deki Türkoloji Kongresi olmuştur. Kongrenin asıl amacı Türk alfabelerinin Latin alfabesine dönüştürülmesiydi ama bu asıl amacı gizlemek için *kraevedenie* ile ilgili de bir panel düzenlenmiştir. Bu kongrenin ürünlerinden biri de daha önceki Pan-Türkizmden farklı bir ortak ‘Türklük’ hissinin güçlenmesidir. Özbekler için ise bu kongrenin önemi lehçeler vasıtasıyla ‘Türkleşme’ anlamına gelen ‘Özbekleşme’ sürecine hız kazandırması olmuştur.”⁴⁶¹

1927: Pek çok Olasılıkların Yılı bölümünde ise yazar, *kraevedenie* yayımları ile ilgili olarak bu yılın karasızlık ve bocalama yılı olduğunu Çağataycılar ve Pan-Türkistlerin yanında Özbekçilere de *Maorif va Őqitjuči*da yazı yazma imkânı verildiğini söyler.

⁴⁵⁹ I. Baldauf, Age, s. 5.

⁴⁶⁰ I. Baldauf, Age, s. 5- 6.

⁴⁶¹ I. Baldauf, Age, s. 14.

Dördüncü bölümde yazar 1928 yılındaki Gazi Alim'in, Abdullah Alavi'nin, ünlü besteci Mironov'un çalışmalarından ve şehircilik gibi akımlardan bahseder.

Beşinci bölümde ise *kraevedenienin* artık dil politikalarını destekleyecek malzemeleri toplamak için yeterli yöntem olmadığı ve artık ona daha fazla ihtiyaç duyulmadığı görüşünün yaygınlığına yer verilmiştir.

Sonuç başlığındaki son bölüm ise çalışmanın genelinde üzerinde durulan konuların özetini vermektedir.

3.19. AN “UVAYSI” SUFI IN TIMURID MAWARANNAHR: NOTES ON HAGIOGRAPHY AND TAXONOMY OF SANCTITY IN THE RELIGIOUS HISTORY OF CENTRAL ASIA (TİMUR DÖNEMİNDE MAVERAÜNNEHİR'DE BİR ‘ÜVEYSİ’ SOFİ: ORTA ASYA’NIN DİN TARİHİNDE VELÂYETNAME VE KUTSALLIK SINIFLANDIRMASI ÜZERİNE NOTLAR)

Devin Deweese

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün Papers on Inner Asia serisinin 22 numaralı yayımı olan kitapçık Orta Asya'daki Üveysilikten, bir Üveysi mutasavvıfı olan Seyyid Ahmet Beşiri'nin hayatından ve Orta Asya'daki tarikatlar arasındaki rekabetlerden bahsetmektedir.

“Üveysi sofilerinin en iyi tanımı, kendisi Hz. Muhammed'i hiç görmemiş olmasına rağmen doğrudan Peygamberden feyiz alan Veysel Karani gibi, her hangi bir *pîre* ihtiyaç duymayan sofi kişilerdir.”⁴⁶² diye Üveysilerin tanımını yapan yazar, çalışmasında Timur dönemi Üveysi sofisi Seyyid Ahmet Beşirî'nin hayatından bahseder. Yazar, Beşirî'nin biyografisi olan ve Taşkent ve İslamabat olmak üzere iki nüshası bulunan el yazmaları ile ilgili bilgi verir: “Taşkent nüshası *Hasht hadiqah* adını taşır ve aşağı yukarı eşit uzunlukta olan sekiz bölümden oluşmaktadır. Yazar adı yoktur. İslamabat nüshası ise farklı bir yapı gösterir. *Hada'iq al-jinan* adını taşıyan bu nüshada

⁴⁶² Devin DeWeese, *An “Uvaysi” Sufi in Timurid Mawarannahr: Notes on Hagiography and Taxonomy of Sanctity in The Religious History of Central Asia*, Indiana University Publications, Bloomington, 1993, s. 4.

yazar adı olarak Naşir b. Kasım b. Hacı Muhammed Türkistanî Fergana'î geçer. Kitapta geçenlerden anlaşılabilceği üzere bu kişi Seyyid Ahmet'in mürididir.”⁴⁶³

Kitabın biçim ve içerik özelliklerini vermeye devam eden yazar şöyle der: “Eser, Orta Asya velâyetnameleri arasında kendine has bir yere sahiptir. Kural olarak velâyetnameler, özellikle de bir şeyhe adanmış olanlar, bir silsileyi takip ederler. Eser erenlerin hayatlarının anlatıldığı diğer eserlere benzemesine rağmen, özellikle Seyyid Ahmet Beşirî'nin hayatına, ruhanî tecrübelerine, yaptıklarına ve müritlerine odaklanır. Eserde Seyyid Ahmet Beşirî bir Üveysi Sofisi olarak tanımlanır: dünyevî bir mürşidi olmayan ve görünmeyen dünyadan ilham alan kişi.”⁴⁶⁴

Yazar, eserin Timur dönemi yaşam tarzıyla ilgili verdiği bilgilerden dolayı önemine vurgu yaparak çalışmasına devam eder: “Eserin Timur dönemi din tarihiyle ilgili verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Özellikle de Nakşibendî tarikatının yükselmeye başlaması ve Orta Asya'daki dinî güç ve otoriteyi eline geçirdiği dinî ve sosyal çevreyle ilgili bilgiler büyük önem taşımaktadır. *Hasht hadiqah* dönemle ilgili olarak Nakşibendî hacıyografilerinden öğrendiğimiz bilgilere alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Burada eserin sunduğu iki alternatif bakış açısı üzerinde durulmalıdır: (1) eserin şeyhler arasındaki rekabeti göstermesi ve (2) eserin Üveysi kavramını ortaya koyması. Öncelikle eser, sofi tarikatları ve temsil ettikleri sosyal gruplar arasındaki yoğun rekabet atmosferini ortaya koyar. Bu atmosfer bir silsileye bağlı olmadığı için Seyyid Ahmet Beşirî'ye yöneltilen düşmanlıkla gösterilir. Ancak asıl mesele onun dünyevî bir mürşide bağlı olmamasından ziyade onu mürit kabul etmesi ve kendince onlara tesir etmesidir.”⁴⁶⁵

Seyyid Ahmet Beşirî'nin biyografisinin önemini yazar şu şekilde özetler: “Seyyid Ahmet Beşirî'nin biyografisi, Yesevilik ve diğer bazı yerel sofi grupların Üveysi denilen ve silsile bağlarını dikkate almayan yeni ve karizmatik sofiler tarafından tehdit edildiği Orta Asya'daki dinî rekabet ortamını çok net bir biçimde göstermektedir. Bu bağlamda, bir Üveysi olarak bilinen bu dönemin diğer önemli bir şahsiyeti

⁴⁶³ D. DeWeese, Age, s. 14.

⁴⁶⁴ D. DeWeese, Age, s. 15.

⁴⁶⁵ D. DeWeese, Age, s. 20- 22.

Bahaeddin Nakşibend'in müritlerinin, Beşirî'nin müritlerine göre hem sarayda hem de halk arasında Yeseviliğe karşı daha başarılı olduğu gerçeği takdir edilmelidir.⁴⁶⁶

Yazar çalışmanın devamında Üveysiliğin başlatıcısı olarak kabul edilen ve Beşirî'nin biyografisinin giriş bölümünde adı geçen "Baba Burk"tan bahseder: "Baba Burkh'un adının geçtiği bir diğer kaynak da *Raşahat-i 'ayn el- hayattır*. Bu kaynakta, Bahaeddin Nakşibend'den naklen 'Burk-i esved'den bahsedilir. Bu Hz. Musa döneminde Allah'n sevgilisi adını kazanmış siyah bir köledir. Ve denilir ki, Veysel Karanî'nin bu toplumdaki yeri neyse, Burk'un İsrail oğulları arasındaki yeri de oydu.⁴⁶⁷

Yazar şeyh Burkhî ve dönemin diğer tarikatları hakkında bilgiler vererek çalışmasını sonlandırır.

3.20. DIE BEZIEHUNGEN DES OSMANISCHEN REICHES ZU KASHGHAR UND SEINEM HERRSCHER YA'QUB BEG, 1873- 1877 (OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KAŞGAR'A VE SULTANI YAKUP BEY'E YARDIMI 1873- 1977)

Rana von Mende Altayli

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün Papers on Inner Asia serisinin 31 numaralı yayımı olan kitapçık Osmanlı İmparatorluğunun Orta Asya ile ilişkilerini kronolojik bir biçimde incelemektedir.

Bu ilişkilerin ilk defa Yavuz Sultan Selim döneminde başladığına değinen yazar şöyle devam eder: "Osmanlılar 16. yüzyılın başlarından itibaren Sünni Şeybanilerle, Şii Safevilere karşı ittifaklar kurmuştur. Osmanlılarla Şeybanilerin ilk resmi teması 1516 yılında, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşından sonra kazanmış olduğu zaferi bildirmek için Şeybani yöneticilerine gönderdiği mektupla gerçekleşmiştir.⁴⁶⁸

Yazar, çalışmanın devamında Osmanlı- Orta Asya ilişkilerinin daha sonraki dönemlerine değinir: "Kanuni Sultan Süleyman döneminde Orta Asya ile kurulan ilişkiler sıklaşmıştır. Kanuni, 1555 yılında Safevilerle yapılan Amasya Barış

⁴⁶⁶ D. DeWeese, Age, s. 24- 25.

⁴⁶⁷ D. DeWeese, Age, s. 27.

⁴⁶⁸ Rana von Mende Altayli, **Die Beziehungen des Osmanischen Reiches zu Kashghar und Seinem Herrscher Ya'qub Beg, 1873- 1877**, Indiana University Publications, Bloomington, 1999, s. 4.

Anlaşmasına kadar, Şeybanileri Safevilere karşı askeri yönden desteklemiştir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan süreçte Osmanlı- Orta Asya ilişkileri Osmanlının İran'a karşı ikinci cephe açma stratejisine bağlı olarak yoğunlaşmıştır. Osmanlı, İran ile ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde Türkmenistanlı hanların da İran'la barış halinde kalmalarını sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı sultanlarının halife olarak tanınması Osmanlı-Orta Asya ilişkilerinde etkileyici olmuştur.⁴⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğunun Batı Türkistan hanlarıyla olan ilişkilerinin gösterdiği gibi, Osmanlı ve Orta Asya devletleri arasındaki dini ve kültürel ilişkiler siyasî anlamda her kesimin kendi çıkarlarını savunmasını engellememiş ve kalıcı birlikteliklerin önünün kapanmasına yol açmıştır diyen yazar, Osmanlının Kaşgar'la olan ilişkileri konusunda şunları söyler: “Osmanlının Kaşgar'la olan ilişkisi aynı dönemin büyük devletleri tarafından ilgiyle izleniyordu. Rusya, Çin ve tabii ki İngiltere bu ilişkilere kendi çıkarlarına göre bazen göz yumuyor bazen de destekliyorlardı.”⁴⁷⁰

Osmanlı- Kaşgar ilişkilerine Türk araştırmalarında çeşitli bakış açılarıyla yaklaşmıştır diyen yazar bu bakış açılarını şu şekilde verir: “

- Osmanlı ve Kaşgar bakış açılarına göre bu ilişki doğal ve kendiliğindendi. Osmanlı İmparatorluğu eskiden de Orta Asya hanlarını aralarında sorun olduğunda veya Rusya tarafından tehdit edildiğinde siyasî ve askerî olarak desteklemiştir. Böylelikle Osmanlı padişahı halife olarak tanınmıştır. Osmanlılar sadece Türkistanlı hanlara değil Endonezya ve Hindistan'dakilere de yardım etmiştir. Bu yüzden Orta Asya Müslümanları Osmanlıya bağlılıklarını her zaman vurgulamışlardır.

- Diğer bir bakış açısı Osmanlı üzerindeki İngiliz etkisini ele alıyordu. Bu bakış açısına göre İngiltere Rusya'yı Hindistan'dan uzak tutabilmek için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Bu sebeple İngiltere, Kaşgarlı Yakup Bey'in devletinin Hindistan'la sınırı olduğu ve zengin yer altı kaynaklarına sahip olduğu için Kaşgar ile ilgilenmiştir. İngilizler kendi çıkarları için Osmanlıları Yakup Bey'e yardım etmeye çağırmışlardır.

- Osmanlı- Kaşgar ilişkilerinde Pan-İslamist akım büyük bir rol oynamıştır.

- Kaşgarlar Rusya'dan ziyade Çin tarafından tehdit ediliyordu. Bu sebeple Kaşgarlara destek olmak, istikrarlı gitmeyen Osmanlı- Rus ilişkilerine zarar vermezdi.

⁴⁶⁹ R. von Mende Altayli, Age, s. 18.

⁴⁷⁰ R. von Mende Altayli, Age, s. 20.

- Kaşgarların sultanı Yakup Bey Osmanlıların zeki ve güvenilir bir yol arkadaşıydı. Her şeyden önce bu ilişkilerde elçi Seyit Yakup Han pozitif bir rol oynamıştır. Kendisi uzun süredir İstanbul'da yaşamaktaydı ve İstanbul'un önde gelen şahsiyetleriyle iyi ilişkileri vardı. İngiliz araştırmacılara göre, Kaşgarlar devlet kurmayı bilmiyorlardı ama birçok Asya devletine göre daha iyi bir dış politikaya sahiptiler.⁴⁷¹

Osmanlı'nın Kaşgar'a gönderdiği askerî eğitimciler ve yaptığı silah yardımıyla ilgili yazar şöyle der: "Belgelerden askerî eğitimcilerin Kaşgar'a resmî olarak gönderildiğini ancak bazılarının da gönüllü olarak gittiğini görüyoruz. Osmanlı Devletinin ilk resmî ordusu 1873 yılı Aralık ayında Kaşgar'a gitmiştir. Bu ilk resmî ordu ile birlikte piyade eğitimcisi Mehmed Yusuf Efendi, süvari eğitimcisi Çerkez Yusuf Efendi ve topçu eğitimcisi İsmail Hakkı Efendi de Kaşgar'a gelmiştir. İsmail Hakkı Efendi'nin teşvikiyle orduda kıyafet değişikliğine gidilmiş, neredeyse tüm askerler geniş kesimli pantolon ve altın düğmeli ceketle şapka giymişlerdir. Askerlerin bu şekilde giyinmesi Orta Asya'da daha önce görülmemiş bir şeydi."⁴⁷²

Çinlilerin Kaşgar topraklarını ele geçirmek için saldırdığından ve saldırılar sırasında yaşananlardan ayrıntılı bir biçimde bahseden yazar şunları söyler: "Sincan'ın Çinliler tarafından ele geçirilmesinin dış dünya tarafından ne kadar yüzeysel algılandığı dönemin Rus basınındaki haberlerden anlaşılmaktadır. Uygur, Osmanlı, Rus, İngiliz ve Çinli kaynaklar hem iletişim güclüğü hem de taraflı olunması gibi nedenlerden dolayı olayları farklı ve pek de güvenilmeyecek bir biçimde yansıtmıştır."⁴⁷³

3.21. THE "COMMAND- ADMINISTRATIVE SYSTEM" IN COTTON FARMING IN UZBEKISTAN 1920S TO PRESENT (1920'LERDEN GÜNÜMÜZE ÖZBEKİSTAN'DAKİ PAMUK ÜRETİMİNDE "EMİR- YÖNETİM SİSTEMİ")

Michael J. Thurman

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün "Papers on Inner Asia" serisinin 32 numaralı yayını olan kitapçık Özbekistan'daki pamuk üretiminden ve devletin bu konudaki politikalarından bahseder: "Perestroika sırasında

⁴⁷¹ R. von Mende Altayli, Age, s. 21- 24.

⁴⁷² R. von Mende Altayli, Age, s. 26.

⁴⁷³ R. von Mende Altayli, Age, s. 29.

ve sonrasında Özbekistan'daki tarım gözlemcileri, kolektif çiftliklerdeki (kolhoz) ve devlet çiftliklerindeki (sovhoz) pamuk üretimindeki verimsizliği açıklamak için 'emir-yönetim sistemi' terimini kullanmışlardır. Bunun anlamı, devletin pamuk üretmeleri için çiftçilere uyguladığı yönetim baskısıdır. Pamuk üretimindeki bu zorunluluk Orta Asya tarımının gelişmesini olumsuz etkilemiş ve devam eden reformlar üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur.⁴⁷⁴ Çalışmada hem Çarlık dönemi hem de Sovyet döneminin pamuk üretim merkezi olan Fergana Vadisine atıfta bulunularak 1920'lerden çalışmanın yayım tarihine kadarki süredeki zorunlu pamuk üretiminin önemi üzerinde durulmaktadır.

Yazar şöyle devam eder: " Sovyet devleti 1920'lerde çiftçileri pamuk üretmeleri konusunda zorlamaya başlamış ve bu zorlama kolektifleşme ve 'Pamuk Bağımsızlığı' (pamuk ithalatına bağlı olmaktan kurtulmak) ile daha yoğunlaşmıştır. Parti'nin pamuk üretim planları ve kolektif çiftliklerin oluşturulması ve düzenlenmesinde kullanılan terör çiftçilikte düzensizlik, verimsizlik ve yolsuzluklara neden olmuştur. 1921'de yürürlüğe konulan Yeni Ekonomi Politikalarına göre devletin ekonominin tamamını kontrol etmesi ve düzenlemesi karara bağlanmıştır. Bu dönemde kurulan Pamuk Komitesi Orta Asya'da üretilen pamuğun tek alıcısıdır. Ancak tüm çabalara rağmen Pamuk Komitesi pamuk fiyatlarını ve pamuğun kalitesini sabitlemekte başarılı olamamıştır."⁴⁷⁵

Zorunlu pamuk ekimi ile ilgili olarak, çalışmada yazar ayrıca şunları söyler: "Bolşevikler pamuk üretimini artırmak için 20'li yılların sonlarına doğru ciddi bir baskı uygulamaya başlamışlar, buğday ve pirinç yerine pamuk ekilmesi konusunda çiftçileri zorlamışlardır. Ne var ki, kampanyalar ya da tehditler Bolşeviklerin çiftçileri pamuk üretmeleri için tek ikna etme yöntemleri değildi. Hükümet pamuk üreticilerine vergi indirimi ve su almada öncelik gibi hakların yanında tohum, gübre veya hayvan vererek de onları desteklemiştir. Stalin'in iktidara gelmesiyle birlikte Bolşevikler tarımı kolektifleştirerek daha fazla pamuk elde edebileceklerine inanmışlardır. Ekonomik açıdan bakıldığında, kolektifleşme ve Pamuk Bağımsızlığı programları son derece gerçek dışıdır fakat önceliği sadece köyleri kontrol altına almak olan Stalin yönetimi için çok önemli bir mesele değildir. Pamuk ithalatını azaltmak için Orta Asya

⁴⁷⁴ J. Michael Thurman, **The "Command- Administrative System" in Cotton Farming in Uzbekistan 1920s to Present**, Indiana University Publications, Bloomington, 1999, s. 1- 2.

⁴⁷⁵ J. M. Thurman, *Age*, s. 2- 3.

pamuğunu artırmak Stalin'in İlk Beş Yıllık Planının temelini oluşturmuştur. Amerikan pamuğunu ithal etmeyi bırakmak makine ithalatı için gerekli olan dövizi biriktirmek demektir. Pamuk Bağımsızlığı programını tam olarak başarmak için Parti çeşitli önlemler almıştır. Yeni sulama kanalları inşa edilmiş, eskiler yenilenmiş, sulanabilir arazilerde tahıl üretimi terk edilip tamamıyla pamuk üretimine geçilmiş, tahıl üretimi sulanamayan arazilerde yapılmaya başlanmıştır. Stalin yönetimine göre tarımı daha verimli hale getirmenin en hızlı yolu kolektifleşme ve makineleşmedir.”⁴⁷⁶

Yazar kolektifleşme süreci ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler verir: “Kolektif çiftliklerin oluşturulma biçimi yönetimleri üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Kolektifleşme Özbekistan'da beklenenden daha çabuk gerçekleşmiştir. Fakat bu hızlı kolektifleşme çiftçilerin rızasına karşı olmuştur çünkü kolektifleşmeyi sağlamak için gönderilen aktivistler için kural ‘kolhoz oluşturmadan merkeze dönme’ şeklindedir. Bu koşulda çalışan aktivistler çiftçileri kolhoza katılmaya zorlamak için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemler tutuklama, silahlı güç kullanımı, sürgün, yerel seçimlerde ve toplantılardaki oy hakkının elinden alınması, toprak verilmemesi, su verilmemesi gibi cezaları içermiştir. Kolektifleştirmekle görevli kişiler aynı zamanda İslam gibi geleneksel kurumlara da saldırmışlardır. Fergana Vadisinin Kara Derya bölgesinde iki kolhoz oluşturulmuş bu arada on sekiz cami kapatılmıştır. Kolektifleşme hem ekonomik hem de sosyal kurumlara yönelik bir saldırı olduğu için insanlardan tepki alması da kaçınılmazdı. 1930 yılının Ocak ve Ağustos ayları arasında kolhoza karşı çiftçilerin 200 şiddet olayı kaydedilmiştir. Tabii bunlar kayıtlara terörist eylemler olarak geçmiştir.”⁴⁷⁷

Pamuk Bağımsızlığı Politikalarının Başarısızlığı ile ilgili olarak yazar bu politikanın neden başarısız olduğunun sebeplerini açıklar: “Pamuk Bağımsızlığı programı çiftlikleri yeniden yapılandırmanın yanında tarımda da değişiklikler amaçlamıştır. Ne var ki amaçların çoğu gerçekleştirilememiştir. Çünkü hükümet sulama konusunda karar verme noktasında çiftçileri dışlamakla kalmadı, sağlıklı bir sulama için gerekli olan ne bilgiye ne personele ne de alt yapıya sahipti. Sulama görevlilerinin

⁴⁷⁶ J. M. Thurman, Age, s. 7- 10.

⁴⁷⁷ J. M. Thurman, Age, 14- 18.

dikkatsizliklerinden dolayı yollar ve alçak bölgeler sel baskınlarına uğramış, bazen de su çiftçilerce yağma edilmiştir.”⁴⁷⁸

Kolektifleşme, kolhoz, Pamuk Bağımsızlığı programı, Makine- Traktör İstasyonları gibi konularda daha ayrıntılı bilgiler verdikten sonra yazar, 1933- 34 yıllarındaki kıtlıktan bahseder: “1933- 34 yılları kırsal nüfusun kolhoz sistemine tam olarak boyun eğmesine ve köylerdeki Sovyet gücüne tanık olmuşlardır. Bu dönemde kıtlık meydana gelmiş ancak devlet hiçbir yardımda bulunmamıştır. Aksine, zalim bir biçimde pamuk üretimi için insanları yerlerinden etmiş, çiftlikleri organize etmeye çalışmıştır. Orta Asya’yı kasıp kavuran sefaletle rağmen Parti kıtlığı asla kabul etmemiş, hatta basında bu konudan bahsedilmesini yasaklamıştır.”⁴⁷⁹

1934 yılından çalışmanın yayımlandığı döneme kadar olan süreç hakkında ise yazar şöyle der: “1934’ten sonra kolektif tarımda iyi yönde pek çok gelişme olmuştur. Geniş çaplı sulama, yeni topraklar, sübvansede edilen tahıl fiyatları sayesinde Özbekistan’daki pamuk üretilen alan çok ciddi bir biçimde artmıştır. Makineleşme gerçekleşmiş, 1930’un sonlarında traktör kullanımı yükselmiştir. Vergilendirme sistemi normalleştirilmiş, toprak analizleri ve araştırmaları yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Parti tarım sektöründe bazı değişiklikler yapmıştır ve kolhozlar sovhozlara dönüştürülmüştür. 1950 ile 1990 yılları arasında sovhoz işçilerinin oranı yüzde 5’ten yüzde 46’ya çıkmıştır. Parti çiftlik yönetiminde düzenlemeler yaparken tarımdaki teşviklere de daha fazla önem vermiştir. Tüm bu önlemler tarımdaki verimliliği artırmıştır. Bu arada ‘Sosyalist Yarışma’ pamuk üretiminde hala Partinin önemli bir politikası olarak kalmıştır. Stalin sonrası dönemde Parti bu politikayı baskı ve korku yerine kullanmıştır. Ayrıca, Özbekistan’daki pamuk toplayıcılar düzgün çalışmadığı için insanların pamuk toplamak mobilize edilmeleri ‘Emir- Yönetim Sistemi’nin temel özelliği olmuştur.”⁴⁸⁰

Çalışma “Özbekistan ve Fergana Vadisindeki Sulama ve Pamuk Alanları, 1913-1990” ve “Özbekistan’da ve Fergana Vadisinde Kolektifleşme” olmak üzere iki tablonun verildiği dizin bölümüyle son bulur.

⁴⁷⁸ J. M. Thurman, Age, s. 19- 20.

⁴⁷⁹ J. M. Thurman, Age, s. 30.

⁴⁸⁰ J. M. Thurman, Age, s. 34- 40.

3.22. THE ADMINISTRATION OF BUKHARA UNDER THE MANGHITS AND SOME TASHKENT MANUSCRIPTS

(MANGİTLER DÖNEMİNDE BUKHARA YÖNETİMİ VE BİRKAÇ TAŞKENT EL YAZMASI)

Yuri Bregel

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün “Papers on Inner Asia” serisinin 32 numaralı yayımı olan kitapçık H. 1212 (M. 1798) yılında Buhara’da yazılmış bir bilimsel eser *Majma ‘ al- arqam* hakkında bir çalışmadır.

Yazar önce adı geçen eserin yazarı olduğu düşünülen Mirza Badi Divan hakkında çeşitli bilgiler verir ve sonrasında hakkında şunları söyler: “Mirza Badi Divan, Buhara yönetiminde sıradan bir memur değil üst düzey bir yetkiliydi ki bu ünlü Nizam al-Mülk ile kıyaslanmasıyla vurgulanır.”⁴⁸¹ Mirza Badi Divan’ın üst düzey bir yetkili olmasıyla ilgili birkaç bilgi daha verdikten sonra yazar, Buhara’daki rütbelere ve unvanlardan bahseder.

Majma ‘ al- arqam ve Buhara’daki rütbelere ve unvanlar başlığı altında yazar, ilk dönem Mangit yöneticileri ile ilgili tarihî çalışmalardan bahsettikten sonra *koşbeği* terimiyle ilgili şu bilgileri verir: “Semenov, *koşbeği* kelimesi için Barthold’un ‘(kağanın) karargâhının prensi’ tanımının imkânsız bir açıklama olduğunu belirtir. Semenov bu terimin tanımı konusunda tamamıyla *Majma ‘ al- arqam*’ın tanımına güvenir ve bu tanıma ‘büyük *kuşbeği*’ avcılarla ve avcılıkla ilgilidir. Böylece bu terim Türkçe *kuş* teriminden türer ve bu görevlinin başka hiçbir işlevinden bahsetmez. Semenov, kendisi de çok iyi bilmekteydi ki Mangitler döneminde ‘*koşbeği*’ tüm devlet yönetiminin başıydı ve emirden sonraki ikinci kişiydi.”⁴⁸²

Yazar çalışmanın devamında Semenov’un bu tanımına karşı yapılan açıklamalara yer verir. M. A. Abduraimov’un çalışmasına dayanarak yazar şunları dile getirmektedir: “Abduraimov, makalesinde Semenov’dan ziyade Barthold’un görüşlerini şu açılardan savunur: (1) Türkçe *koş* kelimesi ‘karargâh’ anlamındadır ve Arapça imlâda yazımı *kuş* ile aynıdır. Bu *koşbeği* ile *kuşbeğinin* karıştırılmasına sebep olmuş olabilir; (2) Türkçede *doğancı* için doğru kelime *kuşçı*dır. Bu kelimenin *koşbeği* ile bir

⁴⁸¹ Yuri Bregel, **The Administration of Bukhara under the Manghits and Some Tashkent Manuscripts**, Indiana University Publications, Bloomington, 2000, s. 6.

⁴⁸² Y. Bregel, *Age*, s. 7- 8.

ilgisi yoktur; (3) Kaynaklardaki *koşbeği* kelimesi, Abdullah Kağan döneminde askerî komutanlar için kullanılmaktadır.”⁴⁸³

Yazar, *koşbeği* ve *kuşbeği* terimlerinin geçtiği başka eserlere, bu terimlerin kullanımı ve çevirilerine yer verdikten sonra şu sonuca ulaşır: “Mangit hanedanlığı dönemindeki kaynaklarda *koşbeği* Buhara hiyerarşisindeki en üst resmî görev olarak kullanılmıştır. Bu *vezir* ya da *vezir-i azama* karşılık gelen bir rütbeydi.”⁴⁸⁴

Yazar, *Majma ‘al- arqam’*ın ek bölümünde geçen ve anlamı net olmayan başka bir kelimededen *atalıktan* bahseder: “Esere göre bu görevlinin vazifesi Semerkand’dan Karakul’a kadar olan bölgedeki Zarefşan havzasının ve özellikle de Buhara’nın sulamasıyla ilgilenmekti. Bunun yanında Buhara şehrinin geceleri korunması da bu kişinin vazifesiydi. Bu tanım, *atalık* hakkında bilinenlerden oldukça farklıdır. *Atalıklar* Şibani ve Astrahan hanlıkları döneminde üst düzey emirler ve baş danışmanlar olarak görev almışlardır.”⁴⁸⁵

Çalışmanın üçüncü bölümünde yazar, *Tuhfat al- khani* ve *Taj al-tavarikhte* geçen rütbe, unvan ve kurumlardan bahseder. *Tuhfat al- khaninin* Muhammed Rahim Han tarafından yapılan görevlendirmelere iki bölüm ayırdığını belirten yazar, burada geçen kimi rütbe ve makamlara yer verir. *Taj al-tavarikhte* ise Emir Haydar tarafından yapılan görevlendirmelerden bahsedilir.

Çalışmanın son bölümünde ise yazar, Taşkent yazmalarının kataloglanmasına yer verir.

3.23. RITUAL AND AUTHORITY IN CENTRAL ASIA: THE KHAN’S INAUGURATION CEREMONY

(ORTA ASYA’DA TÖREN VE OTORİTE: KAĞAN’IN TAHTA ÇIKMA TÖRENİ)

Ron Sela

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün “Papers on Inner Asia” serisinin 37 numaralı yayını olan kitapçık Orta Asya’da hanların tahta çıkmaları ile ilgili törenleri anlatan bir çalışmadır. Yazar tahta çıkma törenleri ile ilgili

⁴⁸³ Y. Bregel, *Age*, s. 8.

⁴⁸⁴ Y. Bregel, *Age*, s. 12.

⁴⁸⁵ Y. Bregel, *Age*, s. 13.

şunları söyler: “Hanların tahta çıkma törenleri pek çok yazar tarafından ayrıntılı bir biçimde kaleme alınmıştır. Bu yazarlar törenin özellikle bir anını çok önemli görmüşlerdir. Bu an, prensin devletin mevki sahibi memurları tarafından beyaz keçeden yapılmış bir kilim üzerinde havaya kaldırılması anıdır. Bu geleneğin hem hükümdar hem de tebaası için önemi vardır. Han, yukarı doğru kaldırılarak diğerlerine üstünlüğünü göstermiş olurken aynı zamanda onu yukarı kaldıranlara da bağlı olduğunu, bu kişilerin onun gitmesine izin vermeyeceklerine inancını da göstermiş olur.”⁴⁸⁶

Bu konu hakkında yazar şöyle devam eder: “On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar yazarlar, hanın yukarı kaldırılması olayını Moğol İmparatoru Cengiz Han’ın mirasına bağlamışlardır. Moğol sonrası dönemde bu tören yeniden şekillenmeye de başlamıştır ve bu süreçte hem İslami hem de Orta Asya politik ritüellerden faydalanmış ama aynı zamanda İslam şeriatı ile Moğol yasası arasındaki gerilimleri de yaşamıştır.”⁴⁸⁷

Çalışmada Muhammed Rahim Han Mangit’in tahta çıkmasını anlatan *Tuhfat al-khani*’nin tercümesine yer verilmiş ve devamında bu tercüme ile ilgili yorumlar yazılmıştır. Buna göre, “Muhammed Rahim’in tahta çıkmasında onun Allah tarafından seçilmiş olduğu anlatılır ve bu görüşü güçlendirmek için de Kuran’dan ayetler okunur. Muhammed Rahm’in meziyetlerinin tek kaynağı dini yönü değildir; onun kişisel başarıları ve liyakatleri de onun konumunda önemli rol oynar. Tahta çıkma sürecinde ulemanın da rolü büyüktür. Ulema, Muhammed Rahim’in tahtı hak ettiğini ve adına hutbe okutturması ve paralara adını yazdırması gibi İslami normları taşıması gerektiğini söylerler.”⁴⁸⁸

Yazara göre, Moğol dönemindeki yazarlar, altıncı yüzyılda ve Moğol sonrası dönemde çok önemli görülen keçe üzerinde yukarı kaldırma olayını neredeyse hiç işlememişlerdir. Öte yandan bu dönemde burayı ziyaret eden pek çok kişinin anlattıklarına göre yeni kağan hanlığın önde gelenleri tarafından siyah bir keçenin üzerinde yukarı kaldırılmaktaydı. Törenin bazı önemli ayrıntıları çeşitli kaynaklarda

⁴⁸⁶ Ron Sela, **Ritual and Authority in Central Asia: The Khan’s Inauguration Ceremony**, Indiana University Publications, Bloomington, 2003, s. 1.

⁴⁸⁷ R. Sela, *Age*, s. 1- 2.

⁴⁸⁸ R. Sela, *Age*, s. 20- 23.

farklılıklar göstermiştir. Örneğin keçeyi kaldıranların sayısı bazı yerlerde yedi iken bazılarında dördttür. Yine aynı şekilde keçenin rengi bazı kaynaklarda beyaz iken bazılarında siyahtır. Timur'un da keçe üzerinde yukarı kaldırıldığı ya da kağan unvanını kullandığı yönünde herhangi bir bilgi resmi Timur kayıtlarında geçmemektedir.

Kadınların törenlerdeki yerine değinen yazar şunları söyler: “Moğol ve Timur dönemlerinde kadınların törenlerde bir yeri vardır. Hanedanlık kadınları kimi zaman kağanın yanında kimi zaman da izleyicilerin arasında oturarak törenlere katılmışlardır.”⁴⁸⁹

Bu törenlere zamanla İslami unsurların da ilave edildiğini belirten yazar şöyle devam eder: “Şiban ve Astrahan döneminde, 1583'te Abdullah Han Maveraünnehir'in tahtına çıkmıştır. Han'ın tahta çıkış törenini evvelkilerden ayıran törene eklenen İslami boyut olmuştur. Bu iki şekilde görülmektedir: Bunların ilki ritüelin hoca tarafından yönetilmesi ikincisi ise hanın oturduğu keçenin Zemzem suyuyla yıkanmış olmasıdır. Bu iki yeni İslami eklentinin dışındaki diğer uygulamalar aynı şekilde devam etmiştir.”⁴⁹⁰

Tahta çıkma törenlerinin Mangitler ve Hive'deki biçimleriyle ilgili olarak da yazar şunları söyler: “Mangitler döneminde, 1800 yılında Emir Haydar'ın tahta çıkması Muhammed Rahim'inkiyle önemli benzerlikler taşır. Bu olayı anlatan *Tac el- Tevarih*'te yazar Muhammed Şerif ilginç bir biçimde, öncelikle, törende kullanılacak keçenin hazırlanışını anlatmıştır. Daha sonra kağanın beyaz bir keçe üzerinde dört Özbek bölgesinin liderleri tarafından kaldırıldığı söylenmiştir. Hive'deki yukarı kaldırma törenleriyle ilgili bilgi oldukça azdır. Burayla ilgili bilgimiz 1557'deki Hacım Kağan'ın tahta çıkmasıyla ilgili olmasına rağmen daha sonrasında bu tür bilgilere rastlanmamaktadır. Ebu'l Gazi'ye göre, Hacım Kağan Ali Sultan ve üç küçük kardeşi tarafından kaldırılan beyaz bir keçenin üzerinde yukarı kaldırılmıştır. Yerel kaynakların azlığından dolayı Harezmi'deki tahta çıkış törenleriyle ilgili bilgilerin çoğuna yabancıların gözlemlerinden ulaşılabilmektedir.”⁴⁹¹

Yazar Kazaklarla ilgili olarak “Kazaklar arasındaki tahta çıkma törenleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere de Ruslar aracılığıyla ulaşılabilmektedir. Kağanı onurlandırmak

⁴⁸⁹ R. Sela, Age, s. 41.

⁴⁹⁰ R. Sela, Age, s. 42- 43.

⁴⁹¹ R. Sela, Age, s. 47- 50.

böylece de Kazakların gözünde iyi bir yer edinmek isteyen Rus hükümeti 1749'da Nurali'nin tahta çıkmasından beri hep bir temsilci göndermiştir. Ruslar, 1771'de Abılay Han'ın tahta çıkma törenine de katıldılar. Dört aksakal onu beyaz bir keçenin üzerinde yukarı kaldırdılar. Daha sonra keçeyi küçük parçalara ayırdılar ve kendi aralarında bölüştüler. Bunun nedeni de bu parçalara sahip olan kişilerin bunları törene katıldıklarının kanıtı olarak göstermek istemeleriydi.”⁴⁹² der.

Tahta çıkma törenlerinin kökeni ve çeşitli dönemlerdeki ve bölgelerdeki uygulamalarının anlatıldığı çalışmanın sonunda iki Ek vardır. Ek 1 *Tuhfat al- khani*'nin aslıdır. Ek 2 ise *Taj al Tevarikh*'in aslıdır.

3.24. A COLLECTION OF TARKHAN YARLIQS FROM THE KHANATE OF KHIVA

(HİVE HANLIĞI DÖNEMİNDEN KALMA TARKAN YARLIKLARI KOLEKSİYONU)

William Wood

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün “Papers on Inner Asia” serisinin 38 numaralı yayını olan kitapçık Hive Hanlığı arşivlerinden 18. yüzyıla ait evrakları çalışmaktadır. Yazar evraklarla ilgili şunları söyler: “Bu evraklar *Tarkan Yarlıkları* adı verilen ve kişilere vergi muafiyetleri ve çeşitli muafiyetler veren belgelerdir. Çalışmada sekiz adet belge incelenmiş, bunların her birinin çevirileri, dönemin ve bölgenin tarihi ile ilgili bilgiler ve belgelerde geçen bazı terimlerle ilgili yorumlar verilmiştir. Çalışmada yer alan sekiz belgenin tamamı Nadr Muhammed Şeyh adını taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada bu aileyle ilgili bilgiler de verilmiştir.”⁴⁹³

Nadr Muhammed Şeyh Ailesi ile ilgili yazar şunları söyler: “Aile ile ilgili bilgilerin temel kaynağı eldeki belgeler olduğu için aile hakkında söylenebilecek pek az şey vardır. Belgelerin ışığında Hazarasp şehrinden oldukları söylenebilir. Bu şehir Harezm'in güneyinde yer alır ve başkent Hive'den sonraki ikinci önemli şehirdir. Bölge

⁴⁹² R. Sela, Age, s. 52- 53.

⁴⁹³ William Wood, **A Collection of Tarkhan Yarlıq from the Khanate of Khiva**, Indiana University Publications, Bloomington, 2005, s. 1- 2.

tarihsel süreçte Sartlar tarafından meskûn edilmiştir fakat mevcut belgelerdeki alıcıların etnik kökenleri tam olarak bilinmemektedir.”⁴⁹⁴

Çalışmanın devamı ‘On sekizinci Yüzyılda Harezmi’ başlığını taşıır ve burada yine belgelerle ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilir: “Çalışmanın temelini oluşturan belgeler yetmiş yıllık (1111- 1181 / 1699- 1768) bir dönemi kapsamaktadır. 18. yüzyılın büyük bölümünü oluşturan bu dönem Harezmi tarihi için oldukça önemlidir çünkü bu dönem Cengiz Arabşahi hanedanlığın sonu ile Cengiz olmayan Kongrat hanedanlığının başlarıdır. Bu dönem hâkim iki Özbek boyu olan Kongratlarla Mangitler arasında çatışmalarla geçen kargaşa dolu yıllar olmuştur.”⁴⁹⁵ Bu bölümün devamında anılan dönemdeki Hanlarla ilgili bilgiler vermektedir.

Bir sonraki bölüm ‘Belgelerin Şekli’ başlığını taşıır ve yazar şöyle der: “*Yarlıklar* dokunulmazlık bahşeden belgelerdir. Türk- Moğol bölgesinde bu tür dokunulmazlıklar ya da muafiyetler genel olarak *tarkan* statüsü olarak bilinmekteydi. *Tarkan* statüsüne sahip kişi çeşitli vergilerin yanında askerlikten de muaftı ve kişiye işlediği ilk dokuz suç için bağışlanma hakkı da verilmekteydi. Harezmi’de on altıncı yüzyıldan sonra Tarkan statüsü çoğunlukla önde gelen sofilere ya da hocalar, seyyidler gibi dini grupların üyelerine verilirdi.”⁴⁹⁶

Çalışmada incelenen sekiz belgenin ikisi dışında tamamının dili Çağatay Türkçesidir. Diğer iki belge Farsça yazılmıştır ama yazar bunun nedenini açıklayamamıştır. Belgelerin içerikleri ile ilgili olarak da yazar şunları der: “ Belgelerin tamamı kağanın adıyla başlamış ve devamında *sözümüz* kalıbıyla devam etmiştir. Daha sonra muafiyet verilen kişinin adı ve nelerden muaf tutulduğu yazılmıştır. En son olarak da belgenin verildiği yer ve zamanla birlikte belgede geçen emirlere uymayabileceklere uyarılara yer verilmiştir.”⁴⁹⁷

‘Hukuki Ve Ekonomik Terimler’ başlığı altında belgelerde geçen terimlere yer verilmiştir. Bölüm memurlar ve vergiler ve yükümlülükler olarak ikiye ayrılmıştır. Memurlar kısmında

1- bek

⁴⁹⁴ W. Wood, Age, s. 18.

⁴⁹⁵ W. Wood, Age, s. 19.

⁴⁹⁶ W. Wood, Age, s. 29- 30.

⁴⁹⁷ W. Wood, Age, s. 30.

- 2- şadr
- 3- divan
- 4- atalık
- 5- na'ib
- 6- aka
- 7- erbab
- 8- karaçu biy

olmak üzere sekiz terime yer verilirken, vergiler ve yükümlülükler kısmında

- 1- carib
- 2- tanabana
- 3- ipeklerinden mal
- 4- ilçi
- 5- yolçi
- 6- ulag
- 7- konalga
- 8- süysün
- 9- barsban
- 10- kaştiban
- 11- korukmal
- 12- darvazaban
- 13- kazu
- 14- kaçu
- 15- bigar
- 16- haşar
- 17- bac
- 18- tamga
- 19- çahal yek
- 20- rahdarlık
- 21- hazinaçılık
- 22- amalat
- 23- algat

- 24- dud
- 25- revanat
- 26- sar- mard/ sar mard
- 27- kazan harcı
- 28- bilecat

olmak üzere yirmi sekiz terime yer verilmiştir.

3.25. DOCUMENTS FROM THE KHANATE OF KHIVA (17TH- 19TH CENTURIES)

(HİVE HANLIĞI DÖNEMİNDEN KALAN EVRAKLAR)

Yuri Bregel

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün “Papers on Inner Asia” serisinin 40 numaralı yayını olan kitapçık Rus güçlerin 1873’te Hive’yi işgal ettiklerinde ele geçirdikleri ve sonrasında St. Petersburg’daki İmparatorluk Halk Kütüphanesine gönderilen belgelerin bir kısmının incelenmesidir. Çalışma Hive hanlarının tarkan statüsü veren yarlıklarını (ferman) kapsamaktadır. Yarlıklar hakkında yazar şunları söyler: “Yarlıklar bir taraftan İslam geleneğini takip ederken bir taraftan da Altın Orda uygulamalarını takip etmiştir. Yarlıklar genelde Allah’a dua ile ya da çok daha basit bir biçimde ‘O’ diye başlamıştır. Devamında kağanın adı ve *sözümüz* yer almıştır. Üçüncü bölümde yarlıkların ana bölümü gelmiş ve bu bölüm hanedanlık üyeleri ve memurlarının isim olmadan görevleriyle listelenmesiyle başlamıştır. Dördüncü bölüm Kuran’dan ayetlerden, sonraki bölüm ise tarkan statüsünün verildiği kişi ya da kişilerin adlarından oluşmuştur. Altıncı bölüm tembih olmuş, devamında muaf olunan vergiler ve yükümlülükler sıralanmıştır. Yarlıklar verildikleri yer ve tarihle son bulmuşlardır. Tarihler Hicri takvime göre verilmiş çoğu durumda da 12 hayvanlı Türk Takvimi karşılığına da yer verilmiştir.”⁴⁹⁸

Yarlıkların dil özellikleri ve şekilleri konusunda da yazar şöyle söyler: “Birkaçı dışında bütün yarlıklar Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır.”⁴⁹⁹ Ve devam eder: “Şekil özellikleri olarak hepsi aynıdır. Farklı türde yarlıklar arasında devlete ya da hanedanlığa

⁴⁹⁸ Yuri Bregel, **Documents from the Khanate of Khiva (17th- 19th centuries)**, Indiana University Publications, Bloomington, 2007, s. 2- 3.

⁴⁹⁹ Y. Bregel, *Age*, s. 3.

ait olan bazı toprakların özel kişilere devredilmesini sağlayan ya da gazi, reis ve müftü gibi dini yetkililerle Kazak, Karakalpak ve Türkmen boylarında *biy* atamalarını sağlayan yarlıklar da yer alır.”⁵⁰⁰

Yarlıklarla ilgili verilen bilgilerden sonra çalışma Metinler ve Çevirileri bölümüyle devam eder. Bu bölümde *Tarkan Yarlıkları, Askeri Arazi Veren Yarlıklar, Resmi Atama Yarlıkları, Hive Hanlarının Mektupları, Rivayetler (Hukuki Fikirler)* başlıkları altında otuz adet metin çevirileriyle birlikte verilmiştir.

Metinlerden sonra gelen Notlar bölümü dört başlıktan oluşmaktadır. Birinci kısım Kaynakça, ikinci kısım 17. ve 19. yüzyıllardaki Hive Hanları, üçüncü kısım metinlerde geçen vergilerle ya da resmi görevlerle ilgili terimlerin verildiği İdari Terimler, dördüncü kısım ise Belgelerle İlgili Notlar adlarını taşımaktadırlar. Çalışmanın en sonunda ise araştırılan belgelerin tıpkıbasımına yer verilmiştir.

3.26. HAMZA: A COMMUNIST MARTYR AND UZBEK COLLECTIVE MEMORY

(HAMZA: KOMÜNİST BİR ŞEHİT VE ÖZBEK KOLEKTİF HATIRASI)

Marianne Kamp

The Central Eurasian Studies Lectures Serisinin 7 numaralı yayımı olan kitapçık 2008 yılında basılmıştır. Çalışmanın ana konusu Sovyet döneminde önemli bir yeri olan Özbek şair ve oyun yazarı Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889- 1929)’in yaşamı ve bunun Özbeklerin hatıralarındaki yeridir. Hamza için şunlar söylenir: “1930’larda milliyetçilikle suçlanıp susturulan hapsedilen ve hatta öldürülen hemşerilerinin aksine Hamza komünizm şehidi olarak ölmüştür. Hamza’nın komünizm şehidi olarak ölmesi ve Komünistlerin onun eserlerini diğer sanatçıların eserlerinden daha doğru olarak görmesi Hamza’nın 1991’den sonra popülerliğinin hızla düşmesinin temel nedeni olabilir.”⁵⁰¹ Hamza’nın edebi kişiliği ile ilgili kısa birkaç bilgidен sonra neden tekrar Hamza ile ilgili bir çalışma yaptığını anlatan yazar şöyle söyler: “2001 ve 2004 yılları arasında Özbekistan’da kolektifleşme projesiyle ilgili olarak Özbekistan’da yapılan 120

⁵⁰⁰ Y. Bregel, *Age*, s. 5- 6.

⁵⁰¹ Marianne Kamp, *Hamza: A Communist Martyr and Uzbek Collective Memory*, Indiana University Publications, Bloomington, 2008, s. 1 .

sözlü tarih mülakatında, yaşlı konuşmacılar 1920’li yıllardan ve devrimin hayatlarına getirdiği değişikliklerden bahsederken Hamza’nın adı çok defa karşımıza çıkmıştır.”⁵⁰²

Çalışmanın devamında “kolektif hatıra”nın ne olduğuna değinen yazar burada sosyolog Maurice Halbswachs’ın bu terimi 1930’da ortaya koyduğunu söyledikten sonra şöyle devam eder: “Bu çalışma Özbekistan’daki kolektif ya da popüler hatıranın incelenmesidir.”⁵⁰³

‘Hatıra ve Sözlü Tarih’ bölümünde ise yazar çeşitli bilim adamlarının kolektif hatıra, sözlü tarih gibi konulardaki görüşlerine yer verdikten sonra Hamza ile ilgili olarak şöyle der: “Hamza’ya Özbekistan edebiyatında önemli bir rol biçilmesi sadece iyi oyun yazarı ya da şair olmasından değil aynı zamanda yaptıklarının Sovyet devletinin Özbekistan’da ortaya koymak istediği değerlerle örtüşmesindedir. Bu değerler topraksız işçilerle zengin toprak sahipleri arasındaki sınıf çatışmaları, kadınların eğitim hakkı, İslami kurumlara karşı çıkma ve ilerlemenin aracı olarak Partiye inançtır. Sovyet döneminde okula giden herhangi birinin Hamza hakkında bir şey bilmemesi çok düşük bir ihtimaldir; çünkü onun hayatı çeşitli şekillerde tekrar tekrar anlatılmış ve kültürel objelerle anılaştırılmıştır.”⁵⁰⁴

Çalışmanın bir sonraki bölümü ‘Hamza: Ceditçi ve Komünist’ başlığını taşır. Yazar burada Hamza’nın kısa bir biyografisine yer vererek şunları söyler: “Ceditizm dönemindeki ve 1920’lerdeki Özbek yazarların pek çoğu kadınlar için eğitimi ve diğer birçok reformu savunurken Hamza’ya özeli bir kahramanlık statüsü verilmiştir. Onun şehitliği temelinde peçe atma olan hücum kampanyasıyla ilişkilendirilmiştir. Sorularımızı cevaplayan kişilerden Hamza’yı tanıyanların hepsi onun öldürüldüğünü biliyordu ve çoğu onun öldürülmesinden peçe atma ile ilgili sorularda bahsetmişlerdir.”⁵⁰⁵ Hamza’nın yazdığı oyunlardan, şiirlerden, açtığı cedit okullarından ve kurduğu tiyatro topluluğundan bahsettikten sonra yazar, Komünist Partinin 1927’de başlattığı hücum kampanyasından bahseder: “Kampanya kitlesel ve toplu peçe atma törenleri düzenlemiş, kadınlar için doğru olarak görülen davranışlara ve erkek otoritesine karşı doğrudan bir meydan okuma ortaya koymuştur. Kampanya kadınların

⁵⁰² M. Kamp, Age, s. 2.

⁵⁰³ M. Kamp, Age, s. 3.

⁵⁰⁴ M. Kamp, Age, s. 5.

⁵⁰⁵ M. Kamp, Age, s. 5.

peçelerini atıp sosyal hayatın çeşitli kademelerine girmelerini sağlamış ancak kanlı sonuçları da olmuştur. Peçelerini çıkaran binlerce kadın öldürülmüştür. Hamza bu kampanyanın lideri değildi ama ateşli bir destekçiydi.”⁵⁰⁶

Hamza'nın kampanyayı desteklemek için yazdığı oyunlardan, şiirlerden ve yaptıklarından bahsettikten sonra yazar, Hamza'nın öldürülmesine değinir: “1928 yılı Ağustos ayında Hamza Parti tarafından, dini liderlerin gücünü azaltması, kolektif çiftlikler ve okullar organize etmesi ve propaganda yapması için Şahmerdan'a bir göreve gönderilir. Hamza'nın anladığı kadarıyla yapması gereken buradaki türbeyi kapatmaktır.”⁵⁰⁷ Hamza'nın burada yaptıklarına değindikten sonra yazar şunları söyler: “1929 yılı Mart ayında komünist gençler, ihtimalle Hamza'nın teşvikiyle, türbeyi ele geçirip buraya devrim bayrağı takmak istemişlerdi. 18 Martta saldırılarına başladıklarında türbedeki şeyhler de onlara karşı koyabilecek kadar iyi hazırlanmışlardı. Çatışma sırasında türbenin bazı şeyhlerinin önderliğini yaptığı bir grup Hamza'ya taşlayarak öldürmüşlerdir.”⁵⁰⁸ Bu olayın bazı sonuçlarına yer verdikten sonra yazar şu soruyu sorar: “18 Marttaki öfkenin nedeni bir grup Komsomol eylemcinin türbenin kontrolünü ele geçirerek oraya kırmızı bayrak asmak istemesidir. O halde, nasıl olurda Hamza'nın ölümü, halkın hatıralarında kolektifleşme ve Partinin dine karşı saldırısından ziyade peçe atma ile ilişkilendirilir?”⁵⁰⁹

‘2003 Yılında Hamza Hakkındaki Genel ve Bireysel Hatıralar’ adlı bir sonraki bölümde yazar görüşme yaptıkları kişilerin anlattıklarına yer verir. Bu anlatılanların birkaç tanesine değindikten sonra yazar şunları söyler: “Bu anlatılanlar Hamza ile ilgili tipik kolektif bilgilerdir. Bunlar bireysel hatıralara dayanan sözlü tarihle karşılaştırılabilir.”⁵¹⁰ Bireysel hatıralara yer verdikten sonra da yazar şunları söyler: “Bu anlatıların ilk örnekleri kolektif bilgiyi gösterir. Sonraki örnekler kolektif hatırayı gösterir.”⁵¹¹

Çalışmanın son bölümü ‘Hamza'nın Hikâyesinin Sovyet Dönemi Özbekistan'da Yeniden Yapılandırılması’ başlığını taşır. Burada ölümünde sonra Hamza ile ilgili

⁵⁰⁶ M. Kamp, Age, s. 8.

⁵⁰⁷ M. Kamp, Age, s. 9.

⁵⁰⁸ M. Kamp, Age, s. 10.

⁵⁰⁹ M. Kamp, Age, s. 11.

⁵¹⁰ M. Kamp, Age, s. 13.

⁵¹¹ M. Kamp, Age, s. 15- 16.

yapılan çalışmalara, onunla ilgili yazılan şiirlere, operalara, romanlara yer verilir. Yazar burada řu cümlelerle Hamza'nın ölümünün pee atma ile ilişkilendirilmesini açıklamaya çalışır: "Sovyetler Birliği döneminde Uluslar arası Kadınlar Günü kutlanırdı fakat kolektifleşme ya da ateizm için özel bir günleri yoktu. Bunlar Sovyetlerin Orta Asya'daki projesinin önemli yönleri olmasına rağmen bunlar heykeller ya da anıtlarla ortaya konmamıştır. Bu yüzden bunlar kolektif bilgi haline gelmemiştir. Eğer bir 'kolektifleşme günü' olsaydı ve Hamza'nın anma günü bu tarihe yakın bir gün olsaydı Hamza'yla ilgili genel hatıradaki pee atma onun şehit olarak görölmesindeki tek etken olmayabilirdi."⁵¹²

⁵¹² M. Kamp, Age, s. 19.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRK ÜLTÜRÜ HAKKINDA YAYIMLANAN DİĞER ESERLER

4.1. ASPECTS OF ALTAIC CIVILIZATION- PROCEEDINGS OF THE FIFTH MEETING OF THE PERMANENT INTERNATIONAL ALTAISTIC CONFERENCE (PIAC)

(ALTAY UYGARLIĞININ ÇEŞİTLİ YÖNLERİ. BEŞİNCİ ULUSLAR ARASI DAİMİ ALTAYİSTİK KONFERANSI BİLDİRİ KİTABI)

Denis Sinor

1962 yılında düzenlenen beşinci Uluslar Arası Daimi Altayistik Konferansında (PIAC) sunulan bildirilerin yer aldığı kitap editör Denis Sinor tarafından kaleme alınan Önsözden sonra PIAC'ın tanıtımı ile devam eder: “4 Eylül 1957’de, Münih’te, 24. Uluslar Arası Oryantalistler Kongresi Altayik bölümü bir sonraki yıl düzenlenmek üzere bir Altayik Konferansına karar verdi. Bu kararın verilmesinde Altayik çalışmalarının çok fazla artması ve bu konudaki bir fikir alışverişi için üç yılda bir düzenlenen Oryantalistler Kongresinin bir parçası olmamanın yetersiz olduğu düşüncesi oldukça etkili olmuştur. Altayistlerin ilk toplantısı 1958’de Mainz’da yapılmıştır. Yedi ülkenin temsilcileri toplanmış ve bu toplantı çok verimli geçtiği için Uluslar Arası Daimi Altayistik Konferansının (PIAC) kurulmasına karar verilmiştir.”⁵¹³

PIAC'ın hedeflerinden ve daha önceki PIAC toplantılarından bahsettikten sonra editör, beşinci PIAC'ın konu başlıklarını, katılanların adlarını ve genel olarak tartışılan konularını yazar. Beş konu başlığına ayrılan beşinci konferansın birinci konusu ‘Altayik Halkların Meskenleri (evleri, çadırları, vs)’dir ve burada yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Schuyler Cammann, Moğol Meskenleri- Özellikle İç Moğolistan’dakiler.
- 2- Károly Czeplédy, ‘Ev’ İçin Kullanılan Eski Türkçe Bir Kelime, Şarkel.
- 3- Marianne Esztergár, Altay Dillerinde Ev ve Mesken İle İlgili Kelimeler.
- 4- Annemarie v. Gabain, Altay Halklarının Meskenleri Üzerine Notlar: Koço Uygur Krallığı.

⁵¹³ Denis Sinor (ed.), *Aspects of Altaic Civilization- Proceedings of The Fifth Meeting of The Permanent International Altaistic Conference (PIAC)*, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s. 1.

- 5- A. Róna – Tas, Altay Halklarının Meskenleri Hakkında Bir Araştırma Raporu.

İkinci bölümün başlığı ‘Altay Halkları Arasında Kültürel ve Müzikal İfade Biçimleri’dir ve burada şu makaleler yer alır:

- 1- Pentti Aalto, Moğolların Müziği: Giriş.
- 2- Pentti Aalto, Kalmuk Şarkılarında Etkileyici Biçimler.
- 3- Charles Bawden, Moğol ‘Muhabbet Şarkısı’.
- 4- Alessio Bombaci, Eski Türk Drama Performansları Üzerine.
- 5- János Eckmann, 15 Yüzyıl Çağatay Edebiyatından Yaylı Çalgılar Arasındaki Şiir Yarışması.
- 6- Klaus Sagaster, Tibet- Moğol Kitabı ve Kütüphaneciliği Üzerine.

Üçüncü bölümün başlığı ‘Altay Dünyasında Yazının Yayılımı’dır ve burada şu makaleler yer alır:

- 1- Sir Gerard Clauson, Altay Dünyasında Yazının Yayılımı.
- 2- Edmund Schütz, Armeno- Kıpçak Yazısı ve Tarihi Hakkında Notlar.

Dördüncü bölümün başlığı ‘Altay dünyasında Kıyafet ve Süs’ başlığını taşır ve burada şu makaleler yer alır:

- 1- Schuyler Cammann, Moğol Kostümü- Tarihi ve Yeni.
- 2- Walter Fuchs, 18. Yüzyıldaki Türk ve Moğol Kostümlerine Bir Bakış.
- 3- Annemarie v. Gabain, Kıyafet ve Süs Üzerine Notlar: Koço Uygur Krallığı.

Son bölüm ise ‘Altay Uygarlığının Çeşitli Yönleri- Diğer Uygarlıklarla Temasları’ başlığını taşır ve burada şu makaleler yer alır:

- 1- R. Rahmeti Arat, Türkçede Yönelme- Belirtme Üzerine.
- 2- Karl Jahn, İran’ın Moğolca Tarihi İçin İlave Farsça Kaynaklar Hakkında Bir Çalışma.
- 3- Ulla Johansen, Altay Halklarının Kültürel Tarih Kaynakları Olarak Beşik ve Ocak.

- 4- Dorothy Libby, Ural- Altay Halkları İle Paleo- Asya Halkları Arasındaki Kültürel İlişkiler Hakkında Birkaç Düşünce.
- 5- Shichiro Murayama, Altayca Kökenli Bazı Japonca Kültür Kelimeleri Üzerine.
- 6- Karl Thomsen, İki Türkçe- Moğolca Denklik Dizisi.
- 7- Werner Winter, Toçaryanlar ve Türkler.
- 8- Nobuo Yamada, Uygur Belgelerindeki Özel Mühür ve İşaret.
- 9- Ananiasz Zajaczkowski, Altın Orda'daki Edebi Bir Anıtın Ardından Türkçe Yönelme Biçimleri Üzerine.

4.2. THE TURKIC PEOPLES- SELECTED RUSSIAN ENTRIES FROM THE GREAT SOVIET ENCYCLOPEDIA WITH AN INDEX IN ENGLISH (TÜRK HALKLARI- İNGİLİZCE DİZİNLE BİRLİKTE BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİNDEN SEÇME RUSÇA BAŞLIKLAR)

John R. Krueger

Kitap, 'Büyük Sovyet Ansiklopedisi' (Bol'shaya Sovetskaya Ensiklopediya)'nin içinde yer alan, S.S.C.B.'deki Türk Cumhuriyetleri ve Türkler ile ilgili önemli başlıkları tek bir cilt içinde toplamak üzere hazırlanmıştır. Bu konuda editör Önsöz bölümünde şunları söyler: "Aynı zamanda Türk dili, tarihi ve siyaseti ile ilgili pek çok küçükbaşlıklar da eklenmiştir. Herkes ya da her kütüphane 50 ciltlik 'Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ne kolaylıkla ulaşamayacağı için bir de dizin ekleyerek içeriğini Rusça bilmeyenler için çok daha erişilebilir hale getirdiğimiz bu tek ciltlik çalışma bireysel araştırmacılar ya da küçük kütüphaneler için faydalı olabilecektir."⁵¹⁴

Önsözün devamında editör kitabın içeriğinden ve hazırlanma aşamasından bahseder: "Kitaba yapılan eklemeler ya da çıkarmalar herkes tarafından beğenilmeyebilir. Bu kararların temelinde ekonomik nedenler yatmaktadır. Çalışma, S.S.C.B'deki tüm Türk bölümleri maddelerini Cumhuriyetler, Özerk Cumhuriyetler ve alt yönetim birimleri olarak verir. Aynı zamanda Sovyetler Birliğinin parçası olmamalarına rağmen İran'da ve Sincan'da yaşayan Türkler de dâhil edilmiştir. Fakat

⁵¹⁴ John R. Krueger, **The Turkic Peoples Selected Russian Entries from the Great Encyclopedia with an Index in English**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963, s. V.

Türkiye maddesi çıkarılmış, Türk dili ile ilgili bütün maddeler eklenmiştir. Zaman zaman müzik aletleri, destanlar gibi Türk kültürüyle ilgili nesnelere de yer verilmiştir. Türk cumhuriyetlerinin sadece coğrafyası ile ilgili bölümler zaten bu konuda çok fazla çalışma olduğu gerekçesiyle çıkarılmıştır. Şüphesiz bunlar editörün seçimidir ne var ki, çalışmanın da belli bir ebatta olması zorunluluğu vardı. Teknik nedenlerden dolayı renkli haritalar çıkarılmış bunların yerine siyah beyaz çizimler ya da haritalar eklenmiştir. Aynı şekilde, Kazakistan'daki bir kolhozun resminin bizim bilgimize çok şey katmayacağı düşüncesiyle, yine ekonomik nedenlerle, neredeyse tüm resimler ve fotoğraflar çıkarılmıştır.”⁵¹⁵

Çalışmanın içeriğiyle ilgili editör şöyle devam eder: “Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nden aldığımız tüm maddelerin önüne ya da sonuna cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Bazı çok kısa maddeler okuyucuya kolaylık sağlamak için İngilizceye çevrilmiştir. Sayfa numarası verilmeyen açıklamalar başka bir kaynaktan alınan açıklamalardır. Bunlar arasında önde gelen biri de N. A. Baskakov’un ‘Tyurskiye yazıki’ adlı çalışmasında verilen çeşitli Türkçe adların olduğu tam bir listedir. Tüm adların İngilizce biçimleri genel dizin de verilmiştir.”⁵¹⁶

Çalışmanın ‘Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nin bir değerlendirmesi olmadığını belirten editör çalışmanın hazırlanması ile ilgili birkaç teknik bilgi verdikten sonra çalışmayla ilgili teşekkür ettikten sonra Önsöze son verir.

Çalışma alfabetik maddelerle devam eder ve editörün Önsözde bahsettiği İngilizce Dizin bölümüyle son bulur.

⁵¹⁵ J. R. Krueger, Age, s. V.

⁵¹⁶ J. R. Krueger, Age, s. V.

4.3. THE URALIC AND ALTAIC PROGRAM OF THE AMERICAN COUNCIL OF LEARNED SOCIETIES (1959- 1965)

(AMERİKAN BİLİM TOPLULUKLARI KONSEYİ URAL- ALTAY PROGRAMI 1959- 1965)

John Lotz

Amerikan Bilim Toplulukları Ural- Altay Programını tanıtan kitap, Giriş, Ural-Altay dillerinin dağılımı gösteren bir Harita, Önsöz ve programın ayrıntılarından oluşmaktadır.

Yazar programla ilgili şunları söyler: “Ural- Altay çalışmalarında ulusal bir programın başlaması 1956 yılı Mayıs ayına kadar gider. Ford vakfı tarafından desteklenen Kolombiya Üniversitesinin yeni kurulan Ural- Altay dilleri bölümü ve vakıftan Dr. Cleon O. Swayzee'nin aktif ilgisiyle Amerika'daki kurumlarda Ural- Altay alanında çalışan tüm bilim adamları bir konferansa çağrılır. Sonuç olarak, Ulusal Savunma Eğitimi yasasının çıkarılmasından birkaç hafta sonra, 30 Eylül 1958'de, Ford Vakfına ve Amerikan Bilim Toplulukları Konseyine bir ‘Ural- Altay Çalışmaları Raporu’ sunulur. Aynı zamanda, Amerikan Bilim Toplulukları Konseyi başkanı Dr. Frederick H. Burkhardt Ural- Altay Komitesi için küçük bir destek vermeyi kabul eder. Bu komite alanın gelişmesiyle ilgili meseleleri tartışmak için 1958 ve 1959'da iki defa bir araya gelir. 1959 Mayısında, bu kitabın yazarı Eğitim Bakanlığı ile bireysel bir anlaşma yaparak alandaki tüm bilim adamlarıyla iletişime geçmiş ve Eğitim Bakanlığı Dil Geliştirme Bölümüne ortak bir teklif sunmuştur. Daha sonra Amerikan Bilim Toplulukları Konseyine Ural- Altay dilleri ve bölgesiyle ilgili araştırma ve çalışma yapmak için destek verilmiştir.”⁵¹⁷

Programın planlanmasından ve düzenlenmesinden bahseden yazar, programla ilgili anlaşmalardan ve programın bütçesinden bahsettikten sonra şunları söyler: “program iki aşamada planlanmıştır: (A) dâhil edilecek diller ve (B) kapsanacak konular. Programa dâhil edilen diller önceliklerine göre üç gruba ayrılmıştır: (1) Bağımsız devletlerin resmi dilleri: Macarca, Fince, Türkçe, Halha, Korece, (2) Büyük ölçüde kültürel ve politik öneme sahip diller: Estonca, Azerice, Özbekçe, Kazakça,

⁵¹⁷ John Lotz, *The Uralic and Altaic Program of The American Council of Learned Societies (1959-1965)*, Indiana University Publications, Bloomington, 1966, s. 1.

Türkmence, Kırgızca, Yeni Uygurca, Tatarca, Çuvaşça, Kalmukça, Çakarca ve (3) Küçük ölçüde kültürel ve politik öneme sahip diller: Züryen, Votyak, Çeremişçe, Mordvin, Karelya dili, Buryatça, Başkurtça, Yakutça, Dagurca, Mançu- Tunguzca.”⁵¹⁸

Programda kapsanacak konularla ilgili olarak da yazar şöyle der: “Programın öncelikli amacı dil malzemeleri üretmekti fakat bu amacın içinde daha önce yapılmış çalışmaları, kaynakça rehberlerini, el kitaplarını da dâhil etmek vardı.”⁵¹⁹

Üretilmesi planlanan dil malzemelerinin temel nitelikleri olarak da yazar şunları verir: “(1) Konuşma dili için temel ders kitapları, işitsel malzemeler, ileri seviye radyo ve edebi kayıtlar, (2) Yazma dili için genel, edebi, bilimsel ya da folklorik çeşitli metinler, sözlükler, (3) Dilbilgisi ve (4) Öğrenci sözlüğü.”⁵²⁰

Program Ural bölümü ve Altay bölümü olmak üzere iki grupta ele alınan programın Ural bölümünde Macarca, Baltık- Fin dilleri, diğer Ural dilleri ile ilgili yapılan çalışmalara yer veren yazar, Altay bölümünde Türk Dili başlığı altında Türkçe, Azerice, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Yeni Uygurca, Tatarca, Başkurtça, Yakutça, Çuvaşça ile ilgili yapılan dil çalışmalarının yanında diğer çalışmalara da yer vermiştir. Bu bölümde aynı zamanda, Moğolca, Korece ve Mançu- Tunguzca ile ilgili çalışmalar da yer almıştır.

A, B ve C olmak üzere üç ek bölümüne yer veren yazar A ekinde projelerin adlarını ve gerçekleştirilme zamanlarını, B ekinde başlıca araştırmacıların isimlerini ve C ekinde ise projeye dâhil olan kurumların isimlerini vermiştir.

Kitap incelendiğinde bugün özellikle Türkolojide önem arz etmiş pek çok çalışmanın bu program dâhilinde ortaya konduğunu görebiliriz. Özellikle dil projeleri kapsamında üretilen El Kitapları Türkoloji sahası için önemli kaynaklar olmuşlardır.

⁵¹⁸ J. Lotz, Age, s. 2- 3.

⁵¹⁹ J. Lotz, Age, s. 3.

⁵²⁰ J. Lotz, Age, s. 3.

4.4. THE URALIC AND ALTAIC SERIES: AN ANALYTICAL INDEX

(URAL- ALTAY DİZİSİ: ANALİTİK DİZİN)

John R. Krueger

Çalışma Ural- Altay alanında yapılan çalışmaların listesini vermektedir. Editör bu listeyi üç farklı dizin içinde verir. Bunlar sırasıyla (A) Yazarlar ve Editörler Dizini, (B) Başlıklar Dizini ve (C) Konular Dizini.

Editör, Yazarlar ve Editörler Dizini ile ilgili olarak şunları söyler: “Bu liste yazarın soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Yazara ait tüm kitap, makale, ve incelemelere yer verilmiştir.”⁵²¹

Başlıklar Dizini ile ilgili olarak editör şunları söyler: “Bu liste A bölümünde geçen çalışmaların başlıklarını yazar adıyla birlikte verir.”⁵²²

Konu Dizini ile ilgili olarak da editör şöyle der: “Bu liste çalışmaların başlıklarında geçen önemli konu kelimelerini verir.”⁵²³

Bu dizinlere göre çalışmaların listesini veren editör, çalışmada ‘Biyografik Notlar’ başlığıyla dördüncü bir bölüme daha yer verir. Burada 1960’dan beri Ural-Altay Serisinin editörlüğünü yapmış kişilerin kısa birer biyografilerine yer verilir.

4.5. MUSIC OF CENTRAL ASIA AND OF THE VOLGA- URAL PEOPLES

(ORTA ASYA VE VOLGA- URAL HALKLARININ MÜZİĞİ)

Mark Slobin

Indiana Üniversitesi Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü ‘İç Asya Araştırmaları Yardımcı Ders Kaynakları’ serisinin beş numaralı yayımı olan kitapçık 1977 yılında yayımlanmıştır. Çalışma, Orta Asya Halkları ve Volga-Ural Halkları olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Devamında ise bu bölgelerle ilgili iki Kaynakça ve bu bölgelerin müziklerinden örneklerin verildiği dizin bölümü yer alır.

Birinci bölüme yazar dönemin beş Sovyet Cumhuriyeti olan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile iki küçük grup olarak ele aldığı Karakalpaklar ve Uygurların geçmişi ve yaşam biçimleriyle ilgili bazı bilgiler verdikten

⁵²¹ John R. Krueger, *The Uralic and Altaic Series An Analytical Index*, Indiana University Publications, Bloomington, 1970, s. I.

⁵²² J. R. Krueger, *Age*, s. I.

⁵²³ J. R. Krueger, *Age*, s. I.

sonra müzikle ilgili şunları söyler: “Orta Asya’daki müzik kültürleri her biri komşu bölgelerle benzerlik gösteren dört doğal gruba ayrılır. Kuzey ve Kuzeydoğuda Kazaklar ve Kırgızlar bir alt bölüm oluşturur. Kırgızlar müziksel olarak doğudaki Altay Türkleri (Hakas, Tofa, vs.)’ne bağlantılıdır. Kazaklar ise özellikle Volga-Ural bölgesindeki Tatarlar ve Başkurtlar olmak üzere geniş sınırlarındaki çeşitli gruplarla bağlantı kurmuşlardır. Türkmenler Kırgız- Kazak grubuyla yakınlık göstermektedir ama İran ve Azerbaycan’a yakın bir yerde olması az miktarda Yakın Doğu unsurları da katmıştır. Kazaklar, Türkmenler ve Özbekler arasında kalan Karakalpaklar da müzik yönünden tüm komşularıyla bağlantılıdır. Tacikler, Özbekler ve bir noktaya kadar Uygurlar bir başka grup oluştururlar. Onların da özellikle klasik tarzda Afganistan’daki soydaşlarıyla ve Yakın Doğu ile bağlantıları vardır.”⁵²⁴

Çalışmanın devamında yazar müzik aletlerinden bahseder: “Uzun boyunlu kopuzlar telli çalgılar içinde en yaygın olanlardır. Kemençe ikinci sırayı alır.”⁵²⁵ Daha sonra yazar, flüt, kaval gibi üflemeli çalgılardan bahseder ve davullarla ilgili olarak da “Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler nadiren davul kullanırlar fakat Özbekler ve Tacikler Yakın Doğu kaynaklı küçük davulları kullanırlar.”⁵²⁶

Çalışma daha sonra Orta Asya’daki halkların müzik kültürlerini tek tek ele alır. İlk sırada Kırgızlar vardır. Burada Kırgızların yaygın olarak kullandığı *komuz*, *kiak*, *çor*, *temir komuz* gibi müzik aletlerinde bahsettikten sonra yazar “hem sözlü hem de sözsüz müzik Kırgızların yaşamında önemli bir rol oynar”⁵²⁷ der ve devamında *manasçılardan* bahseder.

Çalışmanın halk şarkıları türlerini ele aldığı devamında yazar şöyle söyler: “Çok sayıda halk şarkısı türü vardır. İş şarkıları arasında tarım ve hayvancılığı idare eden ruhlara yöneltilen *dambır taştan*, çoban şarkıları *cırıldangdan*, *bekbeyden* ve hasat şarkısı *op maydadan* bahsedilmelidir. Ramazan ayında söylenen şarkılar *caramazan* ve düğünlerde söylenen *car-car* törensel türler arasındadır. Diğer türler de aşkın çeşitli yönlerini anlatan üç tür aşk şarkıları (küygön, arman, seketbay), yaş kategorileri (kızdar

⁵²⁴ Mark Slobin, **Music of Central Asia and of the Volga- Ural Peoples**, Indiana University Publications, Bloomington, 1977, s. 4- 5.

⁵²⁵ M. Slobin, *Age*, s. 5.

⁵²⁶ M. Slobin, *Age*, s. 6.

⁵²⁷ M. Slobin, *Age*, s. 7.

ırı, kelinder ırı ve yigitter ırı) ve iki önemli çağdaş tür (kolhoz ırı ve yaşlık ırı). Diğer türler ninniler (beşik ırı) ve oyun şarkılarıdır (selkinçek).”⁵²⁸

Çalışmanın Kazaklarla ilgili bölümünde yine aynı şekilde yazar, öncelikle *dombra*, *balalayka*, *kobuz* gibi müzik aletlerinden bahsettikten sonra şunlara değinir: “Kazak terminolojisi halk şarkılarının iki yönünde bir ayırım yapar. *En* bir şarkının müzik boyutunu gösterirken *öleng* söz boyutunu gösterir. Böylece *engşi* iyi bir söyleyicidir ve *ölengşi* kendi şarkılarını yazar. Kırgızlar gibi Kazaklar da hikâye anlatımını özel bir kategori olarak görürler (jır, jırşı). Kazaklar *akın* terimini profesyonel âşiklar için kullanırlar.”⁵²⁹ Kazak halk şarkılarının ölçüsünden bahsettikten sonra yazar türlerden söz eder: “Kazak iş şarkıları Kırgızlarınkine yakındır. *Üykişi eni* ve *koyişi eni* çoban şarkılarıdır. Özbek ve Türkmenlerde de görülen düğün şarkıları *car-car* (diğerlerinde yar- yar) Kırgızlardaki gibi Kazaklarda da yaygındır. Kazaklardaki diğer iki düğün şarkısı *kız sinsu* ve *betaştar* gelin damadın evine geldiğinde söylenir. *Bedik* gençler tarafından hasta birinin yatağı başında söylenir.”⁵³⁰ Kazaklarla Kırgızlar arasındaki farklılıklar ve çağdaş Kazak müziğinden bahsettikten sonra yazar çalışmaya Türkmenlerle devam eder.

Türkmen müzik kültürünün bir taraftan Azerbaycan ve Özbekistan müzik kültürüne bir taraftan da Kazak-Kırgız müzik kültürüyle bağlantılar gösterir dedikten sonra bu benzerliklere örnekler verir. Halk şarkıları türleri için yazar şunları söyler: “İş yaparken söylenen halk şarkıları tür olarak zengindir. Moğollar arasında sütünü sağarken develeri sakinleştirmek için söylenen bir halk şarkısı olduğu gibi hayvan çağırmak için kullanılan çeşitli melodiler vardır. Kadınların şarkıları buğday öğütme ve dokuma gibi işlerle ilgilidir ve ninnileri de kapsar.”⁵³¹ Halk şarkılarının ölçüsünün *aruza* karşılık *barmak* olduğunu söyleyen yazar aruzla ilgili olarak da bu ölçünün profesyonel müzisyenler arasında yaygın olduğuna ve yaygın türlerin de gazel, murabba, muhammes olduğuna değinir.

Karakalpaklar hakkında ise yazar şunları söyler: “Özbek, Türkmen ve Kazaklar arasında yerleşik bulunan Karakalpaklar müzik açısından bu komşularıyla benzerlik

⁵²⁸ M. Slobin, *Age*, s. 9.

⁵²⁹ M. Slobin, *Age*, s. 13.

⁵³⁰ M. Slobin, *Age*, s. 15.

⁵³¹ M. Slobin, *Age*, s. 19.

gösterirler. Müzik aletleri *dutar*, *gıçak*, *doyra*, *surnay* ve *balamandır*. Tüm Orta Asya halklarında olduğu gibi destan anlatımı geleneksel olarak önemlidir ve Karakalpakların baş destanı *Kırk Kızdır*.⁵³²

Yazarın müziklerini, özellikle klasik müziğini, Özbeklerin ve Taciklerin müziğine benzettiği Uygurlarla ilgili olarak değindikleri şunlardır: “Uygurların on iki tane *makamı* vardır. Bu makamların dördü altı Buhara makamıyla aynı adı taşır. Bunlar *Çargah*, *Nava*, *Segah* ve *Iraktır*. Diğer sekiz makam da Buhara’da olmayan *Rak*, *Çabiyat*, *Müşavirak*, *Uşak*, *Bayat*, *Acem*, *Özal* ve *Pencigahtır*. Uygurların müzik aletleri Özbek ve Taciklerinkine benzerdir.”⁵³³

Taciklerden bahsettikten sonra yazar, Özbeklerden dört bölge ile bahseder. Bu bölgeler Surkanderya- Kaşkaderya Bölgesi, Buhara- Semerkant Bölgesi, Taşkent-Fergana Vadisi Bölgesi ve Harezmi Bölgesidir. Bu bölgelerin Özbek müzik kültürüne etkilerinden bahsettikten sonra yazar Volga-Ural Halkları ile çalışmaya devam eder.

Çalışmanın bu bölümünde Volga-Ural halklarıyla ilgili bilgilerden sonra yazar müzik aletlerinden bahseder ve Çeremişlerle (Mari) devam eder: “Üç tür kısa eğri boru özellikle önemlidir. Bunlar *puç*, *size-puç* ve *surem-puç*. Geleneksel olarak bu borular bir evde evlenecek yaşta bir kız olduğunu ilan etmek için ya da hayvanlar kurban edilirken çalınırdı.”⁵³⁴ Çeremiş müziğinin yapısal özelliklerine de değinen yazar Sovyet döneminde bu müziğin büyük gelişme kaydettiğini bildirir.

Çalışma Çuvaşlarla devam eder. Çuvaş müziği ile ilgili yazar şunları söyler: “İsmen ve dilsel olarak Marilerden farklı olmalarına rağmen, Çuvaş müziği yine de bu kuzey komşularının müziğine benzerlik gösterir. Çuvaş müziğinin ölçü sistemi onun akrabaları Tatar, Başkurt ve hatta Kazak ve Kırgızlarla bağlantısını gösterir.”⁵³⁵ Çuvaşlarda şarkının önemine vurgu yaptıktan sonra yazar şarkıların yapısına değinir ve Udmurt (Votyak) ve Mordvin müziği ile devam eder.

“Tatarlar gibi Başkurtlar da uzun şarkılar’la (uzun küy) ‘kısa şarkılar’ (kısa küy) arasında ayırım yaparlar.”⁵³⁶ diyerek Başkurt müziğine giriş yapan yazar *kobayır*

⁵³² M. Slobin, Age, s. 25- 26.

⁵³³ M. Slobin, Age, s. 26- 27.

⁵³⁴ M. Slobin, Age, s. 43.

⁵³⁵ M. Slobin, Age, s. 45.

⁵³⁶ M. Slobin, Age, s. 50.

(destan anlatımı), *senliau* (gelin ağıdı), *telyak* (damadın akrabalarının gelini selamlamaları) gibi türlere değindikten sonra müzik aleti *kuraydan* bahseder ve Sovyet dönemi Başkurt müziği ile bu bölümü bitirir.

Tatarlarla devam eden çalışmada yazar Tatarların da uzun ve kısa şarkı ayrımı yaptıklarına vurgu yaptıktan sonra 1552'deki Kazan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmense ve bunun da Tatar müziğindeki Rus ve Avrupa etkisine değinir.

Son olarak da Kalmuklara yer veren yazar, onların da uzun ve kısa şarkı ayrımı yaptıklarına değinir ve Kalmuk müziği üzerindeki Rus etkisinden söz eder.

Çalışma Kaynakça ve örnek müzik notalarıyla son bulur.

4.6. ASPECTS OF ALTAIC CIVILIZATION II- PROCEEDINGS OF THE XVIII PIAC

(ALTAY UYGARLIĞININ ÇEŞİTLİ YÖNLERİ II- ON SEKİZİNCİ ULUSLAR ARASI DAİMİ ALTAYİSTİK KONFERANSI BİLDİRİ KİTABI)

Larry Clark ve Paul Alexander Draghi

1975 yılında düzenlenen on sekizinci Uluslar Arası Daimi Altayistik Konferansında sunulan bildirilerin yer aldığı kitap, kısa bir Önsözden ve katılımcıların listesinden sonra gelen makalelerle devam eder. Bu kitapta herhangi bir sınıflandırma ya da konu ayrımı yapılmadan doğrudan makalelere yer verilmiştir. Kitapta yer alan makaleler ve yazarları şu şekildedir:

- 1- John Andrew Boyle, Sandıktaki Yaşlı Adam: *Oğuzname*'deki Bir Temanın Yunan Kökeni.
- 2- Yuri Bregel, Thana'i'nin Tevarih-i Harezmsahiyesi: Hive Tarih Yazıcılığı ve Özbek edebi Dili.
- 3- Larry V. Clark, *Moğolların Gizli Tarihinde* Öç teması.
- 4- Robert Dankoff, Orta Türkçe Argosu.
- 5- Paul Hyer, Moğol Stereotipleri ve İmgeleri: Bazı Temel Gözlemler.
- 6- Fujiko Isono, *Anda* İlişkileri Hakkındaki Birkaç Düşünce.
- 7- Sechin Jagchid, *Moğolların Gizli Tarihinde* Görüldüğü Gibi Geleneksel Moğol Tutumları ve Değerleri ve Altan Tobçi.

- 8- Abdülkadir Karahan, Türkiye, İran ve Pakistan Arasındaki Kültürel İlişkilerin Ana Hatları.
- 9- Owen Lattimore, Onur ve sadakat: Temuçin ve Camuka Vakası.
- 10- Alo Raun, Duygusal Anlamla İlgili Birkaç Söz.
- 11- Alice Sárközi, *Moğolların Gizli Tarihinde Sevgi ve Arkadaşlık*.
- 12- Edmond Schütz, Sebeo Günlüklerinin 50. Bölümündeki *Tetal*.
- 13- Denis Sinor, Kuzeyli Barbarların Açgözlülüğü.
- 14- M. V. Sofronov, Tangut İncelemesi ve Çözümlemesi.
- 15- Edward Tryjarski, Batı Türkçenin Bazı Lehçelerinde (Kodeks Kumanikus, Arabo- Kıpçak, Armeno- Kıpçak, Karayimce ve Kazan Tatarcası) Ünlemler.

4.7. ASPECTS OF ALTAIC CIVILIZATION III- PROCEEDINGS OF THE THIRTIETH MEETING OF THE PERMANENT INTERNATIONAL ALTAISTIC CONFERENCE

(ALTAY UYGARLIĞININ ÇEŞİTLİ YÖNLERİ III. OTUZUNCU ULUSLAR ARASI DAİMİ ALTAYİSTİK KONFERANSI BİLDİRİ KİTABI)

Denis Sinor

1987 yılında Indiana Üniversitesi tarafından otuzuncusu düzenlenen Uluslar Arası Daimi Altayistik Konferansında sunulan bildirilerin yer aldığı kitap, editör Denis Sinor tarafından kaleme alınan Önsözden ve katılımcı listesinden sonra gelen makalelerden oluşmaktadır.

Bildiri kitabında yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Devin DeWeese, Türkistan'ın İslamlaşmasında Yesevi Efsaneleri.
- 2- Nicola Di Cosmo, 14. Yüzyıldaki Uluslar Arası Ticaret ve 'Tana' Yolu Üzerine Bir Not.
- 3- Peter B. Golden, Cumanica III: Urusoba.
- 4- Douglas A. Howard, Bir Osmanlı Sipahisinin Hayatı ve Kariyeri, On altıncı Yüzyılın İkinci Yarısı.
- 5- Esther Jacobson, Güney Sibiryaya Kuzey Moğolistan Erken Göçebe Toplumlarında Gömme Töreni, Cinsiyet ve Statü.

- 6- Sechin Jagchid, Modern İç Moğolistan'da Sosyal ve Kültürel Değişim.
- 7- Jacques Karo, Yakutça Destan Çevirisi ve Bunun Antropolojik Göstergeleri.
- 8- A. P. Martinez, Batı Hükümdarlıkları Üzerine Yapılan Tarihi Bir Araştırmada Darphane Ürünlerini Kullanma.
- 9- Ruth I. Meserve, Türkmen Atı ile İlgili Birkaç Söz.
- 10- Junko Miyawaki, Oyrat Kağanlığı Üzerine.
- 11- K. M. Musaev, Türk- Fin- Ugor Dil İlişkileri.
- 12- Bahtiyar Nazarov, Türkçe Konuşan Halklar Arasındaki Estetik Düşüncenin En Erken Örneklerinden Biri Olarak Kutadgu Bilig.
- 13- Hidehiro Okada, Eşi Hatun'un Çakhar Türbesi.
- 14- H. B. Paksoy, İki Altay Oyunu: 'Çelik Çomak' ve 'Cirit Oyunu.'
- 15- Alice Sárközi, Budist Cehennemleriyle İlgili Bir Tibet- Moğol Baskısındaki Varoluşun Altı Türünün Temsili.
- 16- E. T. Tenişev, Orta Asya'daki Eski Türk Dillerindeki Para Birimlerinin Adları.
- 17- Fikret Türkmen, Bazı Eski Türk İnanç ve Geleneklerinin Anadolu'da Yaşaması.
- 18- István Vásáry, Berke Kağan'ın İslam'a Dönüşünün Tarihi ve Efsanesi.
- 19- Hans- Peter Vietze, Bilgisayar Üzerinde Eski Türkçe Runik Harfleri.

4.8. ESSAYS ON UZBEK HISTORY, CULTURE, AND LANGUAGE (ÖZBEK TARİHİ, KÜLTÜRÜ VE DİLİ İLE İLGİLİ MAKALELER)

A. Bahtiyar Nazarov ve Denis Sinor

Kitap 1993 yılında Indiana Üniversitesi İç Asya Çalışmaları Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. İçindekiler ve Denis Sinor tarafından yazılmış Giriş bölümünden sonra gelen 10 (On) makaleden oluşan kitap 119 sayfadır. Bahtiyar A. Nazarov ve Denis Sinor'un editörlüğünü yaptığı kitabın teknik editörlüğünü Devin Deweese yapmıştır.

Kitapta yer alan makaleler ve yazarları şöyledir:

- 1- G. A. Abdurrahmanov, Özbek Halkının Etnik Kökeni Ve Özbek Dilinin Oluşması.
- 2- Edward Allworth, 21. Yüzyıl Yazılarında Yeni Bir Etnik Ton.
- 3- Devin DeWeese, Orta Asya Tarihi Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak: 17. Yüzyıl Yesevi Hacıyografyası Menakıb el- Akyar.
- 4- A. Khaitmetov, Orta Çağ Özbek Edebiyatındaki yaratıcı Yöntem Üzerine.
- 5- Iristai K. Kuchkartaev, Eski Türkçe, Eski Özbekçe ve Çağdaş Özbekçede Yazı Dilinin Leksiko- Semantik Alanı.
- 6- Nizamiddin Mamadalievich Mahmudov, Özbekçe Karşılaştırma Cümlelerinin Semantik- Sentaktik Mekanizması.
- 7- Ruth I. Meserve, Harezmi İçin Latince Kaynaklar.
- 8- A. Nurmanov, Özbekçe Basit Cümlelerin Varsayımsal Görünüşü.
- 9- A. Shermatov, Özbek Diyalektolojisinin Gelişmesinde Yeni Bir Aşama.
- 10- Denis Sinor, Özbek Hanlığı Hakkında Bazı Latince Kaynaklar.

4.9. NOTES ON THE STUDY OF CENTRAL ASIA (ORTA ASYA ÇALIŞMALARI HAKKINDA NOTLAR)

Yuri Bregel

Indiana Üniversitesi Denis Sinor İç Asya Araştırmaları Enstitüsünün “Papers on Inner Asia” serisinin 28 numaralı yayını olan kitapçık “Orta Asya Tarihini Yeniden Yazmak” ve “Amerikan Bilim Dünyası ve Orta Asya” başlıklarını taşıyan iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Orta Asya” teriminin çeşitli dillerde kullanımı ile başlar. Buna göre “İngilizcedeki ‘Central Asia’ terimi Batıda Ural Nehri ile Hazar Denizinden, Doğuda Mançuraya’ya kadar uzanan bölgeyi tanımlar. Fransızcadaki ‘Asia centrale’ terimi daha çok bu bölge için kullanılırken ‘Haute Asie’ bu bölgenin doğusu için kullanılmaktadır. Benzer bir ayırım Rusçada da mevcuttur. ‘Центральная Азия’ (Central Asia) terimi yukarıda bahsedilen bölgenin doğusu için kullanılırken bölgenin batısı için ‘Средняя Азия’ terimi kullanılmaktadır. Terimin Almancadaki kullanımı Rusçadaki ile benzerlik göstermektedir fakat ‘Mittelasiien’ ile ‘Zentralasiien’ terimleri arasındaki fark çok belirgin değildir. Türkçedeki ‘Orta Asya’ ile Farsçadaki ‘Asiya- yi Merkezi’ terimleri de Rusçadaki terimlerle benzerlik gösterir. Rusya’nın Orta Asya’nın

büyük bir bölümünü ilhak etmesinden sonra ‘Orta Asya’ terimi Rusçada ‘Türkistan’, ‘Rus Türkistan’ ve ‘Batı Türkistan’ (Batı Türkistan, bölgeyi özellikle Doğu Türkistan ve Afgan Türkistan’dan ayırmak için kullanılmıştır.) terimleri ile bağlantılı olarak kullanılmıştır. 1917’deki ‘Bolşevik Devrimi’ ve özellikle de 1924’teki ‘Ulusal Tahdit’ten sonra Sovyet literatüründe ‘Orta Asya’ terimi sadece Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan Sovyet cumhuriyetleri için kullanılmış Kazakistan bu terimin dışında tutulmuş ve ayrı bir yer olarak ele alınmıştır.”⁵³⁷

Yazar terimle ilgili şöyle devam eder: “Orta Asya teriminin pek çok kişi tarafından ‘net’ bulunmamasının önlenmesi bölgeyi coğrafi ya da fiziksel özellikleriyle anlatmak yerine kendine has kültürel ve tarihî varlığıyla tanımlamakla mümkün olacaktır. Bu açıdan bakıldığında Orta Asya yerli İran kültürünün artan Türk nüfusuyla asimile olduğu, İran kökenli nüfusunun pek çoğunun Türkleştiği İç Asya’nın batısıdır. Bölge sekizinci yüzyılda başlayan ve kademeli olarak devam eden bir İslamlaşma sürecine girmiş fakat İslami özelliklerini göçebe özellikleriyle eşsiz bir biçimde harmanlayabilmiştir.”⁵³⁸

Bu bilgilerden sonra çalışma asıl konusu olan tarihçiliğe geçiş yapar. Orta Asya tarihinde uzmanlaşmış tarihçilerin sayısının azlığı vurgulanarak bunun acınacak bir durum olduğu söylenir. Yazara göre alanla ilgili yayımlar son yıllarda sayıca artmış olmasına rağmen nitelik açısından çoğunun yetersiz olduğu, eksik hatta yanlış bilgiler içerdiği söylenmiş ve bunlara çeşitli örnekler verilmiştir.

Bu şekilde eleştirilen iddialardan biri “Batıda yaygın olarak kullanılan ‘Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra tarihlerini keşfediyorlar- yeniden keşfediyorlar ya da yeniden elde ediyorlar.’ sözüdür.”⁵³⁹ Yazara göre “böyle bir şey söylemek tarihin bilinmediği, böylesi bir bilginin kaybolmuş olduğu ya da Orta Asyalıların böylesi bir bilgiden yoksun bırakıldıkları ve sanki çalınan bir şeyin geri verilmesi gibi bu bilginin onlara tekrar verildiği gibi anlamları ima etmektedir. ‘Yeniden keşfetmek’ teriminin kullanılması en kötü yaklaşımdır. Çünkü bu terim Orta Asya insanların daha önceden geçmişlerini bilmediklerini sadece Sovyetlerin

⁵³⁷ Yuri Bregel, **Notes on the Study of Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1996, s. 1- 2.

⁵³⁸ Y. Bregel, *Age*, s. 3.

⁵³⁹ Y. Bregel, *Age*, s. 5.

dağılmasından sonra bunu öğrendikleri gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Böylesi bir yaklaşım gerçekçilikten çok uzaktır. Her şeyden önce Orta Asya'daki tarihçilik geleneği yerleşik halklarda yazılı, göçebe halklarda ise sözlü kültür şeklinde zaten vardı. Bölgedeki yerel tarihçilik 1920'lerin sonuna kadar devam etmiştir. Orta Asya'nın modern tarihçiliği Barthold başta olmak üzere Rus oryantalistlerin, arkeologların hatta idarecilerin çabalarından kaynaklanmıştır.⁵⁴⁰

Devrim sonrası döneme değinen yazar şunları söyler: “Devrimin ardından durum iki açıdan değişmiştir. İlki, komünist partinin tarihi siyasî amaçlarla açıkça kullanması, ikinci ise Orta Asyalı tarihçilerin ortaya çıkmasıdır. Bu sırada yapılan çalışmaların tümü Marksist dogmayı takip etmek zorundaydı. Ancak antik çağ ve orta çağ üzerine çalışmalar yapan tarihçiler daha serbest çalışabiliyorlardı çünkü bu dönemler Partinin doğrudan ilgilendiği dönemler değildi. Orta Asya'nın Ruslar tarafından ilhak edilmesi, Çar Dönemi, Devrim ve İç savaş dönemini çalışan tarihçiler için durum daha da kötüydü. Yine genel Marksist- Leninist doktrinler uygulanmak zorundaydı ve daha da önemlisi bu dönemler politik olarak önyargılıydı ve alanda çalışan tarihçiler parti çizgisini net bir biçimde takip etmek zorundaydılar.”⁵⁴¹

Yazar çalışmaya şu şekilde devam eder: “Ulusal tarih fikri, Sovyetler döneminde, 1924'teki sözde ulusal tahdidin sonucu olarak ‘ulusal’ cumhuriyetlerin yaratılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu cumhuriyetler yapay bir biçimde yaratılmışlar ve teoride etnik kökene dayandırılmışlardır. Ne var ki bu cumhuriyetlerin hiçbirisi ne etnik ne de dilsel açıdan homojendi. Bu durum ciddi bir tehdit barındırmaktaydı. Bu cumhuriyetler ve sınırları yapay bir şekilde yaratıldığı için kolayca değiştirilebilirdi de. Böylece bu yeni cumhuriyetler için yeni ulusal tarihlerin oluşturulması gereği ortaya çıkmıştır. Ulusal tarih oluşturmanın dışında tarihçileri düşündüren en önemli meselelerden biri de yeni kurulan cumhuriyetlerin etnik kökenlerinin buldukları bölgelere göre kanıtlanmasıydı.”⁵⁴²

Çalışmanın ikinci bölümü olan ‘Amerikan Bilim Dünyası ve Orta Asya’da yazar Batı’da, özellikle de Amerika’da, yapılan çalışmalara eleştirel bir şekilde yaklaşır,

⁵⁴⁰ Y. Bregel, Age, s. 5.

⁵⁴¹ Y. Bregel, Age, s. 6.

⁵⁴² Y. Bregel, Age, s. 8- 9.

Amerika'daki Orta Asya konusundaki bilgisizliğe vurgu yapar ve özellikle birkaç çalışmayla ilgili eksikleri ve yanlışları ortaya koymaya çalışır.

Yazarın eleştirdiği çalışmalardan ilki Martha Olcott tarafından yazılan ve Hoover Enstitüsünde yayımlanan *The Kazakhs* kitabıdır. Yazar, kitabın “Kazakların Kökeni ve Kazak Hanlığının Oluşması” bölümünün gülünç ama daha çok şok edici küçük ve büyük birçok hata barındırdığını belirtir ve bunlara örnekler verir. Bunlardan biri şu ifadedir: “Kazak halkının oluşması Moğol Ak Orda'nın iki prensinin Chu ve Talas nehirleri arasındaki donmuş bölge üzerinde hak iddia ettiği 15. yüzyılın ortalarında başlamıştır.”⁵⁴³ Yazar bu ifadenin doğrusunun şöyle olduğunu yazmıştır: “İki prens (Kerey ve Janibek) Moğol ve Ak Ordalı olmayan Abul Hayr Han'ın göçebe hanlığından gelmişlerdir ve bahsi geçen bölge kesinlikle donmuş bir yer değildir.”⁵⁴⁴ Yazar bu gibi örnekleri çoğaltarak çalışmaya devam eder.

Yazarın eleştirdiği bir diğer çalışma da Edward Allworth'un yazdığı “The Modern Uzbeks”dir. Yazar, yine eserle ilgili pek çok eleştirilere yer verir fakat en önemli eleştirilerinden biri Allworth'un Çağatayca ve Farsça pek çok tarihî çalışmaya atıfta bulunduğu ancak aslında bunların Rusça ya da Özbekçe çevirilerini kullandığıdır.

Çalışmada eleştirilen bir diğer çalışma da Alexandre Bennigsen ve Enders Wimbush'un yazdığı “Mystics and Commisars: Sufism in the Soviet Union”dır. Yazara göre bu eser tarihî olmaktan ziyade siyasîdir ve hatalardan biri yazarların sofizm ile fundamentalizmi eşdeğer olarak kullanmış olmalarıdır.

Yazarın eleştirdiği son eser ise Hasan Paksoy'un yazdığı ve 1994'te yayımlanan “Central Asia Reader: The Rediscovery of History”dir. Yazara göre bu kitap çoğu Orta Asya ile ya da tarih ile ilgisi olmayan materyallerle doludur.

⁵⁴³ Y. Bregel, *Age*, s. 30.

⁵⁴⁴ Y. Bregel, *Age*, s. 30.

4.10. ALTAIC AFFINITIES- PROCEEDINGS OF THE 40TH MEETING OF THE PERMANENT INTERNATIONAL ALTAISTIC CONFERENCE (PIAC) (ALTAYCA YAKINLIKLAR- KIRKINCI ULUSLAR ARASI DAİMİ ALTAYİSTİK KONFERANSI BİLDİRİ KİTABI)

David C. Wright ve David B. Honey

1997 yılında Provo, Utah'ta 40.'sı düzenlenen Uluslar arası Daimi Altayistik Konferansında (PIAC) sunulan bildirilerin yer aldığı kitap editörlerin kaleme aldığı Önsöz ve Denis Sinor'un kaleme aldığı Girişten sonra gelen üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sunulan bildirilerin içeriklerine göre 'Tarih ve Toplum', 'Dilbilim' ve 'Edebiyat'tır.

Giriş bölümünde Sinor, PIAC'ın nasıl oluşturulduğundan, neler yapıldığından, kısacası 40. PIAC toplantısına kadarki tarihçesinden bahseder. Bu bölümün hemen devamında PIAC toplantılarının yapıldığı yerlerin listesi ile Indiana Üniversitesi Altayistik Çalışmaları Ödülünü alanların isimlerinin yer aldığı listelerin bulunduğu iki dizin vardır.

'Tarih ve Toplum' başlığını taşıyan birinci bölümde yer alan makaleler ve yazarları şöyledir:

- 1- Miklós Érdy, Orta Asya Boyunca Xiongnu Kısmi At Gömmeleri ve Mezar Yapıları.
- 2- David C. Wright, Bir ismin İçinde Ne Vardır? Başka Bir Adı Olan Hsiung-nu Hala Bir Hun mudur?
- 3- Junko Miyawaki-Okada, Göçebe Toplumların Tarihinde Kadınların Mal Varlığı.
- 4- David B. Honey, Kitan Devlet İdaresi Üzerine İki Not: Po-hai'nin Yıkılması ve Tung-tan'ın Kurulması.
- 5- Hidehiro Okada, Okları Kırmak: Alan Ghua On Altıncı Yüzyıl Japonya'sında Nasıl Ortaya Çıktı?
- 6- William J. Hamblin, Orta Çağda Afrika'daki Orta Asyalılar.
- 7- Ruth I. Meserve, İç Asya'da Kanunlar ve Evcil Hayvanlar
- 8- Sechin Jagchid, Hint- Moğol Tarihî İlişkileri.

- 9- E. Boikova, Yirminci Yüzyılın Başında Moğolistan'a Yapılan Rus Askeri Gezileri.
- 10- Gülnar Kendirbayeva, Rus Duma'daki Müslüman Grup, 1906- 1917.
- 11- Eric Hyer, "Büyük Oyun": Rusya Çin Arasındaki Moğolistan.

Dil yazılarına yer verilen ikinci bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Alexander Vovin, Japonca, Korece ve Tunguzca: Fiil Morfolojisi Yoluyla Genetik Akrabalığa Kanıt.
- 2- Hiroshi Ishii, Japonca ve Korece'de *Tar (Yüz)'in Dönüşleri.
- 3- Penglin Wang, Eski İngilizce *l* ile Moğolca *n* Denkliği.
- 4- Nina Solntseva, Moğolca ve Güneydoğu Asya Dillerinde Çokluk Sayılar.
- 5- N. Solntseva ve V. Solntseva, Altay ve Güneydoğu Asya Dillerinde Edilgenlik ve Ettirgenlik.
- 6- William Rozycki, Mançuca *misun* ~ Japonca *miso*
- 7- Yoshio Saitô, Batı Orta Moğolcanın Bir Bilgisayar Veritabanı.

Edebiyat yazılarına yer verilen üçüncü bölümdeki makaleler ise şunlardır:

- 1- Ahmet B. Ercilasun, Türk Destanlarında Baba- Oğul Mücadelesi.
- 2- Francesca Rebollo-Sborgi, Çin Sözlü Anlatımında Mançu Mirası: Çince *Quyi* Performansında Kadın Kahramanın Rolü.
- 3- György Kara, Moğol Şiirinde Aliterasyon, Konsonans ve Kafiye.
- 4- Sechin Menghke, Moğol Halk Şarkıcıları.
- 5- Bayir Dugarov, Batıdaki Buryat- Moğol destanıyla İlgili İlk Bilgi.

4.11. SOVIET ETHNIC POLICY AND THE DISCURSIVE ROOTS OF CENTRAL ASIAN AUTHORITARIANISM (SOVYET ETNİK POLİTİKASI VE ORTA ASYA'DAKİ OTORİTER REJİMLERİN SÖYLEMSEL KÖKLERİ)

Richard D. Anderson, Jr.

The Central Eurasian Studies Lectures Serisinin 6 numaralı yayımı olan kitapçık 2007 yılında basılmıştır. Çalışma Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonraki süreçte bağımsız kalan eski Sovyet devletlerindeki gelişmeleri ele alır. Estonya, Letonya, Moldova gibi ülkelerden bahsettikten sonra yazar, Kırgızistan ve Kazakistan'la ilgili olarak şunları söyler: “Kazakistan ve Kırgızistan'ın davalı seçimlerle uğraştığı bir başlangıç döneminden sonra eski komünist atanmış Nursultan Nazarbayev ve hatta seçilmiş Asker Akayev kısa sürede otoriter rejimler kurmuşlardır. Bu arada Özbekistan ve Türkmenistan'daki komünist atanmışları İslam Kerimov ve Saparmurat Niyazov hiçbir yapmacıklık olmadan Sovyet dönemi ‘Türkmenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri’ yerine ‘Türkmenbaşı’ gibi yeni etiketlerle diktatörlüklerini devam ettirdiler.”⁵⁴⁵

‘Sovyet Söyleminde *Etnik* Kelimesinin İncelenmesi’ bölümünde yazar şunları söyler: “Sovyet etnik söylemi somut insan ögesini *narod, natsiia, natsional'nost*, veya *narodnost* gibi kelimelerle sınıflandırarak soyut birimlere ayırmıştır.”⁵⁴⁶ Bu kelimelerin karşılıklarını verdikten sonra yazar bunların hiçbirin ‘milli’ kelimesinin karşılığı anlamına gelmediği, *natsional'nost* kelimesinin de ‘etnisite’ kelimesine yakın bir anlamda kullanıldığına değinir ve şu sonuca ulaşır: “Sovyetler Birliği hiçbir zaman bir ulus-devlet olarak görülmemiştir. Sovyet yöneticiler Sovyet ulusu fikrini asla hoş görmemişlerdir.”⁵⁴⁷

Özbek, Kazak, Türkmen, Tacik ve Kırgızlardan oluşan beş kategoriden bahseden yazar bu kategoriler arasındaki ilişkileri tanımlamak için Sovyet söyleminde kullanılan üç terimden bahseder: “*rastvet, sliianie ve sblizhenie*.”⁵⁴⁸ Yazar daha sonra

⁵⁴⁵ Richard D. Anderson, Jr, **Soviet Ethnic Policy and the Discursive Roots of Central Asian Authoritarianism**, Indiana University Publications, Bloomington, 2007, s. 1- 2.

⁵⁴⁶ R. D. Anderson, Jr, Age, s. 4.

⁵⁴⁷ R. D. Anderson, Jr, Age, s. 4- 5.

⁵⁴⁸ R. D. Anderson, Jr, Age, s. 7.

bu terimleri açıklar: “*Rastvet* ‘çiçek’ demektir. Sovyet komünistler bu terimi kültürel ve endüstriyel çeşitliliği desteklemek için kullanılan bir mecaza dönüştürmüşlerdir. Standart bir Özbek dilinin oluşturulması ve öğretilmesi buna örnektir. *Sliianie* ‘dökme, akma, iki nehrin karışması’ demektir. Bu terim süreci ima eder. *Sblizhenie* ‘yakınlaşma’ demektir. Komünistler bu terimi *rastvetin* zıttı olarak kullanmışlar ve azaltılmış kültürel farklılık ve etnik birimlere ayrılmış bölgelerdeki daha büyük endüstriyel uzmanlaşma kastedilmiştir. Sovyet etnik söyleminden anlaşılan SSCB’deki etnik politikaların sadece rakip atanmışlar arasındaki bir yarış olduğudur. Orta Asya’daki görevliler Moskova’daki yetkililerce görevden alınmalarına karşı kendilerini korumak için ‘çiçek’i kullanmışlar; bu arada Moskova’daki yetkililer Slav memurların Orta Asya’ya transferini teşvik etmek için ‘yakınlaşma’yı ve zaman zaman da ‘karışma’yı kullanmışlardır.”⁵⁴⁹

Sovyet etnik söylemlerinin gazete makalelerindeki kullanımı ve Sovyetler Birliğindeki demokrasi yolundaki gelişmeler ile ayrıntılı bir bilgi verdikten sonra yazar, şu soruyu sorar ve cevabını vermeye çalışır: “Sovyetler Birliğinin her yerinde aynı olan bu gelişmeler, kuzeyde ve batıda pek çok yerde demokrasinin başlangıcını oluştururken neden Orta Asya’da otoriter bir yapıyı devam ettirmiştir? Bu sorunun cevabı Orta Asya’daki dil durumunda bulunabilir. 1989’da birkaç Orta Asya cumhuriyeti Gorbaçov’un etnik politikalarla ilgili bir raporuna istinaden dil kanunları çıkardılar. Özbekistan, Rusçayı ‘etnik kimlikler arasındaki iletişim dili’ olarak korurken Özbekçeyi resmi dil ilan etti. Fakat bu yönetim dili halkın dili olmaktan ziyade sadece yöneticiler arasında kalmıştır ve bu da daha önceki Sovyet söylemi gibi yöneticilerin kimliklerinin yönettiklerinininkinden farklı olduğunu ortaya koymuştur.”⁵⁵⁰

Rusya’daki dil durumundan bahseden yazar buradaki yenilikçilerin sıradan Rusçayı kullanarak halkla bütünleştiklerine bunun da seçimlere yön verdiğine değinir. Seçimleri bir nevi sohbete benzeten yazar seçimlerin “sıradan dili paylaşan halkla resmi görevlilerin sohbet etmesi onların birbirlerini tek bir toplumsal kimliğin vatandaşları

⁵⁴⁹ R. D. Anderson, Jr, Age, s. 8- 9.

⁵⁵⁰ R. D. Anderson, Jr, Age, s. 25.

olarak düşünmelerine”⁵⁵¹ sebep olur der ve devam eder: “seçimler iktidarı elde etme yarışını çözmeye yarar fakat diktatörlükte iktidar atamalarla elde edilir.”⁵⁵²

Yazar çalışmaya şöyle devam eder: “Kazakistan ve Kırgızistan’daki Rus nüfusu daha diktatör olan Özbekistan ve Türkmenistan’dakinden daha fazlaydı. Orta Asya’daki Ruslar komşu Rus politikacıların sıradan dilini duydu ve siyasî hareketlerle buna yanıt verdi. Öte taraftan, Nursultan Nazarbayev ve Asker Akayev iki dilliydiler ve belki de Rus söyleminde kendi anadillerindekinden daha akıcıydılar. Standart Kazakça ya da Kırgızca konuşmakta ısrar ederek kendilerini hem Rus nüfusundan hem de yerli Kazak ve Kırgız halkından ayırmışlardır. Bu durumda bir Kazak ya da Kırgız hareketinin gelişmesi beklenemezdi. Ayrıca bir Rus seferberliği önemli bir tehdit oluşturmaktaydı ve buna karşı tek olasılık otoriter bir rejimdi.”⁵⁵³

Halklarından farklı dili konuşan liderlere örnekler veren yazar, çalışmanın sonuç bölümünde genel bir özet yaparak çalışmaya son verir.

⁵⁵¹ R. D. Anderson, Jr, Age, s. 27.

⁵⁵² R. D. Anderson, Jr, Age, s. 27.

⁵⁵³ R. D. Anderson, Jr, Age, s. 28.

SONUÇ

Bugün 300 milyonluk bir nüfusa sahip Türk dünyası coğrafi olarak da dünyanın çok geniş bir bölümüne yayılmıştır. Bu çok geniş coğrafyada çok geniş bir tarihe ve kültüre sahip olan Türklerin, özellikle Orta Asya'da yaşayanlar olmak üzere, bir bölümü maalesef uzun yıllar Rus ve daha sonrasında Sovyet hegemonyası altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Ne var ki, bu süreçte dahi Türk kültürünü, adet, örf ve geleneklerini yaşatmayı başaramışlardır. Bu kadar köklü bir kültürün araştırılması ve çalışılması ise uzun zaman ve yoğun gayret gerektirmektedir. İşte bu yüzden, bugün dünyanın pek çok bölümünde Türkoloji sahasında, Türk dili, kültürü, edebiyatı ve tarihi gibi konular ile ilgili birçok çalışma ve araştırma yapılmaktadır. Bu çalışmaların tarihi yüz yıldan daha eskiye gitmesine rağmen Batı'da bu çalışmaların tarihi nispeten yenidir. Bu konudaki çalışmalar özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, 1950'li yıllarda başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonraki Soğuk Savaş yıllarında, bir tarafta Amerika Birleşik Devletleri, diğer tarafta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmak üzere iki kutuplu bir dünya oluşmuştur. Birbirleriyle her alanda yarışan bu iki kutbun birbirlerini daha iyi tanıyabilmeleri aralarındaki rekabette diğer tarafa avantaj sağlayacak bir konuydu. Üstelik Amerika'nın kendisini yıllardır her alanda üstün gördüğü bir dönemde Sovyetler Birliğinin ilk uzay mekiğini göndermesi, Amerika'nın rakibini daha iyi tanıyıp ona üstün gelmesi için daha çok çalışması gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda çıkarılan Ulusal Savunma Eğitimi Programı (NDEP) kapsamında Amerika Birleşik Devletleri özellikle üniversite düzeyinde eğitime ciddi yatırımlar yapmış, öğrencileri ve üniversiteleri çok fazla desteklemiştir. Bu dönemde ortaya konan çalışmaların adı doğrudan Türkoloji, Türk kültürü değildir. Kimi Ural- Altay Çalışmaları adıyla, kimi Orta Asya ya da İç Asya Çalışmaları adıyla yapılan tüm bu araştırma ve çalışmalar elbette ki Türk Dünyasını ve Türk kültürünü de kapsamıştır. 1950'li yıllarda başlayan bu çalışmaların neticesinde bugün pek çok Amerikan Üniversitesinde, Altayistik, Orta Asya, Ural- Altay, İç Asya, Orta Avrasya adlarıyla kurulu pek çok merkez, enstitü ya da bölüm çalışmalarına devam etmektedir. Bugünkü çalışmaların desteklenmesinde ise yine o dönemki Ulusal Savunma Eğitimi Programına benzer programlar bulunmaktadır.

Birinci Körfez Savaşından sonra oluşturulan Ulusal Güvenlik Eğitim Programı da Amerikan Devletinin güvenliği ve çıkarları için önemli gördüğü diller, bölgeler ve kültürler hakkında çalışma yapan ya da yapmak isteyen öğrencileri ve üniversiteleri desteklemektedir. Buralarda yapılan çalışmaların ya da ortaya konan eserlerin sayısı çok fazladır.

Biz tezimizde, bu çalışmaların ne tür çalışmalar olduğunu, bu çalışmaların nasıl, ne zaman başladığını ve bu çalışmaların mevcut durumunu ortaya koymaya çalıştık. Tüm Amerika'yı tek bir çalışmaya dâhil etmenin zorluğunu göz önüne alarak çalışmamızı sadece Indiana Üniversitesi ile sınırlandırdık. Indiana Üniversitesini seçmemizdeki amaç ise bu üniversitedeki Orta Asya ve Altayistik çalışmalarının yoğunluğuydu.

Tezimizde öncelikle giriş bölümünde ayrıntılarıyla, yukarıda ise kısmen bahsettiğimiz şekilde Amerika'daki Türkoloji çalışmalarının tarihini verdik. Daha sonra bugünkü çalışmalara değindik ve devamında ise Indiana Üniversitesi tarafından bugüne kadar yayımlanmış eserleri tanıtarak analizini yapmaya çalıştık.

İncelediğimiz çalışmaları tanıtırken asıl çalışmada geçen kelimeleri aynen kullanmaya çalıştık dolayısıyla yazılanlar orijinal çalışmada geçen şekliyle verilmiştir. Bu, verilen bilgilere katıldığımız ya da katılmadığımız anlamına gelmemektedir.

İncelediğimiz eserlerin, Amerikan bilim dünyasının genel anlamda Türk dünyasına bakışını ortaya koyduğu düşüncesiyle şu genel sonuçları ortaya koymak mümkündür: Amerikan bilim dünyasının Türk dünyasına ilgisi II. Dünya Savaşından sonra, özellikle 1960'larda ortaya çıkmıştır. Bu ilginin asıl nedeni ise tezimizin giriş bölümünde de belirtmeye çalıştığımız gibi, Amerika Birleşik Devletlerinin Sovyetler Birliğine karşı uzay çalışmalarında geri kalması ve neticesinde topyekûn bir eğitim hamlesi başlatması ve yabancı dillerin ve kültürlerin öğrenilmesi gerektiği düşüncesidir. Dünya lideri ülke olmanın gerekliliği olarak diğer dilleri, kültürleri ve bölgeleri tanımanın şart olduğuna inanan Amerika Birleşik Devletleri, o günlerde başlattığı eğitim hamlesiyle sadece fen alanına değil sosyal bilimler alanına da oldukça büyük yatırımlar yapmış, Türkoloji çalışmaları da bu dönemde çoğu Türkiye'den ve Avrupa'dan giden Türkologlar tarafından başlatılmıştır.

Bu bağlamda, Amerikan bilim dünyasının Türk dünyasına bakışı diğerlerine bakışından çok da farklı değildir. Amerika Birleşik Devletlerinin yabancı dil öğrenimini ulusal güvenlik açısından önemli bir araç olarak görmesi pek çok farklı dilin öğretilmesi ve öğrenilmesi sürecini hızlandırmış, bu bağlamda da birçok farklı dil ve kültür alanında araştırmalar yapılmıştır. NSEP (Ulusal Güvenlik Eğitim Programı)'in önemli gördüğü dilleri incelediğimizde, Amerika'nın yabancı dil ve kültürlerle olan ilgisinin sadece bir bölge ile değil neredeyse dünyanın tümü ile ilgili olduğunu çok net görebiliriz. Burada ulusal güvenlik açısından öğrenilmesi gerekli görülen Habeşistan dilinden Kanton lehçesine, Gürcüceden Türkçeye, İbraniceden Sinhala diline kadar 70 civarı dil vardır. NSEP'e göre Amerika için önemli olan bölgeler de Afrika'dan Doğu Asya'ya, Doğu Avrupa ve Avrasya'dan Latin Amerika'ya kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. NSEP'in desteklediği öğrencilerin istihdam edildikleri yerlere bakınca ise Savunma Bakanlığından, Dışişleri Bakanlığına, CIA'den Enerji Bakanlığına kadar çeşitli devlet kurumları görülmektedir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri için Türkiye'nin özel bir yeri olduğu muhakkaktır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye'nin hemen hemen her alandaki ittifakı iki ülke ilişkilerinin daha fazla gelişmesine ve iki ülkenin birbirini daha iyi tanımasına fırsat vermiştir.

Amerikan bilim dünyasının Türk dünyasına bakışı hususunda ele alınması gereken bir konu da İngilizcede kullanılan *Turkic* ve *Turkish* kelimeleridir. Her iki kelimenin kökeninde *Turk* olmasına rağmen iki farklı son ek kullanılarak iki farklı kelimenin kullanımı irdelenmesi gereken bir noktadır. *-ic* eki “adlardan şu anlamlara gelen sıfatlar yapar: (a) ‘-î, -e ait, -sel’ : *metallic, poetic, volcanic, symbolic*. (b) ‘-gibi, -e benzer’ : *angelic*. (c) ‘-vari, tarzında’ : *Byronic, Homeric*. (d) ‘-lı, -li, -lu, -lü içeren, -den oluşan’ *alcoholic*.”⁵⁵⁴ Bu ekin kullanımından yola çıkarak *Turkic* kelimesinin *Türki, Türke ait, Türk'e benzer* anlamları olduğunu düşünebiliriz. Diğer taraftan *-ish* eki ise “şu anlamları ekler: 1. ‘-lı/ -li/ -lu/ -lü’. Swedish: İsveçli.”⁵⁵⁵ Buradan yola çıkarak *Turkish* kelimesinin de *Türk, Türkiyeli* anlamlarında kullanıldığını görürüz. İki farklı ek ile iki farklı kelime oluşturulmuş olsa da her ikisinin de kökünde *Turk* (Türk) kelimesinin

⁵⁵⁴ Hamit Atalay, **İngilizce- Türkçe Sözlük 1. Cilt**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 1732.

⁵⁵⁵ H. Atalay, **Age**, s. 1879.

olması ve eklerin her ikisinin de hemen hemen aynı anlamda kullanılması kelimelerin farklı olduklarını göstermemektedir. Her iki kelime de Türk soylu olan, Türkle ilgili, Türk dili ilgili anlamlarda kullanılmaktadır. Ne var ki, incelediğimiz eserlerden de görüldüğü üzere, *Turkic* kelimesi tüm Türk dünyası için kullanılırken *Turkish* kelimesi sadece Türkiye’yi ve Türkçeyi nitelendirmek için kullanılmıştır. *Turkic* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak düşünebileceğimiz *Türki* kelimesi Güncel Türkçe Sözlük’te “Türkle ilgili, Türkçe”⁵⁵⁶ olarak verilmektedir. Kazak Türkçesinden, Uygur Türkçesine, Özbek Türkçesinden, Tuva, Yakut, Çuvaş Türkçesine kadar hepsi tek bir dil ve bunları konuşan halklar da tek bir halk olarak ele alınmışlar, tümünü kapsayıcı kelime olarak da *Turkic* tercih edilmiştir. Bazı çalışmalarda lehçeler arasındaki farklar, sadece Kazakça, Özbekçe ya da Uygurca anlamına gelecek şekilde Kazakh, Uzbek, Uyghur kelimeleri kullanılarak yapılmış, Türkiye Türkçesini ve Türkiye Türklerini nitelendirmek için *Turkish* yerine zaman zaman *Osmanlı* bile kullanılmıştır. Elbette bu kullanımlar genelleşmiş kullanımlardır. Ancak bahsi geçen lehçelerin Türk dilinin birer lehçesi olduğu gerçeğini göz önüne alarak bunlar için Kazak dili ya da Kazakça gibi kavramlar yerine Kazak Türkçesi, Uygur Türkçesi, Yakut Türkçesi gibi kullanımların daha doğru olduğu görüşündeyiz. Netice itibarıyla, John Krueger’in kitabı *Yakut Manual*’de belirttiği gibi “Türk lehçeleri arasındaki farklılıklar temelde fonolojiktir ve morfolojik farklar çok azdır. Bu da onların lehçe olarak adlandırılmalarını haklı çıkarır.”⁵⁵⁷

İncelediğimiz çalışmaların bazılarında geçen kimi cümleler bu söylediklerimizi desteklemektedir. Örneğin, Vilhelm Grønbech kitabında Türklerin çok geniş bir coğrafi alana yayıldığını ve yaşam koşulları açısından farklılıklar gösterdiğini söyledikten sonra, Türk dili ile ilgili olarak şunları söyler: “Fakat tüm bu gruplar tek bir dil topluluğu oluştururlar. Bu topluluk kendi içinde oldukça tutarlıdır ve nettir.”⁵⁵⁸

Indiana Üniversitesinde yayımlanan eserleri tanıtıp analiz etmeye çalıştığımız tezimizin Türkiye dışındaki Türkoloji çalışmalarını tanıtma ve bir araya getirme anlamında Türk bilim insanlarına ve Türkoloji sahasına faydalı olacağını ve sahayı daha da geliştireceğine inanıyoruz. Bu yüzden bu tür çalışmaların diğer ülkeler ve diğer

⁵⁵⁶ <http://www.tdk.org.tr> erişim 14.11.2011.

⁵⁵⁷ John R. Krueger, **Yakut Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1962, s. 32.

⁵⁵⁸ Vilhelm Grønbech, **Preliminary Studies in Turkic Historical Phonology**, Indiana University Publications, Bloomington, 1979, s. 7.

üniversiteler için de yapılması geniş bir Türkoloji bibliyografyasının oluşumunu sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Altayli, Rana von Mende, **Die Beziehungen des Osmanischen Reiches zu Kashghar und Seinem Herrscher Ya'Qub Beg, 1873- 1877**, Indiana University Publications, Bloomington, 1999.

Anderson, Richard D, Jr, **Soviet Ethnic Policy and the Discursive Roots of Central Asian Authoritarianism**, Indiana University Publications, Bloomington, 2007.

Aşmarin, Nikolaj Ivanovich, **Thesaurus Linguae Tschuvaschorum**, Indiana University Publications, Bloomington, 1928.

Atalay, Hamit, **İngilizce- Türkçe Sözlük Cilt I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Baldauf, Ingeborg, **'Kraevedenie' and Uzbek National Consciousness**, Indiana University Publications, Bloomington, 1992.

Barat, Kahar, **The Uygur-Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang, Ninth and Tenth Chapters**, Indiana University Publications, Bloomington, 2001.

Başgöz, İlhan- Pertev Naili Boratav, "Les Devinettes", **Philologiae Turcicae Fundamenta Vol. II**, 1965.

Başgöz, İlhan- Howard E. Wilson, **Educational Problems in Turkey 1920- 1940**, Indiana University Publications, Bloomington, 1968.

Başgöz, İlhan, **Turkish Folklore Reader**, Indiana University Publications, Bloomington, 1970.

Başgöz, İlhan, “Turkish *Hikaye*- Telling Tradition in Azerbaijan, İran”, **Journal of American Folklore Vol. 83, No. 330 October- December, 1970.**

Başgöz, İlhan, “The Tale- Singer and His Audience”, **Folklore, Communication and Performance**, Mouton, 1975.

Başgöz, İlhan, “Epithet in a Prose Epic: The Book of My Grandfather Korkut”, **Studies in Turkish Folklore in Honor of pertev N. Boratav, ed. by İlhan Basgoz and Mark Glazer, Indiana University Turkish Studies, No.1, 1978.**

Başgöz, İlhan, “Religion and Ethnic Consciousness Among Turks in The Soviet Union”, **Islam in the Contemporary World, Cyriac K. Pullapilly, Ed. Cross Roads Books, 1980.**

Başgöz, İlhan, “Dream Motif and Shamanistic Initiation”, **Asian Folklore Studies No.1, 1996.**

Bayerle, Gustav, “Toward a Classification of Ottoman Tapu Registers”, **Acta Orientalia Cilt XXXII, 1970.**

Bayerle, Gustav, “Ottoman Records in The Hungarian Archives”, **Archivum Ottomanicum, IV, 1972.**

Bayerle, Gustav, **Ottoman Diplomacy in Hungary**, Indiana University Publications, Bloomington, 1972.

Bayerle, Gustav, “The Compromise at Zsitvatorok”, **Archivum Ottomanicum, VI, 1980.**

Bodger, Alan, **The Kazakhs and the Pugachev Uprising in Russia 1773- 1775**, Indiana University Publications, Bloomington, 1988.

Böhtlingk, Otto, **Über die Sprache der Jakuten**, Indiana University Publications, Bloomington, 1964.

Bregel, Yuri, **Notes on the Study of Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1994.

Bregel, Yuri, **Bibliography of Islamic Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1995.

Bregel, Yuri, **Documents from The Khanate of Khiva (17th- 19th Centuries)**, Indiana University Publications, Bloomington, 2007.

Clark, Larry V, "The Turkic and Mongol Words in William of Rubruck's Journey", **Journal of the American Oriental Society** 93.2, 1973.

Clark, Larry, "Mongol Elements in Old Turkic", **Journal de la Société Finno-Qugrienne** 75, 1977.

Clark, Larry- Paul Alexander Draghi (ed.), **Aspects of Altaic Civilization II- Proceedings of The XVIII PIAC**, Indiana University Publications, Bloomington, 1978.

Clark, Larry V, "Two Stone Sculptures of The "Old Turkic" Type From Sinkiang", **Ural- Altaische Jahrbücher**, Vol. 50, 1978.

Dankoff, Robert, **The Turkic Vocabulary in The Farhang-i Zaf n- g y  (8th / 14th Century)**, Indiana University Publications, Bloomington, 1987.

Demko, George J, **The Russian Colonization of Kazakhstan 1896- 1916**, Indiana University Publications, Bloomington, 1969.

Deweese, Devin, **An “Uvaysi” Sufi in Timurid Mawarannahr: Notes on Hagiography and Taxonomy of Sanctity in the Religious History of Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1993.

Deweese, Devin (ed.), **Studies on Central Asian History in Honor of Yuri Bregel**, Indiana University Publications, Bloomington, 2001.

Dioszegi, Vilmos (ed.), **Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1968.

Doerfer, Gerhard, **Khalaj Materials**, Indiana University Publications, Bloomington, 1971.

Eckmann, Janos. **Chagatay Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1966.

Eckmann, Janos, **The Divan of Gada’I**, Indiana University Publications, Bloomington, 1971.

Ekici, Metin, “ABD’deki Türkoloji Çalışmaları ve Problemleri”, **IV. Türk Dili Kurultayı**, Ankara, 2007.

Eren, Hasan, **Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Golden, Peter, **Ethnicity and State Formation in Pre-Çinggisid Turkic Eurasia**, Indiana University Publications, Bloomington, 2001.

Gökalp, Ziya, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Toker Yayınları, İstanbul, 1992.

Grønbech, Vilhelm, **Preliminary Studies in Turkic Historical Phonology**, Indiana University Publications, Bloomington, 1979.

Grønbech, Kaare, **The Structure of the Turkic Languages**, Indiana University Publications, Bloomington, 1979.

Householder, Fred W- Mansour Lutfi, **Basic Course in Azerbaijani**, Indiana University Publications, Bloomington, 1986.

Ismatullaev, Khayrulla, **Modern Literary Uzbek I**. Indiana University Publications, Bloomington, 1995.

Kamp, Marianne, **Hamza: A Communist Martyr and Uzbek Collective Memory**, Indiana University Publications, Bloomington, 2008.

Krader, Lawrence, **Social Organization of the Mongol- Turkic Pastoral Nomads**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963.

Krader, Lawrence, **Peoples of Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1966.

Krueger, John R, **Chuvash Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1961.

Krueger, John R, **Yakut Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1962.

Krueger, John R, **The Turkic Peoples- Selected Russian Entries from the Great Soviet Encyclopedia with an Index in English**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963.

Krueger, John R (ed.), **Cheremis- Chuvash Lexical Relationships: An Index to Räsänen's 'Chuvash Loanwords in Cheremis'**, Indiana University Publications, Bloomington, 1968.

Krueger, John R (ed.), **The Uralic and Altaic Series: An Analytical Index**, Indiana University Publications, Bloomington, 1970.

Krueger, John R, **Tuvan Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1977.

Krueger, John R, **Introduction to Kazakh**, Indiana University Publications, Bloomington, 1980.

Krueger, John R, **A Kazakh Newspaper Reader**, Indiana University Publications, Bloomington, 1985.

Kaplan, Mehmet, **Nesillerin Ruhü**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.

Lees, Robert B, **The Phonology of Modern Standard Turkish**, Indiana University Publications, Bloomington, 1961.

Lindner, Rudi Paul, **Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1983.

Lotz, John, **The Uralic and Altaic Program of the American Council of Learned Societies (1959- 1965)**, Indiana University Publications, Bloomington, 1966.

Mawkanuli, Talant, **Jungar Tuvan Texts**, Indiana University Publications, Bloomington, 1978.

Mitler, Louis, **Contemporary Turkish Writers: A Critical Bio- Bibliography of Leading Writers in the Turkish Republican Period up to 1980**, Indiana University Publications, Bloomington, 1988.

Molnar, Adam, **Weather Magic in Inner Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1994.

Moses, Larry W, "A Survey of Turco- Mongol Buddhism Prior to The Thirteenth Century", **Asian Pacific Quarterly of Cultural and Social Affairs**, Vol. 5, No. 2, **Autumn**, 1973.

Nazarov, A. Bahtiyar- Sinor, Denis (ed.), **Essays on Uzbek History, Culture, and Language**, Indiana University Publications, Bloomington, 1993.

Olson, W. Robert, **The Siege of Mosul and Ottoman- Persian Relations 1718- 1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire**, Indiana University Publications, Bloomington, 1975.

Özakpınar, Yılmaz, **Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi**, Kubbe Altı Neşriyatı, İstanbul, 1997.

Özkan, Mustafa, **Tarih İçinde Türk Dili**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997.

Özlem, Doğan, **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000.

Penrose, G. Larry, **The Inner Asian Diplomatic Tradition**, Hope College, 1975.

Poppe, Nicholas (ed.), **American Studies in Altaic Linguistics**, Indiana University Publications, Bloomington, 1962.

Poppe, Nicholas, **Bashkir Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1962.

Poppe, Nicholas, **Tatar Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963.

Poppe, Nicholas- Raymond J. Herbert, **Kirghiz Manual**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963.

Raun, Alo, **Basic Course in Uzbek**, Indiana University Publications, Bloomington, 1969.

Radloff, Wilhelm, **South Siberian Oral Literature, Turkic Texts**, Indiana University Publications, Bloomington, 1967.

Rasonyi, Lazslo- Imre Baski, **Onomasticon Turcicum, Turkic Personal Names. Parts I-II**, Indiana University Publications, Bloomington, 2007.

Riasanovsky, Valentin A, **Customary Law of the Nomadic Tribes of Siberia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1965.

Schütz, Edmond (ed.), **Armeno- Turcica Selected Studies**, Indiana University Publications, Bloomington, 1998.

Sela, Ron, **Ritual and Authority in Central Asia: The Khan's Inauguration Ceremony**, Indiana University Publications, Bloomington, 2003.

Shoolbraid, G. M. H, **The Oral Epic of Siberia and Central Asia**, Indiana University Publications, Bloomington, 1975.

Sinor , Denis (ed.), **Aspects of Altaic Civilization- Proceedings of the Fifth Meeting of The Permanent International Altaistic Conference (PIAC)**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963.

Sinor, Denis, “Notes on the Equine Terminology of the Altaic Peoples”, **Central Asiatic Journal** **10**, 1965.

Sinor, Denis, “Radloff’s Proben. Preface To V. V. Radloff”, **South-Siberian Oral Literature, I**, Indiana University Publications, Bloomington, 1967.

Sinor, Denis, “Two Altaic Etymologies”, **Studies in General and Oriental Linguistics Presented to Shiro Hattori**, 1970.

Sinor, Denis, “Mongol and Turkic Words in The Latin Versions John of Plano Carpini’s “Journey To Mongols” (1245- 1247)”, **Mongolian Studies**, ed. By Louis Ligeti, Budapest, 1970.

Sinor, Denis, “Horse and Pasture in Inner Asian History”, **Oriens Extremus, Vol. 19, No. 1/ 2**, 1972.

Sinor, Denis, “Altaica and Uralica”, **Studies in Fino-Ugric Linguistics in Honor of Alo Raun**, ed. by Denis Sinor, **Indiana University Uralic and Altaic Series, Vol. 131, Bloomington/ Louvain**, 1977.

Sinor, Denis, “The Nature of Possesive Suffixes in Uralic and Altaic”, **Linguistic and Literary Studies in Honor of Archibald A. Hill. Ed. by M.A. Jazsyeri, et al, Vol. III**, The Hague, Mouton, 1978.

Sinor, Denis, “The Origin of Turkish Balık “Town”, **Central Asiatic Journal, XXV**, 1981.

Sinor, Denis, "The Inner Asian Warriors", **Journal of American Oriental Society**, **101.2**, 1981.

Sinor, Denis (ed.), **Aspects of Altaic Civilization III- Proceedings of the Thirtieth Meeting of The Permanent International Altaistic Conference**, Indiana University Publications, Bloomington, 1990.

Sinor, Denis, **Essays in Comparative Altaic Linguistics**, Indiana University Publications, Bloomington, 1990.

Sjoberg, Andree, **Uzbek Structural Grammar**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963.

Slobin, Mark, **Music of Central Asia and of the Volga- Ural Peoples**, Wesleyan University, 1977.

Stone, Frank A, **The Rub of Cultures in Modern Turkey- Literary Views of Education**, Indiana University Publications, Bloomington, 1973.

Swift, B. Lloyd, **A Reference Grammar of Modern Turkish**, Indiana University Publications, Bloomington, 1963.

Tekin, Talat, **A Grammar of Orkhun Turkic**, Indiana University Publications, Bloomington, 1968.

Thurman, Michael J, **The "Command- Administrative System" in Cotton Farming in Uzbekistan 1920s to Present**, Indiana University Publications, Bloomington, 1999.

Tietze, Andreas, **Uzbek Newspaper Reader**, Indiana University Publications, Bloomington, 1962.

Tietze, Andreas, **Turkish Literary Reader**, Indiana University Publications, Bloomington,1962.

Tietze, Andreas, **Advanced Turkish Reader: Texts from Social Sciences and Related Fields**, Indiana University Publications, Bloomington,1973.

Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1974.

Ünalın, Şükrü, **Dil ve Kültür**, Nobel Yayınları, Ankara. 2004.

Wood, William, **A Collection of Tarkhan Yarlıqs from the Khanate of Khiva**, Indiana University Publications, Bloomington, 2005.

Wright David C- David B. Honey, **Altaic Affinities- Proceedings of The 40th Meeting of The Permanent International Altaistic Conference (PIAC)**, Indiana University Publications, Bloomington, 2001.

Zhen- hua, Hu- Guy Imart, **Fu-Yu Girgis: A Tentative Description of The Easternmost Turkic Language**, Indiana University Publications, Bloomington, 1988.

Zhen-hua, Hu- Guy Imart, **A Kirghiz Reader**, Indiana University Publications, Bloomington, 1989.

Higher Education Act,TG Researches and Analytical Services, 2005.

<http://www.nsep.gov> erişim 18.08.2011

<http://www.tdk.org.tr> erişim 16.08.2011

http://portal.unesco.org/culture/en/files/12762/11295421661mexico_en.pdf/mexico_en.pdf erişim 19.11.2011

ÖZGEÇMİŞ

Adı- Soyadı : Erol SAKALLI
Doğum Yeri ve Tarihi : Uşak/ 06.03.1978
Medeni Hali : Bekar
E-posta : esakalli@yahoo.com

ÖĞRENİM DURUMU

Lisans : Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1996- 2000
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
Lise : Yunusemre Anadolu Öğretmen Lisesi 1992- 1996

BİLİMSEL FAALİYETLER

“Gaspıralı ve Bir Distopya”, 1. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Çeşme, İzmir, 2005. (Bildiri)
“Türkçe Popüler Kültür”, 2. Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Lefkoşa, KKTC, 2009. (Bildiri)
“Rodoplardan Bir Ses”, 2. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Çeşme, İzmir, 2010. (Bildiri)
“Avrupa Dil Pasaportu ve Türkçe Öğretimi”, 3. Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, İzmir, 2010. (Bildiri)

İŞ DENEYİMİ

2007- günümüze kadar : AKD Dil Okulu, Kurs Müdürü
2003- 2007 : Afyon Kocatepe Üniversitesi, Okutman
2001- 2003 : İstanbul Teknik Üniversitesi, Okutman
2000- 2001 : Keşif Dil Okulu, Öğretmen

YABANCI DİL

İngilizce : İleri Seviye
Almanca : Orta Seviye

ÖZET

Bugün, Türk dili ve bu sahanın bütün disiplinlerini kuşatan “Türkoloji” çalışmaları sadece ülkemizde değil dünyanın hemen hemen her yerinde ilgi gören bir bilimsel faaliyet alanına dönüşmüştür. Ancak bu geniş çalışmalar ağı ülkemizde bir takım nedenlerden dolayı istenilen seviyede takip edilememektedir.

Gerek sosyal bilimler gerekse fen bilimleri alanında dünyada öncü ülke konumunda bulunan Amerika Birleşik Devletleri’nde de bu çalışmaların yaygın bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Türkoloji çalışmalarının yaygınlığı ile bu ülkenin eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde yürüttüğü politikaların paralelliği gözden kaçırılmamalıdır. Amerika Birleşik Devletleri söz konusu bu dönemde politik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda SSCB’yi oluşturan farklı milletler, özellikle de Türklerle, yakından ilgilenmiş, böylece bu alandaki çalışmaları ileri aşamalara taşımıştır.

Bu çalışma esas olarak bu aşamaların önemli bir boyutunu teşkil eden Indiana Üniversitesine ait araştırmaları ele almaktadır.

Biz de tezimizde Amerika’daki bu çalışmaların nasıl başladığını ve Indiana Üniversitesinde Türk Kültürü üzerine yayımlanmış eserlerin analizini ortaya koymaya çalıştık.

Indiana Üniversitesi tarafından Türk kültürü hakkında yayımlanan eserler SRIFIAS sınıflandırması içinde kitaplar, makaleler, tekrar basımlar, öğretmen yardımcı kitapları ve ders notları biçimindedir. Ancak biz bu yayınlara, Türk dili hakkında yayımlanan eserler, Türk halk bilimi ve edebiyatı hakkında yayımlanan eserler, Türk tarihi hakkında yayımlanan eserler ve Türk kültürü hakkında yayımlanan diğer eserler olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırdıktan sonra tezimizde yer verdik.

Bu anlamda çalışmamız Indiana Üniversitesinin Türkoloji alanında yaptığı çalışmaların kısa tarihini verdikten sonra, bu amaçla yayımlanmış 57 adet kitap, 22 adet tekrar basım, 4 adet öğretmen yardımcı kitabı, 12 adet makale ve 3 adet ders notunun incelenmesinden oluşmaktadır.

Tezimizin sonuç bölümünde ise incelediğimiz eserlerden yola çıkarak Amerikan bilim dünyasının Türk dünyasına bakışı hususunda kendi görüşlerimize yer verdik.

ABSTRACT

The field of Turcology has expanded to a great extent that practically in every corner of the world, researches and studies on Turkish language, literature, folklore, history, in short, on Turkish culture have been carried out. However, it is not easy for the scientists working in the Turcology field to keep up with all these works due to a variety of reasons.

Despite the huge volume of works both in quality and in quantity in the US in this field, not all of them are known by the scholars. One of the main reasons of why there is a great volume of works in the US dates back to the Cold War era. Since the US wanted to learn more about the peoples living under the USSR hegemony for her own interest, scholars started to conduct studies about the area, some parts of which consist the Turkish peoples of Central Asia.

What I have tried to do is to explain how these works started in America and analyze the works published by Indiana University on Turkish culture. In the classification of the works I have studied, I have used four categories as the works published on Turkish language, the works published on Turkish folklore and literature, the works published on Turkish history and the other works published on Turkish culture.

First, I gave a brief history of the studies, then I gave some information about the institutions at Indiana University working in the field of Turcology and I made an analysis of the works published by Indiana University. To this end, I studied 57 books, 22 reprints, 4 teaching aids, 12 papers and 3 lecture notes.

In the conclusion part of my dissertation, I have made some personal comments about the American scholars' perspectives of the Turkish culture through the works I have examined.